

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ 3

Ἐλεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΛΗΡΟΣ
ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΤΩΝ «ΣΚΟΤΕΙΝΩΝ ΑΙΩΝΩΝ»

ΑΘΗΝΑ 1996

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΛΗΡΟΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΤΩΝ «ΣΚΟΤΕΙΝΩΝ ΑΙΩΝΩΝ»

NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION
INSTITUTE FOR BYZANTINE RESEARCH

MONOGRAPHS 3

Eleonora Kountoura-Galake

BYZANTINE CLERGY AND SOCIETY
IN THE DARK CENTURIES

ATHENS 1996

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ 3

Ἐλεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΛΗΡΟΣ
ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΤΩΝ «ΣΚΟΤΕΙΝΩΝ ΑΙΩΝΩΝ»

ΑΘΗΝΑ 1996

Σημείωση για τὸ βιβλιοθηκάριο καὶ τὸ βιβλιογράφο

Τὸ Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν εἶναι τὸ τέως Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν ποὺ ἰδρύθηκε τὸ 1959. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματος ἀντικατοπτρίζει τὴν ὀρολογία ποὺ εἰσήχθη στὴν Ἑλλάδα μὲ τὸν νόμο 1514/85 γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα.

Στὴ σειρὰ 'Μονογραφίες' τοῦ IBE/EIE δημοσιεύτηκαν ἤδη:

[1.] Σοφίας Πατούρα, Οἱ αἰχμάλωτοι ὡς παράγοντες ἐπικοινωνίας καὶ πληροφόρησης, Ἀθήνα 1994.

2. N. Oikonomidès, Fiscalité et exemption fiscale à Byzance (IXe-XIe s.), Athènes 1996.

ISSN 1106-8949

ISBN 960-7094-46-8

© Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν

Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν

Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 116 35 Ἀθήνα

Διάθεση: Βιβλιοπωλεῖο ΕΣΤΙΑ, Σόλωνος 60, 106 72 Ἀθήνα. FAX 01. 3606759

© The National Hellenic Research Foundation

Centre for Byzantine Research

Vassileos Constantinou 48, 116 35

Distribution: HESTIA, Solonos 60, 106 72 Athens - GR. FAX 30. 1. 3606759

Στοὺς γονεῖς μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ (Ν. Οικονομίδη)	11
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	13
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	14
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	29
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΤΑ ΑΝΤΙΦΑΤΙΚΑ ΠΕΠΡΩΜΕΝΑ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ (ἔβδομος- ἄρχές ὄγδοου αἰώνα)	
Α΄. Ἡ παρακμὴ τοῦ μοναχισμοῦ στίς ἐπαρχιακῆς πόλεις κατὰ τοὺς λεγόμενους "σκοτεινοὺς αἰῶνες"	33
Β΄. Ἡ ἀμείωτη ἰσχὺς τοῦ μοναχισμοῦ τῆς πρωτεύουσας καὶ ἡ ἀριστοκρατία (τέλη ἔβδομου- ἄρχές ὄγδοου αἰώνα)	57
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΠΑΝΤΟΔΥΝΑΜΙΑ ΤΟΥ ΚΛΗΡΟΥ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ (τέλη ἔβδομου- τρίτο τέταρτο ὄγδοου αἰώνα)	
Γ΄. Ὁ αὐτοκρατορικός θεσμὸς ἀντιμέτωπος μὲ τὸν κλῆρο τῆς Κωνσταντινούπολης (τέλη ἔβδομου/ ἄρχές ὄγδοου αἰώνα)	77
Δ΄. Πρὸς τὴ δημιουργία ἐνὸς "εἰκονομαχικοῦ" κλήρου: ἡ προσπάθεια τῶν αὐτοκρατόρων Λέοντος Γ΄ καὶ Κωνσταντίνου Ε΄ νὰ περιστείλουν τὴν παντοδυναμία τοῦ κλήρου	106
Ε΄. Οἱ πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν πρώτη εἰκονομαχικὴ περίοδο καὶ ὁ κλῆρος τῆς πρωτεύουσας	144

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΛΟΝΙΣΜΟ ΣΤΑ

ΝΕΑ ΛΑΜΠΡΑ ΠΕΠΡΩΜΕΝΑ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ

(μέσα ὄγδοου- ἄρχὲς ἔνατου αἰώνα)

Σ´. Ἡ "ἄλωση" τῶν μονῶν τῆς Κωνσταντινούπολης κατὰ τὴν πρῶτη περίοδο τῆς εἰκονομαχίας	163
Ζ´. Ἡ κοινωνικὴ θέση τῶν ἁγίων τῆς πρώτης εἰκονομαχικῆς περιόδου καὶ τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα	185
Η´. Ἡ νέα ἀνθησι τοῦ βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ μετὰ τὴν εἰκονομαχία καὶ ἡ ἀντίθεσή του πρὸς τὸν κοσμικὸ κληρὸ	205
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	229
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	233

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου ὡς τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰώνα, τὸ Βυζάντιο γνώρισε ἓνα μεσαίωνα μέσα στὸ Μεσαίωνα. Κατὰ αὐτοὺς τοὺς λεγόμενους "σκοτεινοὺς αἰῶνες", ἡ αὐτοκρατορία ἀποκόπηκε ὀριστικά ἀπὸ τὸ ὑστερορωμαϊκὸ παρελθὸν της καί, μέσα ἀπὸ τὴν μεγάλη κρίση τῆς Εἰκονομαχίας, ἀπέκτησε τὴ χαρακτηριστικὰ Βυζαντινὴ μορφή της. Οἱ οικονομικὲς καὶ κοινωνικὲς δομὲς ἄλλαξαν οὐσιαστικά, οἱ μεγάλες πόλεις καὶ τὰ μνημεῖα τους ἐγκαταλείφθηκαν, οἱ ἄνθρωποι ἄλλαξαν ιδεώδη καὶ ιδεολογία. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος, πού κλονιζόταν ἀπὸ αἰῶνες, ἐξαφανίσθηκε ὀριστικά. Στὴ θέση του ἐμφανίσθηκαν νέες πραγματικότητες. Κι αὐτὸς ὁ μεσαίωνας, ὅπως καὶ κάθε ἄλλος, ὑπῆρξε γόνιμος.

Ἡ αὐτοκρατορία κατόρθωσε κι ἀντιμέτωπισε μὲ σχετικὴ ἐπιτυχία τὶς ξένες ἀπειλὲς σὲ Ἄνατολή καὶ Δύση, καὶ δημιούργησε τὴν ἀναγκαῖα ὑποδομὴ γιὰ μίαν ἐπιτυχεῖ ἀντίσταση καὶ γιὰ τὴν ἀντεπίθεση. Ὅλα αὐτὰ ὅμως διακρίνονται δύσκολα: οἱ ἀφηγηματικὲς πηγὲς πού διαθέτουμε εἶναι λιγοστὲς καὶ προκατελιημμένες, ἐφόσον γράφηκαν ἀργότερα ἀπὸ εἰκονολάτρεις, πού περιγράφουν τὰ ἔργα εἰκονομάχων. Τὸ πρωτογενὲς ὑλικὸ εἶναι κι αὐτὸ λιγοστό, οἱ ἐπιγραφὲς καὶ τὰ νομίσματα σπανίζουν, ὑπάρχουν κυρίως τὰ μολυβδόβουλλα, ἡ ἐρμηνεία τους ὅμως δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλής. Ἡ πορεία τοῦ ἱστορικοῦ στὸν 7ο καὶ 8ο αἰῶνα εἶναι δύσκολη καὶ γεμάτη παγίδες.

Τὰ ἐρωτήματα ὅμως ὑπάρχουν, εἶναι αὐτὰ πού θέτει ἡ ἐποχὴ μας. Ὅσο κι ἂν βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ ἓναν κόσμον πολωμένο σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῶν εἰκόνων - καὶ ὄχι μόνο αὐτὸ - βλέπουμε μίαν κοινωνία μὲ τὰ δικά της προβλήματα καὶ τὶς δικὲς της ἀντιπαλότητες, πού ἐκφράζονται καὶ μέσα ἀπὸ τὶς θεολογικὲς συγκρούσεις. Ὑπάρχουν πολιτικὲς ἀντιθέσεις, ὑπάρχουν συσσωματώσεις πού καθορίζονται μὲ κριτήρια κοινωνικὰ ἢ καὶ γεωγραφικά, καὶ οἱ ὁποῖες ἐνίοτε παίρνουν θέση στὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς τους. Ποιοὶ ἦταν οἱ στόχοι κάθε φορὰ μόνο μὲ ὑποθέσεις μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντιληπτό.

Οἱ κοινωνικὲς ἀντιθέσεις, πού ὑπῆρχαν ἤδη ἀπὸ τὸν 7ο αἰῶνα, ἐνσωματώνονται στὰ προβλήματα τοῦ πολυτάραχου 8ου. Ἡ ἀριστοκρατία, ὁ στρατὸς (καὶ μάλιστα ὁ "λαϊκὸς" στρατὸς τῶν θεμάτων), ἡ ἐκκλησία, ἀποτελοῦν τὶς ὁμάδες πού θὰ συγκεντρώσουν τὴ λαϊκὴ ὑποστήριξη καὶ θὰ τὴν κατευθύνουν. Αὐτοὺς τοὺς παράγοντες θὰ χρησιμοποιήσουν καὶ θὰ προσπαθήσουν νὰ διαμορφώσουν οἱ αὐτοκράτορες κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς πολιτικῆς

Πρόλογος

τους- και αὐτοὶ οἱ παράγοντες θὰ ἐπιδιώξουν νὰ ἐπηρεάσουν τὴν κορυφὴ τῆς ἐξουσίας, ἐνίοτε προωθώντας δικούς τους ὑποψήφιους γιὰ τὸ θρόνο. Μερικὲς φορὲς οἱ ἰδεολογίες φαίνεται πὼς παίζουν ρόλο πρωταρχικό.

Ἡ πτωχεία τῶν πληροφοριῶν πὺ διαθέτουμε ὀδηγεῖ ἐνίοτε σὲ συμπεράσματα, σὲ διαχωρισμοὺς τόσο ξεκάθαρους, πὺ ἀναρωτιέται κανεὶς ἂν εἶναι ἀληθοφανεῖς ἢ ἀκόμα, καὶ δυνατοὶ σὲ ἓνα πραγματικὸ κόσμο. Κι ὁμως κάτι τέτοιοι διαχωρισμοὶ εἶναι ἀναγκαῖοι, ἂν ἀποπειραθεῖ κανεὶς νὰ καταλάβει τί γινόταν στὸ Βυζάντιο κατὰ τὴ διάρκεια τῶν «σκοτεινῶν αἰώνων». Νομίζω πὼς τὸ βιβλίο τῆς κυρίας Ἑλεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, βασισμένο σὲ εὐρύτατη ἔρευνα τῶν κάθε εἶδους πηγῶν, ἀποτελεῖ ἓνα οὐσιαστικὸ βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ: καὶ ἐρωτήματα θέτει καὶ ἀπαντήσεις δίνει καὶ συζητήσεις ἀναπόφευκτα θὰ προκαλέσει.

Ἔτσι προχωρεῖ ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα.

N. Οἰκονομίδης

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ἡ παρούσα μελέτη ἐκπονήθηκε στὸ Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν στὰ πλαίσια τοῦ προγράμματος «Τράπεζα Πληροφοριῶν Βυζαντινῆς Ἱστορίας» (Βυζαντινὴ Χρονογραφία) καὶ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο βῆμα γιὰ τὴ διερεύνηση τῶν προβλημάτων, τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῆς θέσης τοῦ κλήρου στὴ βυζαντινὴ κοινωνία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν λεγόμενων «σκοτεινῶν αἰώνων».

Ἡ ἐνασχόλησή μου μὲ τὴν ἀποδελτίωση τῆς *Ἱστορίας Συντόμου* τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου καὶ τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ προαναφερθέντος προγράμματος μοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ ἔλθω σὲ οὐσιαστικότερη ἐπαφὴ μὲ τὶς δύο βασικὲς ἀφηγηματικὲς πηγὲς τῆς ἐποχῆς καὶ ὑπῆρξε ἡ ἀφετηρία γιὰ τὴ συγγραφὴ τῆς παρούσας μελέτης, ἡ ὁποία ὑποβλήθηκε ὡς διδακτορικὴ διατριβὴ στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν.

Γιὰ τὴν καθοδήγηση καὶ γιὰ τὶς πολὺτιμες ὑποδείξεις του σὲ ὅλα τὰ στάδια ἐκπόνησης τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἐπιθυμῶ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ νὰ ἐκφράσω τὶς εὐχαριστίες μου στὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Διευθυντὴ τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν κ. Νικόλαο Οἰκονομίδη.

Αἰσθάνομαι, ἐπίσης, τὴν ἀνάγκη νὰ εὐχαριστήσω τὸν καθηγητὴ κ. Ἀθανάσιο Κομίνη, τὴν ἀναπληρώτρια καθηγήτρια κα Φλωρεντία Εὐαγγελάτου-Νοταρᾶ, τὸν καθηγητὴ κ. Σπύρο Τρωϊάνο καὶ τὴν ἀναπληρώτρια καθηγήτρια κα Κωνσταντίνα Μέντζου-Μεϊμάρη γιὰ τὶς παρατηρήσεις καὶ τὶς συμβουλές τους.

Θερμότερες εὐχαριστίες ἀπευθύνω στὸ Διευθυντὴ Ἑρευνῶν τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν κ. Τηλέμαχο Λουγγῆ γιὰ τὶς καίριες καὶ οὐσιαστικὲς κατευθύνσεις κατὰ τὴν πορεία τοῦ ἔργου αὐτοῦ.

Εὐχαριστῶ, ἀκόμα, τὴν καθηγήτρια κα Χρῦσα Μαλτέζου γιὰ τὶς διευκολύνσεις ποὺ μοῦ παρεῖχε.

Ἰδιαιτερες εὐχαριστίες ἀπευθύνω στὸ συνάδελφο Στυλιανὸ Λαμπάκη, γιὰ τὶς χρήσιμες ὑποδείξεις του σὲ τομεῖς φιλολογικοὺς καὶ ἀρχαιογνωστικούς, ὅπως, ἐπίσης, καὶ στὴ συνάδελφο καὶ φίλη Βασιλικὴ Βλυσίδου, γιὰ τὴ βοήθειά της στὴν ἐπίλυση πολλῶν προβλημάτων.

Ἀθήνα, Μάιος 1996

Ἐλεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

α) Πηγές

- Adversus Cabalinum*: Λόγος αποδεικτικός περί τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκό-
νων πρὸς πάντας Χριστιανούς, καὶ πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον τὸν
Καβαλῖνον καὶ πρὸς πάντας αἵρετικούς, PG 95, στ. 309 A-344 B.
- Ἄντιρρητικός τρίτος: Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρου
Ἄντιρρησις καὶ Ἀνατροπὴ τῶν παρὰ δυσσεβοῦς Μαμωνᾶ κατὰ τῆς
σωτηρίου τοῦ θεοῦ λόγου σαρκώσεως ἀμαθῶς καὶ ἀθέως κενολογηθέντων
ληρημάτων. Ἀντίρρησις τρίτη, PG 100, στ. 376 A-533A.
- Βίος Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης: Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν
Ἀνδρέου τοῦ Ἱεροσολυμίτου, ἀρχιεπισκόπου γενομένου Κρήτης, συγγρα-
φεὶς παρὰ Νικήτα τοῦ πανευφήμου πατρικίου καὶ κυέστορος, ἔκδ. Ἄ.
Παπαδοπούλου-Κεραμέως, ΑΙΣ 5 (1888), 169-179 (BHG 113).
- Βίος Ἀνδρέου ἐν Κρίσει: Μαρτύριον τοῦ ἁγίου ὀσιομάρτυρος Ἀνδρέου τοῦ ἐν
τῇ Κρίσει, PG 115, στ. 1109-1128 (BHG 112).
- Βίος Δαβίδ, Συμεῶν καὶ Γεωργίου: Βίος καὶ πολιτεία καὶ διήγησις περὶ τῶν
τρισμακάρων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν Δαβίδ, Συμεῶν καὶ Γεωργίου,
τῶν ἐν παλαιοῖς καὶ δεινοῖς χρόνοις φωστήρων ἀναλαμπάντων, ἔκδ. I.
Van den Gheyn, «Acta Graeca SS. Davidis, Symeonis et Georgii Mitylenae
in insula Lesbo», AB 18 (1899), 209-259 καὶ Ἰ. Φουντούλη, «Οἱ ὄσιοι
αὐτάδελφοι Δαβίδ, Συμεῶν καὶ Γεώργιος», Λεσβιακὸν ἑορτολόγιον 3,
Ἀθήνα 1961, 17-54 (BHG 494).
- Βίος Εἰρήνης αὐτοκρ.: Βίος τῆς ὀσίας ἐν βασιλεῦσιν Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας,
ἔκδ. Fr. Halkin, «Deux impératrices de Byzance. I. La Vie de l'impératrice
Sainte Irène et le second concile de Nicée en 787», AB 106 (1988), 5-27
(BHG 2205).
- Βίος Εὐαρέστου: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Εὐαρέστου, ἔκδ.
C. Van de Vorst, «La Vie de S. Évariste higoumène à Constantinople», AB
41 (1923), 289-325.
- Βίος Εὐστρατίου: Βίος καὶ θαύματα τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Εὐστρατίου,
ἡγουμένου τῆς μονῆς τῶν Ἀυγάρου, ἔκδ. Ἄ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως,
ΑΙΣ 4 (1897), 367-400 (BHG 645).

- Βίος Εὐθυμίου Σάρδεων: Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ἱερομάρτυρος Εὐθυμίου, ἔκδ. J. Gouillard, «La Vie d'Euthyme de Sardes (+831), une oeuvre du patriarche Méthode», TM 10 (1987), 1-101 (BHG 2145).*
- Βίος Γερμανοῦ: Βίος καὶ πολιτεία καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γερμανοῦ, ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ὁμολογητοῦ, ἔκδ. Lamza, Germanos I., 200-240 (BHG N. Auct. 697).*
- Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος: Βίος σὺν ἐγκωμίῳ εἰς τὸν ἐν ἁγίοις πατέρα ἡμῶν καὶ θαυματουργὸν Γεώργιον, τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀμάστριδος, ἔκδ. V. G. Vasil'evskij, «Žitija sv. Georgija Amastridskago. Vvedeneje i grečes-kije texty s perevodom. Slaviano- ruskij text», Letopis' zaniatii Archaeol-graphičeskoj Komissii 1882-1884 gg. vypusk deviatyi 1893 g (Trudy III), Ἀγία Πετρούπολη 1915, 1-71 (BHG 668).*
- Βίος Γρηγορίου Δεκαπολίτου: Βίος καὶ θαύματα τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου συγγραφεῖς ὑπὸ Ἰγνατίου διακόνου καὶ σκευοφύλακος τῆς τοῦ Θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίας, ἔκδ. Fr. Dvornik, La Vie de Saint Grégoire le Décapolite et les Slaves Macédoniens au IXe siècle, Παρίσι 1926, 45-75 (BHG 711).*
- Βίος Ἰωαννικίου: Βίος καὶ πολιτεία καὶ θαύματα τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματουργοῦ Ἰωαννικίου, συγγραφεῖς παρὰ Σάβα μοναχοῦ, AASS, Νοέμβριος II, Βρυξέλλες 1894, 332-382 (BHG 935).*
- Βίος Ἰωάννου Γοτθίας: Vita S. Ioannis episcopi Gotthiae, AASS, Ἰούνιος V, Βενετία 1709, 190-194 (BHG 891).*
- Βίος Ἰωάννου τῶν Ψιχᾶ: Βίος ἦτοι πολιτεία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ, Ἰωάννου, γενομένου ἡγουμένου μονῆς τῆς παναγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῶν Ψιχᾶ, ἔκδ. P. Van den Ven, «La vie grecque de S. Jean le Psichaïte», Le Muséeon N. S. 3 (1902), 97-125 (BHG 896).*
- Βίος Καλλινίκου: AASS, Αὐγουστος IV, Βενετία 1752, 645-646 (BHG 288).*
- Βίος Μακαρίου Πελεκητῆς: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Μακαρίου, ἡγουμένου γεγονότος μονῆς τῆς ἐπονομαζομένης Πελεκητῆς, συγγραφεῖς παρὰ Σάββα μοναχοῦ, ἔκδ. I. Van den Gheyn, «S. Macarii monasterii Pelecetes hegumeni Acta Graeca», AB 16 (1897), 140-163 (BHG 1003).*
- Βίος Μαξίμου: Εἰς τὸν Βίον καὶ τὴν ἄθλησιν τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Μαξίμου, PG 90, στ. 68 A-109 B (BHG 1234).*
- Βίος Μαρτύρων Κωνσταντινούπολης: Acta de SS. Martyribus Constantino-*

- politanis*, AASS, Αὔγουστος ΙΙ, Βουξέλλες 1970², 434-448 (BHG 1195).
- Βίος Μιχαήλ Συγκέλλου:** *Βίος καὶ πολιτεία καὶ ἀγῶνες τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Μιχαήλ πρεσβυτέρου καὶ συγκέλλου γεγονότος πόλεως Ἱεροσολύμων*, ἔκδ. Th. J. Schmitt, «Kakhrie-džami. Istorija Monastyrja Khory», *IRAİK* 11 (1906), 227-294· νεότερη ἔκδοση ἀπὸ Mary Cunningham, *The Life of Michael the Synkellos. Text, Translation and Commentary* (Belfast Byzantine Texts and Translations, 1), Μπέλφαστ 1991, 44-129 (BHG 1296).
- Βίος Νικηφόρου:** *Βίος τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικηφόρου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως καὶ Νέας Ῥώμης, συγγραφεὶς ὑπὸ Ἰγνατίου διακόνου καὶ σκευοφύλακος τῆς ἀγιωτάτης μεγάλης ἐκκλησίας τῆς ἀγίας Σοφίας*, ἔκδ. C. de Boor, *Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani Opuscula Historica*, Λιψία 1880 (Teubner), 139-217 (BHG 1335).
- Βίος Νικηφόρου Μηδικίου:** *Βίος καὶ πολιτεία καὶ ἀγῶνες τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικηφόρου ἡγουμένου γενομένου τοῦ Μηδικίου*, ἔκδ. Fr. Halkin, «La Vie de Saint Nicéphore, fondateur de Médikion en Bithynie (+813)», *AB* 78 (1960), 396-430 (BHG Auct. 2297).
- Βίος Νικήτα Μηδικίου:** *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν ὁσιον πατέρα ἡμῶν καὶ ὁμολογητὴν Νικήταν συγγραφεὶς ὑπὸ Θεοστήρικτου, μαθητοῦ αὐτοῦ μακαριωτάτου*, AASS, Ἀπρίλιος Ι, Βενετία 1675, XXII-XXXII (BHG 1341).
- Βίος Νικήτα Πατρικίου:** *Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικήτα πατρικίου τοῦ ὁμολογητοῦ*, ἔκδ. Denise Papachryssanthou, «Un confesseur du second iconoclasme: la Vie du patrice Nicéetas (+836)», *TM* 3 (1968), 309-351 (BHG N. Auct. 1342 b).
- Βίος Νικολάου Στουδίτου:** *Βίος τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Νικολάου, ἡγουμένου τῆς εὐαγεστάτης μονῆς τῶν Στουδίου*, *PG* 105, στ. 863 A-925 C (BHG 1365).
- Βίος Νικολάου στρατιώτου:** *Διήγησις περὶ τοῦ ὁσίου Νικολάου μοναχοῦ τοῦ στρατιώτου*, ἔκδ. L. Clugnet, «Histoire de Saint Nicolas soldat et moine», *Revue de l'Orient chrétien* 7 (1902), 319-325 (BHG 2311).
- Βίος Παύλου Καϊουμᾶ:** *Ἐπιτάφιος τοῦ ἀγίου μάρτυρος Παύλου ἐν τοῖς Καϊουμᾶ ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων ἀθλήσαντος*, ἔκδ. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *ΑΙΣ* 4 (1897), 247-251 (BHG 1471).
- Βίος Πέτρου Ἀτρῶας:** *Σάβα μοναχοῦ εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματουργοῦ Πέτρου τοῦ ἐν τῇ Ἀτρῶᾳ*, ἔκδ. V. Laurent, *La Vie merveilleuse de S. Pierre d'Atroa* (Subs. Hag. 29), Βουξέλλες 1956 (BHG

2364).

Βίος Φιλαρέτου: Βίος και πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Φιλαρέτου τοῦ ἐλεήμονος, ἔκδ. M. H. Fourmy-M. Leroy, «La Vie de S. Philarète», *Byzantion* 9 (1934), 112-167 (BHG 1511 z).

Βίος Φιλαρέτου (Vasiliev): Βίος και πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Φιλαρέτου τοῦ ἐλεήμονος, ἔκδ. A. A. Vasiliev, «Žitie Filareta Milostivago», *IRAİK* 5 (1900), 64-86 (BHG 1512).

Βίος Πλάτωνος: Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν και ὁμολογητοῦ Θεοδώρου ἡγουμένου τῶν Στουδιτῶν Ἐπιτάφιος εἰς Πλάτωνα τὸν ἑαυτοῦ πνευματικὸν πατέρα, *PG* 99, στ. 804 A-849 A (BHG 1553).

Βίος Ρωμανοῦ: Sancti Romani martyris recentioris, qui imperante rege daemonicola Mahdi martyrium fecit, Passio quam conscripsit beatus Stephanus Damascenus unus e patribus laurae sancti patris nostri Sabae, ἔκδ. P. Peeters, «S. Romain le néomartyr (+1er mai 780), d'après un document géorgien», *AB* 30 (1911), 393-427.

Βίος Στεφάνου Νέου: Στεφάνου διακόνου τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὸν βίον και μαρτύριον τοῦ παμμάκαρος και ὁσίου μάρτυρος Στεφάνου τοῦ Νέου, μαρτυρήσαντος ἐπὶ τοῦ ἀσεβοῦς εἰκονοκαύστου βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ και Κοπρωνύμου, *PG* 100, στ. 1069 A-1185 D (BHG 1666).

Βίος Ταρασίου: Ἰγνατίου μοναχοῦ μερικὴ ἐξήγησις εἰς τὸν βίον τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ταρασίου ἀρχιεπισκόπου γεγονότος τῆς θεοφυλάκτου Κωνσταντινουπόλεως, ἔκδ. I. A. Heikel, «Ignatii diaconi Vita Tarasii archiepiscopi», *Acta Societatis Scientiarum Fennicae* 17 (1891), 395-423 (BHG 1698).

Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α: Βίος και πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν και ὁμολογητοῦ τοῦ Θεοδώρου τοῦ τῶν Στουδιῶν ἡγουμένου, συγγραφεῖς πρὸς Μιχαήλου Μοναχοῦ, *PG* 99, στ. 113 A-232 B (BHG 1755).

Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Β: Βίος και πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν και ὁμολογητοῦ Θεοδώρου ἡγουμένου μονῆς τῶν Στουδίου, συγγραφεῖς παρὰ Μιχαήλ Μοναχοῦ, *PG* 99, στ. 233 A-328 B (BHG 1754).

Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Γ: Βίος και πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν και ὁμολογητοῦ Θεοδώρου ἡγουμένου τῶν Στουδίου, ἔκδ. V. Latyšev, «Vita S. Theodori Studitae in codice Mosquensi musei Rumianzoviani n° 520», *Viz. Vrem.* 21 (1914), 258-304 (BHG 1755d).

Βίος Θεοδώρου Συκεῶν: Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοδώρου ἀρχιμαν-

- δρίτου Συκεῶν, συγγραφείς παρὰ Γεωργίου μαθητοῦ αὐτοῦ πρεσβυτέρου καὶ ἡγουμένου τῆς αὐτῆς μονῆς, ἔκδ. A. J. Festugière, *Vie de Théodore de Sykeon* (Subs. Hag. 48), τόμ. Α΄ - Β΄, Βρυξέλλες 1970.
- Βίος Θεοφάνους Α: Βίος ἐν ἐπιτόμῳ καὶ ἐγκώμιον τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Θεοφάνους τοῦ τῆς Σιγριανῆς*, ἔκδ. C. de Boor, *Theophanis Chronographia*, τόμ. Β΄, Λιψία 1883, ἀνατ. Ν. Ὑόρκη 1980, 3-12 (BHG 1789).
- Βίος Θεοφάνους Β: Βίος ἐγκωμίῳ συμπλεκόμενος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοφάνους, τοῦ καὶ Ἰσαακίου, Νικηφόρου σκευοφύλακος τῶν Βλαχερνῶν*, ἔκδ. C. de Boor, *Theophanis Chronographia*, τόμ. Β΄, Λιψία 1883, ἀνατ. Ν. Ὑόρκη 1980, 13-27 (BHG 1790).
- Βίος Θεοφάνους Γ: Μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοφάνους τοῦ ὁμολογητοῦ, τοῦ τῆς Σιγριανῆς, τοῦ ἐν τῷ Μεγάλῳ Ἀγρῷ κειμένου*, ἔκδ. C. de Boor, *Theophanis Chronographia*, τόμ. Β΄, Λιψία 1883, ἀνατ. Ν. Ὑόρκη 1980, 28-30.
- Βίος Θεοφάνους (Krumbacher): Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοφάνους τοῦ ὁμολογητοῦ*, ἔκδ. K. Krumbacher, «Eine neue Vita des Theophanes Confessor», *Sitzungsber. der k. bayerischen Akademie der Wissenschaften, philos.-phil. und hist. Kl.*, Μόναχο 1897, 389-399 (BHG 1791).
- Βίος Θεοφάνους (Latyšev): Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Θεοφάνους· ποίημα Μεθοδίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως*, ἔκδ. B. Latyšev, «Methodii Patriarchae Constantinopolitani Vita S. Theophanis Confessoris e codice Mosquensi No 159», *Zapiski Rossijskoj Akademii Nauk*, σειρά η΄ (Istorico-Filologičeskomu otdeleniju τόμ. 13/4) Πετρούπολη 1918, 1-40 (BHG 1787z).
- Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας Α: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοφυλάκτου, ἀρχιεπισκόπου Νικομηδείας*, ἔκδ. A. Vogt, «S. Théophylacte de Nicomédie», *AB* 50 (1932), 67-82 (BHG 2451).
- Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας Β: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Θεοφυλάκτου, ἀρχιεπισκόπου Νικομηδείας*, ἔκδ. Fr. Halkin, *Hagiologie byzantine. Textes inédits publiés en grec et traduits en français* (Subs. Hag. 71), Βρυξέλλες 1986, ἀρ. XIII, 170-184 (BHG 2452).
- Βίος Ζωτικοῦ: Βίος καὶ πολιτεία καὶ μαρτύριον τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ζωτικοῦ τοῦ πτωχοτρόφου*, ἔκδ. M. Aubineau, «Zôticos de Constantinople, nourricier des pauvres et serviteur des lépreux», *AB* 93 (1975), 67-108

(*BHG N. Auct.* 2479).

Χρονικόν 811: ἔκδ. I. Dujčev, «La chronique byzantine de l'an 811», *TM* 1 (1965), 205-254 (= *Medioevo Bizantino-Slavo*, Ρώμη 1968, τόμ. Β', 425-489).

Χρονογραφικόν Σύντομον: Νικηφόρου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Χρονογραφικόν Σύντομον, ἔκδ. C. de Boor, *Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani Opuscula Historica*, Λιψία 1880 (Teubner), 79-135.

De Administrando Imperio: Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio, ἔκδ. Gy. Moravcsik-R. J. H. Jenkins (*CFHB Series Washingtoniensis* 1), Ουάσιγκτον 1967.

De obsidione avarica: Λόγος διαλαμβάνων περὶ τῆς τῶν ἀθέων Ἀβάρων τε καὶ Περσῶν κατὰ τῆς θεοφυλάκτου πόλεως <μανιώδους κινήσεως> καὶ ὄπως φιλανθρωπία Θεοῦ διὰ τῆς ἀχράντου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου ἐρρῶσθη ἀναχωρησάντων αὐτῶν μετ' αἰσχύνης πολλῆς, ἔκδ. S. Szadeczsky-Kardoss, Therese Dér, Therese Olajos, «Breviarium homiliae Theodori Syncelli de obsidione avarica Constantinopolis (*BHG* 1078m)», *AB* 108 (1990), 147-182.

De Thematibus: Costantino Porfirogenito, De Thematibus, ἔκδ. A. Pertusi (*Studi e Testi* 160), Βατικανὸ 1952.

Ἐγκώμιον εἰς Εὐθύμιον Σάρδεων: Βίος σὺν ἐγκωμίῳ εἰς τὸν ὄσιον πατέρα ἡμῶν καὶ ἱερομάρτυρα Εὐθύμιον, ἀρχιεπίσκοπον Σάρδεων συνταχθεὶς ὑπὸ Μητροφάνους μοναχοῦ, ἔκδ. A. Papadakis, «The Unpublished Life of Euthymius of Sardis: Bodleianus Laudianus Graecus 69», *Traditio* 26 (1970), 63-89 (*BHG N. Auct.* 2146).

Ἐγκώμιον εἰς Νικηφόρον Σεβαζῆ: Ἐγκώμιον εἰς τὸν ὄσιον πατέρα ἡμῶν καὶ ὁμολογητὴν Νικηφόρον ἡγούμενον τῆς Σεβαζῆ, ἔκδ. Fr. Halkin, «Une victime inconnue de Léon l'Arménien? Saint Nicéphore de Sébazè», *Byzantion* 23 (1953), 11-30 (*BHG* 2300).

Ἐγκώμιον εἰς Πατάπιον: Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης, Λόγος εἰς τὸν μακάριον Πατάπιον καὶ μερικὴ τῶν θαυμάτων διήγησις, *PG* 97, στ. 1205 C-1253 B (*BHG* 1425).

Ἐγκώμιον εἰς Θεόδωρον Συκεώτην: Νικηφόρου μοναχοῦ καὶ σκευοφύλακος τῶν Βλαχερνῶν, ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον καὶ μέγαν θαυματουργὸν Θεόδωρον, τὸν Συκεώτην καὶ διήγησις περὶ τῆς ἀνακομιδῆς τοῦ τιμίου αὐτοῦ λειψάνου πρὸς τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, ἔκδ. C. Kirch, «Nicephori Sceuophylacis encomium in S. Theodorum Siceotam», *AB* 20 (1901), 249-

- 272 (BHG 1749).
- Ἐγκώμιον εἰς Θεοφάνην: Τοῦ αὐτοῦ (sc. Θεοδώρου ἡγουμένου τῶν Στουδίου) εἰς τὴν ἀπὸ Σαμοθράκης ἐπὶ Σιγριανὴν ἀνακομιδὴν τοῦ ἱεροῦ λειψάνου Θεοφάνους τοῦ ὀσιωτάτου καὶ σημειοφόρου πατρὸς ἡμῶν, ἔκδ. S. Efthymiadis, «Le panégyrique de S. Théophane le Confesseur par S. Théodore Stoudite (BHG 1792b). Édition critique du texte intégral», *AB* 111 (1993), 259-290.
- Ἐγκώμιον εἰς Τίτον: Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης, Λόγος εἰς τὸν ἅγιον καὶ μακάριον καὶ πανεύφημον τοῦ Χριστοῦ ἀπόστολον Τίτον, *PG* 97, στ. 1141 B-1168 B (BHG 1852).
- Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία: Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Βιβλία ΙΗ', *PG* 145, στ. 557-1332· 146, στ. 9-1274· 147, στ. 9-448.
- Ἐκλογή: ἔκδ. L. Burgmann, *Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V.* (Forschungen zur byz. Rechtsgeschichte 10), Φραγκφούρτη 1983.
- Ἐπιστολὴ Θεοδώρου Στουδίτου: *PG* 99, στ. 903 A-1669 C· νεότερη ἔκδοσις ἀπὸ G. Fatouros, *Theodori Studitae Epistulae* (CFHB Series Berolinensis 31/1, 31/2), Βερολίνο 1991.
- Γεώργιος Μοναχός: *Georgii Monachi Chronicon*, ἔκδ. C. de Boor, τόμ. Β', Στουτγάρδη 1904, ἀνατ. 1978 (Teubner).
- JGR: Jus Graecoromanum*, ἐπιμ. Ἰ. καὶ Π. Ζέπου, τόμ. Α' - Η', Ἀθήνα 1931.
- Κεδρηνός: *Compendium Historiarum*, ἔκδ. I. Bekker, τόμ. Α' - Β', Βόννη 1838-1839 (CSHB).
- Λέων Γραμματικός: *Leonis grammatici Chronographia*, ἔκδ. I. Bekker, Βόννη 1842 (CSHB).
- Liber Pontificalis*: ἔκδ. L. Duchesne, *Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome*, τόμ. Α' - Γ', Παρίσι 1955.
- Μιχαὴλ Γλυκᾶς: *Michaelis Glycae Annales*, ἔκδ. I. Bekker, Βόννη 1836 (CSHB).
- Μικρὸς Ἀπολογητικός: Νικηφόρου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ἀπολογητικὸς μικρὸς πρὸς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν περὶ τοῦ κατὰ σεπτῶν εἰκόνων πάλιν νέου σχίσματος, *PG* 100, στ. 833 C-849 A.
- Νεαραὶ Ἡρακλείου: ἔκδ. J. Konidaris, «Die Novellen des Kaisers Herakleios», *Fontes Minores* 5 (Forschungen zur byz. Rechtsgeschichte 8), Φραγκφούρτη 1982.
- Νεαραὶ Ἰουστινιανου: ἔκδ. R. Schoell-G. Kroll, *Corpus iuris civilis*,

- Novellae*, τόμ. Γ', ἀνατ. Δουβλίνο/ Ζυρίχη 1972¹⁰.
- Νικηφόρος (de Boor)- Νικηφόρος (Mango): *Νικηφόρου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ἱστορία Σύντομος ἀπὸ τῆς Μαυρικίου βασιλείας*, ἔκδ. C. de Boor, *Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani Opuscula Historica*, Λιψία 1880 (Teubner)· νεότερη ἔκδοση ἀπὸ C. Mango, *Nikephoros Patriarch of Constantinople, Short History. Text, Translation, and Commentary* (CFHB Series Washingtoniensis 13), Οὐάσιγκτον 1990¹.
- Notitia/Darrouzès, Notitiae*: J. Darrouzès, *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes*, Παρίσι 1981.
- Νουθεσία γέροντος περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων*: ἔκδ. B. M. Meljoranskij, *Georgij Kirjanin i Ioann Jerusalimjanin, dva maloizvestnych borca za pravoslavije v VIIIom veke*, Ἁγία Πετρούπολη 1901. Νεότερη ἔκδοση ἀπὸ τὸν Ἄ. Ν. Μιτσιδῆ, *Ἡ παρουσία τῆς ἐκκλησίας Κύπρου εἰς τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῶν εἰκόνων. Γεώργιος ὁ Κύπριος καὶ Κωνσταντῖνος Κωνσταντίας*, Λευκωσία 1989, 153-192.
- Παραστάσεις Σύντομοι*: Averil Cameron-Judith Herrin (in conjunction with A. Cameron, R. Cormack and Charlotte Roueché), *Constantinople in the Early Eighth Century: The Parastaseis Syntomoi Chronikai*. Introduction, Translation and Commentary (Columbia Studies in the Classical Tradition 10), Λέυντεν 1984.
- Πάτρια: Scriptorum Originum Constantinopolitanarum*, ἔκδ. T. Preger, τόμ. Β', Λιψία 1907 (Teubner).
- Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων. Γερμανοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, Πρὸς Ἄνθιμον, Λόγος διηγηματικὸς περὶ τε τῶν ἁγίων συνόδων καὶ τῶν κατὰ καιροὺς ἀνέκαθεν τῶ ἀποστολικῶ κηρύγματι ἀναφνεισῶν αἱρέσεων*, PG 98, στ. 40 A-88 B.
- Περὶ Κτισμάτων. Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τόμ. 4, De Aedificiis libri VI, ἔκδ. J. Hauriy-G. Wirth, Στουτγάρδη 1964.
- Scriptor Incertus: Historia de Leone Bardae Armenii filio*, ἔκδ. I. Bekker, Βόννη 1842 (CSHB) (μετὰ τὸν Λέοντα Γραμματικὸ).
- Σούδα: *Suidae Lexicon*, ἔκδ. A. Adler, τόμ. Α' - Δ', Λιψία 1928-1935.
- Syn. Eccl. CP.*: ἔκδ. H. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano nunc Berolinensi, Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, Βρυξέλλες 1902.
- Συνοδικὸν Ὁρθοδοξίας: ἔκδ. J. Gouillard, «Le synodikon de l'Orthodoxie:

1. Ἡ παραπομπὴ γίνεται στὸν ἀριθμὸ κεφαλαίου.

- édition et commentaire», *TM* 2 (1967), 45-118.
- Synodicon Vetus*: έκδ. J. Duffy-J. Parker, *The Synodicon Vetus. Text, Translation and Notes* (CFHB Series Washingtoniensis 15), Ουάσιγκτον 1979.
- Θαύματα ἁγίου Ἀρτεμίου: Διήγησις τῶν Θαυμάτων τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος καὶ θαυματουργοῦ Ἀρτεμίου, έκδ. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Varia Graeca Sacra. Sbornik grečeskich neizdannych bogoslovskich tekstov IV-XV v* (Zapiski Istorico-Filologičeskago Fakulteta Imperatorskago S. Petersburgskago Universiteta 95), Ἁγία Πετρούπολη 1909, ἀνατ. *Subsidia Byzantina lucis ope iterata*, ἐπιμ. J. Dummer, τόμ. VI, Λιψία 1975 (BHG 173).
- Θαύματα ἁγίου Δημητρίου: Διήγησις τῶν θαυματουργιῶν τοῦ ἁγίου καὶ πανενδόξου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου, έκδ. P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius*, τόμ. Α΄, *Le texte*, Παρίσι 1979· *Commentaire*, τόμ. Β΄, Παρίσι 1981.
- Θαύματα ἁγίου Θεοδώρου V: Βίος πρὸ τοῦ μαρτυρίου καὶ ἡ ἐκ παιδὸς ἀναγωγή τε καὶ αὔξησις καὶ θαύματα ἐξαισία τοῦ ἁγίου καὶ πανενδόξου μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου, έκδ. H. Delehaye, *Les légendes grecques des saints militaires*, Παρίσι 1909, ἀνατ. Ν. Ὑόρκη 1975, 183-201 (BHG 1764).
- Θεοδόσιος Μελιτηνός: *Theodosii Meliteni qui fertur Chronographia*, έκδ. Th. L. Fr. Tafel, *Monumenta Saecularia*, Μόναχο 1859.
- Θεοφάνης: *Theophanis Chronographia*, έκδ. C. de Boor, τόμ. Α΄-Β΄, Λιψία 1883, ἀνατ. Ν. Ὑόρκη 1980.
- Vita Retractata*: V. Laurent, *La Vita Retractata et les miracles posthumes de Saint Pierre d'Atroa* (Subs. Hag. 31), Βρυξέλλες 1958 (BHG Auct. 2365).
- Ζωναράς: *Ioannis Zonarae Epitome Historiarum*, έκδ. L. Dindorf, τόμ. Γ΄, Λιψία 1870 (Teubner).

β) Βιβλιογραφία

- Beck, *Kirche*: H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Μόναχο 1959.
- Berger, *Patria*: A. Berger, *Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleos*, (Ποικίλα Βυζαντινά 8), Βόννη 1988.
- BHG: Fr. Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca* (Subs. Hag. 8a), Βρυξέλλες 1957.
- BHG Auct.: Fr. Halkin, *Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae* (Subs. Hag. 47), Βρυξέλλες 1969.
- BHG N. Auct.: Fr. Halkin, *Novum Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae* (Subs. Hag. 65), Βρυξέλλες 1984.
- Brandes, *Städte*: W. Brandes, *Die Städte Kleinasiens im 7. und 8. Jahrhundert* (BBA 56), Βερολίνο 1989.
- Dölger, *Regesten*: Fr. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Ost-römischen Reiches von 565-1453*, τόμ. 1-5, Μόναχο 1924-1965.
- DOSeals: J. Nesbitt-N. Oikonomides, *Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, τόμ. Α', Italy, North of the Balkans, North of the Black Sea, Ουόσιγκτον 1991.
- Gero, *Leo III*: St. Gero, *Byzantine Iconoclasm During the Reign of Leo III with Particular Attention to the Oriental Sources* (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 346, Subsidia 41), Louvain 1973.
- Gero, *Constantine V*: St. Gero, *Byzantine Iconoclasm During the Reign of Constantine V with Particular Attention to the Oriental Sources* (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 384, Subsidia 52), Louvain 1977.
- Gouillard, «Aux origines»: J. Gouillard, «Aux origines de l'Iconostasme: Le témoignage de Grégoire II?», *TM* 3 (1968), 242-307 (= *La vie religieuse à Byzance*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1981, ἀρ. IV).
- Grumel-Darrouzès, *Regestes*: V. Grumel, *Les Regestes des actes du patriarcat de Constantinople, I. Les actes des patriarches*, fasc. II-III. Les registes de 715 à 1206, deuxième édition revue et corrigée par J. Darrouzès, Παρίσι 1989.
- Haldon, *Praetorians*: J. F. Haldon, *Byzantine Praetorians. An Administrative, Institutional and Social Survey of the Opsikion and Tagmata, c. 580-900*, (Ποικίλα Βυζαντινά 3), Βόννη 1984.

- Haldon, *Seventh Century*: J. F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century: the Transformation of a Culture*, Cambridge U. P. 1990.
- Janin, *Constantin. byzant.*: R. Janin, *Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique*, Παρίσι 1964².
- Janin, *Géogr. Eccl. Const.*: R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin I: Le siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique, III, Les églises et les monastères*, Παρίσι 1969².
- Janin, *Grands Centres*: R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins (Bithynie, Hellespont, Latros, Galèsios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique)*, Παρίσι 1975.
- Ioannou, *Discipline*: P. P. Ioannou, *Discipline générale antique (Ile-IXe s.), Pontificia Commissione per la redazione del Codice di diritto canonico orientale*, Fonti, fasc. IX, τόμ. I, 1: Les canons des Conciles Oecuméniques, Ρώμη 1962.
- Každan, *Derevnja i gorod*: A. P. Každan, *Derevnja i gorod IX-X v.v. Očerki po istorii vizantiiskogo feodalizma*, Μόσχα 1960.
- Lamza, *Germanos I.*: L. Lamza, *Patriarch Germanos I. von Konstantinopel (715-730). Versuch einer endgültigen chronologischen Fixierung des Lebens und Wirkens des Patriarchen. Mit dem griechisch-deutschen Text der Vita Germani am Schluß der Arbeit* (Das östliche Christentum 27), Würzburg 1975.
- Laurent, *Corpus V*: V. Laurent, *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin V, 1-3: L'Église*, Παρίσι 1963-1972.
- Λουγγή, «Δοκίμιο»: Τ. Κ. Λουγγή, «Δοκίμιο για την κοινωνική εξέλιξη στη διάρκεια τῶν λεγόμενων "σκοτεινῶν αἰώνων"», *Σύμμεικτα* 6 (1985), 139-222.
- Oikonomidès, *Listes*: N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles. Introduction, texte, traduction et commentaire*, Παρίσι 1972.
- Ostrogorsky, *Geschichte*: G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, Μόναχο 1963³.
- Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*: Γ. Α. Ράλλη- Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα τῶν θείων και ἱερῶν κανόνων*, τόμ. Α' - ζ', Ἀθήνα 1852-1859.
- Rochow, *Theophanes*: Ilse Rochow, *Byzanz im 8. Jahrhundert in der Sicht des Theophanes: quellenkritisch-historischer Kommentar zu den Jahren 715-813* (BBA 57), Βερολίνο 1991.

- Rochow, *Kaiser Konstantin V.*: Ilse Rochow, *Kaiser Konstantin V. (741-775). Materialien zu seinem Leben und Nachleben. Mit einem prosopographischen Anhang*, Φραγκφούρη 1994.
- Ruggieri, *Religious Architecture*: V. Ruggieri, *Byzantine Religious Architecture (582-867): its History and Structural Elements* (OCA 237), Ρώμη 1991.
- Ševčenko, «Hagiography»: I. Ševčenko, «Hagiography of the Iconoclast Period», *Iconoclasm. Papers Given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies* (University of Birmingham, March 1975), έκδ. A. Bryer- Judith Herrin, Birmingham 1977, 113-131 (= *Ideology, Letters and Culture in the Byzantine World*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1982, ἄρ. V).
- Speck, *Konstantin VI.*: P. Speck, *Kaiser Konstantin VI. Die Legitimation einer fremden und der Versuch einer eigenen Herrschaft. Quellenkritische Darstellung von 25 Jahren byzantinischer Geschichte nach dem ersten Ikonoklasmus*, Μόναχο 1978.
- Speck, *Artabasdos*: P. Speck, *Artabasdos, der rechtgläubige Vorkämpfer der göttlichen Lehren. Untersuchungen zur Revolte des Artabasdos und ihrer Darstellung in der byzantinischen Historiographie* (Ποικίλα Βυζαντινά 2), Βόννη 1981.
- Stein, *Bilderstreit*: D. Stein, *Der Beginn des byzantinischen Bilderstreits und seine Entwicklung bis in die 40er Jahre des 8. Jahrhunderts* (Miscellanea Byzantina Monacensia 25), Μόναχο 1980.
- Van Dieten, *Patriarchen*: J. L. Van Dieten, *Geschichte der Patriarchen von Sergios I. bis Johannes VI. (610-715)*, Geschichte der Griechischen Patriarchen von Konstantinopel 4 (Enzyklopädie der Byzantinistik 24), Ἄμστερνταμ 1972.
- Winkelman, *Ämterstruktur*: Fr. Winkelman, *Byzantinische Rang- und Ämterstruktur im. 8. und 9. Jahrhundert. Faktoren und Tendenzen ihrer Entwicklung*, (BBA 53), Βερολίνο 1985.
- Zacos-Veglery, *Seals*: G. Zacos-A. Veglery, *Byzantine Lead Seals*, τόμ.1-3, Βασιλεία 1972.

γ)Περιοδικά-Σειρές

AASS:	<i>Acta Sanctorum.</i>
AB:	<i>Analecta Bollandiana.</i>
ACO:	<i>Acta Conciliorum Oecumenicorum</i>
AIS:	Ἰ. Α. Παπαδοπούλου- Κεραμέως, Ἰνάλεκτα Ἰεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας ἢ Συλλογὴ ἀνεκδότων καὶ σπανίων ἑλληνικῶν συγγραφῶν περὶ τῶν κατὰ τὴν Ἐφάν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν καὶ μάλιστα τῆς τῶν Παλαιστινῶν, 1-5, Ἰαγία Πετρούπολη 1888-1897, ἀνατ. Βρυξέλλες 1963.
BBA:	<i>Berliner byzantinistische Arbeiten.</i>
BCH:	<i>Bulletin de Correspondance Hellénique.</i>
BMGS:	<i>Byzantine and Modern Greek Studies.</i>
Bsl:	<i>Byzantinoslavica.</i>
BZ:	<i>Byzantinische Zeitschrift.</i>
CFHB:	<i>Coprus Fontium Historiae Byzantinae.</i>
CSHB:	<i>Coprus Scriptorum Historiae Byzantinae.</i>
DOP:	<i>Dumbarton Oaks Papers.</i>
EEBS:	Ἰεπετηρίς Ἰεταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν.
EO:	<i>Échos d'Orient.</i>
GRBS:	<i>Greek, Roman and Byzantine Studies.</i>
JHS:	<i>Journal of Hellenic Studies.</i>
JÖB:	<i>Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik.</i>
IRAIK:	<i>Izvestija Russkago Archeologičeskago Instituta v Konstantinopole.</i>
Mansi:	J. D. Mansi, <i>Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio</i> , Φλωρεντία 1769 κέ., ἀνατ. Graz 1960-1961.
MGH, Ep., AA:	<i>Monumenta Germaniae Historica, Epistulae, Auctores Antiquissimi.</i>
OCA:	<i>Orientalia Christiana Analecta.</i>
OCP:	<i>Orientalia Christiana Periodica.</i>
PG:	<i>Patrologia Graeca.</i>
R. E.:	Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, <i>Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft.</i>

<i>REB:</i>	<i>Revue des Études byzantines.</i>
<i>RSBN:</i>	<i>Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici.</i>
<i>SCIAM:</i>	<i>Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo.</i>
Subs. Hag.:	Subsidia Hagiographica.
<i>SF:</i>	<i>Südost-Forschungen.</i>
<i>TIB:</i>	<i>Tabula Imperii Byzantini.</i>
<i>TM:</i>	<i>Travaux et Mémoires.</i>
<i>Viz. Vrem.:</i>	<i>Vizantijskij Vremennik.</i>
<i>ZRVI:</i>	Zbornik Radova Vizantološkog Instituta.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἄντικείμενο τῆς παρούσας μελέτης ἀποτελεῖ ἡ ἐξέλιξη καὶ τὰ πεπωμένα τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, κοσμικοῦ καὶ μοναστικοῦ, ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ἔβδομου ὡς τὰ τέλη τοῦ ὄγδοου / ἄρχῆς ἑνατου αἰώνα. Σκοπὸς τῆς μελέτης δὲν εἶναι νὰ παρουσιάσει ἓνα πανόραμα τῆς πορείας τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου στὴ διάρκεια ἑνὸς αἰώνα², ἀλλὰ νὰ προσεγγίσει διάφορες φάσεις ἐξέλιξης τῆς βυζαντινῆς κοινωνικῆς καὶ κρατικῆς δομῆς μὲ ἄξονα τὸν κλῆρο, κοσμικὸ καὶ μοναστικὸ, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ἡ περισσότερο ὁρατὴ κοινωνικὴ ὁμάδα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέταση περίοδο.

Ἡ ἐξέταση τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου βοηθᾷ σὲ μεγάλο βαθμὸ στὴν κατανόηση τῆς γενικότερης πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐξέλιξης, καθὼς Ἐκκλησία καὶ κρατικὴ ἐξουσία ἦταν πάντοτε ἀλληλένδετες³. Ὅλοι οἱ θεσμοὶ καὶ παράγοντες, ποὺ ἔχουν κατὰ καιροὺς γίνεῖ ἀντικείμενο ἐνασχόλησης τῶν ἐρευνητῶν - αὐτοκράτορας, σύγκλητος, ἀριστοκρατία, στρατός, πόλεις, ὑπαιθρος, πρωτεύουσα - ἀποκτοῦν ἰδιόμορφες διαστάσεις, ἐξεταζόμενοι ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου. Ἡ ὁμάδα αὐτὴ τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας, παρὰ τὶς κατὰ καιροὺς σοβαρὲς δοκιμασίαις ποὺ ὑπέστη, παρουσιάζει μίαν "ὁμοιομορφία" καὶ "σταθερότητα", καὶ ἀποτελεῖ τὸ στυλοβάτη τοῦ βυζαντινοῦ χριστιανικοῦ κράτους ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἴδρυσῆς του μέχρι τὸ τέλος του.

Ἐξετάζοντας τὴ λεγόμενη "σταθερότητα" τοῦ κλήρου ὡς κοινωνικῆς ὁμάδας μέσα στὸ βυζαντινὸ κράτος, θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ἡ περίοδος ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ἔβδομου μέχρι τὰ τέλη τοῦ ὄγδοου αἰώνα ἀποτελεῖ τὴν πιὸ κρίσιμη φάση τῆς ἐξέλιξης τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου.

Μέσα σ' αὐτὴ τὴν κρίσιμη χρονικὴ περίοδο ἐντάσσονται βέβαια καὶ τὰ χρόνια τῆς πρώτης φάσης τῆς εἰκονομαχίας (ὄγδοος αἰώνας), ὅποτε ἐκδηλώθηκε ἡ ἀπὸ καιρὸ ὑποβόσκουσα κρίση⁴. Ὁ βυζαντινὸς κληρὸς ὑπέστη

2. Γιά μίαν κατατοπιστικὴν σύνοψη τῆς πορείας τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, βλ. *Handbuch der Kirchengeschichte. Die mittelalterliche Kirche*. Erster Halbband: Vom kirchlichen Frühmittelalter zur gregorianischen Reform, τόμ. Γ/1, ἔκδ. H. Jedin, Freiburg-Basel-Wien 1973, τὶς μελέτες τῶν E. Ewig, «Die Abwendung des Papsttums vom Imperium und seine Hinwendung zu den Franken», 3-30 καὶ H. -G. Beck, «Die griechische Kirche im Zeitalter des Ikonoklasmus», 31-61. Βλ. ἐπίσης, G. Dagron, «Le christianisme byzantin du VIIe au milieu du XIe siècle», *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, τόμ. Δ', *Évêques, moines et empereurs (610-1054)*, Desclée 1993, 60-143.

3. L. Bréhier, *Les institutions de l'empire byzantin*, Παρίσι 1970², 345.

τότε ριζικές μεταβολές⁵. Ἴδιαίτερα κατά τὸ διάστημα αὐτὸ ἀπειλήθηκε καὶ προσβλήθηκε τόσο σὲ κοινωνικό, ὅσο καὶ σὲ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ θεωρηθεῖ ἀπὸ τὴν κρατικὴ ἐξουσία τοῦ Βυζαντίου ὡς παράγοντας, ποὺ εἶχε ἐπιβραδύνει τὴ γενικότερη ἐξέλιξη τοῦ κράτους.

Παρόλη, λοιπόν, τὴν πανθομολογούμενη κρίση του στὰ χρόνια τῆς πρώτης εἰκονομαχίας, ὁ βυζαντινὸς κληρὸς παρουσιάζεται καὶ πάλι μὲ ὅλη τὴ δυναμικότητά του, μετὰ τὸ πέρας τῆς πρώτης εἰκονομαχικῆς περιόδου. Ἡ δυναμικότητα τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, ἡ ὁποία πῆγαζε ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ του θέση καὶ τὴν κοινωνικὴ του ἀπήχηση - κατὰ τὸ Μεσαίωνα τὸ ἔντονο θρησκευτικὸ συναίσθημα πάντοτε ἐνισχύει σημαντικὰ τὴ θέση τῆς Ἐκκλησίας στὴν κοινωνία-, ἀνταποκρινόταν στὴ γενικότερη μεσαιωνικὴ ἐξέλιξη: ἀρμονικὲς σχέσεις ἀνάμεσα στὴν ἄρχουσα τάξη καὶ στὸν κληρὸ.

Στὰ τέλη, λοιπόν, τοῦ ὄγδου αἰῶνα προβάλλει καὶ πάλι ὁ βυζαντινὸς κληρὸς, δυναμωμένος, ἀνανεωμένος καὶ πιὸ σοφὸς ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τῆς "εἰκονομαχικῆς ἀπειλῆς". Οἱ κραδασμοί, ποὺ εἶχαν προκληθεῖ κατὰ τὰ εἰκονομαχικὰ χρόνια στὶς τάξεις τοῦ κλήρου, ἀποβαίνουν πρὸς ὄφελός του καὶ τὸ ὄφελος αὐτὸ νοεῖται τόσο ὡς ἀνανέωση, ὅσο καὶ ὡς κάθαρση ἀπὸ παλαιὲς περσιπέτειες.

Ἄν ὁ κληρὸς συνολικὰ βρισκεται στὸ προσκῆνιο τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας, κατὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐξετάζουμε, δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἰσχύει τὸ ἴδιο γιὰ ὅλα τὰ τμήματά του, δηλαδὴ, τὸ πατριαρχεῖο, τοὺς ἐπισκόπους, τοὺς μοναχοὺς, ἀκόμα καὶ τοὺς ἀγίους, ποὺ ἔζησαν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ καὶ ἐντάσσονται στὸ βυζαντινὸ κληρὸ. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ ἔρευνα εἶναι πολυμερῆς, δηλαδὴ, ἐξετάζει κατὰ τὸ δυνατόν λεπτομερέστερα κάθε συστατικὸ τμῆμα τοῦ κλήρου σὲ σχέση μὲ τὰ ἄλλα, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται καὶ στὴν ὑπόλοιπη κοινωνία. Μία τέτοια πολυμερῆς καὶ ἀποσπασματικὴ ἔρευνα δὲν θὰ μποροῦσε νὰ βασιζέται μόνο σὲ ὁμοειδεῖς πηγές· γι' αὐτὸ ἔχει χρησιμοποιηθεῖ παράλληλα καὶ ἄλλο ὕλικό. Ἡ μεγάλη ἔλλειψη, ἄλλωστε ἱστοριογραφικῶν πηγῶν κατὰ τὴν ἐξεταζόμενη περίοδο, ἡ ὁποία ἔχει ὀνομασθεῖ "μεγάλο χάσμα"⁶ ἢ "σκοτεινοὶ αἰῶνες"⁷,

4. Ostrogorsky, *Geschichte*, 133.

5. Βλ. E. J. Martin, *A History of the Iconoclastic Controversy*, Λονδίνο 1930.

6. Γιὰ τὴ μεγάλη σιγὴ τῆς βυζαντινῆς γραμματείας μετὰ τῶν ἐτῶν 650-850, βλ. Ν. Τωμαδάκη, *Σύλλαβος Βυζαντινῶν Μελετῶν καὶ Κειμένων*, Ἀθήνα 1961, 301-306.- D. A. Zakythinos, «La grande brèche dans la tradition historique de l'Hellénisme du septième au neuvième siècle», *Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Κ. Ὁρλάνδον*, τόμ. Γ', Ἀθήνα 1966, 300-327.- Βλ. ἐπίσης, Τ. Κ. Λουγγῆ, «Ἡ πρώτη βυζαντινὴ ἱστοριογραφία καὶ τὸ

κατέστησε ἀκόμα πιὸ ἐπιτακτικὴ τὴν ἀνάγκη νὰ γίνῃ παράλληλη χρῆση ἀγιο-
λογικῶν, ἐκκλησιαστικῶν (κανόνες, πρακτικὰ συνόδων, *potitiae episcopatum*),
θεολογικῶν (ἀντιρρητικοί), σφραγιστικῶν, νομικῶν τεκμηρίων καὶ μελετῶν.
Ἰδιαιτέρη θέση στὴν ἔρευνα πού ἐπιχειρήθηκε ἐδῶ κατέχει τὸ σφραγιστικὸ
ὕλικό.

Κατὰ τὴν ἐπεξεργασία ἐνὸς τέτοιου ἀποσπασματικοῦ καὶ ποικίλου ὕλικου
ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ ἀκολουθηθεῖ αὐστηρὴ χρονολογικὴ σειρὰ· ἔτσι ἔγινε
προσπάθεια νὰ τηρηθεῖ ἡ γενικὴ χρονικὴ ἀκολουθία τῶν γεγονότων. Τὸ πρῶτο
(κεφάλαια Α΄ - Β΄) καὶ τὸ τρίτο (κεφάλαια Σ΄ - Η΄) μέρος πραγματεύονται
ἀντίστοιχα τὴν παρακμὴ τοῦ πρώτου βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ καὶ τὴν ἀνθηση
τοῦ νέου βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ· ὡς συνεκτικὸς κρίκος ἀνάμεσα στὰ δύο μέρη
παρεμβάλλεται τὸ δεύτερο (κεφάλαια Γ΄ - Ε΄), τὸ ὁποῖο παρακολουθεῖ τὴν
κρίση τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου συνολικὰ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ἑβδομοῦ μέχρι τὰ τέλη
τοῦ ὄγδοου αἰώνα.

Πιὸ συγκεκριμένα, στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου ἐξετάζεται ἡ παρουσία
τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων στὴ βυζαντινὴ ἐπαρχία καὶ στὴν Κωνσταν-
τινούπολη κατὰ τὴν περίοδο, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν παρακμὴ τῶν
πόλεων. Ἀναζητήθηκαν πληροφορίες γιὰ τὴν ἰδρυση, τὴν ἀνακαίνιση ἢ
ἐπιβίωση ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων, κυρίως σὲ ἱστοριογραφικὰ καὶ
ἀγιολογικὰ κείμενα, ἀλλὰ καὶ σὲ ἀρχαιολογικὸ καὶ σφραγιστικὸ ὕλικό, στὴ
διάρκεια τοῦ ἑβδομοῦ αἰώνα μέχρι τὶς ἀρχές τῆς εἰκονομαχίας. Στὸ δεύτερο
κεφάλαιο ἐπιχειρεῖται ἡ ἀνίχνευση τοῦ ρόλου ὀρισμένων ἀρχαίων μοναστη-
ριακῶν ἰδρυμάτων τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας κατὰ τὴν περίοδο, κατὰ τὴν
ὁποία κυρίαρχη μορφή τοῦ Βυζαντίου ἦταν ὁ τελευταῖος ἐκπρόσωπος τῆς δυνα-
στείας τοῦ Ἡρακλείου, ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανὸς Β΄ (685- 695, 705-711).

Τὸ τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται τὶς μεταρρυθμιστικές, σχετικὰ μὲ τὸν
κλῆρο, προσπάθειες τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ καὶ τὴν ἐνιαία στάση πού τήρησε ὁ
κλῆρος, μοναχικὸς καὶ κοσμικὸς, ἀπέναντι στὴ δραστηριότητα τοῦ αὐτο-
κράτορα αὐτοῦ. Στὸ τέταρτο κεφάλαιο διερευνᾶται ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἐπισκο-
πικοῦ κλήρου ἔναντι τῆς εἰκονομαχικῆς κεντρικῆς διοίκησης τῆς αὐτοκρα-
τορίας. Ἀναζητοῦνται ἐκεῖνες οἱ περιοχές ἢ καλύτερα τὰ θέματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα
προέρχονται εἰκονομάχοι ἐπίσκοποι· χάρις σ'αὐτούς, ὁ αὐτοκράτορας Κων-
σταντῖνος Ε΄ ἔξασφάλισε τὴ σύγκληση τῆς Συνόδου τῆς Ἱερείας τὸ 754. Στὸ
πέμπτο κεφάλαιο καταγράφονται τόσο οἱ πρωτοβουλίες τῶν δύο πρώτων

λεγόμενο "μεγάλο χάσμα"», *Σύμμεικτα* 4 (1981), 49-85.

7. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, Μόναχο 1897², 12-15.

Εἰσαγωγή

Ἰσαύρων αὐτοκρατόρων, σχετικά μὲ τὴν ἐκλογή τῶν πατριαρχῶν, ὅσο καὶ ἡ στάση ποὺ ἐπέδειξε ὁ κληρὸς τῆς πρωτεύουσας κατὰ τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο, μέχρι τὴν ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποία ἀνῆλθε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ὁ Ταράσιος.

Στὸ ἕκτο κεφάλαιο διερευνᾶται ἡ ἀντίδραση τῆς πρωτεύουσας στὰ πρῶτα εἰκονομαχικὰ μέτρα· στὴ συνέχεια τοῦ ἴδιου κεφαλαίου ἐξετάζονται οἱ λόγοι, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ προέβη στὶς περίφημες διώξεις τῶν μοναχῶν, καὶ προσδιορίζονται οἱ περιοχές, στὶς ὁποῖες αὐτὲς ἐπικεντρώνονται. Τὸ ἕβδομο κεφάλαιο εἶναι ἀφιερωμένο στὴν κοινωνικὴ θέση τῶν ἀγίων, μοναχῶν στὴ μεγαλύτερη πλειονότητα, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ζήσει καὶ δράσει στὰ χρόνια τῆς εἰκονομαχίας. Στὸ ὄγδοο κεφάλαιο ἐξετάζεται ἡ παρουσία τοῦ μοναχισμοῦ μετὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς εἰκονομαχίας· καταγράφονται τὰ μοναστηριακὰ ἰδρύματα, τὰ ὁποῖα εἶχαν ἀνεγερθεῖ τότε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὴ Βιθυνία καὶ ὁ ρόλος, τὸν ὁποῖο εἶχε διαδραματίσει τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ μοναχικὸς καὶ ὁ κοσμικὸς κληρὸς, ὑπὸ τὸν Θεόδωρο Στουδίτη καὶ τὸν πατριάρχη Ταράσιο, γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς θρησκευτικῆς γαλήνης σὲ ὅλη τὴν αὐτοκρατορία.

Ἡ παρούσα ἔρευνα βασιζόμενη στὰ συμπεράσματα, στὶς διαπιστώσεις καὶ τὶς ὑποθέσεις τῶν μελετητῶν τῶν ἐπιμέρους προβλημάτων τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας ἐπιδιώκει νὰ παρουσιάσει τὴν ἐξέλιξη τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας μὲ ἄξονα τὸ βυζαντινὸ κληρὸ. Ὅμως, ἡ πολυμερὴς ἔρευνα τῶν πηγῶν καὶ τῆς νεότερης βιβλιογραφίας, ποὺ ἀπαιτήθηκε γιὰ τὴν ἐργασία αὐτὴ, συνετέλεσε σὸ νὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ σκιαγραφηθεῖ ἡ ἐξέλιξη τῆς ἔρευνας μὲ ἐνιαῖο τρόπο: διαφορετικὴ εἶναι ἡ ἐξέλιξη τῆς ἔρευνας γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, τῶν ἐπισκόπων, τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν, τοῦ μοναχισμοῦ καὶ φυσικὰ τῆς θεματικῆς διοίκησης, ἡ ὁποία ἀποκρυσταλλώνεται ὡς θεσμὸς ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ αὐτὴ. Ἔτσι, ἡ ἐνιαία σύνθεση ὄλων αὐτῶν τῶν παραμέτρων, σὲ σχέση μάλιστα μὲ τὴν πορεία τῆς ὑπόλοιπης βυζαντινῆς κοινωνίας, ἀποτελεῖ ἔργο ἰδιαίτερα δύσκολο.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΑ ΑΝΤΙΦΑΤΙΚΑ ΠΕΠΡΩΜΕΝΑ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ

(ἑβδομος-ἀρχές ὄγδοου αἰώνα)

Α΄. Ἡ παρακμὴ τοῦ μοναχισμοῦ στὶς ἐπαρχιακὲς πόλεις κατὰ τοὺς "σκοτεινοὺς αἰῶνες".

Ἡ ἀντίληψη, πού κυριαρχεῖ γενικά, εἶναι ὅτι οἱ νέες συνθήκες, οἱ ὁποῖες ἐπικράτησαν μετὰ τοὺς εἰκονομαχικοὺς διωγμούς, ἐπηρεάσαν μόνο ὡς ἓνα βαθμὸ τὴν ἐξέλιξη τοῦ βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ· στὸ σύνολό του, ὅμως, ὁ μοναχισμὸς καὶ τὰ μοναστήρια παρουσιάζουν μία ὁμοιομορφία σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας, μὲ τὴν ἐκπληκτικὴ συνέχεια καὶ τὴν προφανῆ ἀφοσίωση στὶς παραδόσεις. Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἐπιχειρεῖται μία ἐπανεξέταση τῆς ἀντίληψης αὐτῆς.

Ὁ ἑβδομος καὶ ὁ ὄγδοος αἰῶνες, ὅπως εἶναι γνωστό¹, ἀποτελοῦν τὴν

1. Ὁ Α. Ρ. Καζδαν διατύπωσε πρῶτος τὴ θεωρία γιὰ τὴν παρακμὴ τῶν πόλεων κατὰ τοὺς "σκοτεινοὺς αἰῶνες" στὸ ἀρχαιολογικὸ περιοδικὸ *Sovetskaja Archaologija* 21 (1954), 166-180· τὶς ἴδιες ἀπόψεις παρέθεσε ἀργότερα στὸ βιβλίο του *Derevnja i gorod*, κεφάλαια 4-5. Τὴ θέση αὐτὴ ἀντέκρουσε ὁ Μ. Ja. Sjuzjumov, «Vizantiiskii gorod (seredina VII. v.-seredina X. v.)», *Viz. Vrem.* 27 (1967), 38-70. Βλ. ἐπίσης, τὸ βιβλίο γιὰ τὶς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας τοῦ W. Brandes, *Städte*, 17-22.

Μὲ βάση, κυρίως, τὶς πληροφορίες τῶν νομισματικῶν δεδομένων καὶ τῶν ἐπισκοπικῶν καταλόγων, ἔχει ὑποστηριχθεῖ ἡ ἄποψη γιὰ τὴ συνέχιση τοῦ ἀστικοῦ βίου κατὰ τοὺς "σκοτεινοὺς αἰῶνες". βλ. I. V. Sokolova, «Klady vizantijskich monet kak istočniki istorii Vizantii VIII-XI vv.», *Viz. Vrem.* 15 (1959), 50-63.- G. A. Ostrogorsky, «Byzantine Cities in the Early Middle Ages», *DOP* 13 (1959), 45-66.- Sp. Vryonis, «An Attic Hoard of Byzantine Gold Coins (668-741) from the Thomas Whittemore Collection and the Numismatic Evidence for the Urban History of Byzantium», *ZRVI* 8,1 (1963), 291-300

ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποία εἶχαν ἐκλείψει στὴ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία οἱ ἀνθηρὲς πόλεις. Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν δύο βασικῶν ἀφηγηματικῶν πηγῶν τῆς ἐποχῆς, τῆς *Ἱστορίας Συντόμου* τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου καὶ τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη, εἶναι ἡ ἐκδηλῆ ἔλλειψη ἀναφορῶν σὲ πόλεις. Ἡ κοινωνία, ποὺ ἀπεικονίζουσι οἱ δύο πηγές, εἶναι καθαρὰ μεσαιωνικὴ καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ ἀστικοῦ βίου καὶ τὴ διαβίωση τοῦ πληθυσμοῦ στὴν ὕπαιθρο. Κατὰ τοὺς "σκοτεινοὺς αἰῶνες" οἱ ἐπαρχιακὲς πόλεις, ἔχοντας χάσει τὴν οἰκονομικὴ εὐρωστίαν² καὶ τὴν παλαιὰ διοικητικὴ σημασία τους³, εἴτε εἶχαν ἐξαφανισθεῖ, εἴτε εἶχαν ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ μικροὺς ἀγροτικοὺς οἰκισμοὺς⁴, οἱ ὁποῖοι ἐξελίχθησαν σταδιακὰ στὶς πόλεις-κάστρα⁵ τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου.

Μὲ τὴν παρακμὴ τῶν πόλεων καὶ τὴ σταδιακὴ ἀγροτοποίηση τῆς κοινωνίας

(=*Byzantium: its internal History and Relations with the Muslim World*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1971, ἀρ. VII).- J. Russell, «Transformations in Early Byzantine Urban Life : The Contribution and Limitations of Archaeological Evidence», *The 17th International Byzantine Congress, Major Papers*, Washington 1987, 137-154. Βλ. ὁμως, M. F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge U.P. 1985, 69-85, 90-100.

2. Hendy, *Monetary Economy*, 619 κέ.- A. Harvey, *Economic expansion in the Byzantine empire 900-1200*, Cambridge U. P. 1989, 23.- Haldon, *Seventh Century*, 93 κέ.

3. Ὁ Ἰωάννης Λυδὸς μιλά εὐγλωττα στὸ *Περὶ τῆς Ῥωμαίων πολιτείας* (τὰ μὲν βουλευτήρια πασῶν παρέλυσε τῶν πόλεων, Λόγος Γ', 49, σ. 208, ἐκδ. A. C. Bandy, *Ioannes Lydus. On Powers or the Magistracies of the Roman State. Introduction, Critical Text, Translation, Commentary and Indices*, Φιλαδέλφεια 1983) γιὰ τὴν ἀποδυνάμωση τῆς τοπικῆς αὐτοδυναμίας τῶν πόλεων, ἥδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ ἔκτου αἰῶνα. Βλ. A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602. A Social, Economic and Administrative Survey*, Ὁξφόρδη 1964, 758 κέ.- G. L. Kurbatov, *Osnovnye problemy vnutrennego razvitiya vizantijskogo goroda v IV-VII vv.*, Λένινγκραντ 1971, 154-170. Βλ. ἐπίσης, τὴ μελέτη τοῦ J. F. Haldon, «Some Considerations on Byzantine Society and Economy in the Seventh Century», *BF* 10 (1985), 75-112, εἰδικὰ 86 κέ.

4. A. Guillou, «Transformations des structures socio-économiques dans le monde byzantin du VIe au VIIIe siècle», *ZRVI* 19 (1980), 71-78.

5. Ὁ E. Kirsten ἐξέθεσε στὸ ἐνδέκατο διεθνὲς βυζαντινολογικὸ συνέδριο τὸ νέο τύπο τῆς μεσαιωνικῆς βυζαντινῆς πόλης μὲ τὸ στρατιωτικὸ χαρακτῆρα («Die byzantinische Stadt», *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinistenkongress*, Μόναχο 1958, V, 3, 16 κέ) · βλ. καὶ D. A. Zakythenos, «Korreferat zu E. Kirsten, Die byzantinische Stadt», 48-51.- J. F. Haldon- H. Kennedy, «The Arab-Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Centuries: Military Organisation and Society in the Borderlands», *ZRVI* 19 (1980), 92-97.

συνδέονται άμεσα οι μεγάλες κοινωνικές μεταβολές⁶ της εποχής· ενδιαφέρον, λοιπόν, παρουσιάζει να εξετασθεί ή παρουσία των μονών της Κωνσταντινούπολης και της επαρχίας και ή αναφορά τους στις πηγές στα χρόνια του λεγόμενου "μεγάλου χάσματος". Άν οι πληροφορίες, που προσφέρουν τὰ ιστοριογραφικά κείμενα για τις πόλεις της επαρχίας, είναι πολύ περιορισμένες, οι μαρτυρίες των ίδιων πηγών για τὰ μοναστήρια της επαρχίας μέχρι την εποχή της εικονομαχίας είναι ανύπαρκτες, αφού δέν μνημονεύουν ούτε ένα επαρχιακό μοναστήρι, ενώ και για τὰ ευαγή ιδρύματα των επαρχιακών πόλεων οι μνείες είναι λιγοστές⁷. Την ίδια εποχή έχει διαπιστωθεί, επίσης, ή σταδιακή έξαφάνιση των άλλοτε πολυάριθμων φιλανθρωπικών ιδρυμάτων της Έκκλησίας⁸.

Έλάχιστες μαρτυρίες προκύπτουν από την αναδίφηση των πηγών ως προς την άνέγερση εκκλησιών και μοναστηριακών ιδρυμάτων στη βυζαντινή επαρχία από την εποχή του Θεοδώρου Συκεών⁹ (τέλη έκτου-άρχες έβδομου αιώνα) μέχρι την περίοδο της εικονομαχίας. Ο ναός στο Ortahisar της Καππαδοκίας χρονολογείται κατά μία άποψη, στις άρχες του όγδοου αιώνα¹⁰ και σύμφωνα με μία άλλη¹¹, στα μέσα του ένατου αιώνα. Στη μισοκατεστραμμένη επιγραφή, που έχει διασωθεί στη "μονόπετρη" αυτή εκκλησία αναγράφεται ό δωρητής του ναού Ευστράτιος, κλεισουράρχης ό ίδιος ή γιός κλεισουράρχη¹²,

6. Βλ. τή βιβλιοκρισία του Α. Ρ. Καζάν, *Βυζαντινά* 9 (1977), 478-484 στη μονογραφία του C. Foss, *Byzantine and Turkish Sardis*, Cambridge U. P. 1976.-Ρ. Α. Υάννουπουλος, *La société profane dans l'empire byzantin des VIIe, VIIIe et IXe siècles*, Louvain 1975, 14-19, 287. Βλ. επίσης, J. M. Spieser, «L'évolution de la ville byzantine de l'époque paléochrétienne à l'iconoclasme», *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin IVe-VIIe siècle*, τόμ. Α', Παρίσι 1989, 105-106.

7. Κωνσταντίνος Μέντζου-Μεϊμάρη, «Έπαρχιακά ευαγή ιδρύματα μέχρι του τέλους της εικονομαχίας», *Βυζαντινά* 11 (1982), 243-308, όπου για την περίοδο των "σκοτεινών αιώνων" έχουν άνευρεθεί έλάχιστα: στην Κρήτη (σ. 254-255), στην Κύπρο (σ. 255), στις Πύλες της Βιθυνίας (σ. 257).

8. D. J. Constantelos, *Byzantine Philanthropy and Social Welfare*, New Brunswick, New Jersey 1968, 170, 231.

9. *Βίος Θεοδώρου Συκεών*, 36.

10. Nicole Thierry, *Haute moyen -âge en Cappadoce. Les églises de la région de çavuşin*, Institut français d'archéologie du Proche-Orient, Bibliothèque archéologique et historique 102, Παρίσι 1994, 275-277.

11. G. P. Schiemenz, «Die Kapelle des Styliten Niketas in den Weinbergen von Ortahisar (Mit sechs Tafeln und einer Textabbildung)», *JÖB* 18 (1969), 239 κέ, 248-249.

καὶ σὲ ἄλλη ἐπιγραφή ὁ ζωγράφος Νικήτας στυλίτης¹³. Ὁ δωρητὴς τοῦ ναοῦ ἔχει θεωρηθεῖ¹⁴ ὅτι ἦταν ὁ γιὸς τοῦ ἄλλοτε κλεισουράρχη καὶ ἡγουμένου στὴ μονὴ Φλώρου στὴν Κωνσταντινούπολη, Γρηγορίου τοῦ Καππαδόκη, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μὲ τὴν Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, εἶχε λάβει μέρος στὴν πρώτη ἀνάτροπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' (695), καὶ εἶχε ἐξορισθεῖ λίγο ἀργότερα ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀψίμαρο-Τιβέριο (698-705)¹⁵. Ἴσως, ὁ ναὸς στὸ Οὔταχισαρ τῆς Καππαδοκίας νὰ εἶχε κτισθεῖ στὰ τέλη τοῦ ἑβδομοῦ/ἀρχῆς ὄγδοου αἰῶνα ἀπὸ τὴν ἐξόριστη οἰκογένεια τοῦ Γρηγορίου τοῦ Καππαδόκη, ὁ ὁποῖος, ὅπως δείχνει καὶ τὸ ὄνομά του, εἶχε στενοὺς δεσμοὺς μὲ τὴν περιοχὴ τῆς Καππαδοκίας¹⁶. Καθὼς, ὅμως, δὲν διαθέτουμε ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὸ δωρητὴ τῆς ἐκκλησίας, ἢ ταύτισή του μὲ τὸ συνωμότη ἡγούμενο εἶναι ἀβέβαιη.

Ἄλλὰ ἡ ἀνέγερση ἐκκλησιῶν, πού θεωρεῖται ὡς ἐκδήλωση ἀτομικῆς εὐσεβείας, θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι ἔργο τοῦ κάθε εὐσεβοῦς βυζαντινοῦ πολίτη. Ἐκεῖνο, ὅμως, πού ἐνδιαφέρει τὴν ἔρευνά μας, εἶναι ἡ ἀνέγερση νέων μοναστηριακῶν ἰδρυμάτων, - τὰ ὁποῖα νοοῦνται καὶ ὡς οἰκονομικοὶ ὀργανισμοί¹⁷- σὲ μιὰ κοινωνία σαφῶς ἀγροτοποιημένη.

Ἡ σιγὴ τῶν πηγῶν γιὰ τὴν ἀνέγερση μονῶν στὴ βυζαντινὴ ἐπαρχία, τουλάχιστον μέχρι τὴν ἐποχὴ τῆς εἰκονομαχίας¹⁸, φαίνεται νὰ συμβαδίζει μὲ τὴν

12. Λ. Πολίτη, «Βυζαντινὰ Ἐπιγραφικά», *Ἑλληνικά* 24 (1971), 126-128.- Nicole Thierry, «Les enseignements historiques de l'archéologie cappadocienne», *TM* 8 (1981), 507-508.

13. Schiemenz, «Die Kapelle des Styliten Niketas», 248.

14. Thierry, *Cappadoce*, 275-277. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξη τῶν κλεισουργῶν καὶ τοὺς κλεισουράρχες, βλ. Μάρθας Γρηγορίου-Ἰωαννίδου, «Οἱ βυζαντινὲς κλεισοῦρες καὶ κλεισουραρχίες», *Βυζαντιανά* 9 (1989), 179-202.

15. Θεοφάνης, 368, 371. Βλ. πῶς κάτω, σ. 62.

16. Στὴν ἐπαρχία Καππαδοκίας Α' μὲ μητρόπολη τὴν Καισάρεια (*Notitia* 3. 6) ὑπάρχουν τοπωνύμια -ἐπισκοπές, τὰ ὁποῖα συγχρόνως εἶναι καὶ οἰκογενειακὰ ὀνόματα (Καμουλιανὰ-Καμουλιανός, Τριφύλλιον-Τριφύλλιος). Βλ. Κ. Ἀμάντου, «Καμουλιανὰ», *Ἑλληνικά* 6 (1933), 260.

17. Πρὸβλ. Dagron, «Le christianisme byzantin», 280-284.

18. Ἡ Denise Papachryssanthou στὴν ἐξαντλητικὴ μελέτη της («La vie monastique dans les campagnes byzantines du VIIIe- au XIe siècle», *Byzantion* 43 (1973), 158 κέ.- ἔπαυξ. ἀνατ. στὸ βιβλίο της *Ὁ Ἀθωνικὸς Μοναχισμὸς. Ἀρχές καὶ Ὁργάνωση*, Ἀθήνα 1992, 54-135) δὲν ἀνευρίσκει οὔτε ἓνα μοναστήρι στὴν ὑπαιθρο, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Θεοδώρου τῶν Συκεῶν μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου. Ἀλλὰ τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ συναχθεῖ καὶ ἀπὸ τὸν κατάλογο, πού παραθέτει στὴν ἐκτενὴ μελέτη του γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικά

παρακμή των πόλεων και την έμφανη έλλειψη του αστικού στοιχείου, ενώ έναρμονίζεται πλήρως με ανάλογες μαρτυρίες για την πλήρη εγκατάλειψη ή και την άνυπαρξία στη βυζαντινή επαρχία δημοσίων οικοδομημάτων, τὰ όποια χαρακτηρίζαν άλλοτε την κλασική πόλη/ δήμο. Σποραδικές μόν, αλλά πολύ χαρακτηριστικές μνείες επιβεβαιώνουν άκριβώς αυτή την εγκατάλειψη: στο Βίο του Στεφάνου του Νέου γίνεται άναφορά στο παλαιό και εγκαταλελειμμένο λουτρό της Έφέσου, όπου ο στρατηγός των Θρακησίων Μιχαήλ Λαχανοδράκων κατέχωσεν 38 μοναχούς¹⁹. άκόμα, λίγο μεταγενέστερα, στο Βίο του Πέτρου της Άτρώας μνημονεύεται τὸ συμπτωθέν βαλανεῖον, κοντά στην κώμη Πηγάδια, στο όποιο κατοικοῦσαν πλέον μόνο "άκάθαρτα δαιμόνια"²⁰. Η μαρτυρία του Βίου των άγιών Δαβίδ, Συμεών και Γεωργίου από την Μιτυλήνη, σχετικά με τὸ βαλανεῖο πὸν λειτουργοῦσε στη γενέτειρά τους²¹, δέν εἶναι δυνατόν νά χρονολογηθεῖ με κάποια βεβαιότητα, δεδομένου ότι όλόκληρη ἡ άγιολογική διήγηση ἔχει χαρακτηριστεῖ ὡς άνακριβής²².

Οί ιστοριογραφικές πηγές, από την άλλη πλευρά, όταν αναφέρουν στη διήγησή τους κάποιο τοπωνύμιο, τὸ μνημονεύουν, κυρίως, σέ σχέση με τίς ἐκστρατείες του βυζαντινού στρατού. Σέ καμμία άφηγηματική πηγή τῆς ἐποχῆς των "σκοτεινῶν αἰώνων" δέν γίνεται λόγος για κατασκευή νέων ἢ ἐπιδιόρθωση παλαιῶν δημοσίων κτιρίων (διοικητήρια, παλάτια, θέατρα, λουτρά)²³, οὔτε ἰδρύματα κατά τῆ χρονική περίοδο 582-867 ὁ V. Ruggieri (*Religious Architecture*, 225 κέ.).

19. Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1165 Β. Βλ. Dorothy de Ferranti Abrahamse, *Hagiographic Sources for Byzantine Cities (500-900 A.D.)*, διδ. διατρ. Ann Arbor 1967, 122-123.- C. Foss, *Ephesus after Antiquity: A late antique Byzantine and Turkish City*, Cambridge U. P. 1979, 109.

20. Βίος Πέτρου Άτρώας, 185. Βλ. Abrahamse, *Hagiographic Sources*, 89. Πρβλ. Η. Άναγνωστάκη, «Τὸ ἐπεισόδιο του Άδριανού. «Πρόγνωσης» και «τελεσθέντων δήλωσις», *Πρακτικά του Β΄ Διεθνούς Συμποσίου Ἡ ἐπικοινωνία στο Βυζάντιο*, ΚΒΕ/ΕΙΕ Ἀθήνα 1993, 197 και σημ. 3.

21. Βίος Δαβίδ, Συμεών και Γεωργίου, 213 (και σ. 18, ἔκδ. Φουντούλη).

22. Ševčenko, «Hagiography», 117-118. Βλ. και A. Kazhdan, «An Unnoticed Mention of a Chrysobull Ascribed to Constantine The Great», *Άφιέρωμα στον Ν. Σβορώνο*, Ρέθυμνο 1986, τόμ. Α΄, 136 και σημ. 4, όπου διατυπώνεται ἡ άποψη ότι ὁ Βίος εἶχε συμπληρωθεῖ άνάμεσα στα χρόνια 863 και 865.

23. C. Mango, «Daily Life in Byzantium», *XVI. Internationaler Byzantinistenkongress, Akten I/1*, Βιέννη 1981 = *JÖB* 31,1 (1981), 337-353 ειδικά 340, 341 (= *Byzantium and its Image*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1984, άρ. IV).

για τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ, δεδομένα ἀπαραίτητα γιὰ νὰ ὑποστηριχθεῖ ἡ συνέχεια τῆς ἀστικῆς ζωῆς στὶς πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀντίθετα, οἱ πηγὲς σκιαγραφοῦν τὴν ἀγροτοποίηση καὶ τὴν ἀκόλουθη στρατιωτικοποίηση τῆς κοινωνίας, καθὼς οἱ ἀναφερόμενες πόλεις δὲν ἦταν τίποτα ἄλλο, παρὰ ὀχυρωμένα κάστρα²⁴. Ἡ μορφή, δηλαδή, ποὺ ἀποκτοῦν οἱ πόλεις στὴ μέση βυζαντινὴ περίοδο εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποία εἶχαν στὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἀκόμα, κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α΄ (527-565)²⁵. Καθὼς, λοιπόν, οἱ πόλεις τῆς ἐπαρχίας μαζὶ μὲ τὰ οἰκοδομήματά τους περιπίπτουν σὲ παρακμὴ, θὰ μπορούσαμε νὰ υποθέσουμε ὅτι ταυτόχρονα παρακαμάζουν καὶ τὰ μοναστήρια τους, ἐφόσον εἶναι ἀναπόσπαστα συνδεδεμένα μὲ τὴν εὐημερία καὶ τὶς λειτουργίες τῶν πόλεων²⁶.

Ἄξιζοι νὰ δοῦμε στὸ σημεῖο αὐτὸ ὀρισμένες ἀποκαλυπτικὲς μαρτυρίες τῶν κειμένων, σχετικὰ μὲ τὴν ἐγκατάλειψη μονῶν τῆς βυζαντινῆς ἐπαρχίας, κατὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. Ὁ Στέφανος Διάκονος στὸ Βίο ποὺ συνέγραψε γιὰ τὸν Στέφανο τὸν Νέο, ἀναφέρει ὅτι ὁ ἥρωάς του ἦταν ὁ ἕκτος²⁷ κατὰ σειρὰ ἡγούμενος τῆς μονῆς Αὐξεντίου, μνημονεύοντας τοὺς προκατόχους του, ἀπὸ τὸν πρῶτο, τὸν Αὐξέντιο, ὁ ὁποῖος ἦταν καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῆς μοναστηριακῆς κοινότητος, μέχρι τὸν Στέφανο τὸν Νέο²⁸. Στὴν ἀπαρίθμηση τῶν ὀνομάτων τῶν ἡγουμένων παρατηρεῖται αὐστηρὴ συνέχεια κατὰ τὴ διαδοχὴ στοὺς πρῶτους αἰῶνες λειτουργίας τοῦ μοναστηριοῦ: Αὐξέντιος (442-473), Σέργιος (473-478), Βενδημιανός (478-520)²⁹. Μετὰ τὸν Βενδημιανὸ μνημονεύεται ὡς διάδοχός του ὁ Γρηγόριος, ὁ ὁποῖος δὲν μπορεῖ νὰ ἐνταχθεῖ χρονολογικὰ σὲ καμμία περίοδο, ἀφοῦ δὲν εἶναι γνωστὸ ἀπολύτως τίποτα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση του. Οἱ ἀμέσως ἐπόμενες πληροφορίες ἀφοροῦν τοὺς ἡγουμένους τοῦ ὄγδοου αἰῶνα, τὸν Ἰωάννη, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ εἶχε πεθάνει τὸ 750 περίπου,

24. Πρὸβλ. Abrahamse, *Hagiographic Sources*, 92-95.

25. D. Claude, *Die byzantinische Stadt im 6. Jahrhundert*, Μόναχο 1969, 186-187.- Kurbatov, *Osnovnye problemy*, 154-170.

26. G. Dagron, «Le christianisme dans la ville byzantine», *DOP* 31 (1977), 4-11 (= *La romanité chrétienne en Orient. Héritages et mutations*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1984, ἀρ. IX).- G. L. Kurbatov, «On the Problem of Transition from Antiquity to Feudalism in Byzantium», *Βυζαντιακά* 9 (1989), 171-172.

27. Γιὰ τὴ θέση τοῦ ἀριθμοῦ ἔξι στὸ ἀγιολογικὸ κείμενο: Ševčenko, «Hagiography», 128.

28. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1097 B.

29. Janin, *Grands Centres*, 44.

και το διάδοχό του, Στέφανο τὸν Νέο. Ἡ ἔλλειψη πληροφοριῶν γιὰ τοὺς ἡγουμένους τῆς μονῆς Αὐξεντίου κατὰ τὴ χρονικὴ περίοδο 520-750, πιθανῶς, ὀφείλεται στὴν πρόθεση τοῦ συγγραφέα νὰ μὴν ἀναφέρει δευτερεύοντες ἡγουμένους· ὡστόσο, ἀξίζει νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι ἡ σιωπὴ αὐτὴ συμπίπτει ἀπόλυτα μὲ τὴ φειδωλὴ ἀναφορὰ τῶν πηγῶν γιὰ τὶς πόλεις στοὺς "σκοτεινοὺς αἰῶνες" καί, ἴσως, νὰ ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὴ λειτουργία τοῦ μοναστηριοῦ. Ἡ ἀποσιώπηση τῶν ἡγουμένων κατὰ τὴν περίοδο 520-750 θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει ὅτι αὐτὸ τὸ διάστημα ἡ ὀρθόδοξη μονὴ Αὐξεντίου εἴτε δὲν λειτουργοῦσε, εἴτε εἶχε περιπέσει σὲ παρακμὴ.

Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Φιλαρέτου δίνει πολλὲς καὶ ποικίλες πληροφορίες γιὰ τὴν ἀγροτικὴ βυζαντινὴ κοινωνία τοῦ ὄγδοου αἰῶνα³⁰, δὲν ἀναφέρει ὅμως κανένα μοναστήρι γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Παφλαγονίας. Ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτὴ, ὡστόσο, οἱ ἱστοριογραφικὲς πηγὲς ἀναφέρουν ἕναν ἐπώνυμο μοναχὸ πού ἐγινε πατριάρχης τῆς Κωνσταντινούπολης, τὸν Κῦρο (705-711), ὁ ὁποῖος πρὶν ἀνέλθει στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ἦταν μοναχὸς ἀπὸ τὴν Ἄμαστριν, γεγονός πού σημαίνει ὅτι ὑπῆρχε στὴν περιοχὴ μοναστήρι, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποῖου δὲν μᾶς ἔχει διασωθεῖ³¹. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἡ βιογραφία τοῦ ὁσίου Φιλαρέτου παραδίδει ὅτι ἡ σύζυγός του, Θεοσεβῶ, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ὁσίου, μετέβη στὴν πατρίδα της, τὴν Ἄμνια, ὅπου καὶ ἀνήγειρε στὴν θέση "τῶν πάλαι πεπτωκότων ναῶν" μοναστήρια καὶ πτωχεῖα³². Ἡ λεπτομέρεια γιὰ τὴν κατάρρευση τῶν ἐκκλησιῶν τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἤδη τῶν περσικῶν ἐπιδρομῶν μαρτυρεῖ ὅτι οἱ ναοὶ αὐτοὶ εἶχαν καταστραφεῖ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνα, χωρὶς ἔκτοτε νὰ ἐπιδιορθωθοῦν³³.

³⁰ Ἐπιβεβαίωση ὄσων ἀναφέρθησαν, σχετικὰ μὲ τὴν ἐγκατάλειψη τῶν μονῶν

30. P. Lemerle, *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century. The Sources and Problems*, Galway 1979, 52-55.- J. W. Nesbitt, «The Life of St. Philaretos (702-792) and its significance for Byzantine Agriculture», *The Greek Orthodox Theological Review* 14 (1969), 150-158.- M. Loos, «Quelques remarques sur communautés rurales et la grande propriété terrienne à Byzance (VIIe-XIe siècles)», *Bsl* 39 (1978), 9 κέ.

31. Νικηφόρος, 42 (de Boor)-Νικηφόρος, 42 (Mango): Θεοφάνης, 375· Ζωναράς, Γ', 327· *Χρονογραφικὸν Σύντομον*, 119. Βλ. καὶ πρὸ κάτω, σ. 93. Πρὸβλ. ὅμως, Ruggieri, *Religious Architecture*, 233, ὅπου, χωρὶς νὰ παρατίθεται κάποια πηγὴ, ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα: *the small island could be the site of the monastery built by the patriarch Cyrus*.

32. *Βίος Φιλαρέτου*, 165-167. Βλ. Μέντζου-Μεϊμάρη, «Ἐπαρχιακὰ εὐαγγῆ ἰδρύματα», 258-259.

33. Πρὸβλ. τὰ εἰσαγωγικὰ σχόλια τοῦ Βίου (σ. 99) καὶ Ruggieri, *Religious Architecture*, 231.

στή βυζαντινὴ ἐπαρχία στὰ χρόνια τοῦ λεγόμενου "μεγάλου χάσματος" μέχρι τὴν ἐποχὴ τῆς εἰκονομαχίας, ἀποτελοῦν οἱ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὲς μαρτυρίες ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ Νικηφόρου Μηδικίου. Ὁ ἀνώνυμος βιογράφος τοῦ ἀγιολογικοῦ κειμένου, συγκρίνοντας τὴν κρατούσα κατάσταση γύρω στὸ 780 καὶ ἀκόμα παλαιότερα, μὲ τὴ ζωηρὴ ἄνθηση τοῦ μοναχισμοῦ στὸν ἔνατο αἰώνα, καταλήγει στὴ διαπίστωση: οὐδὲ γὰρ ἦν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ μοναστήρια ὄσα νῦν³⁴. Στὸ ἴδιο ἀγιολογικὸ κείμενο ἀποκαλύπτεται ἐπίσης, ὅτι ὁ χῶρος, στὸν ὁποῖο ἀνοικοδόμησε ὁ Νικηφόρος τὸ πρῶτο τοῦ μοναστήρι, ἀφιερωμένο στὴ Θεοτόκο, ἦταν παλαιότερα ἢ θέση κάποιου προφανῶς ἐγκαταλελειμμένου νεκροταφείου³⁵. Τὴν παρακμὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων ἐπιβεβαιώνει ὁ ἴδιος ἀνώνυμος βιογράφος, διευκρινίζοντας ὅτι στὴ θέση, ὅπου ὁ Νικηφόρος εἶχε ἀνεγείρει τὸ μοναστήρι Μηδικίου, ὑπῆρχε ναὸς μέγιστος (...) ἡμελημένος καὶ διερωγῶς³⁶, πιθανότατα τοῦ ἔκτου αἰώνα· ὁ ἐρειπωμένος αὐτὸς ναὸς, ἀφοῦ ἀνακαινίσθηκε ἀπὸ τὸν ἥρωα τοῦ ἀγιολογικοῦ κειμένου, ἀπέτελεσε τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς³⁷. Τὰ παραπάνω ἀποσπάσματα ἀποκαλύπτουν μὲ καταφανῆ τρόπο ὅτι πρὶν ὁ Νικηφόρος ἀρχίσει τὴν ἀνέγερση τῶν δύο μονῶν στὴ Βιθυνία, δηλαδὴ πρὶν ἀπὸ τὸ 780, ὑπῆρχαν ἐκεῖ ἐγκαταλελειμμένες ἐκκλησίες καὶ τὰ μοναστήρια ἦταν πολὺ λιγότερα ἀπ' ὅ,τι τὸν ἔνατο αἰώνα. Ἡ ἴδια εἰκόνα ἐγκαταλελειμμένου ναοῦ στὴν περιοχὴ τῆς Βιθυνίας, καὶ συγκεκριμένα στὴν τοποθεσίᾳ Κατησία, προβάλλει καὶ στὸ Βίο τοῦ Νικήτα πατρικίου³⁸.

Μολονότι πενιχρές, ὥστόσο ἀρκετὰ ἐνδεικτικὲς, οἱ προαναφερθεῖσες πληροφορίες ἀφοροῦν τὴν περιοχὴ τῆς Βιθυνίας· ὅσο κι ἂν εἶναι ἀποσπασματικὲς, ὑποδηλώνουν μία τάση παρακμῆς τοῦ μοναχισμοῦ καὶ μείωσης τῆς ἀνέγερσης μονῶν στὴν ἐπαρχία ἀπὸ τὸν ἔβδομο αἰώνα μέχρι τὴν ἐποχὴ τῆς εἰκονομαχίας.

Ἐχοντας ἐξετάσει τίς μαρτυρίες τῶν πηγῶν κατὰ τὴν περίοδο τοῦ "μεγάλου χάσματος", οἱ ὁποῖες μιλοῦν περισσότερο γιὰ τὴν ἐγκατάλειψη καὶ ὄχι γιὰ ἀνέγερση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων στὴ βυζαντινὴ ἐπαρχία,

34. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 409.

35. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 408-409.

36. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 414. Βλ. Papachryssanthou, «La vie monastique», 171 καὶ σημ. 5.- Πρβλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 105 καὶ σημ. 96, ὅπου ἐπισημαίνεται: *Noteworthy is the evidence of a scarcity of monasteries. The land also has evidence of old remains.*

37. C. Mango- I. Ševčenko, «Some Churches and Monasteries on the Southern Shore of the Sea of Marmara», *DOP* 27 (1973), 276.

38. *Βίος Νικήτα Πατρικίου*, 337· γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῆς τοποθεσίας, βλ τὸ σχολιασμὸ τοῦ Βίου, σ. 319 καὶ σημ. 65.

ιδιαίτερα στην περιοχή της Βιθυνίας, για την οποία διαθέτουμε τα περισσότερα στοιχεία, ίσως, εξαιτίας της εγγύτητάς της προς την πρωτεύουσα³⁹, θα διερευνήσουμε στη συνέχεια την τύχη αρχαίων μονών κατά την εποχή που μας άπασχολεί.

Ἡ μονή τῶν Καθαρῶν στὸν Ὀλυμπο τῆς Βιθυνίας, ἰδρυμένη τὸν ἕκτο αἰῶνα⁴⁰, μαρτυρεῖται στὶς πηγές μεταγενέστερα, ὅταν ἕνας πρῶην ἡγούμενός της, ὁ Ἰωσήφ, τελεῖ τὸ δεύτερο γάμο τοῦ Κωνσταντίνου Ϛ´⁴¹. Συνεπῶς, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ μονὴ αὐτὴ εἶχε ἐπιβιώσει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἰδρύσεώς της. Ἡ μονὴ Τριχιναρῆας, στὸν Ὀλυμπο τῆς Βιθυνίας, ἡ ὁποία εἶχε ἀνεγερθεῖ τὸ 460 ἀπὸ τὴ Στεφανία, κουβικουλαρία τῆς αὐτοκράτειρας Πουλχερίας⁴², φαίνεται ὅτι εἶχε ἐπιβιώσει μέχρι τὸν ὄγδοο αἰῶνα, ἀφοῦ ἐκεῖ ἀποσύρθηκαν ἡ μητέρα καὶ ἡ ἀδελφὴ τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου⁴³. Ἡ μονὴ Συμβόλων στὴ Βιθυνία, ὅπου κατέφυγε ὁ Πλάτων γύρω στὸ 759⁴⁴, δὲν μνημονεύεται στὶς πηγές προγενέστερα. Γιὰ τὸν Θεόκτιστο, πρῶτο γνωστὸ ἡγούμενο τῆς μονῆς, ὁ ὁποῖος εἶχε ὑποδεχθεῖ τὸν Πλάτωνα, ὅταν ὁ τελευταῖος ἐκάθη μοναχός, δὲν εἶναι γνωστὸ ἀπολύτως τίποτα, παρὰ μόνο ὅτι ἦταν εὐγενοῦς καταγωγῆς. Σὲ ἀγιολογικὰ κείμενα μαρτυρεῖται ἡ δίωξη τοῦ Ἰωάννου, ἡγουμενοῦ Μοναγρίας, τὴν ἐποχὴ τῶν πρῶτων εἰκονομαχικῶν διωγμῶν, γύρω στὸ 760· ὁ ἐντοπισμὸς τῆς μοναστηριακῆς αὐτῆς κοινότητος στὴ Βιθυνία ἀποτελεῖ μόνο ὑπόθεση⁴⁵.

Ἐχει ἀνευρεθεῖ μολυβδόβουλλο, χρονολογημένο στὴν περίοδο 750-850, τὸ ὁποῖο ἀνήκε στὸν Θεόδωρο ἡγούμενο Καρπάθου⁴⁶, κάτι ποὺ σημαίνει ὅτι στὴν Κάρπαθο ὑπῆρχε τότε κάποιος ἄγνωστο σὲ μᾶς μοναστήρι. Ἄλλο μολυβδόβουλλο, χρονολογημένο τὸν ὄγδοο αἰῶνα, κάτοχος τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ

39. Πρὸβλ. Μ. Kaplan, «L'hinterland religieux de Constantinople: moines et saints de banlieue d'après l'hagiographie», *Constantinople and its Hinterland: Papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies*, ἔκδ. C. Mango-G. Dagron (Society for the Promotion of Byzantine Studies 3), Variorum, Cambridge 1995, 197.

40. D. Stiermon, «Notice sur s. Jean higoumène de Kathara», *RÉB* 28 (1970), 111-127.

41. Θεοφάνης, 470. Βλ. Π. Νιαβῆ, «Ἰωσήφ, ἡγούμενος τῆς Μονῆς Καθαρῶν (†c. 825)», *Βυζαντινὸς Δόμος* 4 (1990), 85-98.

42. Janin, *Grands Centres*, 45.

43. *Βίος Στεφάνου Νέου*, σσ. 1092 AB, 1093 C-D.

44. Janin, *Grands Centres*, 181. Βλ. καὶ πρὸ κάτω, σ. 172.

45. *Βίος Στεφάνου Νέου*, σσ. 1165 D. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 168.

46. Zacos-Veglery, *Seals*, ἄρ. 2429.- Laurent, *Corpus V3*, ἄρ. 1940.

ηγούμενος Ἀλῆς (ἐπαρχία Ἀσία) Θεόδωρος⁴⁷, ὑποδηλώνει τὴν ὑπαρξὴ κάποιου μοναστηριοῦ ἐκεῖ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ.

Ἡ Νίκαια στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α΄ διέθετε, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Προκοπίου, *ἰερά τε καὶ μοναστήρια τὰ μὲν γυναιξί, τὰ δὲ ἀνδράσι*⁴⁸. στοὺς "σκοτεινοὺς αἰῶνες" μαρτυρεῖται μόνο τὸ μοναστήρι τῆς Κοιμήσεως (Ἰάκινθος)⁴⁹, ἐνῶ συμπληρωματικὰ γιὰ τὴ φυσιογνωμία τῆς πόλης θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι λίγες εἶναι καὶ οἱ ἐκκλησίες ποὺ μνημονεύονται στὶς πηγές. Δύο ἀπὸ τὶς παλαιές ἐκκλησίες τῆς Νίκαιας μνημονεύονται κατὰ τὸν ὄγδοο αἰῶνα: ὁ ναός, ὁ ἀφιερωμένος πιθανότατα στὴ μνήμη τῶν πατέρων ποὺ εἶχαν λάβει μέρος στὴν Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τοῦ 325⁵⁰, ἀναφέρεται κατὰ τὴν πολιτορχία τῆς Νίκαιας ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τῶν Ἀράβων, Ἄμερ καὶ Μωαβία (727)⁵¹. Ὁ δεῦτερος ναός ποὺ μαρτυρεῖται κατὰ τὸν ὄγδοο αἰῶνα εἶναι τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὅπου συνεκλήθη ἡ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (787)⁵², καὶ θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἦταν ἡ μοναδικὴ ἐκκλησία ποὺ παρέμεινε ὀρθια μετὰ τὸν καταστρεπτικὸ σεισμό τοῦ 740⁵³. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ Νίκαια στὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη δὲν μνημονεύεται καθόλου κατὰ τὴ διάρκειά τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνα, ἐνῶ στὴν *Ἱστορία Σύντομον* τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου, μαρτυρεῖται γύρω στὸ 727 ὡς "προκαθεζομένη τῆς Βιθυνίας πόλις"⁵⁴, μνεῖα, ποὺ μᾶλλον πρέπει νὰ σχετίζεται μὲ τὴν ὀρθόδοξη θρησκευτικὴ παράδοση τῆς πόλης. Ἄλλες πηγές δὲν μιλοῦν καθόλου γιὰ τὴν ὑπαρξὴ οἰκοδομημάτων ἢ τῶν παλαιῶν μονῶν στὴν πόλη, ἀλλὰ ἀναφέρουν τὴ Νίκαια ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴ στρατιωτικὴ σημασία της, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν ὄγδοο αἰῶνα καὶ μετὰ⁵⁵, κάτι ποὺ δείχνει ἐμφανῶς τὴ στρατιωτικοποίησιν τῆς πόλης τὴν ἐποχὴ "τῶν σκοτεινῶν αἰῶνων".

Στὴν Ἔφεσο, ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα θρησκευτικὰ κέντρα τοῦ Χριστιανισμοῦ, κατὰ τὴν πρώιμη ἐποχὴ ὑπῆρχαν πολλὲς ἐκκλησίες καὶ μοναστήρια⁵⁶,

47. Zacos- Veglery, *Seals*, ἀρ. 2428.

48. *Περὶ κτισμάτων*, V, 3, 154. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 105.

49. Janin, *Grands Centres*, 121.- Brandes, *Städte*, 125.- Ruggieri, *Religious Architecture*, 218.

50. Janin, *Grands Centres*, 119.

51. Θεοφάνης, 405-406.

52. Θεοφάνης, 463.

53. Νικηφόρος, 59 (de Boor)-Νικηφόρος, 63 (Mango)- Θεοφάνης, 412.

54. Νικηφόρος, 58 (de Boor)-Νικηφόρος, 61 (Mango).

55. Brandes, *Städte*, 125.

56. Foss, *Ephesus*, 38. Βλ. καὶ τὴ βιβλιοκρισία στὴν προαναφερθεῖσα μονογραφία ἀπὸ

τά όποια, όμως, δέν μαρτυροῦνται στις πηγές κατά τους "σκοτεινοὺς αἰῶνες", ἐκτός ἀπὸ τὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Σ΄ μετὰ τὸ τέλος μιᾶς ἐπιτυχημένης ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν Ἀράβων (795) εἶχε ἐπισκεφθεῖ τὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ τὸν εἶχε προικοδοτήσει μὲ τὸ *κομμέρικιν* τοῦ πανηγυρίου, πού ἔφθανε στὸ ποσὸ τῶν ἑκατὸ λιτρῶν χρυσοῦ τὸ χρόνο⁵⁷. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς διαφορετικοὺς τρόπους ἐρμηνείας τῆς⁵⁸, ἡ μαρτυρία αὐτὴ ὑποδηλώνει ὅτι ὑπῆρχαν ἐμπορικὲς συναλλαγές στὸ πανηγύρι, σὲ ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποία, σύμφωνα μὲ τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα, τὸ ξεχωριστῆς ἐμπορικῆς σημασίας λιμάνι τῆς Ἐφέσου εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ⁵⁹. Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου εἶχε διατηρηθεῖ ἀκέραιη κατὰ τὴ διάρκεια τῶν "σκοτεινῶν αἰῶνων", ἐνῶ παρατηρεῖται ἔξαρση τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου ἀπὸ τὸ 780 καὶ ἔξῃς, ἐποχὴ ἀναζωπύρωσης τοῦ βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ. Προσκυνητὲς ἅγιοι, ὅπως ὁ Ἰωαννίκιος⁶⁰ καὶ ὁ Πέτρος Ἀτρώας⁶¹, εἶχαν ἐπισκεφθεῖ τὴν Ἐφεσο, ἐνῶ ἔμμετρη ἐπιγραφή στὴν ἐκκλησία τοῦ

τὸν W. Brandes, «Ephesus in byzantinischer Zeit», *Klio* 64 (1982), 614-615.

57. Θεοφάνης, 469. Σχετικὰ μὲ τις πανηγύρεις, βλ. Sp. Vryonis, «The Panegyris of the Byzantine Saint: A Study in the Nature of a Medieval Institution, its Origins and Fate», *The Byzantine Saint, 14th Spring Symposium of Byzantine Studies*, ἔκδ. S. Hackel, Λονδίνο 1981, 202.- Angeliki E. Laiou, «Händler und Kaufleute auf dem Jahrmarkt», *Fest und Alltag in Byzanz*, ἔκδ. G. Prinzing- D. Simon, Μόναχο 1990, 63.

58. Ὁ Ostrogorsky («Cities», 115) μιλάει γιὰ commercial taxes, ἀποδίδοντας τὴ λέξη *κομμέρικιν*, γιὰ τὸ ὅποιο, βλ. N. Oikonomidès, «Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: The Seals of Kommerkiarioi», *DOP* 40 (1986), 44-48. Ὁ Speck (*Konstantin VI.*, 260-261) θεωρεῖ ὅτι τὸ πανηγύρι δέν εἶχε κανένα οἰκονομικὸ ἢ πολιτικὸ χαρακτῆρα, ἀλλὰ ἀναγνωρίζει στὴν πράξη τοῦ Κωνσταντίνου Σ΄ μόνο προπαγανδιστικὴ διάθεση.

59. Foss, *Ephesus*, 52.- Brandes, *Städte*, 83.

Ἡ μνεία στὸ *Βίο Γρηγορίου Δεκαπολίτου* (σ. 53) γιὰ τὴν ὑπαρξὴ πλοίων στὸ λιμάνι τῆς Ἐφέσου εἶναι τοῦ ἑνατοῦ αἰῶνα· βλ. Každan, *Derevnja i gorod*, 281. Πρβλ. Ostrogorsky, «Cities», 115. Σύμφωνα μὲ ἄλλες ἀπόψεις, ὁ ἅγιος εἶχε φθάσει στὴν Ἐφεσο, γύρω στὸ 830· *Βίος Νικήτα Πατρικίου*, 321 σημ. 77. Βλ. C. Mango, «On Re-reading the Life of St. Gregory the Decapolite», *Βυζαντινά* 13 A (1985), 636. Ἴσως, ἀπὸ τὸν ἑνατο αἰῶνα καὶ μετὰ, σημειώνεται ἡ ἀνάκαμψη τῆς δραστηριότητος τοῦ λιμανιοῦ τῆς Ἐφέσου, ὅπως αὐτὴ καταγράφεται στὸ *Βίο Γρηγορίου Δεκαπολίτου*.

60. *Βίος Ἰωαννικίου*, 343. Πρβλ. O. Lampsidis, «Das Wunder des Heiligen Ioannikios in der Kirche des Evangelisten Iohannes in Ephesos», *AB* 100 (1982), 429-430.

ἁγίου Ἰωάννου ἀποδίδεται στὸν Θεόδωρο Στουδίτη⁶².

Τὸ Τζυκανιστήριο τῆς Ἐφέσου μαρτυρεῖται τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὄχι ὡς τόπος ἄθλησης, ἀλλὰ ὡς τόπος κολασμοῦ· ὁ στρατηγὸς Θρακησίων Μιχαὴλ Λαχανοδράκων, τὸν καιρὸ τῶν εἰκονομαχικῶν διωγμῶν εἶχε συγκεντρώσει ὄλους τοὺς μοναχοὺς καὶ τὶς μοναχὲς τοῦ θέματός του καὶ τοὺς εἶχε ὑποχρεώσει εἴτε νὰ ἀπαρνηθοῦν τὸ μοναχικὸ σχῆμα καὶ νὰ παντρευθοῦν, εἴτε νὰ ὑποστοῦν τὴν τιμωρία τῆς τύφλωσης καὶ τῆς ἐξορίας⁶³. Στὴν Ἐφεσο εἶχαν ὀδηγηθεῖ ἐπίσης γιὰ νὰ τιμωρηθοῦν καὶ ἄλλοι μοναχοὶ ἀπὸ τὴ μονὴ τῆς Πελεκητῆς στὴ Βιθυνία. Τὴν πληροφορία παραδίδει ὁ βιογράφος τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου⁶⁴, ἀναφέροντας τὰ ἀκόλουθα: ὁ Θεοστήρικτος, "πρεσβύτερος καὶ γηραλέος τοῦ εὐαγοῦς φροντιστηρίου Πελεκητῆς", ἀφηγούμενος σὲ ἄλλους φυλακισμένους μοναχοὺς τὰ δεινὰ πὺν εἶχαν ἐνσκήψει στὸ μοναστήρι του, κάνει λόγο γιὰ τοὺς τριανταοκτὼ πατέρες, οἱ ὅποιοι εἶχαν συλληφθεῖ ἀπὸ τὸ στρατηγὸ Θρακησίων καὶ εἶχαν ὑποστει μαρτυρικὸ θάνατο⁶⁵. Οἱ πιὸ πάνω μαρτυρίες παρουσιάζουν τὴν Ἐφεσο ὡς τόπο κολασμοῦ τῶν εἰκονολατρῶν μοναχῶν, χωρὶς νὰ κάνουν λόγο γιὰ τὰ μοναστήρια τῆς περιοχῆς. Ἴσως, νὰ μετέφεραν τοὺς μοναχοὺς ἀπὸ ἄλλα σημεῖα τῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ τοὺς τιμώρησαν στὴν Ἐφεσο, ὁ μητροπολίτης τῆς ὁποίας εἶχε ἄλλωστε ἐπιδείξει θερμὴ πίστη στὴν εἰκονομαχία⁶⁶. Ἡ μοναδικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μοναστηριακοῦ ἰδρύματος αὐτὴ τὴν ἐποχὴ στὴν Ἐφεσο προέρχεται ἀπὸ τὸ μεταγενέστερο Κεδρηνὸ⁶⁷.

61. *Βίος Πέτρου Ἀτρώας*, 101.

62. Foss, *Ephesus*, 115.

63. Θεοφάνης, 445. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 211.

64. *Βίος Στεφάνου τοῦ Νέου*, στ.1164 D-1165 B.

Ἡ Διονυσία Παπαχρυσάνθου (Ἀθωνικὸς Μοναχισμὸς, 39 σημ. 66) ὑποθέτει ὅτι τὰ δύο ἐπεισόδια, τὸ πρῶτο πὺν ἀναφέρει ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 445-446) καὶ τὸ ἄλλο τῆς βιογραφίας τοῦ Στεφάνου Νέου, ἀποτελοῦν ἓνα καὶ μοναδικὸ ἐπεισόδιο. Βλ. καὶ Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 66, γιὰ τὴ μυθικὴ διάσταση τῆς διήγησης.

65. *Βίος Στεφάνου τοῦ Νέου*, στ. 1165 B. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 171.- Foss, *Ephesus*, 109.

66. Βλ. πιὸ κάτω, σ. 120-123.

67. Ὁ Foss (*Ephesus*, 109) ἀναφέρει ἀνάμεσα στὰ μοναστηριακὰ ἰδρύματα τῆς ἐποχῆς στὴν Ἐφεσο, μόνον τὴ μονὴ τοῦ ἁγίου Φιλίππου, στὴν ὁποία, σύμφωνα μὲ τὸν μεταγενέστερο Κεδρηνὸ (Α΄, 787), εἶχε ἐνταφιασθεῖ ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος Γ΄ (715-717). Πρὸβλ. C. Mango, «The life of St. Andrew the Fool Reconsidered», *Miscellanea Agostino Pertusi, II = Rivista di Studi Bizantini e Slavi* 2 (1982), 312-313 (= *Byzantium and its Image*, ... ἀρ. VIII).

Ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποία διατηροῦσε στενὴ ἐπικοινωνία μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ ἑβδομοῦ αἰώνα⁶⁸, εἶναι γνωστὴ ὡς κέντρο διεξαγωγῆς ἐμπορίου⁶⁹, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὴ ἔδρα τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἄλλωστε, στὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη ἀποκαλεῖται ὡς *μεγαλόπολις τοῦ Ἰλλυρικοῦ*⁷⁰. Ἐκεῖ βέβαια διασώθηκε ἡ βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου, στὴν ὁποία προσέφερε δωρεὰς ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄.

Στὶς πόλεις μὲ σχετικὴ συνέχεια ἀστικῆς ζωῆς, ὅπως ἦταν ἡ Ἐφεσος, ἡ Νίκαια⁷¹, καὶ ὅπωςδήποτε ἡ Θεσσαλονίκη, δὲν μαρτυροῦνται μοναστήρια, ἀλλὰ ἐπιβιώνουν ναοὶ ἀπὸ τὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο. Ἡ παρουσία λιγοστῶν παλαιῶν μονῶν στὴ Βιθυνία, τῆς μονῆς τοῦ Ἰακίνθου στὴ Νίκαια, τὸ μεμονωμένο παράδειγμα τῆς ἀνέγερσης τοῦ ναοῦ στὸ Ortahisar τῆς Καρπαδοκίας, ὅσο καὶ οἱ ἀποσπασματικὲς μνεῖες τῶν πηγῶν γιὰ τὸ μοναχισμό τῆς Ἐφέσου καὶ τῆς Καρπάθου, δὲν νομίζω ὅτι ἀλλοιώνουν καθόλου τὴ γενικὴ ἐντύπωση τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων καὶ τῶν μονῶν τους. Παρόλη τὴν ἀποσπασματικότητα τῶν πληροφοριῶν, φαίνεται ὅτι οἱ πηγὲς ἀντικατοπτρίζουν μία τάση μείωσης τοῦ μοναχισμοῦ στὴ βυζαντινὴ ἐπαρχία, ἰδιαίτερα στὴ Βιθυνία, - γιὰ τὴν ὁποία διαθέτουμε τὶς περισσότερες μαρτυρίες- ἀπὸ τὰ μέσα περίπου τοῦ ἑβδομοῦ αἰώνα μέχρι τὴν ἀρχὴ τῆς εἰκονομαχίας, ὅποτε ἀρχίζουν νὰ ἐπαναδραστηριοποιοῦνται μὲ τὴ φυγὴ τῶν εἰκονολατρῶν σὲ μοναστηριακὲς κοινότητες⁷². Θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι μαζί μὲ τὴ συρρίκνωση τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων καὶ τὴ σταδιακὴ ἀγροτοποίηση τῆς κοινωνίας, ἔρχεται στὸ φῶς καὶ ἡ νέα τραγικὴ πραγματικότητα τῆς παρακμῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων στὴν ἐπαρχία, καθὼς ἔχει ἐπισημανθεῖ ἄλλωστε ὅτι ἡ παρακμὴ τῶν πόλεων εἶχε τὸν ἀντίκτυπό της στὴν Ἐκκλησία καὶ στοὺς θεσμούς της⁷³. Οὔτε

68. Ἰ. Καραγιαννόπουλου, «Ἡ ἐπικοινωνία Θεσσαλονίκης- Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς 7ο-9ο αἰ.», *Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσοφ. Σχ. Πανεπ. Θεσσαλονίκης* 22 (1984), 211-229, εἰδικά, 215 κέ.

69. *Θαύματα Ἁγίου Δημητρίου*, 214 καὶ *Commentary*, 174-175.

70. Θεοφάνης, 461.

71. Brandes, *Städte*, 124-125.

72. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 168.

73. Kurbatov, «From Antiquity to Feudalism», 173. Βλ. ἐπίσης, H.-G. Beck, *Das byzantinische Jahrtausend*, Μόναχο 1978, 213. Πρὸβλ. W. Brandes- C. Mileta- Silvia Riedel, «Der sozialökonomische Hintergrund des byzantinischen Bilderstreits», *Der byzantinische Bilderstreit. Sozialökonomische Voraussetzungen-ideologische Grundlagen-geschichtliche Wirkungen*, ἔκδ. J. Irmscher, Λιψία 1980, 52. Πρὸβλ. ὁμως, Kathryn MacKay Ringrose, *Saints, Holy Men and Byzantine Society*, New Jersey 1976 (διδ. διατρ.), 62.

στὸν ἑλλαδικὸ ἠώρο ὑπάρχουν μαρτυρίες γιὰ τὴν ἀνέγερση μονῶν πρὶν ἀπὸ τὸν ἔνατο αἰῶνα. Μοναδικὴ ἐξαιρέση ἀποτελεῖ ἡ ἐπιγραφικὴ μαρτυρία γιὰ ἕνα "μονάδιον" στὸ Ἄργος⁷⁴.

Ἡ κατάσταση, ὁμως, ποὺ ἀπεικονίζουσι οἱ πηγές γιὰ τὸ μοναχισμό, ἀλλὰ καὶ γιὰ τίς ἐκκλησίες τῆς Κωνσταντινούπολης εἶναι ἀρκετὰ διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴ τῆς βυζαντινῆς ἐπαρχίας. Γιὰ τὸ μοναχισμό τῆς Βασιλεύουσας ὑπάρχουν πλούσιες, ἀν καὶ ἐλλιπεῖς πολλές φορές, πληροφορίες, γεγονὸς ποὺ ἐρχεται σὲ προφανῆ ἀντίθεση μὲ τὰ πενιχρὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ μοναχισμό τῆς ἐπαρχίας. Τὸ διαθέσιμο ὑλικὸ γιὰ τὰ μοναστήρια τῆς Κωνσταντινούπολης εἶναι ἀνισομερές, σὲ σχέση μὲ τὸ ἀντίστοιχο γιὰ τὰ μοναστήρια τῆς ἐπαρχίας καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὑποδηλώνει τὴ συνεχῆ παρουσία τοῦ μοναχισμοῦ στὴν πρωτεύουσα κατὰ τοὺς "σκοτεινοὺς αἰῶνες".

Αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία διέθετε ἕνα μόνο ἀστικὸ κέντρο, τὴν Κωνσταντινούπολη⁷⁵, γιὰ τὴ θέση τῆς ὁποίας ἀπέναντι στὸν ὑπόλοιπο κόσμο ὁ πατριάρχης Νικηφόρος ἀναφέρει ἐπιγραμματικά: *κατὰ τὴν βασιλεύουσαν καὶ τὰς κύκλω χώρας*⁷⁶, θεωρώντας ὅτι ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα δέσποζε στὸ κέντρο τοῦ κόσμου καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὴν ἦταν, ὡς σὲ κύκλο, οἱ ὑπόλοιπες περιοχές.

Στὴ διάρκεια τῶν "σκοτεινῶν αἰῶνων" καὶ ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα εἶχε περιέλθει σὲ περίοδο κρίσεως καὶ εἶχε παραμεληθεῖ⁷⁷. τὸ ὑδραγωγεῖο τοῦ Οὐάλεντος, κατεστραμμένο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου Α' (610-641), κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πολιορκίας τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Ἀβάρους (626), φαίνεται ὅτι δὲν εἶχε ἐπισκευασθεῖ μέχρι τὸ 767, ὅποτε ὁ Κωνσταντῖνος Ε' (741-775) ἀνέλαβε τὴν ἀνακαίνισή του⁷⁸. Ἡ ἀναγέννηση τῆς Κωνσταντι-

74. Fr. Croissant- P. Aupert-M. Pievart, «Rapports sur les travaux de l'École française en 1973: Argos», *BCH* 98 (1974), 779-781.

75. H.-G. Beck, «Konstantinopel. Zur Sozialgeschichte einer frühmittelalterlichen Hauptstadt», *BZ* 58 (1965), 11-45 (= *Ideen und Realitäten in Byzanz*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1972, ἀρ. X).

76. Νικηφόρος, 62 (de Boor)-Νικηφόρος, 67 (Mango).

77. C. Mango, *Le développement urbain de Constantinople (IVe-VIIe siècles)* (TM, Monographies 2), Παρίσι 1985, 51-62.- Τοῦ ἴδιου, «The Development of Constantinople as an Urban Centre», *The 17th International Byzantine Congress. Major Papers*, N. Ἰόρκε 1986, 128-129.

78. Νικηφόρος, 75-76 (de Boor)-Νικηφόρος, 85 (Mango). Θεοφάνης, 440. Βλ. C. Mango, «The Water Supply of Constantinople», *Constantinople and its Hinterland: Papers*

νούπολης πρέπει να άρχισε από τὸ δεύτερο Ἰσαυρο αὐτοκράτορα. Παρόλες τις κατηγορίες πὸν τοῦ προσάπτουν οἱ πηγές⁷⁹, ὁ αὐτοκράτορας αὐτὸς εἶχε ἀναπτύξει ἔντονη οἰκοδομικὴ δραστηριότητα, ἰδιαίτερα μετὰ τὸν καταστρεπτικὸ σεισμὸ τοῦ 740, διατάσσοντας τὴν ἄμεση ἀποκατάσταση τῶν τειχῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν δημοσίων κτιρίων τῆς Βασιλεύουσας⁸⁰. Ὅπως φαίνεται ἐπιπλέον καὶ ἀπὸ ἐπιγραφή στὴν περιοχή τῆς Βιζύης⁸¹, ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ε΄ εἶχε ἐπιδοθεῖ σὲ οἰκοδομικὰ ἔργα καὶ στὴν ἐπαρχία τῆς αὐτοκρατορίας. Εἶχε ἀνακαινίσει γέφυρα τῆς περιοχῆς, πιθανότατα γύρω στὸ 774, κατὰ τὴν προετοιμασία τῆς δευτέρας ἐκστρατείας του στὴ Βουλγαρία⁸².

Μὲ τις ἀραβικὲς κατακτήσεις τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνα, λοιπόν, ἡ ἄλλοτε κραταῖα βυζαντινὴ αὐτοκρατορία εἶχε ἀπωλέσει τις μεγάλες πόλεις τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, Ἀντιόχεια (637) καὶ Ἀλεξάνδρεια (642). Παρέμενε μόνο ἡ Κωνσταντινούπολη ὡς ἡ κατεξοχὴν πόλη τῆς αὐτοκρατορίας⁸³. *Πανευδαίμων καὶ βασιλεὺς Πόλις*⁸⁴ ἀποκαλεῖται ἡ Κωνσταντινούπολη σὲ κείμενα τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνα καὶ οἱ ἐκφράσεις αὐτές, τις ὁποῖες θὰ συναντήσουμε ἀργότερα, ὄχι μόνο σὲ λόγιους συγγραφεῖς, ἀλλὰ καὶ σὲ αὐτοκρατορικὰ πονήματα⁸⁵ ὑποδηλώνουν τὴν ἰσχύ καὶ τὸ γόητρό της. Ἡ *Βασιλεύουσα*

from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, ἔκδ. C. Mango-G. Dagron, Society for the Promotion of Byzantine Studies 3, Variorum, Cambridge 1995, 17.

79. Νικηφόρος, 76 (de Boor)-Νικηφόρος, 85 (Mango)· Θεοφάνης, 443. Βλ. Fr. H. Tinnefeld, *Kategorien der Kaiserkritik in der byzantinischen Historiographie von Prokop bis Niketas Choniates*, Μόναχο 1971, 71-72.

80. P. Brown, «A Dark Age Crisis: Aspects of the Iconoclastic Controversy», *The English Historical Review* 346 (1973), 29 (καὶ συμπληρωμένη ἀναδημοσίευση τοῦ ἄρθρου στὸν τόμο *Society and the Holy in Late Antiquity*, Λονδίνο 1982, 294). Βλ. ἐπίσης, C. Mango, «Addendum to the report of Every-day life», XVI. *Internationaler Byzantinistenkongress, Akten* II/1, Βιέννη 1981 = *JÖB* 32/1 (1981), 252 κέ. (= *Byzantium and its Image*, ..., ἀρ. V).

81. C. Mango- I. Ševčenko, «Three inscriptions of the reigns of Anastasius I and Constantine V», *BZ* 65 (1972), 384-385.

82. Mango-Ševčenko, «Three inscriptions», 391.- Rochow, *Theophanes*, 215. Πρβλ. Εὐ. Κυριακὴ, *Βυζάντιο καὶ Βούλγαροι 7ος-10ος αἰ. Συμβολὴ στὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Βυζαντίου* (Ἱστορικὲς μονογραφίαις 13), Ἀθήνα 1993, 88 κέ.

83. Beck, «Konstantinopel», 11.

84. *Θαύματα ἁγίου Ἀρτεμίου*, 3, 5, 9, 64. Ὁ I. S. Čičurov (*Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR-Μόσχα 1981. Mesto Chronografii Feofana*, 57) ἔχει ὑπολογίσει ὅτι ὁ πατριάρχης Νικηφόρος ἀποκαλεῖ 60 φορές τὴν Κωνσταντινούπολη, ἡ Πόλις.

πόλις, ἡ Βασιλίς, ἡ Θεοφύλακτος Πόλις, ἡ Πόλις ἀποτελοῦν τὶς πρὸ χαρακτηριστικὲς ἐπικλήσεις γιὰ τὴ μοναδικὴ μεγάλη πόλη τῆς αὐτοκρατορίας στὰ κείμενα τοῦ ὄγδου αἰώνα.

Ἡ Κωνσταντινούπολη ἔφερε τὴν προσωνυμία τῆς Νέας Ρώμης⁸⁶ καὶ τῆς Νέας Ἱερουσαλήμ⁸⁷. Οἱ δύο τελευταῖες ὀνομασίες ὀριζαν ἀπὸ τὴ μία τὴ ρωμαϊκὴ κληρονομία τῆς πρωτεύουσας ποὺ εἶχε ἰδρῦσει ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴν ταύτισή της μὲ τὸ κέντρο τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ ὁμώνυμη μὲ τὸν ἰδρυτὴ της πολιτεία ἀπαντᾶται συχνὰ στὴν Ἱστορίαν Σύντομον τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου καὶ στὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη μὲ τὴν προσωνυμία "Βασιλεύουσα πόλις", ἐκφράζοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴν ἔννοια τῆς αὐτοκρατορικῆς πόλεως, ποῦ, ὅποιος τὴν κατέχει, κρατᾶ καὶ τὴν ἐξουσία στὰ χέρια του.

Τὸ μεγάλο ἀστικὸ κέντρο τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ἔδρα τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, ἦταν παράλληλα καὶ τὸ κέντρο τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ Κωνσταντινούπολη ἦταν κατὰ τὸν Θεόδωρο Σύγκελλο ἡ πόλη ἐν ἧ ὁ θεὸς καὶ ἡ παρθένος εὐσεβῶς καὶ ὀρθοδόξως δοξάζονται καὶ πάσης εὐσεβείας τελοῦνται μυστήρια⁸⁸. Τὰ λεγόμενα τοῦ Θεοδώρου Συγκέλλου δείχνουν μία ἀντίληψη, ἡ ὁποία, ὅπως φαίνεται ἀπὸ μεταγενέστερο ἀγιολογικὸ κείμενο, ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑφίσταται καὶ κατὰ τὸν ὄγδοο καὶ ἕνατο αἰώνα. Σύμφωνα μὲ τὸ συγγραφέα τοῦ Βίου Μακαρίου Πελεκητῆς, ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα ὑπερεῖχε τῶν ἄλλων πόλεων σὲ φήμη, δόξα καὶ εὐσέβεια⁸⁹. Ὁ βιογράφος τοῦ

85. *De Thematibus*, 84.

86. *De Thematibus*, 84. Βλ. Fr. Dölger, «Rom in der Gedankenwelt der Byzantiner», *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 56 (1937), 14 κέ. (= *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Darmstadt 1964, 85 κέ.).

87. Ἡ σταδιακὴ μετάθεση τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ κοσμολογικοῦ κέντρου ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ στὴν Κωνσταντινούπολη παρατηρεῖται ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου· βλ. E. Fenster, *Laudes constantinopolitanae* (Miscellanea byz. Monacensia 19), Μόναχο 1968, 121.- G. Dagron, *Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Παρίσι 1974, 408-409.- Χριστίνας Ἀγγελίδη, «Ἡ περιγραφὴ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ρόδιο. Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ συμβολισμὸς», *Σύμμεικτα* 5 (1983), 93, 122. Ἴσως, ἀπὸ τότε ποῦ χάθηκε ἡ Ἱερουσαλήμ (5 Μαΐου 614), ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα ἄρχισε νὰ θεωρεῖται "μίμησις" τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ "γῆ Ἰσραήλ". Σχετικὴ εἶναι ἡ μνεία ἀπὸ τὸ λόγο τοῦ Θεοδώρου, συγκέλλου τῆς Ἁγίας Σοφίας: *De obsidione avarica*, 162, 177.

88. *De obsidione avarica*, 177.

89. *Πατρίς μὲν γὰρ ἦν αὐτῷ τὸ Βυζάντιον, ἡ καὶ ταῖς ἄλλαις πατρίσι τὸ εὐκλεές*

ἀρχιεπισκόπου Κρήτης Ἄνδρέα, Νικήτας πατρίκιος καὶ κναιστῶρ, ἀποκαλεῖ τὴν πρωτεύουσα: *τῆ θεοφυλάκτῳ καὶ βασιλίδι πόλει, ὡς κεφαλῇ τοῦ σώματος τυγχανούσῃ τοῦ παντός χριστιανικωτάτου πολιτεύματος*⁹⁰.

Ἡ Κωνσταντινούπολη ἦταν παράλληλα καὶ ὁ τόπος καταγωγῆς πλουσιῶν ἀριστοκρατῶν, οἱ ὅποιοι ἔζησαν καὶ ἔδρασαν τὸν ὄγδοο αἰῶνα. Εὐσεβεῖς ἀριστοκράτες, ἄλλωστε, ἐξέφρασαν τὴ ζωνηρὴ ἀντίθεσή τους πρὸς τὰ πρῶτα εἰκονομαχικὰ μέτρα τῶν Ἰσαύρων αὐτοκρατόρων⁹¹ καὶ δοξάσθηκαν ἀπὸ τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα γιὰ τὴν εὐλάβειά τους. Ὁ Βίος τῶν Μαρτύρων τῆς Κωνσταντινούπολης, γραμμένος ἀπὸ ἄγνωστο συγγραφέα⁹², θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς συλλογικὸς⁹³ ἔπαινος τῶν εὐγενῶν, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀντισταθεῖ στὴν καταστροφὴ τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ τὸν πρῶτο εἰκονομάχο αὐτοκράτορα, στὴ Χαλκῆ, παραμένοντας πιστοὶ στὴν Ὁρθοδοξία⁹⁴. Ἡ Ὁρθοδοξία φαίνεται ὅτι εἶχε ἐπικρατήσῃ ἀνάμεσα στοὺς κατοίκους τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅπως γίνεται ἐμφανὲς ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἀναφέρθηκαν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τῶν ἀγίων τῆς ἐποχῆς, ποὺ εἶχαν δοξασθεῖ καὶ μέσα ἀπὸ τὶς βιογραφίες τους. Ἀξιοσημείωτο εἶναι στὸ σημεῖο αὐτό, ὅτι ἀρκετοὶ ἄγιοι τοῦ ὄγδοου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἑνατου αἰῶνα ἀνήκαν στὴν ὑψηλὴ ἀριστοκρατία καὶ κατάγονταν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη⁹⁵.

Ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, τὸ κέντρο τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, τῆς συγκλητικῆς ἀριστοκρατίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ὀρθόδοξης πίστεως, ἦταν ἐπιπλέον καὶ ἡ πρωτεύουσα τοῦ βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ⁹⁶. Θὰ μπορούσαμε νὰ συμπληρώσουμε στὴν παραπάνω διαπίστωση ὅτι τὰ μεγάλα ἐπώνυμα μοναστήρια τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας Δαλμάτου, Στουδίου, Καλλιστράτου, Δίου, Μαξιμίμου, τὰ ὅποια εἶχαν ἰδρυθεῖ ἀπὸ εὐγενεῖς ἀριστοκράτες⁹⁷, συνετέλεσαν ὥστε ἡ Κωνσταντινούπολη νὰ ἔχει χαρακτηριθεῖ ὡς μοναστικὸ κέντρο. Ὅπως θὰ

οἴκοθεν παρεχομένη (sic) τῷ κράτει τῆς βασιλείας καὶ τῷ παγίῳ τῆς εὐσεβείας: Βίος Μακαρίου Πελεκητῆς, 143.

90. Βίος Ἄνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης, 172.

91. Βλ. πῶς κάτω, σ. 168 κέ.

92. Ševčenko, «Hagiography», 114.

93. Πρβλ. Α. Ρ. Kazhdan, «Hagiographical Notes, 14. Collective Death and Individual Deeds», *Byzantion* 56 (1986), 150-151.

94. Βίος Μαρτύρων Κωνσταντινούπολης, 441.

95. Βλ. πῶς κάτω, σ. 189.

96. Βλ. Ρ. Charanis, «The Monk as An Element of Byzantine Society», *DOP* 25 (1971), 64.- Beck, «Konstantinopel», 29-31.

97. Σχετικὰ μὲ τὴν ἰδρυση τῶν μονῶν αὐτῶν, βλ. πῶς κάτω, σ. 57.

δείξουμε καί στή συνέχεια, τὰ μεγάλα φημισμένα μοναστήρια, ὅπως καί ἄλλα λιγότερο ξακουστά, ἐξακολουθοῦσαν νὰ λειτουργοῦν ἀδιάλειπτα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἰδρυσῆς τους μέχρι τὰ τέλη τοῦ ἑβδομοῦ καί κατὰ τὸν ὄγδοο αἰῶνα στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα.

Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Βοσπόρου, τὸ μοναστήρι τοῦ *vir gloriosus* καί στρατηγοῦ Φιλιππικοῦ, τὸ ὁποῖο εἶχε ἀνοικοδομήσει στὶς ἀρχὲς τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνα στὴ Χρυσόπολη⁹⁸, φαίνεται ὅτι ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑφίσταται σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ ὄγδοου αἰῶνα, καθὼς μνημονεύεται κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς σύλληψης καί τῆς φυλάκισης τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου (763), ὅταν αὐτὸς περιορίσθηκε στὸ *εὐαγές τοῦ Φιλιππικοῦ μοναστήριον τὸ πρὸς θάλασσαν τοῦ ἁστος Χρυσοπόλεως κείμενον*⁹⁹, λίγο πρὶν ὀδηγηθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα, τὸ 798, ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη ἀναφέρει ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη εἶχε στείλει τὸν ἡγούμενο Χρυσοπόλεως Δωρόθεο ὡς πρέσβη στοὺς Ἄραβες¹⁰⁰.

Ἡ μονὴ τῶν Ἀκοιμήτων στὴν περιοχὴ τοῦ Βοσπόρου, ἰδρυμένη τὸν πέμπτο αἰῶνα¹⁰¹, μαρτυρεῖται στὰ μέσα τοῦ ἔκτου αἰῶνα¹⁰² καί κατόπιν κάνει ξανά τὴν ἐμφάνισή της στὶς πηγὲς ὕστερα ἀπὸ δύομισὶ αἰῶνες, στὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου τοῦ 787¹⁰³.

Ἡ λειτουργία τῶν ἀρχαίων μονῶν τῆς Βασιλεύουσας Φλώρου, Καλλιστράτου, Δαλμάτου διαπιστώνεται εὐκολὰ στὰ τέλη τοῦ ἑβδομοῦ καί στὶς ἀρχὲς τοῦ ὄγδοου αἰῶνα, καθὼς τὰ μοναστήρια αὐτὰ ἀνέπτυξαν ἐνεργὸ πολιτικὴ δραστηριότητα, στὰ χρόνια ποὺ κυρίαρχη μορφή τοῦ Βυζαντίου ἦταν ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ (685-711), καί εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ εἶχαν πάρει μέρος στὴν ἐκθρόνισή του¹⁰⁴.

Ἀπὸ τὴ διήγηση τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ, σχετικὰ μὲ τὸ μῦθο τοῦ Φιλεντόλου¹⁰⁵, διαφαίνεται, ἐπίσης, ἡ ἐνεργητικὴ παρουσία τῶν μονῶν τῆς βυζαντινῆς

98. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 59.

99. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1140 Β.

100. Θεοφάνης, 473.

101. Janin, *Grands Centres*, 13.

102. Ἐκπρόσωπὸς τῆς εἶχε πάρει μέρος στὴ Σύνοδο τοῦ 536: ACO, III, σ. 47.

103. Mansi, τόμ. 13, στ. 152.

104. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 62, 63, 68, 69.

105. Γεώργιος Μοναχός, 746-748. Σχετικὰ μὲ τὶς διάφορες παραλλαγὲς τοῦ μύθου, βλ. Στ. Λαμπάκη, *Οἱ Καταβάσεις στὸν Κάτω κόσμον στὴ Βυζαντινὴ καί στὴ Μεταβυζαντινὴ Λογοτεχνία*, Ἀθήνα 1982, 50 καί σημ. 105.

τινής πρωτεύουσας. Σύμφωνα με το παραπάνω κείμενο, την οριστική λύση στο επίμαχο ζήτημα για τη σωτηρία της ψυχής του Φιλεντόλου με την αντιφατική ζωή είχαν άξιωθεί να δώσουν τὰ μοναστήρια και τὰ ἡσυχαστήρια τῆς Κωνσταντινούπολης, ὕστερα ἀπὸ σχετική παράκληση τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ¹⁰⁶. Ἡ προσφυγή τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν στὶς μοναστηριακὲς κοινότητες ὑποδηλώνει ὄχι μόνον τὴν ὑπαρξὴ μονῶν στὴ Βασιλεύουσα, ἀλλὰ κυρίως τὴν κοινωνικὴ βαρῦτητά τους. Ἐξάλλου, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ μνεία ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου, ποὺ ἀναφέρεται σὲ γεγονότα τοῦ 730 περίπου, κάνει λόγο γιὰ περισσότερα ἀπὸ ἓνα μοναστήρια στὴν Κωνσταντινούπολη: *ἐν τοῖς τοῦ Βυζαντίου μοναστηρίοις*¹⁰⁷. Ἐπίσης, ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ κειμένου τοῦ Θεοφάνη γιὰ τὸν καταστρεπτικὸ σεισμὸ τοῦ 740, κατὰ τὸν ὁποῖο κατέπεσαν μοναστήρια καὶ ἐκκλησίες¹⁰⁸, πιστοποιεῖται ἡ ὑπαρξὴ μονῶν στὴ Βασιλεύουσα.

Ἄν, σύμφωνα με ὑπολογισμούς, τὸ 536 ἡ Κωνσταντινούπολη διέθετε τὸν, ὁμολογουμένως ὑπέρογκο, ἀριθμὸ τῶν 92 μοναστηριακῶν ἰδρυμάτων¹⁰⁹, στὰ μέσα τοῦ ὄγδοου αἰῶνα, σύμφωνα με τὰ δεδομένα τῶν πηγῶν, ὁ ἀριθμὸς τους δὲν ἦταν καθόλου εὐκαταφρόνητος, ἂν ληφθοῦν ἐπιπλέον ὑπόψη τὰ ὄσα προηγουμένως ἀναφέραμε, περὶ τῆς γενικῆς παρακμῆς τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας κατὰ τοὺς "σκοτεινοὺς αἰῶνες". Οἱ μονὲς καὶ οἱ ἐκκλησίες, γιὰ τὴν τύχη τῶν ὁποίων ὑπάρχει μνεία στὶς πηγὲς στὴ διάρκεια τοῦ ὄγδοου αἰῶνα καὶ ποὺ εἶχαν ἀνοικοδομηθεῖ προγενέστερα, ἀναφέρονται παρακάτω.

Ἡ μονὴ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων στὴν περιοχὴ τὰ Παυλίνου, στὸ Κοσμίδιον, ποὺ εἶχε ἀνεγερθεῖ ἀπὸ τὸ μάγιστρο Παυλίνο τὴν ἐποχὴ τοῦ Θεοδοσίου Β' (408-450), κατὰ τὴν παράδοση τῶν Πατρῶν¹¹⁰, μαρτυρεῖται στὶς ἀρχὲς τοῦ ὄγδοου αἰῶνα ἀπὸ τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη καὶ τὴν *Ἱστορίαν Σύντομον* τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου, κατὰ τὴ δεύτερη ἀνατροπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β'. Ἐκεῖ εἶχαν ἐνταφιασθεῖ ἡ Ἀναστασία, μητέρα τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορα τῆς Ἡρακλειανῆς δυναστείας καὶ ὁ μικρὸς γιὸς του Τιβέριος¹¹¹.

106. Γεώργιος Μοναχός, 747. Πρβλ. Judith Herrin, «Ideals of Charity, Realities of Welfare: The Philanthropic Activity of the Byzantine Church», *Church and People in Byzantium, Twentieth Spring Symposium of Byzantine Studies*, ἐκδ. Rosemary Morris, Manchester 1986, 163-164.

107. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1088 Α.

108. Θεοφάνης, 412.

109. Βλ. Charanis, «Monk», 65.- Mango, «The Development of Constantinople», 125.- Haldon, *Seventh Century*, 295.

110. *Πάτρια*, III, 261. Βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 286.- Berger, *Patria*, 670-673.

Ἡ μονή τῶν Αἰγυπτίων, ἀφιερωμένη στὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Πρόδρομο καὶ ἰδρυμένη στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ πέμπτου αἰώνα, μνημονεύεται ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ ἁγίου Παταπίου, στὴ διάρκεια τοῦ ἑβδομοῦ αἰώνα, ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἔζησε ἐκεῖ ὁ ἅγιος¹¹². Αἰγυπτιώτης στὴν καταγωγή¹¹³, εἶχε ἀσκητεύσει καὶ ἐνταφιασθεῖ στὴ μονὴ αὐτῆ, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ δευτερός ἐγκωμιαστικός λόγος ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Παταπίου, ἔργο τοῦ Ἀνδρέα Κρήτης (660- 740)¹¹⁴- γνωστοῦ γιὰ τὴν ὑμνογραφικὴ του παραγωγή¹¹⁵ καὶ γιὰ τὴ θητεία του στὴν ἀρχιεπισκοπὴ Κρήτης. Ὁ Ἀνδρέας Κρήτης εἶχε ἐπισκεφθεῖ ὁ ἴδιος τὸ μοναστήρι¹¹⁶, πιθανότατα στὶς ἀρχὲς τοῦ ὄγδοου αἰώνα, πρὶν ἐγκαταλείψει τὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ μεταβεῖ στὴν Κρήτη¹¹⁷. Οἱ ἐκεῖ μοναχὲς, ἀφοῦ τοῦ προσέφεραν τοὺς λόγους ἐκείνου, τὸν παρεκάλεσαν νὰ γράφει γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ ἁγίου Παταπίου¹¹⁸. Καθὼς ἡ μονὴ τῶν Αἰγυπτίων ἦταν ἀρχικὰ ἀνδρικό καὶ κατόπιν ἀναφέρεται ὡς γυναικεῖο μοναστήρι¹¹⁹, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι κατὰ τὸν ἑβδομὸ αἰώνα εἶχε μετατραπῆ σὲ γυναικεῖο μοναστήρι, κάτω ἀπὸ ἄγνωστες συνθήκες.

Μολυβδόβουλλο τοῦ ὄγδοου αἰώνα, ποὺ ἀνήκει σὲ κάποιον Εὐστράτιο, "πρῶτον τῆς διακονίας τῶν Πέτρου"¹²⁰, ἄγνωστο ἀπὸ ἄλλες πηγές, πιστοποιεῖ γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτῆ τὴ λειτουργία "τοῦ σεβασμίου ναοῦ τῆς ἀμωμήτου Παρ-

111. Νικηφόρος, 48 (de Boor)-Νικηφόρος, 45 (Mango)· Θεοφάνης, 380. Πρβλ. τὰ σχόλια τοῦ C. Mango, σ. 204.

112. Ἡ ἐποχὴ τῆς δράσης τοῦ ἁγίου Παταπίου δὲν ἔχει ἀποσαφηνισθεῖ, ἀλλὰ ἔχει γίνεῖ ἀποδεκτὸ ὅτι ἔζησε κατὰ τὸν ἑβδομὸ αἰώνα· βλ. P. Canart, «Le dossier hagiographique des SS. Baras, Patapios et Raboulas», *AB* 87 (1969), 448 σημ. 2.

113. *Ἐγκώμιον εἰς Πατάπιον*, στ. 1217 B.

114. *Ἐγκώμιον εἰς Πατάπιον*, στ. 1233 A, 1237 A-B, 1244 B.

115. Βλ. G. Schirò, «Caratteristiche sui canoni di Andrea Cretese. Studio su alcune composizioni inedite del Melode», *Πεπραγμένα τοῦ Α΄ Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Κρητικά Χρονικά* 15-16 (1961-1962), τεῦχος Β΄, 113-138.

116. *Ἐγκώμιον εἰς Πατάπιον*, στ. 1237 A-B.

117. Γιὰ τοὺς ἐνδεχόμενους λόγους τῆς φυγῆς του ἀπὸ τὴ Βασιλεύουσα, βλ. πιὸ κάτω, σ. 96-98.

118. *Ἐγκώμιον εἰς Πατάπιον*, στ. 1237 B. Ὁ P. Canart («Patapios», 451-452) ὑποθέτει ὅτι οἱ λόγοι, τοὺς ὁποίους ἔδωσαν οἱ μοναχὲς στὸν Ἀνδρέα Κρήτης, περιεῖχαν διηγήσεις μὲ θαύματα τοῦ ἁγίου.

119. Κατὰ τὸν Janin (*Géogr. Eccl. Const.*, 12) πιθανῶς πρόκειται γιὰ διαφορετικὸ μοναστήρι, κοντὰ στὸ ἀρχικό.

120. Laurent, *Corpus*, V2, ἀρ. 1217.- Zacos- Veglery, *Seals*, ἀρ. 1135.

θένου και Θεοτόκου εν τοῖς Πέτρον¹²¹, πού μνημονεύεται και στὸν πανηγυρικό ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Παταπίου, ὡς γυναικεία μονή, σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου¹²².

Στὰ χρόνια τοῦ Λέοντος Γ΄ θὰ πρέπει νὰ εἶχε διαμορφωθεῖ σὲ ξενώνα ἡ μονὴ Ἰσιδώρου, ἰδρυμένη ἀπὸ τὸν Ἰσιδώρο¹²³, Ρωμαῖο εὐγενῆ, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀκολουθήσει τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Α΄ στὴ νέα πρωτεύουσα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας¹²⁴. Μολυβδόβουλλο τοῦ ἑβδομοῦ/ὄγδοου αἰώνα πιστοποιεῖ τὴν ἀδιάλειπτη παρουσία τῆς μονῆς¹²⁵.

Ὁ Βίος τῶν Μαρτύρων τῆς Κωνσταντινούπολης μνημονεύει ὅτι οἱ μάρτυρες τῆς Χαλκῆς εἶχαν ἐνταφιασθεῖ στὴ μονὴ τοῦ ἁγίου Ἀνίνα¹²⁶, γιὰ τὴν ἰδρυση τῆς ὁποίας δὲν κάνουν λόγο οἱ πηγές. Ὅμως, ἡ πληροφορία αὐτὴ ἐπιτρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι τὸ μοναστηριακὸ αὐτὸ ἴδρυμα ὑπῆρχε ὀπωσδήποτε πρὶν ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς εἰκονομαχίας.

Κοντὰ στὴν κιστέρνα τοῦ Ἀσπαρος και στὸ μοναστήρι τοῦ Σκοτεινοῦ Φρέατος ὑπῆρχε τὸ μοναστήρι, τὸ ὁποῖο εἶναι συνδεδεμένο μὲ τὸ ὄνομα τῆς ὑψηλῆς καταγωγῆς ὁσίας Θεοδοσίας, μάρτυρος τῆς εἰκονομαχίας. Ἡ μαρτυρία ἀπὸ τὴν μερικῶς ἐκδεδομένη ἐγκωμιαστικὴ βιογραφία τῆς ὁσίας (ἐν τῷ γονικῷ αὐτῆς μοναστηρίῳ τῷ πλησίον τοῦ Σκοτεινοῦ Φρέατος¹²⁷) ὑποδηλώνει ὅτι ἡ ἰδρυση τῆς μονῆς θὰ μποροῦσε νὰ τοποθετηθεῖ σὲ προγενέστερη ἐποχὴ.

Μὲ ἀφορμὴ τῆς "κοινῶσεις" τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε΄ ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη μνημονεύει πέντε παλαιές μονές τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ἐνῶ ἄλλα κείμενα, κυρίως ἀγιολογικά, ἀναφέρουν δεκατέσσερα ἐπιπλέον θρησκευτικὰ ἰδρύματα¹²⁸.

Ἀπὸ τὰ λιγοστὰ σφραγιστικὰ κατάλοιπα μποροῦμε νὰ συμπληρώσουμε τὸν κατάλογο τῶν μοναστηριακῶν ἰδρυμάτων τῆς Κωνσταντινούπολης, πού

121. Γιὰ τὴν περιοχὴ τὰ Πέτρον: Janin, *Constantin. byzant.*, 408.- Berger, *Patria*, 350-352.

122. *Ἐγκώμιον εἰς Πατάπιον*, στ. 1244 C.

123. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 263.

124. Dagron, *Naissance*, 122 σημ. 1.

125. Laurent, *Corpus* V2, ἀρ. 1153.

126. *Βίος Μαρτύρων Κωνσταντινούπολης*, 445. Βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 34.

127. Κώδιξ Κουτλουμουσίου 109, φ. 47γ. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, *Βυζαντινὸν Ἐορτολόγιον. Μνήμαι τῶν ἀπὸ τοῦ Δ΄ μέχρι μέσων τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος ἑορταζομένων ἁγίων ἐν Κωνσταντινουπόλει*, Κωνσταντινούπολη 1899, 131. Πρβλ. Α. Ρ. Kazhdan- Α. Μ. Talbot, «Women and Iconoclasm», *BZ* 84-85 (1991-1992), 392.

128. Βλ. πιὸ κάτω, σ. 178-180.

μαρτυροῦνται αὐτὴ τὴν ἐποχή. Μολυβδόβουλλο μετὴν ἐπιγραφή "Παύλου πρεσβυτέρου μονῆς τῶν Ναρσοῦ"¹²⁹ μαρτυρεῖ μετ' ἀσφάλεια τὴν ἐπιβίωση τοῦ μοναστηριακοῦ ιδρύματος τοῦ ἔκτου αἰῶνα¹³⁰, μέχρι τὸν ἑβδομο/ ὄγδοο αἰῶνα, ἐποχὴ πού τοποθετεῖται τὸ σωζόμενο μολυβδόβουλλο, ἀλλὰ καὶ ἀκόμα μεταγενέστερα στὰ χρόνια τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ¹³¹. Μολυβδόβουλλο τῆς Διακονίας τῶν Δεξιοκράτους, πού ἔχει χρονολογηθεῖ στὸν ἑβδομο αἰῶνα¹³², πιθανότατα ἀνήκει στὴν ὁμώνυμη μονὴ καὶ μαρτυρεῖ τὴν ἐπιβίωσή της ἀπὸ τὸν πέμπτο αἰῶνα, ὅταν ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν πατριῆκο Δεξιοκράτη, στὰ χρόνια τοῦ Θεοδοσίου Β' (408-450)¹³³. Στὸ ἴδιο μοναστήρι εἶχε ἐνταφιασθεῖ ἡ ὁσία Θεοδοσία, σύμφωνα μετὴν παράδοση τῆς ἐγκωμιαστικῆς βιογραφίας της¹³⁴.

Ἡ ὑπαρξὴ τῶσων ἀρχαίων μοναστηριακῶν ἰδρυμάτων στὴν Κωνσταντινούπολη στὴ διάρκεια τοῦ ὄγδοου αἰῶνα ὑποδηλώνει τὴ συνεχεῖ ἀπὸ τὸν ἕκτο μέχρι τὸν ὄγδοο αἰῶνα παρουσία τοῦ μοναστικοῦ στοιχείου στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα. Ὅπως ἔχει διαπιστωθεῖ, ἄλλωστε, ἡ ὀρθόδοξη, κατὰ παράδοση, βυζαντινὴ πρωτεύουσα ἦταν ἡ μοναδικὴ πόλη τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπου οἱ μοναχοὶ εἶχαν συγκροτήσει, ἤδη ἀπὸ τὴν πρωτοβυζαντινὴ ἐποχὴ, ἰδιαιτέρη κοινωνικὴ ὁμάδα¹³⁵. Ἡ δύναμη τοῦ μοναχισμοῦ τῆς πρωτεύουσας εἶχε ἀπορροεῦσει ὄχι τόσο ἀπὸ τὸ μεγάλο ἀριθμὸ¹³⁶, ὅσο, κυρίως, ἀπὸ τὴν καλὴ ὀργάνωσή του¹³⁷.

129. Laurent, *Corpus* V2, ἀρ. 1162.

130. *Πάτρια*, III, 249. Βλ. P. Gautier, «Précisions historiques sur le monastère de Ta Narsou», *REB* 34 (1976), 103.- Berger, *Patria*, 593 κέ. Γιὰ τὴν ταύτιση τῆς μονῆς Ναρσοῦ μετ' τὴ μονὴ τῆς Πηγῆς, ἀποψη πού δὲν ἔχει γίνει ἀποδεκτὴ: P. P. Ioannou, «Psellos et le monastère Τὰ Ναρσοῦ», *BZ* 44 (1951), 283-290.

131. Gautier, «Précisions historiques», 103.

132. Laurent, *Corpus* V2, ἀρ. 1211.

133. *Πάτρια*, III, 241. Βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 92.- Berger, *Patria*, 475.

134. Κώδιξ Κουτλουμουσίου 109, φ. 51r. Τὸ *Synax. Eccl. CP.* (στ. 828-830) ἀναφέρει ὅτι ἐνταφιάσθηκε στὴ μονὴ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Εὐεργέτου. Γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ καὶ τὶς σχέσεις τῶν δύο αὐτῶν μονῶν, βλ. B. Aran, «The Church of Saint Theodosia and the Monastery of Christ Euergetes. Notes on the Topography of Constantinople», *JÖB* 28 (1979), 211- 228.

135. G. Dagron, «Les moines et la Ville. Le monachisme à Constantinople jusqu'au concile de Chalcedoine (451)», *TM* 4 (1970), 253 (= *La romanité chrétienne...*, ἀρ. VII).- Beck, «Konstantinopel», 24-25.

136. Γιὰ μία κατὰ προσέγγισιν ἐκτίμηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μοναχῶν τῆς αὐτοκρατορίας, βλ. Charanis, «Monk», 69.

“Υστερα απ’ όσα αναφέραμε πιο πάνω για την αδιάλειπτη παρουσία των μονών στη Βασιλεύουσα και για την τάση παρακμής τους στη βυζαντινή επαρχία, θα μπορούσαμε να απαντήσουμε στο έρωτημα, αν υπήρχε μεγάλη ή όχι μοναστηριακή περιουσία κατά τις παραμονές της εικονομαχίας¹³⁸· και ή απάντηση πρέπει να είναι καταφατική για την Κωνσταντινούπολη. Όμως, στην επαρχία ο μοναχισμός άρχισε να αναβιώνει αργότερα, όταν οι κάτοικοι

137. Βλ. Dagron, «Moines», 253.

138. Η βιβλιογραφία που διαθέτουμε, σχετικά με την έκταση της μοναστηριακής περιουσίας, τουλάχιστον ως τον 8ο αιώνα, είναι αρκετά εκτενής.

Η άποψη του M. V. Levčenko («Cerkovnye imuščestva V-VII v. v vostočno- rimskoï Imperii», *Viz. Vrem.* 2 (1949), 11-60) ότι η εκκλησιαστική και μοναστηριακή περιουσία στα τέλη του 8ου αιώνα δεν ήταν τόσο μεγάλη, έχει σχετική αξία, εφόσον αντιπαρατάσσει για την εποχή αυτή τη σιωπή των πηγών στην πληθώρα των πληροφοριών για την πρωτοβυζαντινή περίοδο, μέχρι τον Ήράκλειο (610-641).

Ο M. Ja. Sjuzumov [*Problemi Ikonoborčestva v Vizantii*], *Učeniye zapiski Sverdlovskogo pedagogičeskogo instituta* 4 (1948), 48-110], υποστηρίζει ότι η εκκλησιαστική περιουσία δεν ήταν μεγάλη στις αρχές της εικονομαχίας, επειδή στις πηγές δεν φαίνεται καμμία τάση των αυτοκρατόρων να τη δημεύσουν.

Ο Lemerle (*The Agrarian History*, 57-58 σημ. 1-2), βασιζόμενος στις παραπάνω θεωρίες παραδέχεται ότι η εκκλησιαστική περιουσία δεν ήταν μεγάλη. Ο ίδιος (*Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle*, Παρίσι 1971, 122) αναφέρει ότι η μονή Σακκουιδίωνος, με ηγούμενο τον Πλάτωνα, θείο του Θεοδώρου Στουδίτου, ήταν οικογενειακό κτήμα, το οποίο είχε διαμορφωθεί σε μοναστήρι. Βλ. επίσης, A. A. Vasiliev, «On the Question of Byzantine Feudalism», *Byzantion* 8 (1933), 598.- Helga Köpstein, «Zu einigen Aspekten der Agrarverhältnissen im 7. Jahrhundert (nach der juristischen Quellen)», *Studien zum 7. Jahrhundert in Byzanz. Probleme der Herausbildung des Feudalismus* (BBA 47), Βερολίνο 1976, 18-22, όπου εξετάζει την αύξηση της εκκλησιαστικής και μοναστηριακής περιουσίας τον 8ο αιώνα· εδώ υπάρχουν οι παραπομπές σε όλα τα αποσπάσματα των προγενέστερων πηγών. Βλ. και Ί. Κονιδάρη, *Το δίκαιον της μοναστηριακής περιουσίας από το 9ο μέχρι και το 12ο αιώνα*, Αθήνα 1979, 30-31.-W. Brandes-C. Mileta-Silvia Riedel, «Der sozialökonomische Hintergrund», 50. Βλ. και τις απόψεις του M. Kaplan, *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle: Propriété et exploitation du sol* (Byzantina Sorbonensia 10), Παρίσι 1992, 297 κέ., ότι εξαιτίας της έλλειψης πηγών δεν μπορούμε να μιλάμε για μοναστηριακή περιουσία πριν από την εικονομαχία. Βλ. επίσης, τη βιβλιοκρισία του A. P. Kazhdan, «One more Agrarian History of Byzantium», *Bsl* 55 (1994), 79 κέ.

Τὰ πεπρωμένα τοῦ μοναχισμοῦ

τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ιδιαίτερα οἱ πλοῦσοι, ποὺ εἶχαν κτήματα στὴ Βιθυνία, τὴν ἐγκατέλειπαν γιὰ νὰ ἀποφύγουν τοὺς εἰκονομαχικοὺς διωγμοὺς¹³⁹. Ἡ σαφέστατη ἀναξωπύρωση τοῦ μοναχισμοῦ στὴν ἐπαρχία παρατηρεῖται κατὰ τὰ τέλη τοῦ ὄγδοου αἰώνα, στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τῆς αὐτοκράτειρας Εἰρήνης¹⁴⁰.

---

139. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 168-175.

140. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 212 κέ.

Β΄. Ἡ ἀμείωτη ἰσχύς τοῦ μοναχισμοῦ τῆς πρωτεύουσας καὶ ἡ ἀριστοκρατία (τέλη ἑβδομοῦ/ ἀρχῆς ὄγδοου αἰώνα).

Τὰ μοναστήρια, ἐκτὸς ἀπὸ θρησκευτικὰ κέντρα, λειτουργοῦσαν ἐπίσης καὶ ὡς καταφύγιο ἢ ὡς τόπος περιορισμοῦ ἐκπτώτων αὐτοκρατόρων, ἀλλὰ καὶ ἐξεχόντων προσώπων ποὺ διαφωνοῦσαν μὲ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία¹⁴¹. Τὰ μοναστηριακὰ ἰδρύματα στὴν Κωνσταντινούπολη ἦταν πάντοτε πολυάριθμα· ὡστόσο, οἱ σχετικὲς μνεῖες τῶν ἀφηγηματικῶν πηγῶν εἶναι ἐξαιρετικὰ πενιχρὲς γιὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἑβδομοῦ αἰώνα. Φθάνοντας, ὁμως, πρὸς τὴν τελευταία ταραγμένη εἰκοσαετία τοῦ ἴδιου αἰώνα, γνωστὴ ὡς "χρόνια τοῦ χάους"¹⁴², διακρίνουμε ἔντονη τὴν παρουσία τῶν μονῶν τῆς Κωνσταντινούπολης. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ ἀνώτερος κληρὸς τῆς πρωτεύουσας ἀποτελοῦσε μία ὁμάδα ἰδιαίτερα ἰσχυρὴ σὲ ἐκκλησιαστικὸ καὶ σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο¹⁴³.

Ἄλλὰ πρὶν ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸ ρόλο τῶν μονῶν στὰ τέλη τοῦ ἑβδομοῦ αἰώνα, κρίνεται σκόπιμο νὰ παρατεθοῦν ὀρισμένες παρατηρήσεις γιὰ τὴν αἴγλη, ποὺ εἶχαν τὰ ἐπώνυμα μοναστήρια τῆς Κωνσταντινούπολης στὴ συγκλητικὴ ἀριστοκρατία καὶ γιὰ τὶς σχέσεις, οἱ ὁποῖες συνέδεαν αὐτὰ τὰ μοναστήρια μὲ τὴ συγκεκριμένη κοινωνικὴ ὁμάδα.

Ἡ παράδοση ὀρισμένων πηγῶν ὅτι τὰ μεγάλα μοναστήρια τῆς Βασιλεύουσας (Δαλμάτου, Καλλιστράτου, Φλώρου, Στουδίου, Δίου, Μαξιμίμου), τὰ ὁποῖα εἶχαν ἀναπτυχθεῖ μέσα στὴν αὐστηρὴ Ὁρθοδοξία¹⁴⁴, εἶχαν

141. R. Guiland, «Οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες καὶ τὸ θέλημα τοῦ μοναστηρίου», *ΕΕΒΣ* 21 (1951), 215 κέ.- Ringrose, *Saints*, 50.

142. Ostrogorsky, *Geschichte*, 127.- J. B. Bury, *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A.D. to 800 A.D.)*, Λονδίνο 1889, ἀνατ. ἤμιστονταμ 1966, τόμ. Β΄, 352.- Judith Herrin, «The Context of Iconoclasm», *Iconoclasm. Papers Given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies*, (University of Birmingham, March 1975), ἔκδ. A. Bryer- Judith Herrin, Birmingham 1977, 15-16. Βλ. ἀκόμα τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὶς *Παραστάσεις Συντόμου*, 140.

143. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 78-79, 82.

144. Dagron, «Moines», 253, 261 κέ.- Fr. H. Tinnfeld, *Die frühbyzantinische Gesellschaft*:

ιδρυθεῖ ἀπὸ εὐγενεῖς συγκλητικούς, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀκολουθήσει τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Α΄ (324-337) στὴ νέα πρωτεύουσα τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας¹⁴⁵, δὲν γίνεται εὐκολὰ ἀποδεκτὴ καὶ ἀποδίδεται κυρίως σὲ μυθικὲς διηγήσεις¹⁴⁶. Ἕνα στοιχεῖο, ὅμως, πού ἀξίζει νὰ τονισθεῖ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὰ τὰ μοναστήρια στὴν πλειονότητά τους ἔμειναν γνωστὰ μὲ τὰ ὀνόματα τῶν εὐγενῶν¹⁴⁷, κυρίως συγκλητικῶν, οἱ ὅποιοι τὰ εἶχαν ἐγκαινιάσει ἢ μὲ τὰ ὀνόματα μελῶν τῆς οἰκογένειάς τους καὶ ὄχι μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἁγίων, στοὺς ὁποίους ἦταν ἀφιερωμένα, κάτι πού ὑποδηλώνει τὸ γόητρο¹⁴⁸, πού

Struktur, Gegensätze, Spannungen, Μόναχο 1977, 344 κέ. Βλ. καὶ τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, "Εἰς τὸν ἅγιον Δάλματον", τὸν ὁποῖο ὀνομάζει "ἔρεισμα ὀρθοδοξίας" καὶ "Εἰς τὸν ὄσιον Διον": P. Speck, *Theodoros Studites Jamben auf verschiedene Gegenstände. Einleitung, kritischer Text, Übersetzung und Kommentar* (Supplementa Byzantina 1), Βερολίνο 1968, 234, 239.

145. Στὰ *Πάτρια* (I, 146-147), στὸ κείμενο τοῦ Μιχαῆλ Γλυκᾶ (σ. 463) καὶ στὸ Συναξάριο τοῦ Ζωτικοῦ (*Synax. Eccl. CP.*, 359 -μαρτυρία ἢ ὁποῖα ἀποσιωπᾶται στὸ Βίο του· βλ. τὰ σχόλια στὸ *Βίο Ζωτικοῦ*, 89) ἀναφέρονται οἱ εὐγενεῖς τῆς Ρώμης, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀκολουθήσει τὸν Μεγάλον Κωνσταντῖνο καὶ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴ νέα πρωτεύουσα· βλ. Dagron, *Naissance*, 122. Γιὰ τὶς πηγές, πού μαρτυροῦν ὅτι μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ μυθικοῦ εὐνούχου Εὐφρατᾶ εἶχαν προσκληθεῖ οἱ ἄρχοντες τῆς Ρώμης στὴ νέα πρωτεύουσα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, τὴν Κωνσταντινούπολη, βλ. A. P. Kazhdan, «"Constantin Imaginaire". Byzantine Legends of the Ninth Century about Constantine the Great», *Byzantion* 57 (1987), 196-250, εἰδικὰ 238.

146. Dagron, *Naissance*, 122 καὶ σημ. 1.- Τοῦ ἴδιου, *Constantinople Imaginaire. Études sur le recueil des «Patria»*, Παρίσι 1984, 90 κέ.- Berger, *Patria*, 221 κέ.- J. Ph. Thomas, *Private Religious Foundations in the Byzantine Empire*, Washington D. C. 1987, 15 κέ. - J. Koder, «Zu den Folgen der Gründung einer zweiten Reichshauptstadt an der «Peripherie» des Römischen Reiches am Übergang von der Antike zum Mittelalter», *SF* 48 (1989), 1 κέ.

147. Βασιλικῆς Ν. Βλυσίδου, Ἄννας Β. Καραμαλοῦδη, Ἐλεωνόρας Σ. Κουντούρα-Γαλάκη, Τ. Κ. Λουγγῆ, «Ἰδεολογικοὶ σταθμοὶ τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχιτεκτονικῆς (4ος-9ος αἰῶνες). Γενικὲς κατευθύνσεις τῆς ἔρευνας», *Δ΄ Πανελλήνιο Ἱστορικό Συνέδριο. Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1983, 187-188. Πρὸβλ. Kaplan, *Les hommes et la terre*, 140-141.

148. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς συνθήκες (γὰρ τὶς ὁποῖες βλ. πιὸ κάτω, σ. 165-166.), πού εἶχαν ἀναγκάσει τοὺς γονεῖς τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου νὰ ὀδηγήσουν τὸ γιό τους στὴ μονὴ Αὐξεντίου, δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀγνοήσουμε τὸ γεγονὸς ὅτι εἶχαν κατευθυνθεῖ ὄχι σὲ μία τυχαία μονὴ τοῦ Ὀλύμπου, ἀλλὰ στὴ μονὴ τὴν ὁποία εἶχε ἰδρύσει ὁ ὀρθόδοξος καὶ εὐγενὴς Αὐξέντιος τὸν πέμπτον αἰῶνα. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 44. Ἐπίσης, ἡ μητέρα καὶ μία ἀπὸ τὶς ἀδελφές τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου ἐκάρτησαν μοναχὲς στὴν ἀφιερωμένη στὴ Θεοτόκον μονὴ τῆς Τριχιναρῆας, τὴν ὁποῖα εἶχε ἰδρύσει ἡ Στεφανία ἢ Στεφανίς,

έξασκοῦσαν όρισμένα όνομαστά μοναστήρια στην άριστοκρατία. Ώστόσο, υπάρχουν μοναστηριακά ιδρύματα, τά όνόματα τών όποιων προέρχονται από τώ όνομα τής συνοικίας ή τής περιοχής πού είναι κτισμένα.

Ή παράδοση τής ίδρυσης μονών από άριστοκράτες δείχνει νά εξακολουθεί στον έκτο και έβδομο¹⁴⁹, ακόμα και μέχρι τόν όγδοο αιώνα¹⁵⁰, αλλά κάτω από διαφορετικές συνθήκες. Μέλη τής οικογένειας τού αυτοκράτορα Μαυρικίου (582-602), όπως ή κόρη του ή Σώπατρα¹⁵¹, είχαν ακολουθήσει τή μοναστική όδό. Ώ vir gloriosus Φιλιππικός, γαμπρός τού αυτοκράτορα Μαυρικίου, συνέχιζε τήν παράδοση τής ίδρυσης μονών, τήν όποία είχαν έγκαινιάσει, όπως είδαμε, οί εκπρόσωποι τής συγκλητικής άριστοκρατίας. Ώ Φιλιππικός, όπως και άλλα μέλη τής οικογένειας τού Μαυρικίου, ξεφεύγοντας από τή στρατιωτική τρομοκρατία τού Φωκά (602-610)¹⁵², έγκατέλειψε τή σταδιοδρομία του και έκάρη μοναχός στη μονή, πού έκτισε ό ίδιος στη Χρυσόπολη τώ 594, άφιερωμένη στη Θεοτόκο και γνωστή μέ τώ όνομα τού ιδρυτή της. Από όσο διαφαίνεται από τήν περιγραφή τών πηγών¹⁵³, έπρόκειτο για μεγαλειώδες άνάκτορο, τώ όποιο πρόσφερε στον ιδιοκτήτη του όλες τες άνέσεις και τέρφεις τής κοσμικής ζωής *είς τήν θεραπείαν αυτού*. Παράλληλα, άν λάβουμε ύπόψη μας τή μαρτυρία τής άνώνυμης βιογραφίας τού Μαξίμου τού Ώμολογητή¹⁵⁴,

κουβικουλαρία τής όρθόδοξης αυτοκράτειρας Πουλχερίας, γύρω στο 460· βλ. Janin, *Grands Centres*, 45. Ή έπιλογή τής μονής τής Τριχιναρέας, ίσως και νά θεωρεΐται εύλογη, καθώς ή μακρυνή ιδρυτής ήταν όρθόδοξη και μάλιστα έφερε τώ ίδιο όνομα μέ τόν μεταγενέστερο μάρτυρα τής εικονομαχίας.

149. Mango, «The Development of Constantinople», 124 κέ.

150. Για τήν ίδρυση μονών τόν όγδοο αιώνα, όχι στην Κωνσταντινούπολη, αλλά στη Βιθυνία, βλ. πιο κάτω, σ. 212 κέ.

151. *Synax. Eccl. CP.*, 207. Βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 82.

152. Για τόν αυτοκράτορα Φωκά, βλ. O. Veh, «Zur Geschichte des Kaisers Phokas (602-610)», *Wissenschaftliche Beilage zum Jahresbericht 1953/ 1954 des Humanistischen Gymnasiums*, Fürth i. Bay. 1954, 1-23.- H. -G. Beck, «Senat und Volk von Konstantinopel. Probleme der byzantinischen Verfassungsgeschichte», *Bayerische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl., Sitzungsberichte* 1966, 6, Μόναχο 1966, 30 κέ. (= *Ideen und Realitäten...*, άρ. XII).- Fr. Winkelmann, «Zum byzantinischen Staat (Kaiser, Aristokratie, Heer)», *Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus* (BBA 48), Βερολίνο 1978, 176.-Λουγγή, «Δοκίμιο», 139-142.

153. Θεοφάνης, 272· Νικηφόρος, 7 (de Boor-Νικηφόρος, 2 (Mango). Βλ. Janin, *Grands Centres*, 24-25.- Thomas, *Religious Foundations*, 116.

154. *σπουδή προσχωρεΐ, τῷ κατά τήν αντιπέρα ήϊόνα φροντιστηρίῳ, ό τής*

ἡ ἴδια μοναστηριακὴ κοινότητα εἶχε διακριθεῖ κατὰ τὶς ἔντονες θεολογικὲς ἀναζητήσεις τῆς ἐποχῆς· ἄλλωστε, ὁ Μάξιμος εἶχε καταφύγει (γύρω στὸ 613/4)¹⁵⁵ στὴ μονὴ ποὺ εἶχε ἀνεγείρει ὁ Φιλιππικός.

Τὸ Δεκέμβριο τοῦ 612 ὁ ἀριστοκράτης στρατηγὸς Πρίσκος, μίᾶ σκοτεινὴ προσωπικότητα τῆς ἐποχῆς¹⁵⁶, εἶχε ἀναγκασθεῖ καὶ αὐτὸς νὰ ἀκολουθήσει τὸν ἴδιο δρόμο μὲ τὸν Φιλιππικό, ἀποσυρόμενος στὴ μονὴ τῆς Χώρας¹⁵⁷, τὴν ὁποία, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση τῶν Πατρίων, εἶχε κτίσει ὁ ἴδιος¹⁵⁸. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ὅτι ἡ συγκλητικὴ ἀριστοκρατία ἴδρυνε μοναστήρια κυρίως μέσα στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου καὶ ἀναζητοῦσε καταφύγιο σὲ χαλεποὺς καιροὺς.

Ἐκέλευσε (Ἰουστινιανὸς) *Στεφάνω τῷ πατρικίῳ καὶ στρατηγῷ, τὸ ἐπίκλην Ῥουσιῶ, νυκτὸς ἀποκτεῖναι τὸν δῆμον Κωνσταντινουπόλεως, ἄρξασθαι δὲ ἀπὸ τοῦ πατριάρχου*¹⁵⁹. Μὲ τὴ δραματικὴ αὐτὴ φράση, γιὰ τὴν ὁποία θὰ γίνεαι λόγος καὶ στὴ συνέχεια¹⁶⁰, ἀρχίζει ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη τὴν ἀφήγησι τῶν γεγονότων τῆς συνωμοσίας, ἡ ὁποία ἀνέτρεψε γιὰ πρώτη φορὰ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸ Β' (695). Ἀρχηγὸς τῆς συνωμοτικῆς κίνησης ἦταν ὁ πατρικίος καὶ μέλος τῆς συγκλήτου¹⁶¹ Λεόντιος, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς συγκλητικῆς ἀριστοκρατικῆς τάξης τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας¹⁶² καὶ φίλος τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Δ' (668-685)¹⁶³. Εἶχε διατελέσει

Χρυσόπολεως προσωνόμασται, τότε κατὰ φιλοσοφίαν ἀνθοῦντι: Βίος Μαξίμου, στ. 72 D. Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς λέξης *φιλοσοφία*: Fr. Dölger, «Zur Bedeutung von φιλόσοφος und φιλοσοφία in byzantinischer Zeit», *Τεσσαρακονταετηρὶς Θεοφίλου Βορέα*, Ἀθήνα 1940, τόμ. Α', 125-136 (= *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Darmstadt 1964, 197-209).

155. *Βίος Μαξίμου*, στ. 72 D. Βλ. V. Grumel, «Notes d'histoire et de chronologie sur la vie de saint Maxime le Confesseur», *EO* 26 (1927), 25.- Πρβλ. Van Dielen, *Patriarchen*, 57 σημ. 4.

156. W. E. Kaegi, «New Evidence on the early Reign of Heraclius», *BZ* 66 (1973), 325 κέ. (= *Army, Society and Religion in Byzantium*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1982, ἀρ. IX).

157. Νικηφόρος, 6-7 (de Boor) -Νικηφόρος, 2 (Mango).

158. *Πάτρια*, III, 273. Πρβλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 533.

159. Θεοφάνης, 368.

160. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 65, 91-92.

161. Beck, «Senat», 31.- Haldon, *Seventh Century*, 168.

162. Constance Head, *Justinian II of Byzantium*, Wisconsin U. P. 1972, 89.- Winkelmann, «Staat», 205.- Λουγγῆ, «Δοκίμο», 157-158.

163. Ὄταν ὁ Λεόντιος ἔγινε αὐτοκράτορας τὸ 695, ἄφησε τὸν προκάτοχό του

στρατηγός των Ἀνατολικῶν¹⁶⁴, ἀξίωμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶχε ἀπολυθεῖ καὶ εἶχε φυλακισθεῖ γιὰ τρία χρόνια¹⁶⁵, πιθανῶς γιὰ πολιτικούς λόγους.

Δὲν ἦταν ἄλλωστε ἡ πρώτη φορὰ πού ὁ αὐτοκράτορας τιμωροῦσε ἕναν ἀριστοκράτη. Οἱ δύο κύριες ἀφηγηματικὲς πηγὲς τῆς ἐποχῆς, ἡ *Ἱστορία Σύντομος* τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου καὶ ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, διασώζουν μὲ ἐξαιρετικὲς λεπτομέρειες τὴ βάνουση συμπεριφορὰ τοῦ λογοθέτη Θεοδότου, ὁ ὁποῖος ἦταν καὶ μοναχός, πρὸς τοὺς ἀριστοκράτες¹⁶⁶. Τοὺς διωγμοὺς τῶν "περιφανεστέρων", "τῶν ἀρχόντων" καὶ "τῶν ἐμφανῶν ἀνδρῶν" συνόδευαν αὐστηρὲς δημεῦσεις περιουσιῶν, ἀπὸ τίς ὁποῖες ὑπῆρχε πάντοτε ἀφθονία χρημάτων σὰ δημόσια ταμεῖα κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β´¹⁶⁷.

Ἡ αὐξανόμενη δυσαρέσκεια, πού ὑπέβασκε κατὰ τὴ δεκάχρονη διακυβέρνηση τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β´, ἀποτυπώνεται στὸ ἀκόλουθο βραχὺ σχόλιο τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη *μισητὸν τὸν βασιλέα πεποίηκε*¹⁶⁸. Στὴ βάνουση πολιτικὴ τοῦ τελευταίου ἐκπροσώπου τῆς Ἡρακλειανῆς δυναστείας ἀνέλαβε νὰ

Ἰουστινιανὸ Β´ νὰ ἐπιζήσει, ἐπειδὴ τὸν συνδέει μακρὰ φιλία μὲ τὸν πατέρα του: Νικηφόρος, 39 (de Boor)-Νικηφόρος, 40 (Mango).

164. Νικηφόρος, 37 (de Boor)-Νικηφόρος, 40 (Mango)· Θεοφάνης, 368. Ὁ Λεόντιος θεωρεῖται ὡς ὁ πρῶτος στρατηγός τῶν Ἀνατολικῶν· βλ. A. Pertusi, «La formation des thèmes byzantins», *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinistenkongress*, Μόναχο 1958, I, 36-37.- J. Karayannopoulos, *Die Entstehung der byzantinischen Themenordnung* (Byzantinisches Archiv 10), Μόναχο 1959, 20.

165. Θεοφάνης, 368. Βλ. Bury, *Later Roman Empire*, τόμ. Β´, 328.- Ἀ. Ν. Στράτου, *Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ´ αἰώνα. Ἰουστινιανὸς Β´*, τόμ. ζ´, Ἀθήνα 1977, 75 καὶ τὰ σχόλια στὴ νέα ἔκδοση τῆς *Ἱστορίας Συντόμου* τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου (Mango, 198).

166. Νικηφόρος, 37 (de Boor)-Νικηφόρος, 39 (Mango)· Θεοφάνης, 367. Βλ. Head, *Justinian II*, 88 κέ.- A. P. Kazdan -S. I. Čičurov, «O structure vizantiiskogo obščestva VII- IX vv. Problema socialnoj stratifikacii VII-IX vv. i kniga P. Jannopoulou», *Vizantiiskie Očerki*, Μόσχα 1977, 126.- Winkelmann, «Staat», 206.- Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 144. Ὁ Kaegi (*Byzantine Military Unrest 471-843*, Ἄμστερνταμ 1981, 188-189) θεωρεῖ ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β´ δὲν εἶχε στραφεῖ ἐναντίον τῶν ἀριστοκρατῶν. Ὅμως, τὰ ἀποσπάσματα τῶν πηγῶν ἀναφέρουν σαφέστατα ὅτι τὰ θύματα τῶν διωγμῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β´ ἦταν στὴ συντριπτικὴ πλειονότητα *ἀρχοντες καὶ ἐμφανεῖς ἄνδρες*, ὄροι πού χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ χαρακτηρίσουν κατὰ κανόνα τοὺς ἐκπροσώπους τῆς συγκλητικῆς ἀριστοκρατίας. Γιὰ τίς ἀνατολικὲς πηγὲς πού μιλοῦν γιὰ τὴν ἀντιστασιακὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β´: Winkelmann, «Staat», 206.

167. Θεοφάνης, 381· Ζωναρᾶς, Γ´, 330.

168. Θεοφάνης, 367.

δώσει τέλος ἡ συνωμοσία με ἀρχηγὸ τὸν ἀριστοκράτη Λεόντιο, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι εἶχε κερδίσει εὐκολὰ ὑποστηρικτές.

Οἱ ἀφηγηματικὲς πηγὲς ἀρχικὰ τονίζουν τὴ συμμετοχὴ στὴ συνωμοσία *γνησίων φίλων* τοῦ Λεοντίου¹⁶⁹ ἀπὸ τὴ μοναστικὴ κοινότητα τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἡ χρῆση τῆς ἔκφρασης "γνήσιος φίλος" ἀπὸ τὰ κείμενα, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ἀναφορὰ στὸ γένος τῶν συνωμοτῶν, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι οἱ μοναχοί, οἱ ὁποῖοι ἀκολούθησαν τὸν Λεόντιο στὴ συνωμοσία, εἶχαν κοινὲς κοινωνικὲς καταβολὲς με τὸ σφετεριστὴ. Πρόκειται γιὰ τὸν Παῦλο, μοναχὸ ἀπὸ τὴ μονὴ Καλλιστράτου καὶ ἀστρονόμο¹⁷⁰ καὶ τὸν Γρηγόριο, *Καλπαδόκη τὸ γένος*¹⁷¹, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ χρονογράφου, εἶχε διατελεσεὶ κλεισουράρχης, ἴσως ὑπὸ τις διαταγὲς τοῦ Λεοντίου, ὅταν ὁ τελευταῖος ἦταν στρατηγὸς τοῦ θέματος τῶν Ἀνατολικῶν. Ὁ Γρηγόριος εἶχε καρεῖ μοναχὸς καὶ ἠγούμενος στὴ μονὴ Φλώρου πιθανῶς στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ γιὰ νὰ ἀποφύγει τοὺς διωγμούς. Καὶ οἱ δύο πραγματοποιοῦσαν τακτικὲς ἐπισκέψεις στὸ φυλακισμένο γιὰ τρία χρόνια Λεόντιο, στὸν ὁποῖο μάλιστα παρεῖχαν διαβεβαιώσεις ὅτι θὰ ἀναγορευθεῖ σύντομα αὐτοκράτορας¹⁷².

Ὁ Λεόντιος ἄρχισε ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποφυλάκισή του τίς συνωμοτικὲς ἐνέργειες, οἱ ὁποῖες ἔγιναν γρήγορα ἀντιληπτές ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, γι' αὐτὸ καὶ ὁ τελευταῖος τὸν διέταξε νὰ ἐγκαταλείψει αὐθημερὸν τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα καὶ νὰ μεταβεῖ ὡς στρατηγὸς στὸ νεοσύστατο θέμα Ἑλλάδος¹⁷³.

169. Θεοφάνης, 368. Ὁ Νικηφόρος [38 (de Boor)-40 (Mango)], καθὼς καὶ ὁ μεταγενέστερος Ζωναρᾶς (Γ΄, 323) μνημονεύουν ἐπίσης ὡς "φίλους" τοὺς συνεργάτες τοῦ Λεοντίου.

170. Ἡ ἀστρονομία ἀποτελοῦσε τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς τέσσερις κλάδους τῆς μαθηματικῆς τετρακτύος, σύμφωνα με τὸ *Βίο Νικηφόρου*, 149. Βλ. Lemerle, *Humanisme*, 84 κέ.-Beck, «Konstantinopel», 24-25.

171. Νικηφόρος, 38 (de Boor)-Νικηφόρος, 40 (Mango). Ἡ ἀναφορὰ στὸ γένος, σπάνια μὲν στὰ ἱστοριογραφικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς, (Α. Ρ. Každan, «Ob aristokratizacii vizantiiskogo obščestva VIII-XII vv.», *ZRVI* 11(1968), 47-55), ἀλλὰ συνηθισμένη σὲ ὀρισμένα ἀγιολογικὰ κείμενα (βλ. πρὶο κάτω, σ. 186 κέ.), κατὰ τὴ γνώμη μου, εἶναι ἐνδεικτικὸ στοιχεῖο τῆς ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς τοῦ Γρηγορίου.

172. Νικηφόρος, 38 (de Boor)-Νικηφόρος, 40 (Mango)· Θεοφάνης, 368· Ζωναρᾶς, Γ΄, 323. Βλ. Beck, «Senat», 31.- Head, *Justinian II*, 92-93.- Winkelmann, «Staat», 205.

173. Νικηφόρος, 38 (de Boor)-Νικηφόρος, 40 (Mango)· Θεοφάνης, 368· Ζωναρᾶς, Γ΄, 323. Βλ. Στράτου, *Ἰουστινιανὸς Β΄*, 79.- Haldon, *Seventh Century*, 74. Ὁ Λεόντιος θεωρεῖται ὡς ὁ πρῶτος στρατηγὸς τοῦ θέματος Ἑλλάδος, ἡ ἴδρυση τοῦ ὁποῖου

Έκδηλη είναι η δυσαρέσκεια του Λεοντίου μετά τη δυσμενή μετάθεσή του σε περιοχή απομακρυσμένη από την Κωνσταντινούπολη, το κέντρο των πολιτικών εξελίξεων¹⁷⁴. Ο πατριάρχης Νικηφόρος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ο Λεόντιος έκτιμοῦσε πῶς ἡ διαμονή του στή βυζαντινὴ ἐπαρχία δὲν παρουσίαζε κανένα ἀπολύτως ἐνδιαφέρον· ἀντίθετα, γι'αὐτὸν δὲν σήμαινε μόνο τὸν τερματισμὸ τῆς μέχρι τότε εὐδοκίμου σταδιοδρομίας του, ἀλλὰ καὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του: νῦν γὰρ ἐνθὲνδε ἀποχωροῦντα τὸ τέλος με τῆς ζωῆς πικρὸν καταλήψεται¹⁷⁵.

Οἱ δύο φίλοι του μοναχοὶ τὸν παρότρυναν νὰ μὴν ὀλιγορήσει καὶ νὰ προχωρήσει ἀμέσως στὴν ἐκδήλωση πραξικοπήματος, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τοὺς ὄρους ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ πηγές στὴν ἰδιαίτερα λεπτομερῆ ἐξιστὴρηση τῶν γεγονότων¹⁷⁶. Οἱ μονεὲς Καλλιστράτου καὶ Φλώρου προσέφεραν τὴν ὑποστήριξή τους στὸν Λεόντιο, παρέχοντάς του ἱκανοποιητικὰ ἐχέγγυα γιὰ τὴν ἀνοδὸ του στὸν αὐτοκρατορικό θρόνο· παράλληλα, θὰ πρέπει νὰ ὑπογραμμισθεῖ ἡ δυνατότητα ἀνεύρεσης ὀπλισμοῦ σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα γιὰ τὸν ἴδιο καὶ τοὺς ὑπόλοιπους συνωμότες *ἐτι τῆς νυκτὸς ἐφισταμένης*¹⁷⁷.

Ὁ Λεόντιος, ἀφοῦ ἀπελευθέρωσε ἀπὸ τὸ πραιτώριο¹⁷⁸ ὄλους τοὺς τοποθετεῖται περίπου αὐτὴ τὴν ἐποχὴ (687-695): βλ. Oikonomidēs, *Listes*, 351 καὶ σμμ. 360.- Winkelmann, *Ämterstruktur*, 92. Ὁ H. Gelzer (*Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, Λιψία 1899, ἀνατ. Ἄμστερνταμ 1966, 91) τοποθετεῖ τὴν ἰδρυσὴ του ἀργότερα, στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαῖλ Γ΄ (842-867). Βλ. ἐπίσης, J. Koder- Fr. Hild, *Hellas und Thessalia*, TIB 1, Βιέννη 1976, 57-60.- Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, «Τὰ σφραγιστικὰ κατάλοιπα ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴ Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν Ζ΄ μέχρι καὶ τὸν Θ΄ αἰώνα», *Μνήμη Γεωργίου Ἀ. Πετροπούλου*, Ἀθήνα 1984, τόμ. Β΄, 409-422.

174. Ἡ στάση τοῦ Λεοντίου θὰ μπορούσε νὰ παραλληλισθεῖ μὲ τὴ στάση τῶν ἐπισκόπων, οἱ ὅποιοι ἐγκατέλειπαν τὴν ἐπαρχία καὶ ἐπιζητοῦσαν νὰ μείνουν στὴν πρωτεύουσα· βλ. πῶς κάτω, σ. 80-81.

175. Νικηφόρος, 38 (de Boor)-Νικηφόρος, 40 (Mango). Τὴν παράλληλη μνεία τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη (σ. 368-369) ἐπαναλαμβάνει ὁ μεταγενέστερος Ζωναρᾶς (Γ΄, 323).

176. Νικηφόρος, 38 (de Boor)-Νικηφόρος, 40 (Mango)· Θεοφάνης, 369.

177. Νικηφόρος, 38 (de Boor)-Νικηφόρος, 40 (Mango). Πρβλ. W. T. Treadgold, «Seven Byzantine Revolutions and the Chronology of Theophanes», *GRBS* 31 (1990), 208-210.

178. Οἱ πηγές δὲν μνημονεύουν τὴ συμμετοχὴ τοῦ praefectus praetorio στὴ συνωμοσία· πρόκειται, πιθανῶς, γιὰ τὴν τελευταία μνεία τοῦ παλαιοῦ θεσμοῦ praefectus praetorio· βλ. Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 147. Πρβλ. ὁμως, τὰ σχόλια στὴ νέα ἐκδοσὴ τῆς *Συντόμου*

πολιτικούς κρατούμενους τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, τοὺς ἐξόπλισε (ἔλυσε καὶ δπλίσας) καὶ μαζί μὲ τοὺς ὑποστηρικτὲς του μοναχοὺς καὶ τὸ *θορυβηθὲν πλῆθος τῆς πόλεως*, συγκεντρώθηκαν στὸ λουτήρα τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὅπου κάλεσαν καὶ τὸν πατριάρχη Καλλίνικο, ὁ ὁποῖος ἀναφώνησε τὸ συμβολικὸ ψαλμὸ ἀπὸ τὴν ἀναστάσιμη ἀκολουθία *αὕτη ἡ ἡμέρα ἦν ἐποίησεν ὁ κύριος*¹⁷⁹. Τὸ πραξικόπημα εἶχε γρήγορα αἴσια ἔκβαση. Ὁ ἐκπτωτος αὐτοκράτορας ὀδηγήθηκε στὸν Ἰπλόδρομο, ὅπου τοῦ ἐπέβαλαν τὴν ἀτιμωτικὴ ποινὴ τῆς ρινόπτωσης.

Ἡ ἀνατροπὴ, λοιπόν, τοῦ Ἰουστινιανοῦ πραγματοποιηθεῖσα, ὕστερα ἀπὸ ἓνα πολὺ καλὰ ὁργανωμένο πραξικόπημα, στὸ ὁποῖο, ὅπως παραδίδουν οἱ πηγές, κύριοι συνεργάτες ἦταν οἱ δυσαρεστημένοι ἀριστοκράτες, συγκλητικοί, - ὁ ἴδιος ὁ Λεόντιος ἦταν ἄλλωστε μέλος τῆς συγκλήτου,- ἐξέχοντα μέλη τῆς μοναστικῆς κοινότητος, ὁ ρόλος τῶν ὁποίων, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὴ φράση *καὶ ἀκολούθησον ἡμῖν*¹⁸⁰, ἦταν ἠγετικός. Στὴν ἀνακήρυξη δὲ τοῦ Λεοντίου ὡς αὐτοκράτορα εἶχε πρωτοστατήσῃ ὁ δῆμος τῶν Βενέτων, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ¹⁸¹. Ἐνεργὸ ἀνάμειξη στὴ συνωμοσία εἶχε, ὁμως, καὶ ὁ πατριάρχης Καλλίνικος.

Ὅπως ὑποδηλώνουν οἱ μαρτυρίες τῶν πηγῶν καὶ ὅπως θὰ δείξουμε στὴ συνέχεια, ὁ πατριάρχης Καλλίνικος εἶχε καταστῆι μέτοχος τῶν συνωμοτικῶν κινήσεων ποὺ ἀνέτρεψαν τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄. Ἄλλωστε, γνωρίζουμε πολὺ καλὰ ὅτι στὸ παρελθὸν εἶχαν συγκρουσθεῖ σχετικὰ μὲ τὴ μεταστέγαση τοῦ ναοῦ τῶν Μητροπολίτου¹⁸². Ὁ μεταγενέστερος Ζωναρᾶς στὴν ἀφήγησιν τῆς συνωμοσίας μνημονεύει στὸ τέλος κατηγορηματικὰ *συνεργοῦντος καὶ Καλλινίκου τοῦ πατριάρχου*¹⁸³, ἐνῶ καὶ τὸ Συναξάριον¹⁸⁴ παρέχει τὴν πληροφορία ὅτι ὁ *Ἱστορίας* τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου (Mango, 198).

179. Νικηφόρος, 38 (de Boor)-Νικηφόρος, 40 (Mango): Θεοφάνης, 369. Βλ. Fr. Winkelmann, «Die politische Rolle der Bevölkerung Konstantinopels von der nachjustinianischen Zeit bis zum Beginn des Bilderstreits», *Studien zum 7. Jahrhundert in Byzanz. Probleme der Herausbildung des Feodalismus* (BBA 47), Βερολίνο 1976, 118.-Αἰκατερίνης Χριστοφίλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία 610-867*, τόμ. Β΄ 1, Ἀθήνα 1981, 80. Βλ. καὶ Beck, *Jahrtausend*, Μόναχο 1978, 59.

180. Θεοφάνης, 369. Πρβλ. Haldon, *Seventh Century*, 295-296.

181. *Λεόντιος ὁ πατριάρχης ἀναγορεύεται νυκτὸς ὑπὸ τοῦ δήμου τῶν Βενέτων*. Γεώργιος Μοναχός, 731.

182. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 90 κέ.

άρχηγός του βυζαντινού κλήρου είχε κατηγορηθεί από τον αυτοκράτορα για συμμετοχή στη συνωμοσία (και συνωμοσίας κατηγορήσαντος), αλλά ο συγγραφέας του Συναξαριού σπεύδει να δηλώσει άμέσως ότι οὐδέν μετείχεν ὁ τοῦ θεοῦ μέγας ἀρχιερεύς¹⁸⁵. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, κάνοντας λόγο γιὰ τὸν τρόπο, μετὰ τὸν ὁποῖο ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ ἐξεβλήθη τῆς βασιλείας, μνημονεύει στὴν ἀρχὴ τῆς ἀφήγησής, ὅπως ἦδη ἀναφέραμε, ὅτι ὁ αυτοκράτορας τὴ νύκτα πρὶν ἀπὸ τὴ συνωμοσία, πού ἐμελλε νὰ τὸν ἀνατρέψει, εἶχε δώσει ἐντολὴ στὸ στρατηγὸ Στέφανο Ρούσιο νὰ αἱματοκυλίσει τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, ἀρχίζοντας μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ πατριάρχου¹⁸⁶, χωρὶς νὰ κάνει καμμία μνεία γιὰ τὸ ρόλο τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου στὰ γεγονότα. Εἶναι ἐμφανὲς ἀπὸ ὅλη τὴν ἐξιστόρηση τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, ὅτι τὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη ἀποδίδει μετὰ περισσὴ εὐκολία τὴ διάθεση σφαγῶν στὸν αυτοκράτορα¹⁸⁷. Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι ὅτι τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα ἀπηχεῖ τὸν φόβο μιᾶς κοινωνικῆς ὁμάδας πού τελεῖ ὑπὸ διωγμό.

Λαμβάνοντας ὑπόψη μας τὰ παραπάνω, ἀλλὰ καὶ τὴ διαπίστωση ὅτι αὐτὴ τὴν ἐποχὴ οἱ ἀνώτατοι ἐκκλησιαστικοὶ ἀξιωματοῦχοι εἶχαν ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὶς πολιτικὲς δραστηριότητες τῆς αυτοκρατορίας¹⁸⁸, δὲν θὰ ἦταν ἄτοπο νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι ὁ αυτοκράτορας Ἰουστινιανὸς Β΄, ἀφοῦ εἶχε ἦδη ἐξοντώσει

183. Ζωναρᾶς Γ΄, 323· πρβλ. Head, *Justinian II*, 93 κέ. Ὁ Van Dieten, (*Patriarchen*, 158) ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ ρόλος πού ἔπαιξε ὁ πατριάρχης δὲν ἦταν καθαρὸς.

184. *Synax. Eccl. CP.*, στ. 919.

185. *Synax. Eccl. CP.*, στ. 919. Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους*, Ἀθήνα 1963, τόμ. Α΄, 338.

186. Θεοφάνης, 368. Ὁ μεταγενέστερος Κεδρηνὸς (Α΄, 774) παρέχει ἀνάλογη πληροφορία.

187. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία* Β1, 79-81. Πρβλ. Tinnefeld, *Kaiserkritik*, 58-59. Ἕνα σχεδὸν σύγχρονο κείμενο, οἱ λεγόμενες *Παραστάσεις Σύντομοι Χρονικαί*, γραμμένο ἀπὸ κύκλο λογίων ἀριστοκρατῶν, φιλοσόφων, ὅπως αὐτοαποκαλοῦνται, ἀντανακλᾶ, σύμφωνα μετὰ τοὺς ἐκδότες (*Παραστάσεις Σύντομοι*, 13-17), ὅλη τὴν ἐχθρότητα καὶ τὴν ἀντιπάθεια τῶν συγγραφέων πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄, χαρακτηρίζοντας τὸν καθόλα εὐσεβῆ αυτοκράτορα (βλ. πιὸ κάτω, σ. 71 καὶ σημ. 215) ὡς ἄθεο καὶ τύραννο· βλ. *Παραστάσεις Σύντομοι*, 138. Ὁ I. Ševčenko, («The Search for the Past in the Byzantium around the Year 800», *Homo Byzantinus: Papers in honor of Alexander Kazhdan*, ἐκδ. A. Cutler and S. Franklin = *DOP* 46(1992), 291-293) θεωρεῖ ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι τῶν τελῶν τοῦ ὄγδοου αἰῶνα καὶ πιθανῶς εἶναι γραμμένο κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Λέοντος Δ΄.

188. Thomas, *Religious Foundations*, 116. Βλ. καὶ πιὸ κάτω, σ. 104 κέ.

μεγάλο ἀριθμὸ ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του, τοὺς ἐκπροσώπους τῆς κοσμικῆς συγκλητικῆς ἀριστοκρατίας, πρὸς τὸ τέλος τῆς βασιλείας του στράφηκε καὶ ἐναντίον τῶν ἐκπροσώπων τοῦ κλήρου. Ἀφοῦ προσπάθησε, χωρὶς οὐσιαστικό, ὅπως φαίνεται, ἀποτέλεσμα, μὲ τὴ σύγκληση τῆς Πενθέκτης (691/ 2) νὰ τακτοποιήσῃ τὰ κακῶς κείμενα στὸ βυζαντινὸ κλῆρο, ἐπιχείρησε τέλος μὲ δραστικὰ μέτρα τὴν ἀπευθείας ἀντιπαράθεση πρὸς τὸν ἀνώτερο κλῆρο. Οἱ νέες τάσεις τῆς πολιτικῆς τοῦ τελευταίου ἐκπροσώπου τῆς Ἡρακλειανῆς δυναστείας συνιστοῦσαν μία ὄρατὴ πλέον ἀπειλὴ γιὰ τὴν ἐξαιρετικὰ δυνατὴ κοινωνικὴ ὁμάδα, τὴν ὁποία ἐκπροσωποῦσαν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὰ ἀριστοκρατικὰ μοναστήρια τῆς πρωτεύουσας· αὐτὲς οἱ νέες πολιτικὲς τάσεις προοιώνιζαν κατὰ κάποιον τρόπο τὴν ἐποχὴ τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, ὅποτε οἱ διώξεις ἐναντίον τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχῶν ἔλαβαν ἐπίσημο χαρακτῆρα, μὲ τὸ πρόσχημα τῆς εἰκονομαχίας¹⁸⁹.

Ἄξιζοι νὰ ὑπογραμμισθεῖ ὅτι, μολονότι σὲ ὅλη τὴ βασιλεία του ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ εἶχε θέσει ὑπὸ διωγμὸν τοὺς ἀριστοκράτες, τὸ τελικὸ ἔναυσμα γιὰ τὴν ἀνατροπὴ του δόθηκε, μόλις ἐγινε γνωστὸ ὅτι διέτρεχαν σοβαρὸ κίνδυνον ὁ πατριάρχης καί, κυρίως τὰ μοναστήρια καὶ ὀλόκληρος ὁ ἀνώτερος κλῆρος. Στὰ πλαίσια αὐτά, εἶναι πολὺ εὐλόγη τόσο ἡ σύμπραξι τοῦ πατριάρχου, ὅσο καὶ τῶν ἐκπροσώπων τῶν μονῶν στὴ συνωμοσίᾳ, ἐκφράζοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴν ἀβεβαιότητα τῆς ὁμάδας πού ἀπειλεῖται καὶ διώκεται. Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι ἀριστοκρατία καὶ μοναστήρια, μὲ τὴν ἐνεργὸ ἀνάμειξή τους στὴν πρώτη ἀνατροπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, εἶχαν διαδραματίσει ἀποφασιστικὸ ἀντιπολιτευτικὸ ρόλο, ἐξασκώντας ἄμεσα τὴν ἐπίδρασή τους στὴν αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία.

Ὑστερα ἀπὸ τίς παρατηρήσεις αὐτές, πιστεύουμε ὅτι ἔχει ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον ἡ τύχη τοῦ Λεοντίου (695-698) μετὰ τὴν ἐκθρόνισή του ἀπὸ τὸν ἐκπρόσωπο τοῦ στρατοῦ¹⁹⁰, Ἀψίμαρο-Τιβέριο τὸ 698. Ὁ ἐκπτωτος Λεόντιος, τιμωρήθηκε μὲ τὴν ποινὴ τῆς ρινότμησης καὶ κατόπιν κατέφυγε στὴ μονὴ Δαλμάτου¹⁹¹, τὴν παλαιότερη μονὴ τῆς Κωνσταντινουπόλης¹⁹². Οἱ ἄρχοντες

189. Βλ. πῶς κάτω, σ. 178.

190. Νικηφόρος, 40 (de Boor)-Νικηφόρος, 41 (Mango)· Θεοφάνης, 371· Ζωναρᾶς, Γ΄, 325. Βλ. Kaegi, *Military Unrest*, 198.- Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 158.

191. Νικηφόρος, 40 (de Boor)-Νικηφόρος, 41 (Mango)· Θεοφάνης, 371. Ὁ μεταγενέστερος Ζωναρᾶς (Γ΄, 325) μνημονεύει τὴν ποινὴ τῆς ρινότμησης, ἀλλὰ ὄχι τὸν περιορισμὸ του στὴ μονὴ Δαλμάτου. Βλ. Στράτου, *Ἰουστινιανὸς Β΄*, 99.

192. Ἡ μονὴ Δαλμάτου εἶχε ἰδρυθεῖ τὸ 382 ἀπὸ τὸν εὐγενῆ συγκλητικὸ Σατουρνίνο, πρὸς τιμὴ τοῦ Ἰσαάκ, τοῦ πρώτου ἡγουμένου της, ἀλλὰ τὸ ὄνομά της συνδέθηκε μὲ τὸ

καί φίλοι τοῦ Λεοντίου, οἱ ὅποιοι τὸν εἶχαν βοηθήσει στὴν κατάληψη τῆς ἐξουσίας, ἐξορίσθηκαν, οἱ περιουσίες τους δημεύθηκαν¹⁹³ καὶ δὲν θὰ ἦταν ἄστοχο νὰ ὑποθέσουμε, δεδομένου ὅτι δύο ἀπὸ τοὺς "γνήσιους" φίλους του ἦταν ἤδη μοναχοί, ὅτι κατέφυγαν καὶ αὐτοὶ σὲ κάποιο μοναστήρι, ὅπως ὁ ἀρχηγός τους. Καθὼς ἡ διακυβέρνηση τῆς αὐτοκρατορίας περνοῦσε στὰ χέρια τοῦ στρατοῦ, οἱ ἀριστοκράτες εὗρισκαν καταφύγιο στὰ μοναστήρια τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας. Ἡ φυγὴ αὐτῆ τῶν ἀριστοκρατῶν σὲ μοναστικὲς κοινότητες, θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ἦταν πολὺ προσφιλὴς τακτικὴ τους καὶ ἀποτελοῦσε, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ στὴ συνέχεια, ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τους.

Στὰ χρόνια τῆς δευτέρας βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' (705-711)¹⁹⁴, ὑπὸ τὶς συνθήκες τῆς πρὸ σκληρῆς¹⁹⁵ πολιτικῆς τοῦ κατεξοχὴν διώκτη τῆς ἀριστοκρατίας, τοποθετεῖται ἡ ἰδρυση τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Πελεκητῆς στὴ Βιθυνία. Οἱ μελετητὲς δέχονται ὅτι ἡ μονὴ εἶχε ἰδρυθεῖ τὸ 709¹⁹⁶, πληροφορία πὺν προέρχεται μόνον ἀπὸ ἓνα βαθὺ γνώστη τῆς περιοχῆς¹⁹⁷. Καθὼς ἔχει ἐπισημανθεῖ¹⁹⁸ ὅτι στὰ μέσα τοῦ ὄγδοου αἰῶνα ἡ μονὴ Πελεκητῆς ἦταν ἤδη ἓνα μεγάλο μοναστηριακὸ συγκρότημα, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι εἶχε ἰδρυθεῖ κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ ὄγδοου αἰῶνα, πιθανῶς ὡς καταφύγιο τῶν δυσσαρεστημένων ἀριστοκρατῶν, οἱ ὅποιοι εἶχαν πληγεῖ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β'.

Ἡ μονὴ Δαλμάτου, ὡς καταφύγιο τοῦ ἔκπτωτου δευτέρου ἡγούμενου τῆς μονῆς, Δάλματο. Ὁ Θεοφάνης (σ. 443) τὴν ὀνομάζει *πρώτιστον ἐν τοῖς κοινοβίοις τοῦ Βυζαντίου*. Βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 82-83.- Dagron, «Moines», 231, 237.- Berger, *Patria*, 629-631.

193. Νικηφόρος, 40 (de Boor) -Νικηφόρος, 41 (Mango)· Θεοφάνης, 371· Ζωναράς, Γ', 325.

194. I. Dujčev, «Le Triomphe de l'Empereur Justinien en 705», *Βυζάντιον, Ἀφιέρωμα στὸν Ἀνδρέα Ν. Στράτο*, Ἀθήνα 1986, τόμ. Α', 83-91.

195. Constance Head, «Towards a Reinterpretation of the Second Reign of Justinian II», *Byzantion* 40 (1970), 14-32.

196. A. Hergès, «Monastères de Bithynie: saint Jean le Pélécète», *EO* 1 (1897-1898), 275.- Beck, *Kirche*, 210.- Mango-Ševčenko, «Some Churches», 243.- Πρβλ. Janin, *Grands Centres*, 170.

197. Γρ. Ε. Εὐαγγελίδου, *Βρυλλειον-Τριγλεία*, Ἀθήνα 1934, 35. Ὁ μελετητὴς αὐτὸς τῆς περιοχῆς χαρακτηρίζεται ὡς "ἄξιόπιστη πηγὴ"· βλ. Mango-Ševčenko, «Some Churches», 243.

198. Mango-Ševčenko, «Some Churches», 243 κέ.

ἀριστοκράτη αὐτοκράτορα, ἀλλὰ καί ἡ μονή Πελεκητῆς ἔρχονται νὰ προστεθοῦν στίς μονές Καλλιστράτου καί Φλώρου, οἱ ὁποῖες, ὅπως εἶδαμε, εἶχαν παρέμβει πολὺ πιὸ ἀποφασιστικά στὰ πολιτικά πράγματα τῆς ἐποχῆς.

Ἡ μονή Καλλιστράτου, μὲ ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴν πρώτη ἀνατροπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, μνημονεύεται ἐπίσης καί στῆ δευτέρῃ ἐκθρόνισή του, καθὼς φέρεται ἀναμειγμένη σὲ ἄλλη συνωμοσία, πού ἔφερε στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο πάλι ἓναν ἀριστοκράτη, τὸν Βαρδάνη, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὴν ὀνομασία Φιλιππικὸς Β΄ (711-713). Κατὰ τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, ἓνας μοναχὸς ἀπὸ τὴ μονή Καλλιστράτου εἶχε προφητέψει, ἦδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς πρώτης βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, στὸν Βαρδάνη, εὐγενῆ πατριῖκο ἀρμενικῆς καταγωγῆς¹⁹⁹, ὅτι θὰ ἀνέλθει στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο²⁰⁰. Ἡ σύμπραξι, ὅμως τῶν μονῶν Καλλιστράτου καί Φλώρου μὲ τὸν Λεόντιο, εἶχε φέρει στὴν ἐξουσία τὸν τελευταῖο. Ὁ Βαρδάνης, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε ἐγκαταλείψει τὰ σχέδιά του καί ἀδημονοῦσε νὰ λάβει τὰ αὐτοκρατορικὰ διάσημα, καθὼς ἔβλεπε πρῶτα τὸν Λεόντιο καί ἔπειτα τὸν ἐκλεκτὸ τοῦ στρατοῦ, Ἀψίμαρο-Τιβέριο (698-705), νὰ καταλαμβάνουν διαδοχικὰ τὴν ἐξουσία, πραγματοποιοῦσε συχνότατες ἐπισκέψεις στὴ μονή Καλλιστράτου, κατὰ τίς ὁποῖες ἐξασφάλιζε κάθε φορὰ τὴ διαβεβαίωσι ὅτι θὰ γίνῃ αὐτοκράτορας.

Πολιτικῆς, πιθανότατα, σκοπιμότητες εἶχαν ὀδηγήσει τίς δύο παλαιῆς μονές τῆς πρωτεύουσας νὰ προωθήσουν στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο τὸν Λεόντιο ἀντὶ τοῦ Βαρδάνη. Ἴσως, ὁ πρῶτος ἦταν περισσότερο φερέγγυος γιὰ τὸ αὐτοκρατορικὸ ἀξίωμα, καθὼς, μάλιστα, κατεῖχε τὸν τίτλο τοῦ πατριῖκου, ἦταν μέλος τῆς συγκλήτου καί, ἐπὶ πλέον, εἶχε στὸ ἐνεργητικὸ του μία λαμπρὴ σταδιοδρομία ὡς στρατηγὸς τῶν Ἀνατολικῶν. Ὁ Βαρδάνης δὲν εἶχε παρὰ νὰ περιμένῃ τὴν κατάλληλη στιγμή. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη μαρτυρεῖ τίς ἀλλεπάλληλες ἐπαφῆς τοῦ ἀρμένιου ἀριστοκράτη μὲ

199. Θεοφάνης, 372. Ὁ Ἀγάθων Διάκονος ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα γιὰ τὸν Βαρδάνη: *υἱὸν γεγονότα Νικηφόρου, τὸ γένος Περσαρμενίου τυγχάνοντα*: ACO, 2, II, 2, σ. 899. Βλ. W. Brandes, «Armenier in Pergamon?», *BZ* 86/87 (1993/1994) 69-74. Πρβλ. τίς παλαιότερες ἀπόψεις πού βασίσθηκαν, ὅμως, σὲ λάθος τῆς ἐκδόσεως Mansi (τόμ. 12, στ. 192C)· P. Charanis, «The Armenians in the Byzantine Empire», *BSI* 22 (1961), 197 (= *Studies on the Demography of the Byzantine Empire*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1972, ἀρ. V).

200. Θεοφάνης, 381. Πρβλ. ὅμως, V. Deroche, «L'autorité des moines à Byzance du VIIIe aux Xe siècle», *Le monachisme à Byzance et en Occident du VIIIe aux Xe siècle. Aspects internes et relations avec la société*, ἔκδ. A. Dierkens-D. Missonne- J.-M. Sansterre, *Revue bénédictine* 103 (1993), 253.

τούς μοναστικούς κύκλους, πού είχαν συνεχισθεί και κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ἀψιμάρου-Τιβέριου²⁰¹. Οί συχνές αυτές συναντήσεις του με τούς κύκλους, οί όποιοι είχαν ανεβάσει πριν από λίγα χρόνια τόν Λεόντιο στόν αὐτοκρατορικό θρόνο, καθώς επίσης και τὸ ὄραμα μέ τόν ἀετό πού ὁ Βαρδάνης ἰσχυριζόταν ὅτι ἔβλεπε, συνιστοῦσαν φυσικά μία ὁρατὴ ἀπειλή γιὰ τόν Ἀψίμαρο-Τιβέριο, ὁ ὁποῖος ἐξόρισε τόν ἐπίδοξο αὐτοκράτορα στήν Κεφαλονιά, ὡς *ὄνειρευόμενον βασιλεύειν*²⁰².

Ὁ Βαρδάνης, ὅμως, δὲν ἐγκατέλειψε τίς προσπάθειες νὰ περιβληθεῖ τὰ αὐτοκρατορικά διάσημα καί προφανῶς γιὰ τόν ἴδιο λόγο τόν ἐξόρισε ὁ Ἰουστινιανός Β΄ στή Χερσώνα, κατά τὴ διάρκεια τῆς δεύτερης βασιλείας του (705-711)²⁰³. Ἄλλωστε ὁ Ἀγάθων Διάκονος, στόν Ἐπίλογο γιὰ τὴ Μονοθελητικὴ Σύνοδο, σύγχρονη μέ τὰ γεγονότα πηγὴ, ἀναφέρει κατηγορηματικά ὅτι ὁ Βαρδάνης εἶχε ἐξορισθεῖ *διὰ πρόφασιν τυραννίδος*²⁰⁴. Ἀπὸ τὴ Χερσώνα ἔφθασε στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἐπικράτησε μέ ἰδιαίτερη εὐκολία²⁰⁵, ἐνῶ ὁ Ἰουστινιανός Β΄ εἶχε μεταβεῖ στό Ὀψίκιον²⁰⁶.

Θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε, λαμβάνοντας ὑπόψη μας τὴ στενὴ σχέση τοῦ Βαρδάνη μέ τὴ μονὴ Καλλιστράτου, ὅτι τὸ ἀρχαῖο μοναστηριακὸ αὐτὸ ἴδρυμα τῆς πρωτεύουσας εἶχε προετοιμάσει τὴ χωρὶς δυσκολία κατίσχυση τοῦ Βαρδάνη στήν Κωνσταντινούπολη. Ὅπως ὁ Λεόντιος εἶχε ἐκθρονίσει γιὰ πρώτη φορά, τὸ 695, τόν Ἰουστινιανὸ Β΄ μέ τὴ βοήθεια τῶν "γνησίων" φίλων του ἀπὸ τὴ μοναστηριακὴ κοινότητα τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ἔτσι καί κατὰ τὴ δεύτερη ἀνατροπὴ τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα²⁰⁷ ἐπαναλαμβάνεται τὸ ἴδιο

201. Θεοφάνης, 381.

202. Θεοφάνης, 372, 381. Πρβλ. P. Soustal-J. Koder, *Nikopolis und Kephallenia* (TIB 3), Βιέννη 1981, 52.

203. Μετὰ τὴν ἐξορία στήν Κεφαλονιά, εἶχε ἀνακληθεῖ, πιθανότατα, ἀπὸ τόν Τιβέριο Γ΄, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφιξὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ στήν Κωνσταντινούπολη· Θεοφάνης, 381. Βλ. Λουγγῆ, «Δοκίμιος», 154 σημ. 5.- Haldon, *Seventh Century*, 76-77. Βλ. καί τὸ σχόλιο στὶς *Παραστάσεις Συντόμους*, 212.

204. Mansi, τόμ. 12, στ. 192 C.

205. Θεοφάνης, 380. Βλ. Head, *Justinian II*, 146-148.- Kaegi, *Military Unrest*, 205.

206. Γιὰ τίς σχέσεις τοῦ αὐτοκράτορα αὐτοῦ μέ τὸ θέμα Ὀψικίου, βλ. Τ. Κ. Λουγγῆ, «Οἱ "νέοι προσανατολισμοί" τῶν Ἰσαύρων», *Βυζαντιακά* 2 (1982), 63-73. Πρβλ. Haldon, *Praetorians*, 195. Ὁ τόπος ἐξορίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ ἦταν ἡ Χερσώνα (βλ. Α. Ι. Romančuk, «Cherson im Mittelalter: städtische Funktionen und ihre Widerspiegelung in den Quellen», *Bsl* 52, 1992, 210), ὅπου εἶχε ἐξορισθεῖ τὸ 654 καί ὁ πάπας Μαρτίνος (649-564) ἀπὸ τόν αὐτοκράτορα Κώνσταντα Β΄ (641-668).

σκηνικό, μόνο πού αὐτὴ τὴ φορὰ ἀπουσιάζει ἡ μονὴ Φλώρου.

Ὁ Βαρδάνης, ὅμως, ὄντας μακριὰ ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, ἐξόριστος στὴ μακρινὴ Χερσώνα, ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλίσει καὶ ἀπὸ ἐκεῖ κάποια ὑποστήριξη. Ὁ Ἀγάθων Διάκονος²⁰⁸ παραδίδει ὅτι εἶχε μὲ τὸ μέρος του τὸ στρατό, τὴ δύναμη πού κυριαρχοῦσε ἔξω ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τὴν ἐποχὴ σὺτῆ²⁰⁹, ἐνῶ ἀμέσως παρουσιάσθηκε ὡς ὀπαδὸς καὶ ἐμπνευστὴς τοῦ ὄψιμου μονοθελητισμοῦ²¹⁰.

Ὅρισμένες παρατηρήσεις γιὰ τὶς θρησκευτικὲς ἐπιλογὲς τοῦ Βαρδάνη κρίνονται ἀπαραίτητες, προκειμένου νὰ δειχθεῖ ὁ νόθος μονοθελητισμὸς του καὶ ἡ χάλκευση τῆς πρόρρησης ἀπὸ τὸ μονοθελητὴ μοναχό. Σύμφωνα μὲ τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, ἡ ἀναβίωση τοῦ μονοθελητισμοῦ ὀφειλόταν στὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Καλλιστράτου, ὁ ὁποῖος εἶχε προβλέψει στὸν Βαρδάνη ὅτι θὰ ἀνερχόταν στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο, ἂν ἀπέρριπτε τὶς ἀποφάσεις τῆς ᾿Οἰκουμενικῆς Συνόδου²¹¹. Ἐπαληθεύοντας τὴν πρόρρηση αὐτὴ, ὁ νέος αὐτοκράτορας διέταξε τὴν ἄμεση καταστροφὴ τῆς εἰκόνας μὲ τὴν ἀναπαράσταση τῆς ᾿Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καθὼς καὶ τῆς σχετικῆς ἐπιγραφῆς πού βρισκόταν στὴν πύλη Μίλιον, στὸ προαύλιο τοῦ βασιλικοῦ παλατιοῦ²¹². Τὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη, εἶναι ἐμφανὲς ὅτι ἐπιρρίπτει τὶς εὐθύνες γιὰ τὴν

207. Τὶς συνθήκες, ὑπὸ τὶς ὁποῖες ἀνατράπηκε γιὰ δευτέρη φορὰ ὁ Ἰουστινιανός, περιγράφουν λεπτομερέστατα οἱ ἀφηγηματικὲς πηγές: Νικηφόρος, 46-48 (de Boor)-Νικηφόρος, 45 (Mango): Θεοφάνης, 378-381.

Τὸ *Necrologium Imperatorum* ἀναφέρει ὅτι τὸ πτώμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ εὐρέθη στὴ θάλασσα· βλ. P. Grierson, «The Tombs and Obits of the Byzantine Emperors (337-1042); with an Additional Note by C. Mango and I. Ševčenko», *DOP* 16 (1962), 50, 62.

208. ACO, 2, II, 2, σ. 899. Βλ. Beck, «Senat», 41.- Στράτου, *Ἰουστινιανός Β΄*, 181.

209. Beck, «Senat», 31.

210. Γιὰ τὸν καθοριστικὸ ρόλο τῶν μονοφυσιτῶν στὴν ἀνοδο τοῦ Βαρδάνη εἶχε κάνει λόγο ὁ Ostrogorsky, *Geschichte*, 117-118, ἀλλὰ ὁ W. E. Kaegi, (*Military Unrest*, 205) ἀπορρίπτει τὴ συμμετοχὴ τους· βλ. Λουγγῆ, «Δοκίμο», 159. Πρβλ. Dorothy De Ferranti Abrahamse, «The Emperor Philippicos in History and Legend in East and West», *Third Annual Byzantine Studies Conference, Abstracts of Papers*, N. Ὑόρκη 1977, 56-57.

211. Θεοφάνης, 381· Ζωναρᾶς, Γ΄, 330. Ὁ Ἀγάθων Διάκονος τὸν ἀποκαλεῖ *παράφρονα*· ACO, 2, II, 2, σ. 898. Βλ. Haldon, *Seventh Century*, 320-321.

212. ACO, 2, II, 2, σ. 899. Βλ. Ostrogorsky, *Geschichte*, 117.- C. Mango, *The Brazen House: A Study of the Vestibule of the Imperial Palace of Constantinople*, (Arkaeol. Kunsthist. Meddelelser Det K. Danske Videnskabernes Selskab 4, 4), Κοπεγχάγη 1959, 47. Βλ. ἐπίσης, τὰ σχόλια στὶς *Παραστάσεις Συντόμοις*, 208-209.

ἀνανέωση τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων στὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Καλλιστράτου, ἀποκαλώντας τον μάλιστα ψευδαββᾶ. Ἡ Ἱστορία Σύντομος τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου ἀποσιωπᾷ τὴν πρόρρηση τοῦ μοναχοῦ, ἀλλὰ ἀναφέρει ὅτι ὁ αὐτοκράτορας παρέδωσε στὸ ἀνάθεμα τὴν Ὡ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, χαρακτηρίζοντας παράλληλα τὴν πολιτικὴ του ὡς ἄσεμνη²¹³. Ἀντίθετα, τὸ ἐχθρικό πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄ καὶ φιλικὸ πρὸς τὸν Βαρδάνη κείμενο τῶν Παραστάσεων Συντόμων δικαιολογεῖ τὸν τελευταῖο μὲ τοὺς ἀκόλουθους χαρακτηρισμούς: *Φιλιππικοῦ τοῦ πρᾶου (...) τοῦ κατ' ἄγνοϊαν πλανηθέντος*²¹⁴.

Ἄξιζει νὰ ὑπογραμμισθεῖ στὸ σημεῖο αὐτό, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἦταν ἕνας κατεξοχὴν εὐσεβῆς αὐτοκράτορας²¹⁵ καὶ πιστὸς στὴν Ὁρθοδοξία, ὅπως φαίνεται ξεκάθαρα ἀπὸ τὸν πρῶτο κανόνα τῆς Πενθέκτης Συνόδου (691/2): *καὶ τῆς εὐσεβείας ὑφ' ὑμῶν ἤδη διαπρυσίως κηρυττομένης, (...) ὀρίζομεν, ἀκαινοτόμητόν τε καὶ ἀπαράτρωτον φυλάττειν τὴν παραδοθεῖσαν ἡμῖν πίστιν*²¹⁶. Αὐτὲς οἱ ἐκφράσεις ἀπαντῶνται μὲν καὶ γιὰ ἄλλους αὐτοκράτορες, ἀλλὰ εἰδικὰ γιὰ τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄ παρουσιάζουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, καθὼς ὁ αὐτοκράτορας αὐτὸς εἶχε συγκαλέσει εἰδικὰ Σύνοδο τὸ 686 γιὰ νὰ διασφαλίσει τὴ γνησιότητα τῶν πρακτικῶν τῆς Ὡ Οἰκουμενικῆς Συνόδου²¹⁷, προκειμένου

213. Νικηφόρος, 48 (de Boor)-Νικηφόρος, 46 (Mango).

214. Παραστάσεις Σύντομοι, 160.

215. Αὐτὸς ἦταν ὁ πρῶτος αὐτοκράτορας ποὺ ὀνόμασε τὸν ἑαυτό του δοῦλο τοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ καινοτόμησε στὸ νεόκοπο νόμισμά του, καθὼς στὴ μία ὄψη ἀπεικόνισε τὴ δική του μορφή μὲ τὴν ἐπιγραφή D(ominus) Iustinianus Serv(us) Christi καὶ στὴν ἄλλη ὄψη τὴν κεφαλὴ τοῦ εὐλογοῦντος Χριστοῦ· βλ. J. Breckenridge, *The Numismatic Iconography of Justinian II*, Ν. Ὑόρκη 1959, 63-67.- E. Kitzinger, «Some Reflections on Portraiture in Byzantine Art», *ZRVI* 8, 1 (1963), 191-192.- Haldon, *Seventh Century*, 320. Ἄλλο ἕνα δεῖγμα τῆς εὐσεβείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ ἀποτελεῖ τὸ "γονυκλινὲς ἀγαλμα" του, τὸ ὁποῖο μνημονεύεται στὶς Παραστάσεις Συντόμους (σ. 98) καί, σύμφωνα μὲ τὰ σχόλια τῶν ἐκδοτῶν τοῦ κειμένου αὐτοῦ (σ. 210), ἔδειχνε τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄ νὰ γονατίζει μπροστὰ στὸ Χριστό, κάτι ποὺ ἀποσιωπᾷ τὸ ἐμπαθὲς αὐτὸ ἔργο. Ἡ μοναδικὴ ἄλλωστε μνεία, ὅπου ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανὸς Β΄ μνημονεύεται ὡς ἄθεος καὶ τύραννος προέρχεται ἀπὸ δύο συγγενικά κείμενα, τὶς Παραστάσεις Συντόμους (σ. 61, 138) καὶ τὰ Πάτρια (II, 90). Βλ. τὸ σχόλιο τῶν ἐκδοτῶν τῶν Παραστάσεων Συντόμων (σ. 250) ὅσο γιὰ τὶς σχέσεις τῶν δύο συγγενικῶν αὐτῶν ἔργων, βλ. τὴν εἰσαγωγὴ στὶς Παραστάσεις Συντόμους, 39-45 καὶ Berger, *Patria*, 40.

216. Mansi, τόμ. 11, στ. 936 B-940 Β΄ Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β΄, 302· Ἰωάννου, *Discipline*, 112.

217. Mansi, τόμ. 11, στ. 737-738.

να ἐκφράσει σαφέστατα τὶς θέσεις του ἔναντι τῶν αἱρέσεων²¹⁸. Αὐτὸ μαρτυρεῖ, ἐπίσης, μὲ καταφανῆ τρόπο τὸ ἔντονο ἐνδιαφέρον τοῦ αὐτοκράτορα γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ἡ προτροπὴ, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, τοῦ ἀποκαλουμένου ψευδαββά γιὰ τὴν ἀπόρριψη τῆς συνόδου αὐτῆς θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς προτροπὴ ἐναντίον τοῦ, κατὰ γενικὴ ὁμολογία τῶν πηγῶν, ὀρθόδοξου καὶ εὐσεβοῦς Ἰουστινιανοῦ Β΄. Ἴσως, ἡ πρόρρηση τοῦ αἱρετικοῦ μοναχοῦ νὰ ἐπινοήθηκε ἀργότερα²¹⁹, γιὰ νὰ ἀπαλύνει τὴν κατηγορία τοῦ αὐτοκράτορα καὶ νὰ ἀποδοθεῖ στὸ μοναχὸ καὶ ὄχι γενικὰ σὲ ὀλόκληρη τὴ μονὴ ἢ μονοθελητικὴ ἀπόκλιση τοῦ αὐτοκράτορα. Ἦταν, ἄλλωστε, πιὸ ἀνώδυνο νὰ κατηγορηθεῖ ἓνας μοναχὸς ὡς αἱρετικὸς (*ψευδαββάς*), παρὰ ἡ ἴδια ἢ μονὴ καὶ ὁ ἐκλεκτὸς τῆς, ποὺ προοριζόταν γιὰ τὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο.

Ἡ μονὴ Καλλιστράτου στὴν ἀνάρρηση τοῦ Φιλιππικοῦ ἔπαιξε οὐσιαστικὰ τὸν ἴδιο ρόλο, ὅπως καὶ στὴν ἄνοδο τοῦ Λεοντίου· καὶ τὶς δύο φορές συμμετεῖχε ἀποφασιστικὰ στὴν ἀνατροπὴ τοῦ κατεξοχῆν διώκτη τῶν ἀριστοκρατῶν, Ἰουστινιανοῦ Β΄. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι στὴν περίπτωση τοῦ Φιλιππικοῦ χρησιμοποιήθηκε ἡ πρόρρηση τοῦ μοναχοῦ, γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴ συμπεριφορὰ τοῦ φιλόδοξου ἀρμένιου ἀριστοκράτη καὶ γιὰ νὰ μὴν κηλιδωθεῖ μὲ τὸ στίγμα τῆς μονοφυσικῆς αἵρεσης ἡ μονὴ καὶ οἱ ἐξέχουσες προσωπικότητες τῆς ἡγεσίας τοῦ κλήρου τῆς Κωνσταντινούπολης, ὁ πατριάρχης Ἰωάννης, ὁ μεταγενέστερος πατριάρχης Γερμανός, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης Ἀνδρέας, οἱ ὅποιοι φέρονται ἀνεμεμειγμένοι στὴν ἀπόρριψη τῶν ἀποφάσεων τῆς 5΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καθὼς εἶχαν συνεργήσει καὶ στὴν αἱρετικὴ Σύνοδο τοῦ 712²²⁰.

Ὁ Ἐπίλογος στὴ μονοφυσικὴ Σύνοδο τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅπως καὶ ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, ἐπιδιώκουν νὰ δικαιολογήσουν τὸ μονοθελητισμὸ τοῦ Φιλιππικοῦ καὶ κατ' ἐπέκταση ὅλους ὄσους ἐμπλέκονται στὶς αἱρετικὲς θρησκευτικὲς ἀπόψεις τοῦ αὐτοκράτορα. Ὁ Ἐπίλογος, κείμενο γραμμένο ἀπὸ τὸν Ἀγάθωνα, διάκονο καὶ χαρτοφύλακα τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἓναν ἐκπρόσωπο τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας, ἐπιρρίπτει τὶς εὐθύνες γιὰ τὶς θρησκευτικὲς

218. Head, *Justinian II*, 60.- Haldon, *Seventh Century*, 313-317.

219. Ἀξιοπρόσεκτες εἶναι οἱ μαρτυρίες ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες πηγές, τὸν Λέοντα Γραμματικὸ (σ. 154) καὶ τὸν Θεοδόσιο Μελιτηνὸ (σ. 106), οἱ ὅποιοι ἀποδίδουν τὴν ἐξάπλωση τῶν Ἀράβων, σὲ ἓναν αἱρετικὸ ψευδαββά *ὃς ἦν τῆς μονῆς τῶν Καλλιστράτου, δι' αἵρεσιν ἐκβλήθει ἐκ τῆς πόλεως*.

220. ACO, 2, II, 2, σ. 899· Θεοφάνης, 382· Νικηφόρος, 48 (de Boor)-Νικηφόρος, 46 (Mango)· *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*, στ. 76 A-B.

έπιλογές του αυτοκράτορα Φιλιππικού, όχι τόσο στη "γονική διδαχή και παράδοση", όσο σε κάποια "επίσασκτον κακοδιδασκαλία", ή όποια όφείλεται στη μαθητεία του κοντά στον ήγούμενο Στέφανο, μαθητή του Μακαρίου²²¹.

Ό πατριάρχης Ίωάννης, από την άλλη πλευρά, στην έπιστολή του προς τον πάπα Κωνσταντίνο Α΄ (708-715) διακήρυσε την Όρθοδοξία του, προσπαθώντας να αποδώσει έξ όλοκλήρου την ευθύνη για την άναζωπύρωση του μονοθελητισμού στον αυτοκράτορα Φιλιππικό. Στην έπιστολή αυτή δέν γίνεται λόγος για την πρόρρηση του αίρετικού μοναχού της μονής Καλλιστράτου, ούτε φυσικά για κακοδιδασκαλίες μοναχών προς τον αίρετικό αυτοκράτορα. Η στάση του πατριάρχη, τουλάχιστον όπως φαίνεται από την άλληλογραφία με τον πάπα²²², είναι έντελως διαφορετική από τις δύο πηγές, Θεοφάνη και Άγάθωνα. Ό πατριάρχης προσπάθησε να συνδιαλλαγει με τον άρχηγό της Ρωμαϊκής Έκκλησίας, έπιρρίπτοντας τις ευθύνες για τον όψιμο μονοθελητισμό στον Βαρδάνη. Έπίσης, και στο *Περί συνόδων και αίρέσεων* ό αυτοκράτορας θεωρείται κύριος υπαίτιος, όπου μάλιστα αναφέρεται ότι απέσπασε με βίαιο τρόπο ύπογραφές από κληρικούς για τή σύγκληση της Συνόδου του 712²²³. Αντίθετα, οι δύο άλλες πηγές, Θεοφάνης και Άγάθων, συγγενείς ιδεολογικά, προσπάθησαν να δικαιολογήσουν με τή χάλκευση της πρόρρησης, όχι μόνο την αίρετική δραστηριότητα του αυτοκράτορα, αλλά και των συνεργατών του²²⁴.

Προφανώς, ό Βαρδάνης, συνεργαζόμενος με τον άνωτερο κληρο της πρωτεύουσας και με τή μονή Καλλιστράτου, χρησιμοποίησε μία αίρεση, τó μονοθελητισμό, για να άνατρέψει τον υπερορθόδοξο μέν, αλλά νεωτεριστή και διώκτη της άριστοκρατίας, Ίουστινιανό Β΄. Η μνεία του χρονογράφου, *έν πολλή δέ άμεριμνία εις τά βασίλεια διατελών*²²⁵, θά μπορούσε να έρμηνεύσει τήν καιροσκοπική πολιτική του άριστοκράτη αυτοκράτορα με τις δύο άλληλοσυγκρουόμενες τάσεις: από τή μία, τήν ευνοια προς τó μονοθελητισμό και τó δόμο των Πρασίνων²²⁶ και από τήν άλλη, τή συνήθειά του να δειπνει

221. *ού μόνον εκ προλαβούσης γονικής, ως έλεγε, διδαχής τε και παραδόσεως, αλλά και διά τινος έπεισάκτον κακοδιδασκαλίας (...)* ως όλα μαθητευθείς και φοιτήσας παιδόθεν κατά καιρους Στεφάνω τῷ άββᾷ μαθητῇ Μακαρίου. ACO, 2, II, 2, σ. 899.

222. Βλ. πιο κάτω, σ. 102-103.

223. *Περί συνόδων και αίρέσεων*, σ. 76 A-B.

224. Βλ. πιο κάτω, σ. 99-100.

225. Θεοφάνης, 381· Νικηφόρος, 48 (de Boor)-Νικηφόρος, 46 (Mango).

226. Θεοφάνης, 383. Βλ. Abrahamse, «Philippicos», 57, όπου έπισημαίνεται ότι στη συλλογή των θαυμάτων του μάρτυρα Άναστασίου γίνεται μνεία για τον αυτοκράτορα

μέ πολίτες ἀρχαιογενεῖς: *μετά πολιτῶν ἀρχαιογενῶν ἀριστῆσαι*²²⁷ καί τις ὀμαλότατες σχέσεις μέ τὰ ὀρθόδοξα μοναστήρια τῆς Κωνσταντινούπολης καί τοὺς ἀνώτατους ἐκκλησιαστικούς ἀξιωματούχους. Κατά τήν παρατήρηση τοῦ J. B. Bury, ὁ Βαρδάνης-Φιλιππικός εἶχε μεταχειρισθεῖ τὸ ὕπατο ἀξίωμα τῆς αὐτοκρατορίας, "χωρίς νά ἔχει συναίσθηση τῆς ὑπευθυνότητος τῆς θέσης του, ἀποβλέποντας μόνο στήν προσωπική του εὐχαρίστηση"²²⁸.

Οἱ ἀφηγηματικές πηγές δέν κάνουν λόγο γιά τήν τύχη τοῦ Βαρδάνη-Φιλιππικοῦ μετά τήν ἐκθρόνισή του. Ὡστόσο, ἡ πληροφορία, ἀπό τὸ *Necrologium Imperatorum*²²⁹, ὅτι ἐνταφιάσθηκε στή μονή Δαλμάτου, ἐπιτρέπει τήν εἰκασία ὅτι ὁ ἐκπτωτος αὐτοκράτορας εἶχε ἀκολουθήσει τήν ἴδια ἀκριβῶς πορεία μέ τὸν προγενέστερό του Λεόντιο.

Τήν κατάσταση τῆς αὐτοκρατορίας αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἐκθέτει μέ ἀκριβῆ καί συνοπτικό τρόπο ὁ πατριάρχης Νικηφόρος: *πυκναὶ τῶν βασιλέων ἐπαναστάσεις ἐγένοντο καὶ ἡ τυραννὶς ἐκράτει τὰ τε τῆς βασιλείας καὶ τῆς πόλεως κατημελεῖτο πράγματα, ἔτι μὲν καὶ ἡ τῶν λόγων ἠφανίζετο παιδευσὶς καὶ τὰ τακτικά διελύετο*²³⁰. Σὲ περίοδο φανερῆς ἀστάθειας, ἡ ὁποία περιγράφεται μέ τὴν προαναφερθεῖσα ἀκριβόλογη διατύπωση ἀπὸ τὸν λόγιο πατριάρχη, καὶ ὑπὸ τὴν πίεση τῆς κοινωνικῆς ἀνόδου τοῦ στρατοῦ, οἱ ἀριστοκράτες, ἐμφανῶς ἀνίκανοι, εὗρισκαν καταφύγιο στὰ μοναστήρια: ὑπὸ τὴν πίεση τοῦ στρατιωτικοῦ παράγοντα, ὁ ὁποῖος ἔτεινε νά ἀναλάβει τὴν ἐξουσία, κατέφυγαν στή μονή Δαλμάτου ὁ Λεόντιος καί, πιθανότατα, ὁ Βαρδάνης-Φιλιππικός καί, τέλος, σὲ μία ἄγνωστη μονή τῆς Θεσσαλονίκης ὁ Ἀρτέμιος-Ἀναστάσιος (713-715)²³¹, μετά τὴ βίαιη ἀνατροπὴ του (715) ἀπὸ τὸν Θεοδόσιο Γ' (715-717).

Φιλιππικό.

227. Θεοφάνης, 383.

228. Bury, *Later Roman Empire*, τόμ. Β', 367.

229. Grierson, «Tombs and Obits», 52.

230. Νικηφόρος, 52 (de Boor)-Νικηφόρος, 52 (Mango). Γιά μιά προσπάθεια ἐρμηνείας τοῦ χωρίου, βλ. Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 155-156. Ὁ ὀρος *τακτικά* ὑπονοεῖ τὴν παραδεδομένη *τάξιν*, ἡ ὁποία ἔχει ἰδιαίτερη σπουδαιότητα στοὺς Βυζαντινοὺς: Oikonomidès, *Listes*, 22-23, 27. Βλ. καὶ τὴ μαρτυρία τῶν *Παραστάσεων Συντόμων* (σ. 140) ἀκριβῶς γιά τὴν ἐποχὴ αὐτή.

231. Νικηφόρος, 55 (de Boor)-Νικηφόρος, 57 (Mango): Θεοφάνης, 386. Ἀπὸ ἐκεῖ λίγο ἀργότερα θά ὑποκινήσει συνωμοσία ἐναντίον τοῦ Λέοντος Γ', κατὰ τὴ διάρκειά τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Ἀραβες (717/ 8): Νικηφόρος, 55-56 (de Boor)- Νικηφόρος, 58 (Mango): Θεοφάνης, 400. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 100.

Έπίσης, την ίδια εποχή (709) τοποθετείται ή ίδρυση της μονής της Πελεκητής στη Βιθυνία. Είναι άξιο προσοχής και θα τονισθεί περαιτέρω ότι οι διωγμοί του Κωνσταντίνου Ε΄ έναντι των μοναχών είχαν στραφεί άκριβώς προς τα μοναστήρια που είχαν αναπτύξει πλούσια, όπως φαίνεται, αντιπολιτευτική δράση αυτή την εποχή²³².

Σε μία εποχή, κατά την οποία ο στρατός ήταν ή ανερχόμενη κοινωνική δύναμη και έτεινε να κατακτήσει την εξουσία, ιδιαίτερα από τα χρόνια του Ίουστινιανού Β΄, τα μοναστήρια της Βασιλεύουσας, είναι προφανές πλέον ότι αποτελούσαν πόλο προβολής των αντιπολιτευτικών τάσεων που προέρχονταν από τη συγκλητική άριστοκρατία. Είχαν ύποστηρίξει με ζήλο τους άριστοκράτες αυτόκράτορες έναντι του Ίουστινιανού Β΄ και ο ρόλος τους ήταν ήγετικός στην ανατροπή του κατεξοχόν πολέμιου της άριστοκρατίας. Ο τελευταίος διεξήγαγε διμέτωπο άγώνα έναντι της κοσμικής - ή όποία ήταν άλλωστε σε παρακμή και γι΄ αυτό έξασθένησε σχετικά εύκολα- και της εκκλησιαστικής άριστοκρατίας, χωρίς, όμως, να υπεισέλθει στην ανακίνηση εκκλησιαστικών δογματικών θεμάτων. Η περίοδος 695-715, γνωστή ως "χρόνια του χάους", χαρακτηρίζεται μόν από την έντονη πολιτική δραστηριότητα του στρατού, αλλά και των μονών της Κωνσταντινούπολης, Φλώρου, Καλλιστράτου, ίσως και Δαλμάτου, οι όποιες, σε συνεργασία με την άριστοκρατία και τον κληρο της πρωτεύουσας, άνέτρεψαν δύο φορές τον Ίουστινιανό Β΄.

---

232. Βλ. πιο κάτω, σ. 178.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΑΝΤΟΔΥΝΑΜΙΑ ΤΟΥ ΚΛΗΡΟΥ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ (τέλη έβδομου-τρίτο τέταρτο όγδοου αιώνα)

Γ'. Ο αυτοκρατορικός θεσμός αντιμετώπος με τον κληρο της Κωνσταντινούπολης (τέλη έβδομου/ άρχές όγδοου αιώνα).

Για τη θέση του κοσμικού κληρου από το τελευταίο τέταρτο του έβδομου αιώνα μέχρι την άρχή της εικονομαχίας χρήσιμες πληροφορίες άντλούμε από τους κανόνες της Πενθέκτης Συνόδου (691/2)²³³, για τους όποιους θα γίνει έκτενης λόγος στη συνέχεια. Από την άλλη πλευρά, μία συνοπτική, αλλά σαφή εικόνα του κοσμικού κληρου μέχρι το 828²³⁴ προσφέρει στο *Χρονογραφικόν Σύντομον* ο πατριάρχης Νικηφόρος· στο έργο αυτό αναφέρει όλους τους ιεράρχες, τα άξιώματα που κατείχαν, πριν άνέλθουν στην ύψηλότερη κλίμακα της έκκλησιαστικής ιεραρχίας, τη διάρκεια της θητείας τους, την προσωπική θεολογική τους κλίση και, τέλος, μνημονεύει με συντομία τις περιπτώσεις, κατά τις όποτες οί πατριάρχες είχαν εκδιωχθεί βίαια από το θρόνο τους.

Για τους πρώτους πατριάρχες, από τον Μητροφάνη (306-314) μέχρι τον

---

233. Mansi, τόμ. 11, στ. 921 D-1005 B· Ιοαννου, *Discipline*, 101-241. Βλ. V. Laurent, «L'oeuvre canonique du concile in Trullo (691-692), source primaire du droit de l'Église orientale», *REB* 23 (1965), 10 κέ.- Van Dieten, *Patriarchen*, 151.- H. Ohme, *Das Concilium Quinisextum und seine Bischofsliste: Studien zum Konstantinopeler Konzil von 692*, Βερολίνο-Ν. Ύόρκη 1990.- Π. Μενεβίσογλου, *Ίστορική Εισαγωγή εις τους κανόνες της Όρθοδόξου Έκκλησίας*, Άθήνα-Στοκχόλμη 1990, 276-301.

234. Ήτος θανάτου του συντάκτη του, γνωστό μόνο από το *Syn. Eccl. CP.* (στ. 725). Βλ. P. J. Alexander, *The Patriarch Nicephorus of Constantinople. Ecclesiastical Policy and Image Worship in the Byzantine Empire*, Όξφόρδη 1958, 155.

Νεκτάριο (381-397), ό Νικηφόρος δέν κάνει αναφορά στην προηγούμενη σταδιοδρομία τους, αλλά μόνο στη διάρκεια της θητείας τους και στην προσωπική θρησκευτική τους πεποίθηση. Η αναγραφή των αξιωμάτων των ιεραρχών, πριν αυτοί καταλάβουν τον πατριαρχικό θρόνο, αρχίζει με τον πατριάρχη Ίωάννη τον Χρυσόστομο (398-404) -για τον όποιο παραδίδει ότι είχε διατελέσει πρεσβύτερος Ἀντιοχείας²³⁵- και συνεχίζει αδιάλειπτα μέχρι τον Θεόδοτο Μελισσηνό Κασσιτερά (821-837), για τον όποιο αναφέρει μόνο τα χρόνια της θητείας του στον πατριαρχικό θρόνο²³⁶.

Ἄν κοιτάξουμε με προσοχή τή σταδιοδρομία των πατριαρχών, πριν αυτοί ανέλθουν στην ανώτατη θέση της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, διαπιστώνουμε ότι υπηρέτησαν κατά κανόνα στη Μεγάλη Ἐκκλησία²³⁷ και κατείχαν σχεδόν όλοι τὰ ακόλουθα αξιώματα: σύγγελλοι²³⁸, σκευοφύλακες²³⁹ και οίκονόμοι²⁴⁰. Οί ύποψήφιοι, δηλαδή, οί όποιοι ήταν, κατά κάποιον τρόπο, προορισμένοι να καταλάβουν την επισκοπική έδρα της Κωνσταντινούπολης, προέρχονταν στη συντριπτική πλειονότητά τους από τον κύκλο των αξιωματούχων της Ἀγίας Σοφίας. Η περίπτωση της μετάθεσης στον πατριαρχικό θρόνο από άλλη επισκοπή ήταν ιδιαίτερα σπάνια²⁴¹, αφού απαγορευόταν άλλωστε από τó κανονικό δίκαιο²⁴². Ἄλλά οὔτε και οί λαϊκοί γίνονταν εύκολα πατριάρχες, καθώς μόνο δύο λαϊκοί ανέβηκαν στον πατριαρχικό θρόνο από τó 306 μέχρι τον όγδοο αιώνα: ό Νεκτάριος, πού υπήρξε συγκλητικός και praetor urbanus²⁴³ (ή

235. Χρονογραφικόν Σύντομον, 116.

236. Χρονογραφικόν Σύντομον, 120.

237. Bréhier, *Institutions*, 385. Πρβλ. H. G. Thümmel, «Hagia Sophia», *Besonderheiten der byzantinischen Feudalentwicklung* (BBA 50), Βερολίνο 1983, 122.

238. Για τούς συγγέλλους, βλ. J. Darrouzès, *Recherches sur les Ὀφφίκια de l'Église byzantine* (Archives de l'Orient Chrétien, 11), Παρίσι 1970, 17-19.

239. Σχετικά με τó αξίωμα του σκευοφύλακος, βλ. Darrouzès, *Ὀφφίκια*, 314-315.

240. Για τούς οίκονόμους, βλ. Darrouzès, *Ὀφφίκια*, 16-17, 35.

241. O L. Bréhier («Le recrutement des patriarches de Constantinople pendant la période byzantine», *Actes du VIe Congrès international d'Études byzantines*, Παρίσι 1950, τόμ. Α', 222) έχει έπισημάνει ότι μέχρι τον όγδοο αιώνα μόνον ό πατριάρχης Ἀνθίμος (535-536) είχε μετατεθεί από την επισκοπή Τραπεζοῦντος.

242. Ἀπό τον 15ο κανόνα της Συνόδου της Νικαίας (325): Ράλλη-Ποτλή, *Σύνταγμα*, τόμ. Β', 145· από τον 5ο κανόνα της Δ' Οικουμενικής Συνόδου της Χαλκηδόνας (451): Ράλλη-Ποτλή, *Σύνταγμα*, τόμ. Β', 229.

243. Για τον πατριάρχη Νεκτάριο, βλ. A. H. M. Jones-J. R. Martindale-J. Morris, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Cambridge U. P. 1971, 621.- Dagron,

περίπτωση του οποίου δέν απασχολεί την παρούσα μελέτη) και ο πατριάρχης Παῦλος Γ' (688-694), για τὸ διορισμὸ και τὴ σταδιοδρομία του οποίου θά κάνουμε λόγο πιὸ κάτω. Ἐλάχιστες, λοιπόν, φορές παρατηρεῖται παρέκκλιση ἀπὸ τὴ γενικὴ ἀρχὴ τοῦ διορισμοῦ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν ἀξιωματοῦχων τῆς Ἁγίας Σοφίας²⁴⁴. Εὐλογο εἶναι νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι οἱ ἀξιωματοῦχοι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας διέθεταν τεράστια δύναμη, καθὼς ἐκείνοι ἦταν οἱ ἰσχυρότεροι ὑποψήφιοι γιὰ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο.

Γιὰ τὴν ἐπικρατοῦσα κατάσταση στὸν κληρο τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας μέχρι τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνα οἱ διαθέσιμες πληροφορίες προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρακλείου (610-641), και ἰδιαίτερα ἀπὸ τρεῖς Νεαρὰς πού ἐκδόθηκαν στὰ χρόνια 612, 617, 619. Ἡ πρώτη Νεαρά τοῦ 612²⁴⁵ ἀναθεωροῦσε τὸν ἀνενεργὸ νόμο τοῦ αυτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ Α', ὁ ὁποῖος ὄριξε τὸν ἀριθμὸ τῶν ὑπηρετούντων στὴν Ἁγία Σοφία, σὲ 525 ἄτομα²⁴⁶. ἀναθεωροῦσε, ἐπίσης, τὴν κατάσταση, ἡ ὁποία εἶχε διαμορφωθεῖ στὰ χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τὴν ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν αυτοκράτορα Ἡράκλειο²⁴⁷, προβλέποντας νέο καθορισμὸ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ προσωπικοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Μὲ τὴ νέα νομοθετικὴ ρύθμιση, πού ἔγινε σύμφωνα μὲ τὶς ὑποδείξεις τοῦ πατριάρχου Σεργίου (610-638)²⁴⁸, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπηρετούντων στὴν Ἁγία Σοφία ὀρίσθηκε σὲ 600 ἄτομα, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς "ἐπιταγμάτους"²⁴⁹: 80 πρεσβύτερους, 150 διακόνους, 40 διακόνισσες, 70 ὑποδιακόνους, 160 ἀναγνώστες, 25 ψάλτες και 25 πυλωροῦς²⁵⁰. Ἡ ἴδια Νεαρά ρύθμιζε, ἐπίσης, τὸν μέγιστο ἀριθμὸ τῶν "ἐπιταγμάτων", δηλαδή, τῶν

Naissance, 454 κέ.

244. Bréhier, «Le recrutement», 222. Πρὸβλ. Μ. Kaplan, *Les propriétés de la Couronne et de l'Église dans l'empire byzantin (Ve-VIe siècles)* (Byzantina Sorbonensia 2), Παρίσι 1970, 20-21.

245. Νεαρά Ἡρακλείου I, 62-72, 94.

246. 60 πρεσβύτεροι, 100 ἄνδρες και 40 γυναῖκες διάκονοι, 90 ὑποδιάκονοι, 110 ἀναγνώστες, 25 ψάλτες και 100 πυλωροί: Νεαρά Ἰουστινιανοῦ III, 1. Γιὰ τὶς μεταγενέστερες πηγές πού διασώζουν μὲ διαφορετικὸ τρόπο τὴν παραπάνω πληροφορία, βλ. Ἐλευθερίας Σπ. Παπαγιάννη, *Τὰ οἰκονομικά τοῦ ἔγγαμου κληρῶν στοῦ Βυζάντιο* (Forschungen zur byz. Rechtsgeschichte, Athener Reihe, 1), Ἀθήνα 1986, 53-54 και σημ. 24.

247. Νεαρά Ἡρακλείου I, 64 .

248. Van Dieten, *Patriarchen*, 3.- Παπαγιάννη, *Οἰκονομικά*, 62-63.

249. Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ ὄρου, βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη τῶν Νεαρῶν (Konidaris), 99.

250. Νεαρά Ἡρακλείου I, 64. Βλ. Παπαγιάννη, *Οἰκονομικά*, 62-63.

κληρικῶν ποὺ ἔφεραν καὶ διοικητικὰ ἀξιώματα, σὲ 2 συγκέλλους, 12 καγκελλαρίους, 10 ἐκδίκους, 12 ρεφερενδαρίους, 40 νοταρίους καὶ 12 σκευοφύλακες²⁵¹. Ἐν μὲ τῆ νομοθετικῆ αὐτῆ ρύθμιση προβλεπόταν οὐσιαστικὰ ἡ αὐξηση τοῦ προσωπικοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, σὲ σύγκριση μὲ τὸ ἰσχύον ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Α΄ καθεστῶς, μὲ μία ἄλλη Νεαρά, τὴν ὁποία ἐξέδωσε ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας Ἡράκλειος, προβλεπόταν ἡ αὐξηση τοῦ προσωπικοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας χωρὶς κανένα περιοριστικὸ μέτρο.

Πρόκειται γιὰ τὴν Νεαρά τοῦ 619²⁵², ἡ ὁποία δὲν καθόριζε τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸ τῶν λειτουργῶν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ἄλλων ἐκκλησιῶν τῆς βυζαντινῆ πρωτεύουσας²⁵³, ἀλλὰ ἐναπέθετε στὴν κρίση τοῦ ἐκάστοτε πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως νὰ διορίζει τοὺς κληρικούς στὶς ἐκκλησίες τῆς Βασιλεύουσας²⁵⁴.

Στὴν ἀπόφαση γιὰ τὴν εἰσῆγηση τῆς Νεαρᾶς τοῦ 619, ἴσως, εἶχε ὀδηγηθεῖ ὁ πατριάρχης Σέργιος καὶ ἀπὸ τῆ διαμορφωμένη αὐτῆ τὴν ἐποχὴ κατάσταση στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα· τὴν κατάσταση αὐτὴ περιγράφει μὲ γλαφυρότητα μία ἄλλη Νεαρά, τοῦ ἔτους 617²⁵⁵, περὶ συρροῆς στὴν Κωνσταντινούπολη κληρικῶν ἀπὸ τὴν ἐπαρχία²⁵⁶. Ἡ ὑπάρχουσα νομοθεσία (Νεαρά 612) ἦταν ρητὰ ἀπαγορευτικὴ γιὰ τὴν αὐξηση τῶν ὑπηρετούντων κληρικῶν, τουλάχιστον στὴν Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὴν Ἐκκλησίᾳ τῶν Βλαχερνῶν²⁵⁷. Ἡ ἀδυναμία ἀπορρόφησης νέων ὑποψηφίων, ποὺ συνέρρεαν ἀπὸ τὴν ἐπαρχία, σὲ θέσεις τῆς πρωτεύουσας, ἴσως, ὤθησε τὸν πατριάρχου Σέργιο στὴν ἀκύρωση τῆς προηγουμένης νομοθεσίας. Ἐλλωστε, ὅπως προβάλλεται καὶ μέσα ἀπὸ τὸ

251. Νεαρά Ἡρακλείου I, 66-68, 70. Ἡ ἴδια Νεαρά (I, 68) ρύθμιζε καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν ὑπηρετούντων στὴν ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν σὲ 74 ἄτομα.

252. Dölger, *Regesten*, ἀρ. 175.

253. Στὴ Νεαρά αὐτὴ (III, 80), ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ μνημονεῦνται ἀκόμα ἡ ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν καὶ τοῦ Οὐρβικίου, γιὰ τίς ὁποῖες, ἐπίσης, πρέπει νὰ εἶχε ὀρισθεῖ ὁ ἀριθμὸς τοῦ προσωπικοῦ τους· βλ. Παπαγιάννη, *Οἰκονομικά*, 66 σημ. 31. Γιὰ τὴ διοικητικὴ διασύνδεση περισσοτέρων ἐκκλησιῶν τῆς Κωνσταντινούπολης ὑπὸ τὴν ὄνομασίᾳ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, βλ. Anna Maria Demicheli, *La Μεγάλη Ἐκκλησία nel lessico e nel diritto di Giustiniano* (Monografie del Vocabolario di Giustiniano, 3), Μιλάνο 1990, 17 κέ.

254. Νεαρά Ἡρακλείου III, 82-84.

255. Ὁ Dölger (*Regesten*, ἀρ. 212) τοποθετεῖ τὴ Νεαρά τὸ 638, ἀλλὰ στὴ νέα ἐκδοσὴ χρονολογεῖται τὸ 617 (Konidaris, 54 κέ.).

256. Νεαρά Ἡρακλείου II, 74.

257. Νεαρά Ἡρακλείου III, 80.

νομοθετικό κείμενο, οί λόγοι, για τούς όποιους ό ίδιος ό πατριάρχης Σέργιος είχε προτείνει²⁵⁸ στόν αυτοκράτορα τήν κατάργηση τής Νεαρῶς, πού ό ίδιος είχε εισηγηθεί πριν από έπτά χρόνια, όφείλονταν αποκλειστικά στή μεγάλη οικονομική ζημία τής Έκκλησίας από τόν περιορισμό τοῦ αριθμοῦ τῶν υπηρετούντων κληρικῶν²⁵⁹. Τό *πρώην εἰς ώφέλειαν αὐτῆς ἐπινοηθέν βλάβης αἴτιον αὐτῇ καταστῆναι*²⁶⁰ ἀναφέρει πολὺ χαρακτηριστικά τό κείμενο τής Νεαρῶς. Ἀπό τό ἀπόσπασμα αὐτό διαφαίνεται ἡ πρακτική, σύμφωνα μέ τήν όποία οί μέλλοντες κληρικοί προσέφεραν, πριν από τή χειροτονία τους, χορηγίες πρὸς τή Μεγάλη Έκκλησία.

Τό περιεχόμενο τῶν Νεαρῶν τοῦ αυτοκράτορα Ἡρακλείου ἀποκαλύπτει μέ πειστικό τρόπο τήν κρατούσα "ιερατικήν κατάστασιν" στήν πρώτη εἰκοσαετία τοῦ ἔβδομου αἰώνα ἡ όποία πιθανότατα ἴσχυε γιά όλο τόν ἔβδομο αἰώνα. Στά νομοθετήματα αὐτά μνημονεύεται ό ὑπέρμετρα αὐξημένος ἀριθμός ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματούχων τής Μεγάλης Έκκλησίας καί ἄλλων ναῶν τής βυζαντινῆς πρωτεύουσας. Οἱ πληροφορίες μιλοῦν μέ σαφήνεια γιά τήν ἰσχύ τοῦ κλήρου τής πρωτεύουσας. Ἐπειδή ἡ τάση αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκπροσώπων τοῦ κλήρου παρατηρεῖται ἀμείωτη ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α΄ μέχρι τήν ἐποχή τοῦ Ἡρακλείου, θά μπορούσαμε νά ὑποθέσουμε ότι ό ἀριθμός τῶν κληρικῶν τής πρωτεύουσας, στή διάρκεια τοῦ ἔβδομου αἰώνα καί μέχρι τόν Ἰουστινιανό Β΄, μεγάλωνε. Κατά συνέπεια, θά μπορούσαμε νά ὀδηγηθοῦμε στή διαπίστωση μιᾶς αὐξάνουσας παντοδυναμίας τοῦ κλήρου στήν πρωτεύουσα, μέ φυσικό ἐπακόλουθο τήν ὀλοένα καί μεγαλύτερη ἀνοδική πορεία τής ἐκκλησιαστικῆς παρουσίας²⁶¹. Οἱ, κατά γενική ὁμολογία τῶν

258. Van Dieten, *Patriarchen*, 9-10.- Παπαγιάννη, *Οἰκονομικά*, 62-63.

259. Ὁ Van Dieten, (*Patriarchen*, 10) ἔχει διατυπώσει τήν ἄποψη ότι ἡ ἔκδοση τής Νεαρῶς τοῦ ἔτους 619 ἀποτελεῖ ἐκδήλωση τής οικονομικῆς ὑποστήριξης τής ἐκκλησίας πρὸς τόν αυτοκράτορα. Βλ. ἔτισης, Fr. Winkelmann, *Die östlichen Kirchen in der Epoche der christologischen Auseinandersetzungen (5. bis 7. Jahrhundert)*, (Kirchengeschichte in Einzeldarstellungen I/ 6), Βερολίνο 1980, 131-138.- Judith Herrin, *The Formation of Christendom*, Princeton-New Jersey 1987, 192-193.

Οὐσιαστικά, ὁμως, δέν πρέπει νά πρόκειται γιά μία προσφορά τής ἐκκλησίας χωρίς ἀνταπόδοση ἀπό τήν πλευρά τοῦ κράτους, ὅπως ἀφήνει νά ὑπονοηθεῖ τό ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀπό τήν *Ἱστορίαν Σύντομον* τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου [22 (de Boor)-19 (Mango)]: *ἐπειδή δέ ἦν ἐλῶν τῆς οὐσίας τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ἐκέλευσεν ἐκ τοῦ βασιλικοῦ ταμείου αὐτῇ τε καί τῶ κατ' αὐτήν κλήρῳ ἐτήσια χρήματα παρέχεσθαι.*

260. Νεαρῶ Ἡρακλείου III, 82.

πηγῶν, πολυάριθμοι ἐκπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας στήν Κωνσταντινούπολη εἶχαν συγκροτήσει μία ἐξαιρετικά δυνατή καί πλούσια ομάδα, καθώς ἄλλωστε ἔχει ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ ἀσκηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικητικῆς ἐξουσίας ἦταν ἀναμφισβήτητα ἐπικερδής²⁶².

Ὅπως ἀναφέραμε καί πιό πάνω, σέ ὅλη τή διάρκεια τοῦ ἔβδομου αἰώνα, δέν εἶναι γνωστή ἀπό τίς πηγές ἄλλη ρύθμιση γιά τήν "ἱερατικήν κατάστασιν", οὔτε γιά τοὺς ἀξιωματούχους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, οὔτε καί γιά ἄλλες ἐκκλησίες τῆς Κωνσταντινούπολης. Τό μοναδικό κείμενο πού θά μπορούσε νά μᾶς δώσει σχετικές πληροφορίες θά ἦταν ἐνδεχομένως οἱ κανόνες τῆς 5' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὅμως, ἡ Σύνοδος τοῦ 680/1 δέν εἶχε ἀσχοληθεῖ καθόλου μέ θέματα σχετικά μέ τὸ καθεστῶς τοῦ κλήρου, ἀλλά ἀποκλειστικά μέ τήν καθιέρωση τῆς Ὁρθοδοξίας ὡς ἐπισήμου θρησκευτικοῦ δόγματος τῆς αὐτοκρατορίας²⁶³. Κατά τήν 5' Οἰκουμενική Σύνοδο, ὅπως συνέβη σέ ὅλες τίς οἰκουμενικές συνόδους, οἱ ἐπίσκοποι ἦταν σέ περίοπτη θέση, δίπλα στόν αὐτοκράτορα, κάτι πού ἐπισημαίνει ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη²⁶⁴, καί πού τονίζεται ἰδιαίτερα στήν ἀλληλογραφία τοῦ μεταγενέστερου πάπα Γρηγορίου Β' (715-731) μέ τόν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ' (717-741)²⁶⁵, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Δ' εἶχε βασιλεύσει ἅμα τῶν ἀρχιερέων μὲ βουλή καί γνώμη²⁶⁶.

261. Dagron, «Le christianisme byzantin», 79.

262. Παπαγιάννη, *Οικονομικά*, 153.- Van Dielen, *Patriarchen*, 5-10. Πρβλ. Thomas, *Private Religious Foundations*, 116.

263. ACO, 2, II, 2, σ. 832-856.

264. Θεοφάνης, 360· *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*, στ. 73 Β-76 Α.

265. Σχετικά μέ τήν πατρότητα τῶν παπικῶν ἐπιστολῶν, οἱ ὁποῖες θεωροῦνται γνήσιες ὡς πρὸς τὸν ἀρχικό πυρήνα τους (βλ. Ostrogorsky, *Geschichte*, 126 καί σημ. 3), ἔχουν διατυπωθεῖ πολλές ἀπόψεις. Ὁ ἐκδότης τῶν ἐπιστολῶν Gouillard, «Aux origines», 277-297 τίς θεωρεῖ πλαστές. Ὁ Stein (*Bilderstreit*, 128-137) ἔχει ὑποστηρίξει ὅτι συγγραφέας τους ἦταν ὁ πάπας Ρώμης Ζαχαρίας (741-752), ὁ ὁποῖος εἶχε γράψει τὸ 743 καί στόν πατριάρχη Κωνσταντῖνο (754-766). Ὁ Speck (*Artabasdos*, 155-178) τίς χρονολογεῖ γύρω στό 717/ 8 καί θεωρεῖ ὅτι τὰ ἀρχικά πρόσωπα τῆς ἀλληλογραφίας ἦταν ὁ πάπας Γρηγόριος καί ὁ πατριάρχης Γερμανός, ἐνῶ ὅσα ἀναφέρονται στήν ἀλληλογραφία γιά τήν εἰκονομαχία εἶναι μεταγενέστερες προσθήκες. Βλ. ἐπίσης, G. Haendler, «Kirchenpolitische Rückwirkungen des byzantinischen Bilderstreits auf das Papsttum bis zum Frankfurter Synode 794», *Der byzantinische Bilderstreit. Sozialökonomische Voraussetzungen-ideologische Grundlagen-geschichtliche Wirkungen*, ἔκδ. J. Irmscher, Λιψία 1980, 130-136.- H. Grotz, «Beobachtungen zu den zwei Briefen Papst Gregors II. an Kaiser Leo III.», *Archivum Historiae Pontificiae* 18 (1980), 9-40.

Ἡ Πενθέκτη Σύνοδος, πού συνεκλήθη στὸν ἴδιο χῶρο μὲ τὴν προηγούμενη, στὴν αἶθουσα τοῦ Τρούλλου τοῦ παλατιοῦ, δέκα περίπου χρόνια ἀργότερα (691/2), παρέχει σημαντικότερες πληροφορίες γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ κλήρου, καθὼς εἶχε ὡς κύριο καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικὸ θέμα τὴν κωδικοποίηση καὶ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ κανονικοῦ δικαίου²⁶⁷. Μὲ τὴ σύγκληση συνόδου ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανὸς Β΄ προσπάθησε νὰ ἀνανεώσει τὴν "ιερατικὴν κατάστασιν" καὶ νὰ τὴ φέρει στὸ ἐπίπεδο τῶν συγχρόνων του κοινωνικῶν ἐπιταγῶν²⁶⁸. Ὁ αὐτοκράτορας δὲν παρουσιάσθηκε ὁ ἴδιος ὡς νομοθέτης τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ ἀνέθεσε τὸ δύσκολο, ὅσο καὶ ἐπικίνδυνο, αὐτὸ ἔργο σὲ μία Οἰκουμενικὴ Σύνοδο²⁶⁹, παρεκκλίνοντας ἀπὸ τὴν ἀπόφαση πού εἶχε πάρει ὁ ὁμώνυμος προκάτοχός του μὲ τὴ Νεαρὰ τοῦ 545²⁷⁰.

Ἡ Σύνοδος, ἀφοῦ ὁμολογοῦσε μὲ τοὺς δύο πρώτους κανόνες ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ προσθέσει ἢ νὰ ἀφαιρέσει τίποτα ἀπὸ τὶς ἀποφάσεις τῆς 5΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου²⁷¹, ἀλλὰ ὅτι θὰ τὶς διαφυλάξει *ἀπαρρηχίρῃτως*²⁷², ἄρχισε ἀπὸ τὸν τρίτο κανόνα νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴν κανονικὴ νομοθεσία. Ἀπὸ τοὺς 102²⁷³ συνολικὰ κανόνες τῆς συνόδου οἱ 37 (3-39) εἶχαν ὡς θέμα τους τὴ ρύθμιση θεμάτων κανονικοῦ δικαίου²⁷⁴. Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος στὸ *Μικρὸ*

266. Gouillard, «Aux origines», 299. Τὸ ἴδιο, ὅμως, δὲν συνέβη στὴ βασιλεία τοῦ διαδόχου τοῦ Κωνσταντίνου Δ΄, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, βλ. πιὸ κάτω, σ. 87-89.

267. Laurent, «L'oeuvre canonique», 10.- Ohme, *Quinisextum*, 35-37. Πρβλ Judith Herrin, «"Femina Byzantina": The Council in Trullo on Women», *Homo Byzantinus: Papers in Honor of Alexander Kazhdan*, ἔκδ. A. Cutler and S. Franklin = *DOP* 46 (1992), 98 σημ. 4.

268. Dagron, «Le christianisme byzantin», 60 κέ.

269. Van Dieten, *Patriarchen*, 152-153.

270. Σπ. Τρωιάνου, «Θεσπίζομεν τοίνυν, τάξιν νόμων ἐπέχειν τοὺς ἀγίους ἐκκλησιαστικούς κανόνας...», *Βυζαντινά* 13, Β (1985), 1191-1200.

271. Mansi, τόμ.11, στ. 940 Β΄ Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β΄, 302, 308· Ιοαννου, *Discipline*, 111-125.

272. Mansi, τόμ.11, στ. 937 D· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β΄, 304· Ιοαννου, *Discipline*, 124. Βλ. H. Ohme, «Das Concilium Quinisextum. Neue Einsichten zu einem umstrittenen Konzil», *OCP* 58 (1992), 370-371 σημ. 23.

Ἔχουμε μιλήσει, ἄλλωστε, γιὰ τὴν εὐσέβεια τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ Β΄· βλ. πιὸ πάνω, σ. 71 σημ. 215. Χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸν αὐτοκράτορα αὐτὸν εἶναι ἡ ἀποψη τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου στὸ ἔργο του *Μικρὸς Ἀπολογητικὸς* (στ. 845 D): *σύμψηφος καὶ συνεργὸς γεγονώς ὁ τηνακαῦτα βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς καὶ αὐτὸς περὶ τὴν εὐκλεᾶ καὶ ἀμώμητον ἡμῶν θρησκείαν εὐσεβῶν, διὰ τῆς ἰδίας ὑπογραφῆς δεικνυται*.

273. Σπ. Τρωιάνου, *Ἡ Πενθέκτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ τὸ νομοθετικὸ της ἔργο*, Ἀθήνα 1992, 10 κέ.

Ἀπολογητικό, πού ἔγραψε, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, ἑκατὸν εἴκοσι χρόνια μετὰ τὴ σύγκληση τῆς συνόδου²⁷⁵, ἐπισημαίνει ὅτι οἱ κανόνες τῆς Πενθέκτης *χρησίμως καὶ ἀναγκαιῶς συνήχθησαν καὶ τούτους ἐξεφώνησαν πρὸς κοινὸν τῆς ἐκκλησίας ὄφελος*²⁷⁶.

Ἦδη ἀπὸ τὴν πρώτη φράση τοῦ τρίτου κανόνα γίνεται φανερὴ ἡ στάση, τὴν ὁποία θὰ τηροῦσε ὁ αὐτοκράτορας σχετικὰ μὲ τὸν κλῆρο: *Ἐπειδὴ δὲ ὁ εὐσεβῆς καὶ φιλόχριστος ἡμῶν βασιλεὺς τῇ ἀγία ταύτῃ καὶ οἰκουμενικῇ προσεφώνησε συνόδῳ, ὥστε τοὺς ἐν κλήρῳ καταλεγόμενους, καὶ ἄλλοις τὰ θεῖα διαπορθμεύοντας, καθαρούς ἀποφῆναι καὶ λειτουργοὺς ἀμώμους*²⁷⁷. Ἄς δοῦμε, ὅμως, στὴ συνέχεια τίς πιὸ χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις, πού ἀποδεικνύουν τὴν κατάσταση τοῦ κλήρου, ἢ καλύτερα τὴν ἠθικὴ ἀταξία, στὴν ὁποία εἶχε περιπέσει ὁ κλῆρος τὴν ἐποχὴ αὐτή.

Ὁ 22ος κανόνας τῆς Συνόδου ἀπαγόρευε τὴν ἐξαγορὰ μὲ χρήματα τῆς χειροτονίας ἐπισκόπου ἢ ὁποιοῦδήποτε ἄλλου κληρικοῦ. Σύμφωνα μὲ τίς παρατηρήσεις τοῦ σχολιαστῆ Ζωναρᾶ²⁷⁸, τὸ κακὸν ὡς γάγγραινα τὰς ἐκκλησίας ἐνέμετο, ἀφοῦ γνωρίζουμε ἀπὸ τὴ μνεία τοῦ μεταγενέστερου Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, ὅτι ἡ ἐξαγορὰ τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος ἴσχυε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστίνου Β΄ (565-578)²⁷⁹. Ἔτσι, πολλοὶ κανόνες εἶχαν θεσμοθετηθεῖ ἀπὸ παλαιότερες συνόδους γιὰ τὴ θεραπεία τοῦ κακοῦ. Μόνο πού τώρα, στὰ τέλη τοῦ ἑβδόμου αἰώνα, ὁ κανόνας προέβλεπε ὅτι ὁ ὑποψήφιος κληρικός θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε ζήσει ἐπιπλέον βίῳ σεμνῷ καὶ ἐνάρετο²⁸⁰, ἐνῶ καὶ οἱ κυρώσεις ἦταν πολὺ πιὸ ἀυστηρὲς γιὰ τὴ μὴ ἐφαρμογὴ τῆς συνοδικῆς ἀπόφασης.

274. Laurent, «L'oeuvre canonique», 21.- Ohme, *Quinisextum*, 37.- Μενεβίσογλου, *Εἰσαγωγή*, 276-301. Βλ. ἀκόμα, J. M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Ὁξφόρδη 1986, 24-26.

275. Μικρὸς Ἀπολογητικός, στ. 845 C. Γιὰ τὴ χρονολογία τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου, βλ. Alexander, *Nicephorus*, 164.

276. Μικρὸς Ἀπολογητικός, στ. 848 A.

277. Mansi, τόμ. 11, στ. 941 B· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β΄, 312· Ιοαννου, *Discipline*, 123. Βλ. Hussey, *The Orthodox Church*, 28.- Haldon, *Seventh Century*, 317-320.

278. Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β΄, 354.

279. Νικηφόρου Ξανθοπούλου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, PG 147, στ. 305 A. Σχετικὰ μὲ τὴ σιμωνία, βλ. Γ. Πουλλῆ, *Ὁ δόλος καὶ ἡ πλάνη γιὰ τὸν ἄδικο χαρακτήρα τῆς πράξης στὸ ἐκκλησιαστικὸ ποινικὸ δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 1984, 134-141.

280. Mansi, τόμ. 11, στ. 953 A· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β΄, 354· Ιοαννου, *Discipline*, 167.

Ὁ ἀμέσως ἐπόμενος κανόνας ἀπαγόρευε στοὺς κληρικοὺς τὴ μετάδοση τῆς θείας μετάληψης μὲ ἀντάλλαγμα τὴν εἰσπραξὴ χρημάτων. Ἡ ἀπόφαση τῆς Συνόδου ἦταν σαφῆς καὶ προέβλεπε τὴν καθαίρεση τοῦ κληρικοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ ἀπαιτοῦσε, ἔστω καὶ τὸ ἐλάχιστο, ἀπὸ τοὺς μεταλαμβάνοντας²⁸¹.

Ὁ 24ος κανόνας τῆς Συνόδου ὄριζε στοὺς ἐκπροσώπους τοῦ κλήρου νὰ μὴ παρευρίσκονται σὲ ἵπποδρομίες καὶ σὲ θέατρα²⁸² καὶ γενικὰ τοὺς ἀπαγόρευε κάθε εἶδους κοσμικῆς συνθήειες πού προσέβαλλαν τὴν ιδιότητα τοῦ κληρικοῦ²⁸³. Ἀνανεώνοντας παλαιότερες συνοδικῆς ἀποφάσεις, ἡ Πενθέκτη ἀπαγόρευε καὶ πάλι στοὺς κληρικοὺς νὰ εἶναι ἰδιοκτῆτες καπηλείων (9ος κανόνας)²⁸⁴ ἢ νὰ ἐπιδίδονται σὲ τοκογλυφία (10ος κανόνας)²⁸⁵. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, σωζόμενη σφραγίδα πού χρονολογεῖται στὴν περίοδο 550-650, πρὶν ἀπὸ τὴν Πενθέκτη Σύνοδο καὶ ἀνήκει στὸν "Παῦλο διάκονο καὶ ἀργυροπράτη"²⁸⁶, ἀποτελεῖ ἓνα μικρὸ δεῖγμα γιὰ τὴν ἄσκηση κερδοφόρων ἐπαγγελμάτων ἀπὸ τοὺς κληρικοὺς, κάτι πού ἡ Πενθέκτη ἐπέδωκε νὰ καταργήσει.

Οἱ παραπάνω ἀποφάσεις ἐπαναλαμβάνουν λίγο ὡς πολὺ ἀντίστοιχες παλαιότερων συνόδων. Ἀντιπαραβάλλοντες, ὅμως, τοὺς κανόνες τῆς Πενθέκτης μὲ τοὺς ἀντίστοιχους παλαιότερους διακρίνουμε καθαρὰ τὴν τάση γιὰ ἐπιβολὴ αὐστηρότερων κυρώσεων στοὺς παραβάτες κληρικοὺς.

Ἀπὸ τοὺς λιγοστοὺς νέους κανόνες τῆς Πενθέκτης, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀνευ-

281. Mansi, τόμ. 11, στ. 953 Β· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β', 354-355· Ιοαννου, *Discipline*, 168.

282. Πρβλ. Ilse Rochow, «Zu "heidnischen" Bräuchen bei der Bevölkerung des byzantinischen Reiches im 7. Jh., vor allem auf Grund der Bestimmungen des Trullanums», *Klio* 60 (1978), 483-497.

283. Mansi, τόμ. 11, στ. 953 Β-С· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β', 356· Ιοαννου, *Discipline*, 155. Πρβλ. Fr. Tinnefeld, «Zum profanen Mimos in Byzanz nach dem Verdikt des Trullanums (691)», *Βυζαντινά* 6 (1974), 328.

284. Mansi, τόμ. 11, στ. 945 D· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β', 326· Ιοαννου, *Discipline*, 136-137.

285. Mansi, τόμ. 11, στ. 945 D· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β', 328· Ιοαννου, *Discipline*, 137. Βλ. Ἐλευθερίας Παπαγιάννη, «Ἐπιτρεπόμενες καὶ ἀπαγορευμένες κοσμικῆς ἐνασχολήσεις τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου», Δ' *Πανελλήνιο Ἱστορικό Συνέδριο-Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1983, 150.

286. Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 962. Πρβλ. Φλωρεντίας Εὐαγγελάτου-Νοταρᾶ, "Σημειώματα" ἑλληνικῶν κωδίκων ὡς πηγὴ διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος μέχρι τοῦ ἔτους 1204, Ἀθήνα 1982, 106.

ρίσκονται σὲ προηγούμενες συνόδους, εἶναι καὶ ὁ 33ος²⁸⁷. Παίρνοντας ὡς ἀφορμὴ τὴν κρατούσα κατάσταση ἐν τῇ Ἀρμενίων χώρᾳ, ὅπου στὸν τοπικὸ κλῆρο συνήθιζαν νὰ κατατάσσονται μόνο ὄσοι ἦταν ἀπὸ *ιερατικὸ γένος*²⁸⁸, ὁ κανόνας ἀπαγόρευε νὰ γίνονται κληρικοὶ μὲ μόνο δικαιολογητικὸ στοιχεῖο τὴν *ιερατικὴ* τους προέλευση. Ὁ παρῶν κανόνας ὄριζε στοὺς ὑποψήφιους κληρικοὺς ὅτι ἔπρεπε ἀπαραιτήτως νὰ περάσουν ἀπὸ τὶς ἀπαραίτητες καὶ προβλεπόμενες ἀπὸ τοὺς ἱεροὺς κανόνες δοκιμασίες, εἴτε εἶχαν προγόνους ἱερεῖς εἴτε ὄχι, καὶ νὰ λαμβάνουν τὴν *ιερατικὴ* ιδιότητα ἀπὸ τὸν τοπικὸ ἐπίσκοπο. Γιὰ τοὺς παραβάτες προβλεπόταν ἡ ποινὴ τοῦ ἀφορισμοῦ.

Μολονότι ἀρχικὰ ὁ κανόνας αὐτὸς ἔδειχνε ὅτι ἀφοροῦσε μία εἰδικὴ περίπτωσι, τοὺς κληρικοὺς τῆς Ἀρμενίας²⁸⁹, προσεκτικότερη ἀνάγνωσι τοῦ κειμένου θὰ μποροῦσε νὰ δείξει ὅτι ἡ ἀπόφασι αὐτὴ ἀφοροῦσε ὀλόκληρη τὴ βυζαντινὴ ἐπικράτεια. Τὰ σημεῖα ποὺ μᾶς ὀδηγοῦν στὴν ὑπόθεσι αὐτὴ προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο τῆς συνοδικῆς ἀπόφασις· πρῶτα ὁ κανόνας ἀναφέρεται γενικὰ σὲ ὄσους ἐπιθυμοῦσαν νὰ γίνουσι κληρικοὶ (*τοῖς εἰς κλῆρον βουλομένοις*)· ἔπειτα, στίς ἀπαγορευτικὰς διατάξεις μνημονεύεται ὅτι χωρὶς τὴν *εὐλογίαν τοῦ οἰκείου ποιμένου* δὲν θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἐνταχθεῖ στίς τάξεις τοῦ κλήρου, ἐνῶ πούθενά δὲν γίνεται λόγος γιὰ Ἀρμενίους.

Ξεχωριστό, ὅμως, ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ συνοδικὴ ἀπόφασι, καθὼς ἀναφέρει, χωρὶς νὰ καθορίζει μόνο τὸ *ιερατικὸ γένος*, ὅτι οἱ ὑποψήφιοι δὲν θὰ πρέπει νὰ προσβλέπουσι στὸ γένος τους γιὰ νὰ ἐνταχθοῦσι στίς τάξεις τοῦ κλήρου: *μη ἐξείναι τοῖς εἰς κλῆρον βουλομένοις προάγειν τινὰς εἰς τὸ γένος ἀποβλέπειν τοῦ προχειριζομένου*²⁹⁰. Εἶναι πιθανὸ νὰ ὑπονοεῖται ἐδῶ καὶ ἡ

287. Mansi, τόμ. 11, στ. 957 D- 960 A· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β', 379· Ιοαννου, *Discipline*, 166-167.

288. Ἐπειδὴ περὶ ἔγνωμεν ἐν τῇ Ἀρμενίων χώρᾳ, μόνους ἐν κλήρῳ, τοὺς ἐκ γένους ἱερατικοῦ κατατάττεσθαι, Ἰουδαίκοις ἔθεσιν τοῦτο πράττειν· Mansi, τόμ. 11, στ. 957 D· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β', 379· Ιοαννου, *Discipline*, 166.

289. Ἡ Head (*Justinian II*, 69-70) ἔχει συνδέσει τὶς προτεινόμενες ἀπὸ τὴ Σύνοδο ἀλλαγές γιὰ τὴν κοινωνία τῆς Ἀρμενίας μὲ τὴ γενικότερη τοπικὴ ἀναταραχὴ πρὸς τὴν κεντρικὴ ἐξουσία τοῦ Βυζαντίου. Βλ. ἐπίσης, Haldon, *Seventh Century*, 321-322. Βλ. καὶ τοὺς κανόνες 32, 56, 99 ποὺ ἀφοροῦν τὴν κοινωνία τῆς Ἀρμενίας, ἀλλὰ οἱ ἀποφάσεις ἔχουσι γενικὸ χαρακτῆρα: Ὡστε τὴν κατὰ πᾶσιν οἰκουμένην τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαν, μιᾷ κατακολουθοῦσαν τάξει, ὅπως ἀναφέρεται πολὺ χαρακτηριστικὰ στὸν 56ο (Mansi, τόμ. 11, στ. 969 B· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β', 436· Ιοαννου, *Discipline*, 193) κανόνα αὐτῆς τῆς Συνόδου.

εὐγενῆς καταγωγή τῶν ὑποψηφίων, ἀφοῦ δὲν ἐξειδικεύεται ἡ περίπτωση τῆς ἱερατικῆς καταγωγῆς. Ἐπὶ ὅσο διαφαίνεται, λοιπόν, ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς συνοδικῆς ἀπόφασης ὑπῆρχε συνήθεια αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, ἐνδεχομένως ὄχι μόνο στὴν Ἀρμενία, νὰ διορίζονται κληρικοί, χωρὶς νὰ ἔχουν περάσει ἀπὸ τίς ἀπαραίτητες διαδικασίες, μὲ μόνο κριτήριό τὴν ἱερατικὴ ἢ καὶ τὴν εὐγενῆ καταγωγή τῶν ὑποψηφίων. Ὅμως, μὲ τίς ἀποφάσεις τῆς Πενθέκτης, γίνεται ἔκδηλη ἡ πρόθεση τοῦ αὐτοκράτορα νὰ περιστείλει τὴν τάση ὀρισμένων κύκλων ἢ καὶ τῶν εὐγενῶν νὰ μονοπωλοῦν τὰ ἱερατικὰ ἀξιώματα. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὁ πατριάρχης Νικηφόρος, ἐπιχειρῶντας ἓνα εἶδος κριτικῆς ἀποτίμησης τοῦ ἔργου τῆς Πενθέκτης, ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ Σύνοδος εἶχε ἐπιτελέσει ὑψίστα καθήκοντα. Ἄν δὲν ὑπῆρχαν αὐτοὶ οἱ κανόνες, γράφει, ἡ Ἐκκλησία θὰ εἶχε ὑποστῆ μεγάλη ζημία, ἀφοῦ ὑπῆρχαν στίς τάξεις τοῦ κλήρου "ἀνεύθυνοι" κληρικοί. Ἀκόμα, σύμφωνα μὲ τὸ λόγιο πατριάρχη τῶν ἀρχῶν τοῦ ἑνατου αἰῶνα, ἔργο τῆς συνόδου ἦταν ἡ ἀξιοπιστία ποὺ ἔδωσε στοὺς κληρικούς²⁹¹.

Θὰ μπορούσαμε νὰ συνοψίσουμε ἀπὸ τὰ παραπάνω ὅτι οἱ ἀποφάσεις τῆς Πενθέκτης ἀποβλέπουν ὄχι μόνο στὴν ἐπιστροφή τοῦ κλήρου στὴν αὐστηρὴ πειθαρχία²⁹², ἀλλὰ καὶ στὴν προσπάθεια ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορα νὰ ἐμποδίσει τὴ μονοπώληση θέσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας ἀπὸ ὀρισμένους κύκλους, ὅπως ἦταν οἱ ἀξιωματοῦχοι τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἢ ἴσως καὶ οἱ κοσμικοὶ ἀριστοκράτες, τοὺς ὁποίους τόσο πολὺ κατεδίωξε σὲ ὅλα τὰ στάδια τῆς βασιλείας του.

Σὲ μία ἐποχὴ, ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τοὺς διωγμοὺς τῆς συγκλητικῆς κοσμικῆς ἀριστοκρατίας, φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι τυχαῖος ὁ διορισμός, ὅπωςδήποτε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸ Β΄, τοῦ ἀπὸ λαϊκῶν ἀσηκρητῆς²⁹³ Παύλου (688-694) στὴ θέση τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Πρῶτη φορά, μετὰ τὸν πατριάρχη Νεκτάριο, στὰ τέλη τοῦ τετάρτου αἰῶνα, ἓνας λαϊκὸς ἀνέρχεται στὸν πατριαρχικὸ θρόνο καὶ ἡ ἐκλογή αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς διακοπὴ τῆς ἀρχῆς, ἢ ὁποῖα ἤθελε τοὺς πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως, γιὰ δύο αἰῶνες περίπου, νὰ προέρχονται ἀποκλειστικὰ

290. Mansi, τόμ. 11, στ. 957D-960A· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β΄, 379· Ιοαννου, *Discipline*, 166-167. Γιὰ τοὺς ἀριστοκράτες βυζαντινοὺς ἀξιωματούχους ἀρμενικῆς καταγωγῆς, βλ. Fr. Winkelmann, *Quellenstudien zur herrschenden Klasse von Byzanz im 8. und 9. Jahrhundert*, (BBA 54) Βερολίνο 1987, 154, 206.

291. Μικρὸς Ἀπολογητικὸς, στ. 845 C.

292. Laurent, «L'oeuvre canonique», 20.- Van Dieten, *Patriarchen*, 152-153.

293. *Χρονογραφικὸν Σύντομον*, 119· Mansi, τόμ. 12, στ. 189 C, 204 C.

από τον κύκλο της Ἁγίας Σοφίας²⁹⁴. Μὲ τὴν ἐκλογή τοῦ Παύλου, γίνεται ἐμφανεστάτη ἡ δυσπιστία, ἴσως καὶ ἡ δυσαρέσκεια, τοῦ αὐτοκράτορα πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ κλήρου.

Στὴν προβολὴ τοῦ Παύλου θὰ πρέπει νὰ εἶχε συνηγορήσει ὁπωσδήποτε ἡ θητεία του ὡς αὐτοκρατορικοῦ γραμματέως στὴν προηγούμενη Σύνοδο: *Παῦλος ὁ μεγαλοπρεπέστατος ἀσκηρῆτις καὶ σεκρετάριος βασιλικός*²⁹⁵. Τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν ἐπέτρεπε σὲ κανένα νὰ κατηγορήσει τὸν αὐτοκράτορα οὔτε καὶ τὸ νέο πατριάρχη γιὰ αἰρετικές ἰδιαιτερότητες στὶς προσωπικὲς θρησκευτικές τους ἐπιλογές. Ὅπως γίνεται γνωστὸ ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου²⁹⁶, ὁ Παῦλος ἦταν ἐνθερμος ὑποστηρικτῆς τῆς Ὁρθοδοξίας, ὅπως ἄλλωστε ἦταν καὶ ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας. Τὸ μόνο ἀσυνήθιστο γιὰ τὴν περίπτωσι γινόντος εἶναι ὅτι ὁ νέος ἱεράρχης δὲν προερχόταν ἀπὸ τοὺς κύκλους τῆς Ἁγίας Σοφίας. Μολονότι δὲν γνωρίζουμε τὸν ἀκριβῆ ρόλο τοῦ πατριάρχη στὴ Σύνοδο, ὁ Παῦλος θεωρεῖται ὡς ἐμπιστος²⁹⁷ τοῦ αὐτοκράτορα.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ Β΄ ἐπιδίωκε νὰ δώσει τέλος σὲ μία κατάστασι, ἡ ὁποία εἶχε πάρει ἀνησυχητικὲς διαστάσεις. Ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄, συγκαλώντας τὴν Πενθέκτη, ἀνέλαβε νὰ διορθώσει τὰ κακῶς κείμενα τοῦ κλήρου καὶ νὰ ἐμποδίσαι τὴν ἠθικὴ παρακμὴ του²⁹⁸, στὴν ὁποία, ἴσως εἶχε ὀδηγήσει καὶ ἡ ὑπέρμετρη αὔξησι τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κληρικῶν²⁹⁹.

Δύο χρόνια μετὰ τὴ Σύνοδο, στὶς 20 Αὐγούστου 693, πέθανε ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ αὐτοκράτορα πατριάρχη Παῦλος. Στὴ θέση του ἐξελέγη ὁ Καλλίνικος (694-705), ὁ μέχρι τότε πρεσβύτερος καὶ σκευοφύλακας τῆς ἐκκλησίας τῶν Βλαχερνῶν³⁰⁰. Ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου Καλλινίκου³⁰¹, ἀναφέρει ὅτι ὁ ἥρωάς του

294. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 78-79.

295. ACO, 2, II, 1, σ. 32. Βλ. Bréhier, *Institutions*, 101-102.- Γιὰ τὴν ἀντιστοιχία τῆς ἀπόδοσις στὰ ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ τῶν βυζαντινῶν ἀξιωματῶν, βλ. P. Koch, *Die byzantinischen Beamtentitel von 400 bis 700*, Ἰένα 1903.

296. ACO, 2, II, 1, σ. 32, 40, 166, 196.

297. Van Dieten, *Patriarchen*, 151-152.- Ohme, *Quinisextum*, 255-257.

298. Laurent, «L'oeuvre canonique», 20.- Van Dieten, *Patriarchen*, 152-153.

299. Ἐνδεικτικὸ εἶναι ὅτι στὴν Πενθέκτη Σύνοδο (691/2) εἶχαν λάβει μέρος 220 πατέρες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 183 προέρχονταν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως· βλ. Ohme, *Quinisextum*, 321.

300. *Χρονογραφικὸν Σύντομον*, 119· *Βίος Καλλινίκου*, 645.

301. Στὴν ἐκδόσι τῶν Βολλανδιστῶν, στὴν ἐπικεφαλίδα τοῦ Βίου (σ. 645), ἀναγράφεται ἐσφαλμένα ὅτι ὁ Λαυρέντιος εἶναι συγγραφέας τοῦ ἔργου: *auctore Laurentio quodam monacho Rutiensi in Calabria*. Τὸ θέμα τῆς πατρότητος τοῦ κειμένου θὰ θιγῆι σὲ

καταγόταν από τη Βασιλεύουσα και οι γονείς του ήταν πιστοί και σεμνοί. Γρήγορα ή φήμη της αρετής του διαδόθηκε στους *έν τέλει*, γι' αυτό, κατά το βιογράφο, διορίσθηκε σκευοφύλαξ του ναού της Θεοτόκου των Βλαχερνών³⁰². Ύστερα από την έξαετη θητεία του Παύλου, ανέβαινε και πάλι στον πατριαρχικό θρόνο ένας εκκλησιαστικός αξιωματούχος· όχι από την Μεγάλη Έκκλησία, όπως ήθελε η παράδοση, αλλά από την εκκλησία των Βλαχερνών. 'Αλλά, καθώς έχει διατυπωθεί ή άποψη ότι ή Μεγάλη Έκκλησία και ή εκκλησία των Βλαχερνών αποτελούσαν μία οργανική ένότητα στις αρχές του εβδομου αιώνα³⁰³ -και αυτό φαίνεται να ισχύει μέχρι την εποχή που μās άπασχολεί- θά μπορούσαμε να θεωρήσουμε τον Καλλίνικο ως τυπικό εκπρόσωπο αυτών, οι όποιοι προορίζονταν για τον πατριαρχικό θρόνο, όπως συνέβαινε πριν από τη θητεία του πατριάρχη Παύλου.

Μολονότι οι άφηγηματικές πηγές της εποχής, ή *Ίστορία Σύντομος* του πατριάρχη Νικηφόρου και ή Χρονογραφία του Θεοφάνη, δέν κάνουν καθόλου λόγο για τις συνθήκες, κάτω από τις όποιες άνηλθε στον πατριαρχικό θρόνο ό πατριάρχης Καλλίνικος, ό Βίος του, σαφώς μεταγενέστερο κείμενο, άποδίδει την έκλογή του στη σύμφωνη γνώμη *των εκκρίτων του βήματος και πάντων των έν τέλει*. Οι εκπρόσωποι του κλήρου, μαζί με τους άριστοκράτες, είχαν άναδείξει τον Καλλίνικο, πρώτα στο άξιωμα του σκευοφύλακος της εκκλησίας των Βλαχερνών και έπειτα στην άνώτατη κλίμακα της εκκλησιαστικής ιεραρχίας. Βλέπουμε, λοιπόν, τον άνώτερο κληρο να συνεργάζεται με την κοσμική άριστοκρατία για να προωθήσει τον Καλλίνικο. 'Ο άνώτερος κληρος, προβάλλοντας και πάλι ένα δικό του εκπρόσωπο στην ύψηλότερη βαθμίδα της εκκλησιαστικής ιεραρχίας φαίνεται ότι έδινε μία άπάντηση στο νεωτεριστή αυτοκράτορα. 'Από την άλλη πλευρά, βλέπουμε την κοσμική άριστοκρατία, που τελούσε υπό διωγμό στα χρόνια αυτά, να προσβλέπει στη βοήθεια του ισχυρού κλήρου. 'Η κατάσταση του κλήρου, παρά τις προσπάθειες του 'Ιουστινιανού Β', φαίνεται ότι δέν άλλαξε και πολύ και οι διαθέσεις του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως προς τον αυτοκράτορα δέν άρρησαν να έκδηλωθούν.

'Ο βιογράφος του πατριάρχη Καλλινίκου άρχικά έπαινει τον αυτοκράτορα: *και ήν μέν και τῷ βασιλεῖ τούτῳ και αγαπώμενος και τιμώμενος και θαύματος ήν μέρος τιθέμενος*³⁰⁴. 'Αλλά, όπως άναφέρει στη συνέχεια, ή ίδια

προσεχή μελέτη.

302. *Βίος Καλλινίκου*, 645· *Syn. Eccl. CP.*, στ. 918.

303. Παπαγιάννη, *Οικονομικά*, 64 σημ. 22.

304. *Βίος Καλλινίκου*, 645, κάτι που οι άφηγηματικές πηγές της εποχής δέν

πηγή, ἐπειπερ ὁ κρατῶν βαρὺς τις ἦν πρὸς τοὺς ὑπὸ χεῖρα, καὶ φρενῶν ἐνδεία τὸ ὑπήκοον ἐξεβιάζετο³⁰⁵, ὁ πατριάρχης Καλλίνικος, ὁ ὁποῖος δὲν μποροῦσε νὰ τὸν ἀφήσει ἀνεξέλεγκτο, προσπάθησε μὲ διάφορους τρόπους νὰ τὸν ἀποτρέψει ἀπὸ τὶς ἀπρεπεῖς ἐνέργειες. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν προσπάθεια, τὴν ὁποία καταβάλλει τὸ ἀγιολογικὸ κείμενο νὰ παρουσιάσει τὸν πατριάρχη ὡς ὑπερασπιστὴ ὄσων τελούσαν τότε ὑπὸ διωγμὸ ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄, διαφαίνεται εὐκρινῶς ἡ διάθεση τοῦ κειμένου αὐτοῦ νὰ ἀμαυρώσει τὴν φυσιογνωμία τοῦ αὐτοκράτορα, ἀποκαλώντας τὸν διαταραγμένον διανοητικὰ (φρενῶν ἐνδεία). Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, πού ἐπίσης ἐπιδιώκει τὴ δυσφήμιση τοῦ αὐτοκράτορα, τοποθετεῖ στὸ πρῶτο ἔτος τῆς θητείας τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου ὅλα τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἔχουν συνδεθεῖ μὲ τὴν πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ ἐναντίον τῆς ἀριστοκρατίας³⁰⁶, ὥστε νὰ προβάλλει συμπαγῆς ἢ εἰκόνα τοῦ περιγραφόμενου μισητοῦ αὐτοκράτορα. Ἐχοντας ἤδη κάνει λόγον δύο φορὲς γιὰ τὸ μῖσος, πού εἶχε προκαλέσει ἡ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ³⁰⁷, ὁ χρονογράφος ἀναφέρει τέλος τὴ διαφωνία, ἡ ὁποία προέκυψε ἀνάμεσα στὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν πατριάρχη. Ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄, στὰ πλαίσια τῆς οἰκοδομικῆς του δραστηριότητος³⁰⁸, εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν πατριάρχη Καλλίνικο νὰ ἀναπέμψει εὐχὴ γιὰ τὴν κατάλυση τῆς ἐκκλησίας τῆς Θεοτόκου τῶν Μητροπολίτου καὶ τῆ μεταστέγασίς της στὸ Πετρίν, προκειμένου νὰ ἀνεγεροῦν στὸ σημεῖο αὐτὸ φιάλη καὶ βάρθρα τῶν Βενέτων³⁰⁹, μαρτυρία πού παραδίδουν καὶ τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα³¹⁰. Ὁ πατριάρχης εἶχε προβάλλει τὴν εὐλογη ἀντίδρασή του ἰσχυριζόμενος ὅτι "εὐχὴν ἐπὶ συστάσει ἐκκλησίας ἔχομεν, ἐπὶ δὲ καταλύσει ἐκκλησίας οὐ παρελάβομεν"³¹¹.

Ἡ ἐκκλησία τῶν Μητροπολίτου βρισκόταν, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ χρονογράφου, στὸ Ἱερὸν Παλάτιον³¹², εἶχε κτισθεῖ, σύμφωνα μὲ τὰ Πάτρια, ἀπὸ τὸν ἀναφέρουν.

305. Βίος Καλλινίκου, 645.

306. Θεοφάνης, 367.

307. πολλὰ κακὰ ἐνδειξάμενος μισητὸν τὸν βασιλέα πεποίηκεν (...) ταῦτα πάντα ἐπηύξησε τὸ μῖσος τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν βασιλέα : Θεοφάνης, 367.

308. Head, *Justinian II*, 52 κἑ.

309. Θεοφάνης, 367-368. Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος καὶ ὁ πολὺ μεταγενέστερος Ἰωάννης Ζωναρᾶς ἀποσιωποῦν τὴν παραπάνω εἶδηση.

310. Βίος Καλλινίκου, 645 C. *Syn. Eccl. CP.*, στ. 918. Τὰ Πάτρια (III, 245) παρέχουν ἐπίσης τὴν ἴδια πληροφορία.

311. Θεοφάνης, 368.

312. Θεοφάνης, 367-368. Σύμφωνα μὲ χειρόγραφο τοῦ Βίου Καλλινίκου (σ. 645), ἡ

Ίουστινιανό Α΄ και είχε ονομασθεί έτσι, διότι μητροπολίτου οἶκος ἦν³¹³. Ὅπως, ὁμως, φαίνεται ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς δωρεᾶς (688)³¹⁴, μετὰ τὴν ὁποία ὁ αὐτοκράτορας παραχωροῦσε στὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης ἀλυκή³¹⁵, ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ παρουσιάζεται νὰ ἔχει ὡς πρώτη του φροντίδα τὴν "σύστασιν τῶν ἁγίων ἐκκλησιῶν"³¹⁶ καὶ ὄχι τὴν "κατάλυσιν". Πραγματικά, ἦταν ἕνας εὐσεβῆς αὐτοκράτορας, κάτι ποῦ δὲν ἀναφέρει ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, ἡ ὁποία τονίζει, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἕνα γεγονός ἡσσοнос σημασίας. Ἴσως, γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴ στάση ποῦ εἶχε τηρήσει ὁ ἀνώτερος κληρός ἀπέναντί του³¹⁷. Λαμβάνοντας ὑπόψη τὰ παραπάνω, θὰ μπορούσαμε νὰ εἰκάσουμε ὅτι οἱ αἰτίες γιὰ τὴ διαφωνία ἀνάμεσα στὸν πατριάρχη καὶ τὸν αὐτοκράτορα δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐντοπισθοῦν, ὅπως ἀφήνει νὰ ὑπονοηθεῖ ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, στὴν κατάλυση τοῦ ναοῦ. Ἴσως, τίς αἰτίες αὐτὲς θὰ μπορούσαμε νὰ τίς ἀναζητήσουμε στὶς γενικότερες σχέσεις τοῦ αὐτοκράτορα μετὰ τὸ βυζαντινὸ κληρο. Στὴν ὑπόθεση αὐτὴ μπορούμε νὰ ὀδηγηθοῦμε ἐπίσης, ἀν λάβουμε ὑπόψη μας τὴ ρητὴ μνεία τοῦ ἀνώνυμου βιογράφου τοῦ Καλλινίκου ὅτι ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανὸς Β΄ ἀναζητοῦσε ἀφορμὲς γιὰ νὰ καθαιρέσει τὸν Καλλίνικο ἀπὸ τὸ πατριαρχικὸ ἀξίωμα, γι' αὐτὸ καὶ τοῦ εἶχε ζητήσει τὴν κατάλυση τοῦ ναοῦ τῶν Μητροπολίτου³¹⁸. Ἡ διήγησις τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη ἀφήνει ἀνάλογους ὑπαινιγμούς· ἔχοντας μνημονεῦσει πρῶτα τὰ σχετικὰ μετὰ τὴν κατάλυση τῆς ἐκκλησίας τῶν Μητροπολίτου, ὁ χρονογράφος ἀρχίζει τὴν ἐξιστὸρησις τῶν γεγονότων ποῦ συνδέονται μετὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄³¹⁹. Ὡς μείζων καὶ πρώτη αἰτία γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ αὐτο-

ἐκκλησία αὐτὴ τοποθετεῖται ἐνδοθεν τοῦ παλατίου. Βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 197.

313. *Πάτρια*, III, 245. Βλ. Berger, *Patria*, 527.

314. Dölger, *Regesten*, ἀρ. 258.

315. Ἡ δωρεὰ ἐγένε μετὰ τὴν ἐπιτυχημένη ἐκστρατεία τοῦ 687/8 ἐναντίον τῶν σλαβικῶν φύλων τῆς Βαλκανικῆς καὶ ἰδιαίτερα τῆς περιοχῆς γύρω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη: Νικηφόρος, 36 (de Boor)-Νικηφόρος 38 (Mango)· Θεοφάνης, 364. Βλ. *Θαύματα ἁγίου Δημητρίου, Commentaire*, 189, 132 σημ. 210.

316. *Πρώτην φροντίδα διὰ παντός κεκτημένοι περὶ τῆς συστάσεως τῶν ἁγίων τοῦ Θεοφάνη ἐκκλησιῶν ἐπ' αὐταῖς ταῦτα προῖέναι βουλόμεθα ὅσα πρὸς παραμυθεῖαν αὐτῶν καὶ συστατικὴν τυγχάνουσιν πρόνοιαν*. J. M. Spieser, «Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance. I. Les inscriptions de Thessalonique», *TM* 5 (1973), 156-159.

317. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 98 κέ.

318. *Βίος Καλλινίκου*, 645.

319. Θεοφάνης, 368.

κράτορα προβάλλει τη σχεδιαζόμενη από τον αυτοκράτορα δολοφονία του πατριάρχη Καλλινίκου. Ως υπερβολική θα χαρακτηρίζαμε την άποψη, που έλλοχεύει στο κείμενο της Χρονογραφίας, ότι η διαφωνία για την κατάλυση του ναού των Μητροπολίτου, άρκοῦσε για τη ρήξη αυτοκράτορα και πατριάρχη. Πιο κοντά στο κλίμα της τότε εποχής θα ήταν η υπόθεση ότι το αίματοκύλισμα του λαού της Κωνσταντινούπολης³²⁰, σχετίζεται και με την εκκλησιαστική πολιτική του Ίουστινιανού Β΄, η οποία έθιγε την μέχρι τότε ισχύουσα κατάσταση. Άλλωστε, ο αυτοκράτορας ανατράπηκε από το μοναστικό και κοσμικό κλήρο της πρωτεύουσας.

Μετά την άνατροπή του Ίουστινιανού Β΄, κατά τις βασιλείες του Λεοντίου (695-698) και του Άψιμάρου- Τιβερίου (698-705), το ύψιστο αξίωμα της εκκλησιαστικής ιεραρχίας εξακολουθούσε να κατέχει ο πατριάρχης Καλλίνικος. Η θητεία του, όμως, έληξε όταν ο Ίουστινιανός Β΄, Ρινότμητος πλέον, ανακατέλαβε τον αυτοκρατορικό θρόνο το 705.

Οί άφηγηματικές πηγές άφηγοῦνται ότι στην επιχείρηση για την ανακατάληψη του θρόνου, σημαντική βοήθεια είχε παράσχει στον Ίουστινιανό ο χάνος της Βουλγαρίας Τερβέλ³²¹. Από την άλλη πλευρά, ο Βίος του πατριάρχη Καλλινίκου και το Συναξάριο παραδίδουν την πληροφορία ότι ο Ίουστινιανός Β΄ άνηλθε για δεύτερη φορά στον αυτοκρατορικό θρόνο, πείθοντας με δόλο τον πατριάρχη Καλλίνικο και τους "έν τέλει", αλλά γρήγορα άθήτησε τις υποσχέσεις του³²².

Άμέσως μόλις ο Ίουστινιανός Β΄ ανακατέλαβε την έξουσία (705), κατά την όμολογία όλων των πηγών *πολύν τε φόνον και κάκωσιν έν τοις ύπηκόοις έποιείτο*³²³. Αντιπαραβάλλοντας τις ποινές, που είχαν επιβληθεί τότε στους

320. Θεοφάνης, 368.

321. Νικηφόρος, 41-42 (de Boor)-Νικηφόρος, 42 (Mango)· Θεοφάνης, 374· *Παραστάσεις Σύντομοι*, 98. Βλ. I. Dujčev, «La seconda ascensione di Giustiniano II al trono imperiale», *Studi filologici e storici in onore di Vittorio de Falco*, Νεάπολη 1971, 555-562. Διασώζεται σφραγίδα του χάνου Τερβέλ με τον τίτλο του καίσαρος: Zacos-Veglery, *Seals*, άρ. 2672. Βλ. N. Oikonomides, *A Collection of Dated Byzantine Lead Seals*, Ουάσιγκτον 1986, άρ. 26.

Για το περίεργο χωρίο του λεξικού της Σούδας (τόμ. Α΄, 483), βλ. τα σχόλια στη νέα έκδοση της *Ιστορίας Συντόμου* του πατριάρχη Νικηφόρου (Mango, 201).

322. *Βίος Καλλινίκου*, 646· *Syn. Eccl. CP.*, στ. 918. Η μαρτυρία αυτή έχει έκτιμηθεί ως ήσσοнос σημασίας· βλ. Van Diēten, *Patriarchen*, 159.

323. Νικηφόρος, 42-43 (de Boor)-Νικηφόρος, 42 (Mango)· Θεοφάνης, 375· Γεώργιος

κοσμικούς και θρησκευτικούς κύκλους, γίνεται σαφές ότι ή αντιμετώπισή τους από τον αυτοκράτορα ήταν διαφορετική. Ήν για τον Λεόντιο και για τον Άψίμαρο - Τιβέριο είχαν επιβληθεί άνειπυτες πωινές με άποκορούφωμα τήν κεφαλική τιμωρία, για τον πατριάρχη Καλλίνικο άρκουσε ή πωινή τής τύφλωσης και τής έξορίας στη Ρώμη³²⁴. άξίζει νά επισημανθει ότι τó 692 ό πάπας Σέργιος (687-701) είχε άντιδράσει σθεναρά στην εκκλησιαστική πολιτική του αυτοκράτορα, άρνούμενος μάλιστα νά ύπογράψει τά πρακτικά τής Πενθέκτης³²⁵. Ήσως, ή έπεικής τιμωρία πρós τον πατριάρχη Καλλίνικο νά όφείλεται στην κατανόηση εκ μέρους του αυτοκράτορα, ότι δέν ήταν άκόμα ώριμες οι συνθήκες νά θίξει περισσότερο τον ιεράρχη αυτό και γενικότερα τον πατριαρχικό θεσμό, καθώς γνώριζε πολύ καλά ότι οι εκκλησιαστικοί κύκλοι τον είχαν άνατρέψει δέκα περίπου χρόνια νωρίτερα.

Ό πατριάρχης Κύρος³²⁶ (705-711) ήταν ιερομόναχος από τήν περιοχή τής Άμάστριδος³²⁷ του Πόντου και από τó γεγονός αυτό συνάγεται ότι δέν άνήκε στους εκκλησιαστικούς κύκλους τής βυζαντινής πρωτεύουσας, από τους όποιους προερχόταν ή πλειονότητα των πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως³²⁸. Όπως είχε συμβεί στην περίπτωση τής εκλογής του πατριάρχη Παύλου, έτσι και τώρα, ό Ίουστινιανός Β΄ άνέβαζε στον πατριαρχικό θρόνο τον εκλεκτό του, ό όποιος δέν είχε άμηση σχέση με τή Μεγάλη Έκκλησία, ούτε και με τήν εκκλησία των Βλαχερνών, εκδηλώνοντας με τον τρόπο αυτό τή δυσπιστία του πρós τους εκκλησιαστικούς κύκλους τής βυζαντινής πρωτεύουσας. Οι πηγές

Μοναχός, 733· Ζωναράς Γ΄, 327· *Βίος Καλλινίκου*, 646. Βλ. Head, *Justinian II*, 114 κέ.- Winkelmann, «Staat», 208-210.

324. Νικηφόρος, 42 (de Boor)-Νικηφόρος, 42 (Mango)· Θεοφάνης, 375· Γεώργιος Μοναχός, 733· Ζωναράς Γ΄, 327· *Βίος Καλλινίκου*, 646. Τά άγιολογικά κείμενα παρέχουν τήν άναξιόπιστη (Van Dieten, *Patriarchen*, 159) μνεία ότι, κατά διαταγή του Ίουστινιανού Β΄, ό έξόριστος Καλλίνικος είχε συλληφθει και τοιχισθει στα θεμέλια κάποιας στοάς τής Ρώμης και έπειτα από σαράντα ήμέρες ήταν άκόμα ζωντανός!

325. Στην πολιτική του Ίουστινιανού Β΄ πρós τήν Άγία Έδρα άναφέρεται διεξοδικά τó *Liber Pontificalis*, τόμ. Α΄, 371-373· βλ. Fr. Görres, «Justinian II und das römische Papsttum», *BZ* 17(1908), 439-440.- Head, *Justinian II*, 72 κέ.- T. S. Brown, *Gentlemen and Officers Imperial Administration and Aristocratic Power in Byzantine Italy A. D. 554-800*, Hertford 1984, 159 κέ.- Ohme, «Neue Einsichten», 373.

326. Ό Γεώργιος Μοναχός (σ. 733) τον όνομάζει Κυριακό.

327. Νικηφόρος, 42 (de Boor)-Νικηφόρος, 42 (Mango)· Θεοφάνης, 375· Ζωναράς, Γ΄, 327· *Χρονογραφικόν Σύντομον*, 119.

328. Βλ. πιο πάνω, σ. 78-79.

ἀναφέρουν ὡς κύριο λόγο γιὰ τὴν προβολὴ τοῦ Κύρου στὴν ἀνώτατη βαθμίδα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας τὸ γεγονός ὅτι εἶχε προείπει στὸν ἐξόριστο τότε Ἰουστινιανό, ποῦ ἐρχόταν ἀπὸ τὴ Χερσώνα γιὰ νὰ ἀνακαταλάβει τὴν ἐξουσία, ὅτι θὰ κέρδιζε καὶ πάλι τὸ χαμένο θρόνο³²⁹.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δευτέρας φάσης τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ οἱ πηγὲς δὲν προσφέρουν καμμία πληροφορία σχετικὰ μὲ τὴν κατάστασι τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας καὶ ἀποσιωποῦν τὶς σχέσεις τοῦ κλήρου μὲ τὸν αὐτοκράτορα. Καμμία, ἐπίσης, σαφὴς ἔνδειξι δὲν ὑπάρχει γιὰ τὴ στάσι ποῦ τήρησε ὁ κλῆρος τῆς πρωτεύουσας κατὰ τὴν ἐπαναφορὰ τοῦ νεωτεριστῆ αὐτοκράτορα καὶ τὴν ἐκλογὴ τοῦ ἄγνωστου, μέχρι τότε, Κύρου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Ἴσως, στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ μπορούσαν νὰ βοηθήσουν οἱ πληροφορίαι ἀπὸ τοὺς Βίους δύο συγχρόνων ἐκπροσώπων τῆς ἐκκλησίας, τοῦ λίγο μεταγενέστερου πατριάρχη Γερμανοῦ καὶ τοῦ γνωστοῦ μελωδοῦ Ἀνδρέα Κρήτης.

Ὁ Γερμανός, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοσι τοῦ ἀνωνύμου βιογράφου³³⁰, εἶχε εὐνουχισθεῖ στὰ χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου Δ΄ καὶ εἶχε ὑποχρεωθεῖ νὰ ἀκολουθήσει τὸ ἱερατικὸ ἀξίωμα εἰσερχόμενος στὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ³³¹, μαρτυρία, ἡ ὁποία ἐπιβεβαιώνεται μόνο ἀπὸ τὸ μεταγενέστερο Ζωναρά³³². Ὁ Γερμανός, λοιπόν, ἀνῆκε στὴν ἐξαιρετικὰ ἰσχυρὴ, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, ομάδα τῶν ἀξιωματούχων τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας καὶ μάλιστα ἦταν ἓνα ἐξέχον μέλος τῆς³³³. Ὄταν τὸ 705 κατέλαβαν ὁ μὲν Ἰουστινιανός Β΄ Ρινόμητος τὴ βασιλεία, ὁ δὲ Κύρος τὴν ἀνώτατη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ὁ ἀνώνυμος βιογράφος, προφανῶς ἐνοχλημένος, ἀναφέρει ὅτι παρουσιάσθησαν οἱ τῆς Κυζικηνῶν ἐκκλησίας ἐλλόγιμοι στὴν Κωνσταντινούπολι, γιὰ νὰ ἀναζητήσουν τὸ νέο τους μητροπολίτη, τὸν ὁποῖο βρῆκαν στὸ πρόσωπο τοῦ κληρικοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας, Γερμανοῦ³³⁴. Μὲ τὴ νέα του ιδιότητα μετέβη,

329. Νικηφόρος, 42 (de Boor)-Νικηφόρος, 42 (Mango)· Θεοφάνης, 375· Ζωναράς, Γ΄, 327. Βλ. Van Dieten, *Patriarchen*, 161.

330. Ὁ ἐκδότης τοῦ Βίου, συγκρίνοντας τὰ χειρόγραφα, τοποθετεῖ τὴ συγγραφὴ τοῦ κειμένου τὸν 11ο-12ο αἰώνα· βλ. Lamza, *Germanos I.*, 25.- Ševčenko, «Hagiography», 113-114.

331. Βίος Γερμανοῦ, 202. Βλ. Lamza, *Germanos I.*, 65.

332. Ζωναράς Γ΄, 331. Βλ. Lamza, *Germanos I.*, 64.

333. Βίος Γερμανοῦ, 204.

334. Βίος Γερμανοῦ, 204-205. Βλ. Lamza, *Germanos I.*, 71.

Δὲν γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς διαθέσιμες πληροφορίαι τῶν πηγῶν, ἂν ὑπάρχει κάποια σχέση ἀνάμεσα στὴν ἐκλογὴ τοῦ Γερμανοῦ ὡς μητροπολίτη Κυζίκου καὶ τὴν ἐγκατάστασι Κυπρίων στὴν Κύζικο ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανό Β΄ τὸ 691. Ἴσως, ἡ μητρόπολι Κυζίκου,

ὅπως ἄλλωστε ἦταν ἡ ὑποχρέωσή του, στὴν Κύζικο καὶ μάλιστα πρέπει νὰ ἔμεινε ἐκεῖ ὡς τὸ 715³³⁵. Στὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα θὰ μπορούσε νὰ εἶχε συντείνει καὶ τὸ ἄσχημο κλίμα³³⁶, πού ἐπικρατοῦσε μετὰ τὴν ἀνακατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν ρινότμητο αὐτοκράτορα. Μολονότι οἱ πηγές δὲν μνημονεύουν καμμία τιμωρία εἰς βάρος τοῦ κληροῦ, στὰ χρόνια τῆς δεύτερης βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, φαίνεται ὅτι τόσο ἡ ποινὴ, πού εἶχε ἐπιβληθεῖ στὸν πατριάρχη Καλλίνικο, ὅσο καὶ ὁ διορισμὸς τοῦ Κύρου, ἄσχημο μέχρι τότε μοναχοῦ, ἦταν ἀρκετὰ γιὰ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἐκκλησίας, ὥστε νὰ κατανοήσουν ὅτι οἱ διαθέσεις τοῦ τελευταίου ἐκπροσώπου τῆς Ἡρακλειανῆς δυναστείας πρὸς τὸν κληρο, δὲν πρέπει νὰ εἶχαν ἀλλάξει καὶ πολὺ ἀπὸ τὴν πρώτη του βασιλεία. Συνεπῶς, θὰ μπορούσε νὰ διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ἡ ἐπιλογή τοῦ Γερμανοῦ στὴ μητρόπολη Κυζίκου αὐτὴ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἀποφύγει τὴν βαρὴ ἀτμόσφαιρα τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Γερμανὸς ἔμεινε πραγματικὰ μακριὰ ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα καὶ μακριὰ ἀπὸ τὶς πολιτικὲς ζυμώσεις, ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ χρόνο, κατὰ τὸν ὁποῖο ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ ἦταν κάτοχος τῆς ἐξουσίας (705-711)³³⁷.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Γερμανὸ, μία ἄλλη ἐξέχουσα ἐκκλησιαστικὴ προσωπικότητα, ὁ γνωστὸς μελωδὸς Ἀνδρέας (660-740), ἀναχωροῦσε περίπου τὴν ἴδια ἐποχὴ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα γιὰ τὴν Κρήτη, μὲ τὴ νεοαποκτηθεῖσα ιδιότητα τοῦ ἀρχιεπισκόπου³³⁸. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς ἐκκλησιαστικὲς φυσιογνωμίες ἀκολου-

---

μετὰ τὴν περιπέτειά της, μὲ τὴ μετονομασία της σὲ Νέα Ἰουστινιανούπολη (πρβλ. Ἐλεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, «Ὁ 39ος κανὼν τῆς Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου (692) καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄», *Δίπτυχα* 6, 1994-1995, 169-178) ἐπιζητοῦσε ἓνα δυναμικὸ ἐκπρόσωπο τῆς ἐκκλησίας, ὅπως ἦταν ὁ Γερμανὸς, προκειμένου νὰ ἀποκατασταθοῦν τὰ "δίκαια" τῆς μητρόπολης Κυζίκου.

335. *Βίος Γερμανοῦ*, 208· *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1076 D.

336. Lamza, *Germanos I.*, 64. Ἀντίθετα, ἔχουμε ἀναφέρει τὴν προτίμηση τῶν κληρικῶν τῆς ἐπαρχίας πρὸς τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, κατὰ τὸν ἕβδομο αἰῶνα, ἐνῶ ἔχει ἐπισημανθεῖ (Παπαγιάννη, *Οἰκονομικά*, 223), ὅτι ἡ συμμετοχὴ τῶν κληρικῶν στὴν αὐλικὴ ζωὴ ἀποτελοῦσε ἓνα πρόσθετο θέλγητρο γιὰ νὰ ἐπιζητοῦν οἱ κληρικοὶ τὴν ἐγκατάστασή τους στὴν Κωνσταντινούπολη.

337. Σημειώνεται τὸ ἔτος 711 καὶ ὄχι τὸ ἔτος 715, τῆς ἀνόδου του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, γιατί στὰ χρόνια 711-715, ὅποτε βασιλεψε ὁ Βαρδάνης-Φιλιππικὸς καὶ ὁ Ἀρτέμιος- Ἀναστάσιος, ὁ Γερμανὸς βρισκόταν στὸ ἐπίκεντρο τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων.

338. Ὑπάρχει ἡ σφραγίδα του μὲ τὸν ἅγιο Τίτο στὴν πρόσθια ὄψη καὶ ἕμμετρὴ ἐπιγραφή στὴν ὀπίσθια *Κρήτης πρόεδρος, Χριστέ, σώζεις Ἀνδρέαν*. Zacos-Vegleky, *Seals*, ἀρ.

θησαν λίγο μεταγενέστερα κοινή πορεία, καθώς, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, τάχθηκαν ὑπὲρ τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τοῦ αὐτοκράτορα Βαρδάνη-Φιλιππικοῦ, μετέχοντας μάλιστα στὴ μονοθελητικὴ Σύνοδο τοῦ 712.

Ὁ Ἀνδρέας, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ βιογράφου του, Νικήτα πατρικίου καὶ κναίστορος³³⁹, εἶχε χειροτονηθεῖ καὶ αὐτὸς διάκονος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, *κατὰ βασιλικὴν πρόσταξιν*, ὕστερα ἀπὸ πολλὰ χρόνια μόνιμης ἐγκατάστασης στὴν Κωνσταντινούπολη³⁴⁰. Ὁ βιογράφος δὲν ἀναφέρει ποιὸς αὐτοκράτορας εἶχε τοποθετήσῃ τὸν Ἀνδρέα ἀνάμεσα στοὺς κληρικούς τῆς Ἁγίας Σοφίας. Θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἦταν ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄, δεδομένου ὅτι αὐτὸς παρέλαβε τὴν ὁμολογία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων, πὺρ μετέφερε τὸ 685 ὁ Ἀνδρέας, ὅταν ὁ τελευταῖος ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων³⁴¹. Δὲν ἀποκλείεται, ὁμως, αὐτὸ νὰ συνέβῃ ἀργότερα καὶ νὰ θεωρήσουμε ὅτι ὁ Ἀνδρέας ἔγινε διάκονος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας στὰ χρόνια εἴτε τοῦ Λεοντίου, εἴτε τοῦ Ἀψιμάρου-Τιβερίου.

Λίγο ἀργότερα τοῦ ἀνετέθη ἡ διοίκηση ὀρισμένων φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων τῆς πρωτεύουσας. Ὁ βιογράφος, μολονότι περιγράφει ἐκτενῶς τὴ χρηστὴ διοίκηση τῶν ἰδρυμάτων αὐτῶν ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα³⁴², εἶναι ιδιαίτερα φειδωλὸς στὴ συνέχεια, ὅταν κάνει λόγο γιὰ τὴν ἐκλογή τοῦ ἠρωᾶ του στὴν ἀρχιεπισκοπικὴ ἔδρα τῆς Κρήτης. Ἀναφέρει μάλιστα ὅτι εἶχε διορισθεῖ ἀπὸ τὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως³⁴³ καὶ παρασιωπᾶ, εἴτε ἀπὸ ἀγνοία, εἴτε ἐσκεμμένα, τὸ διορισμὸ του ἀπὸ τὸν πάπα Ρώμης, ὁ ὁποῖος καὶ διορίζε τὸν ἀρχιεπί-

1293 καὶ Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 619. Γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ "προέδρου" ὡς ἀρχιεπισκόπου, βλ. τὰ σχόλια τοῦ Laurent, *Corpus V1*, XXXI.

339. Γιὰ τὸν Νικήτα, συγγραφέα τῆς ἀγιολογικῆς διήγησης, βλ. Beck, Kirche, 561.- Θ. Ε. Δετοράκη, *Οἱ ἅγιοι τῆς πρώτης βυζαντινῆς περιόδου τῆς Κρήτης καὶ ἡ σχετικὴ πρὸς αὐτοὺς φιλολογία*, Ἀθήνα 1970, 161.

340. *Βίος Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης*, 174.

341. *Βίος Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης*, 173.

342. *Βίος Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης*, 174.

343. *Βίος Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης*, 174. Βλ. D. Tsougarakis, *Byzantine Crete. From the 5th Century to the Venetian Conquest* (Historical Monographs 4), Ἀθήνα 1988, 204. Βλ. ἐπίσης καὶ τὶς ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις τῆς Marie-France Auzépy, «De Philarète, de sa famille, et de certains monastères de Constantinople», *Les saints et leur sanctuaire à Byzance. Textes, images et monuments*, ἔκδ. Catherine Jolivet-Lévy-M. Kaplan- J.-P. Sodini, Παρίσι 1993, 133-134.

σκοπο Κρήτης μέχρι τὰ μέσα τοῦ ὄγδοου αἰώνα. Ἡ ἐκλογή του στὴν ἀρχιεπισκοπή Κρήτης τοποθετεῖται νωρίτερα ἀπὸ τὴν ἐπικρατοῦσα χρονολογία τοῦ 711³⁴⁴, δηλαδὴ στὰ χρόνια τῆς δευτέρας βασιλείας τοῦ Ρινόμητου. Ἴσως, λοιπόν, δὲν εἶναι τυχαία ἡ ταυτόχρονη φυγὴ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τῶν δύο αὐτῶν ὑψηλῶν φυσιογνωμιῶν τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας. Ἦταν, βέβαια, ὑποχρεωμένοι νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Κωνσταντινούπολη, ἐφόσον εἶχαν λάβει τὸ ἐπισκοπικὸ ἀξίωμα, ἀλλὰ, στὴν ἀπόφασή τους αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ συνέτεινε καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ ρινόμητου αὐτοκράτορα. Ἄλλωστε, μία ἄλλη ἐκκλησιαστικὴ φυσιογνωμία τῆς ἐποχῆς, καὶ πάλι ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας, ὁ διάκονος καὶ χαρτοφύλαξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Ἀγάθων³⁴⁵, ἀφήνοντας σαφέστατα νὰ ὑπονοηθεῖ ὅλη ἡ δυσαρέσκειά του πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄, σκιαγραφεῖ μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο τὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς. Ἀφοῦ χαρακτηρίζει μὲ τὰ πιὸ κολακευτικὰ λόγια τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Δ΄³⁴⁶, κάνει λόγο γιὰ "τὰ δεινὰ καὶ ἄλλεπαλλήλως κινούμενα πράγματα", τὰ ὁποῖα εἶχαν ἐπιφέρει ὄχι μόνον τὴ "μείωσιν" καὶ τὴν "κατάλυσιν" τοῦ πολιτεύματος, ἀλλὰ καὶ τῆς "βασιλείας τὴν κορυφὴν"³⁴⁷. Τὴν ἔντονη ἐπικρατοῦσα τότε ἀναταραχὴ, τὴν ὁποία ἐπίσης περιέγραψε μὲ τὰ πιὸ μελανὰ χρώματα καὶ ὁ μεταγενέστερος πατριάρχης Νικηφόρος³⁴⁸, ὁ Ἀγάθων τὴν ἀποδίδει *τῷ μάλιστα* στὸν τελευταῖο αὐτοκράτορα τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου, ἀφοῦ *μὴ μόνον εἰσάπαξ διὰ τὴν κακίστην αὐτοῦ ἐξ ἀρχῆς καὶ μαιφόνον προαίρεσιν, τῆς βασιλείας ἐκπεσεῖν καὶ ἀπορριφῆναι (...)* ἀλλὰ καὶ *δίς*³⁴⁹. Κύριος ὑπαίτιος, βέβαια, τῶν "ἄλλεπαλλήλως κινουμένων πραγμάτων" θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ πρωτευουσιάνικου κλήρου ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄, στὰ χρόνια τῆς δευτέρας βασιλείας τοῦ ὁποίου ὁ Γερμανὸς

344. Δετοράκη, *Οἱ ἅγιοι τῆς Κρήτης*, 167.

345. ACO, 2, II, 2, σ. 898 Ἡ σφραγίδα τοῦ Ἀγάθωνος μὲ τὴν Παναγία Βρεφοκρατοῦσα καὶ ἐπιγραφή μὲ τὸ ὄνομα τοῦ κατόχου καὶ τὰ ἀξιώματά του, νοτάριος καὶ καγκελλάριος, ὑπάρχει στὸ ἔργο τοῦ Laurent, *Corpus V2*, ἀρ. 1613 καὶ χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ ἑβδομοῦ αἰώνα. Ἄλλη σφραγίδα (Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1692 A), μὲ σταυρόσχημο μονόγραμμα στὴν πρόσθια ὄψη καὶ ἐπιγραφή μὲ τὸ ὄνομα καὶ τὰ ἀξιώματα, πρωτονοτάριος, καγκελλάριος, χαρτοφύλαξ, ἀποδίδεται μὲ μεγάλη πιθανότητα στὸν Ἀγάθωνα Διάκονο καὶ χρονολογεῖται στίς ἀρχές τοῦ ὄγδοου αἰώνα, καὶ μάλιστα τὸ 713, ὅταν συνέγραψε ἐκ νέου τοὺς κανόνες τῆς Ὁμοουμενικῆς Συνόδου.

346. ACO, 2, II, 2, σ. 898.

347. ACO, 2, II, 2, σ. 898.

348. Νικηφόρος, 52 (de Boor)-Νικηφόρος, 52 (Mango).

349. ACO, 2, II, 2, σ. 898-899.

και ο Άνδρέας εγκατέλειψαν την Κωνσταντινούπολη. Την ίδια ακριβώς εποχή ιδρύθηκε και η μονή της Πελεκητής στη Βιθυνία³⁵⁰, ίσως για να αποτελέσει καταφύγιο όσων είχαν πληγεί από την τρομοκρατική πολιτική του ρινότιμπτου αυτοκράτορα.

Τις διαθέσεις του κλήρου της πρωτεύουσας έναντι του Ίουστινιανού Β΄ και της εκκλησιαστικής πολιτικής του θα μπορούσαμε να τις κατανοήσουμε, επίσης, και από τις δυνάμεις που είχαν συμπαραταχθεί με τον Βαρδάνη-Φιλιππικό. Όπως έχουμε επισημάνει ήδη, ο ευγενής Βαρδάνης άνετρεψε τον πολέμιο της άριστοκρατίας, Ίουστινιανό Β΄, με την ύποστήριξη της μονής Καλλιστράτου. Για δεύτερη, συνεπώς, φορά βλέπουμε εκπροσώπους των μονών της Κωνσταντινούπολης να αντιπαρατάσσονται στον Ίουστινιανό Β΄· όσο για τον κοσμικό κληρο δέν φαίνεται να είχε λάβει μέρος στη δεύτερη άνατροπή του Ίουστινιανού Β΄. Όμως, μαζί με τον Ίουστινιανό καθαιρέθηκε και τó δημιούργημά του, ó πατριάρχης Κϋρος³⁵¹, ó όποιος περιορίσθηκε στη μονή της Χώρας³⁵². Η άμεση καθáιρεση του πατριάρχη θα μπορούσε εύλογα να σημαίνει ότι ó ιεράρχης αυτός ήταν ó εύνοούμενος του Ίουστινιανού Β΄ και δέν ύπηρξε ποτέ ó εκλεκτός των εκκλησιαστικών κύκλων της πρωτεύουσας. Τη θέση του κατέλαβε ένας εκπρόσωπος από τον κληρο της πρωτεύουσας και φυσικά εκλεκτός του νέου αυτοκράτορα³⁵³. Ήταν ó Ίωάννης, διάκονος και χαρτουλάριος του οικονομείου³⁵⁴ της Μεγάλης Έκκλησίας.

Ό νέος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ίωάννης ήταν, σύμφωνα με τον πατριάρχη Νικηφόρο, μυημένος στη μονοθελητική αίρεση, όπως, επίσης, ó μητροπολίτης Κυζίκου Γερμανός και έτεροι ιερείς και συγκλητικοί πλειστοί³⁵⁵. Η Χρονογραφία του Θεοφάνη, πιό άναλυτική, δίνει περισσότερες πληροφορίες για τούς συνεργάτες, οι όποιοι άκολούθησαν τη νέα θρησκευτική πολιτική του αυτοκράτορα. Έκτός από τον πατριάρχη Ίωάννη και τó μητροπολίτη Κυζίκου Γερμανό, ó χρονογράφος συμπληρώνει και διευκρινίζει

350. Βλ. πιό πάνω, σ. 67.

351. Χρονογραφικόν Σύγτομον, 119· Ζωναράς, Γ, 330-331.

352. Θεοφάνης, 382· Mansi, τόμ.12, στ.189 Β. Βλ. Van Dieten, *Patriarchen*, 165.

353. Van Dieten, *Patriarchen*, 166.

354. Χρονογραφικόν Σύγτομον, 119. Βλ. Dargouzes, *Όφφίκια*, 304.

355. Νικηφόρος, 48 (de Boor)-Νικηφόρος, 46 (Mango). Ό μεταγενέστερος Ζωναράς (Γ΄, 331) χαρακτηρίζει μέν τον πατριάρχη Ίωάννη ως όμóδοξο του αυτοκράτορα, αλλά δέν μνημονεύει τη συμμετοχή άλλων εκπροσώπων της Έκκλησίας στον όψιμο μονοθελητισμό.

τὴ μαρτυρία τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, σχετικὰ μὲ τὴν ταυτότητα τῶν ἐτέρων ἱερέων, τῶν ὁμοφρόνων μὲ τὸν αὐτοκράτορα: καὶ Ἀνδρέαν καὶ αὐτὸν ἐπίσκοπον Κρήτης ὄντα, Νικόλαόν τε τὸν ἀπὸ καυκοδιακόνων³⁵⁶ σοφιστὴν γεγονότα τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης³⁵⁷ κνέστορά τε τότε ὑπάρχοντα, Ἐλπίδιόν τε διάκονον τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, Ἀντίοχόν τε τὸν χαρτοφύλακα καὶ ἐτέρους τούτων ὁμοιοτρόπους· οἵτινες καὶ ἐγγράφως ἀνεθεμάτισαν τὴν ἁγίαν ἔκτην σύνοδον³⁵⁸. Γιὰ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἀναβίωσης τοῦ μονοθελητισμοῦ κάνει λόγο καὶ ὁ Διηγηματικὸς λόγος *Περὶ Συνόδων καὶ Αἱρέσεων*, ἔργο τοῦ Γερμανοῦ, μὴ γνήσιο στὸ σύνολό του³⁵⁹. Στὸ ἔργο αὐτὸ δὲν ἀναφέρεται ἡ συμμετοχὴ τοῦ συγγραφέα, οὔτε καὶ τοῦ Ἀνδρέα Κρήτης· μνημονεύεται, ὅμως, κάποιος Ἰωάννης πρεσβύτερος Κολωνείας, ὁ Νικόλαος σοφιστῆς³⁶⁰, ὁ ὁποῖος μαρτυρεῖται καὶ στὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, ἐνῶ ὁμολογεῖται ὅτι μετεῖχαν καὶ ἔτεροι, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων ἐσκεμμένα δὲν ἀναφέρονται³⁶¹. Δυστυχῶς, δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε, ἂν οἱ ἔτεροι ἦταν ἐκκλησιαστικοὶ ἢ κοσμικοί. Ἴσως, μὲ τὴν παραπάνω μαρτυρία τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ ὑπονοοῦνται, ὅσοι ἀναφέρονται στὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη. Εἶναι γεγονός, πάντως, διασταυρωμένο ἀπὸ ποικίλες πηγές, ὅτι ὁ Βαρδάνης Φιλιππικὸς εἶχε βρεῖ ὁμόφρονες, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πατριάρχου Ἰωάννη, καὶ ἄλλες ἐξέχουσες προσωπικότητες τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας³⁶². Συνεπῶς, ἡ κορυφὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πυραμίδας στὴν πλειονότητά της εἶχε ταχθεῖ ὑπὲρ τοῦ

356. Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς λέξης, βλ. C. Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, Λυών 1688 (ἀνατ. Graz 1958), στ. 625.- G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexikon*, Ὁξφόρδη 1964, s.v.

357. Du Cange, *Glossarium*, στ. 625.

358. Θεοφάνης, 382. Σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς Χρονογραφίας (σ. 362) ἀναφέρεται ὅτι τὴν ἐμμανῆ σύνοδον τοῦ Φιλιππικοῦ υπέγραψαν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης Ἀνδρέας καὶ μητροπολίτης Κυζίκου Γερμανός. Ὁ Haldon (*Seventh Century*, 321) θεωρεῖ ὅτι αὐτοὶ εἶχαν λίγες ἐπιλογές.

359. Τὰ κεφάλαια, ποὺ πραγματεύονται τὴν ἀναβίωση τοῦ μονοθελητισμοῦ, θεωροῦνται ὡς γνήσιο ἔργο τοῦ Γερμανοῦ· βλ. πιὸ κάτω, σ. 106 σημ. 403.

360. *Περὶ Συνόδων καὶ αἱρέσεων*, στ. 76 B.

361. καὶ ἐτέρων, ἃν τὰ ὀνόματα ἐκὼν ὑπερβήσομαι: *Περὶ Συνόδων καὶ αἱρέσεων*, στ. 76B.

362. Οἱ βιογράφοι τοὺς ἀποσιωποῦν τὴν αἵρετικὴ δράση τους καὶ τὴ Σύνοδο τοῦ 712, ἐνῶ τοὺς ἀναφέρουν ὡς ὀρθόδοξους: *Βίος Γερμανοῦ*, 202· *Βίος Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης*, 170. Γιὰ τὴν ὀρθοδοξία τοῦ Ἀνδρέα Κρήτης, βλ. A. Heisenberg, «Ein jambisches Gedicht des Andreas von Kreta», *BZ* 10 (1901), 505-514.

μονοθελητῆ αυτοκράτορα Φιλιππικῶν³⁶³. Ὅπως ἔχουμε ἐπισημάνει, ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη καὶ ὁ Ἀγάθων προσπάθησαν νὰ δικαιολογήσουν τὸ θρησκευτικὸ ὀλίστημα τοῦ Βαρδάνη, μὲ τὴ χάλευση τῆς πρόρρησης³⁶⁴. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἡ κορυφὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας προσπάθησε νὰ ἀποδώσει ἐξολοκλήρου τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἀναβίωση τοῦ μονοθελητισμοῦ στὸν αυτοκράτορα.

Ὁ Γερμανός, ἐπιθυμώντας προφανῶς νὰ ἀποσείσει ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ τοὺς ἄλλους ἐκκλησιαστικοὺς τὴν κατηγορία γιὰ συμμετοχὴ στὸν ὄψιμο μονοθελητισμό, ἀναφέρει ὅτι ἡ ὑπογραφή τῶν πρακτικῶν τῆς μονοθελητικῆς συνόδου ἦταν προῖον βίας³⁶⁵. Ἐπίσης, τὸ ἴδιο ἐπιχειρήμα μὲ τὸν Γερμανὸ προέβαλε καὶ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης, στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν πάπα Κωνσταντῖνο Α΄, ἐπιχειρώντας νὰ ἀποκρούσει τὴν κατηγορία τοῦ μονοθελητῆ³⁶⁶. Στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ διακήρυσσε τὴν ἀδιάσειστη πίστη του στὴν Ὁρθοδοξία καὶ ἐπιδίωκε νὰ συνδιαλλαγῆ μὲ τὸν προκαθήμενο τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας³⁶⁷, τὸν ὁποῖο ὀνομάζει *κεφαλὴν τῆς κατὰ Χριστὸν ἱερωσύνης*,³⁶⁸ ἰσχυριζόμενος ὅτι εἶχε ἀποδεχθεῖ τὸ διόρισμό του *κατ' οἰκονομίαν*, προκειμένου νὰ μετριάσει τὴν ἀτοπία τοῦ αυτοκράτορα³⁶⁹. Ἐπειδὴ, γράφει ὁ πατριάρχης Ἰωάννης στὴν ἐπιστολὴ του, ὁ αυτοκράτορας ἤθελε ἀρχικὰ νὰ διορίσει στὸν πατριαρχικὸ θρόνον κάποιον *οὐκ ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἡμῶν συλλόγου τυγχάνοντα* ἐπενέβη ὁ κλῆρος τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ μὲ τὴ δική του ἐπιμονὴ καὶ παρόρρηση ἐξελέγη πατριάρχης ὁ ἴδιος, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιθυμῆ³⁷⁰.

363. Ἀξίζει νὰ ὑπογραμμίσουμε ἐδῶ ὅτι ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 381), μολοντί παραδέχεται, δὲν μπορεῖ ἄλλωστε νὰ κάνει καὶ διαφορετικά, ὅτι ὁ αυτοκράτορας ἦταν αἰρετικός, ἀνευρίσκει, ὡστόσο, εὐκαιρία νὰ τὸν ἐπαινέσει: *καὶ ἐν μὲν ταῖς διαλαλιαῖς αὐτοῦ λόγιος καὶ ἐχέφων ἐλογίζετο*. Σύμφωνα, ἄλλωστε, καὶ μὲ τὴ μνεία ἀπὸ τῆς *Παραστάσεις Συντόμου* (σ. 160), κείμενο φιλικὸ πρὸς τὸν αυτοκράτορα Φιλιππικὸ, ὁ τελευταῖος μνημονεύεται ὡς "πρῶτος" καὶ "κατ' ἄγνοιαν πλανηθεὶς": βλ. τὰ σχόλια τῶν ἐκδοτῶν, σ. 17 κέ. Πρβλ. Tinnefeld, *Kaiserkritik*, 59-60.

364. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 70 κέ.

365. *Περὶ Συνόδων καὶ αἰρέσεων*, σ. 76 Β.

366. *τὸ ἀρρώστημα οὐκ ἐκ τῆς αἰτίας τοῦ σώματος τὴν σύστασιν εἴληφεν, ἀλλ' ἐξῶθεν βεβιασμένης καὶ ἀδοκῆτου συμφορᾶς γέγονεν ἀποτέλεσμα*: ACO, 2, II, 2, σ. 902. Βλ. J. M. Sansterre, «Le pape Constantin Ier (708-713) et la politique religieuse des empereurs Justinien II et Philippikos», *Archives d'Histoire Pontificale* 22 (1984), 7-29.

367. ACO, 2, II, 2, σ. 901-902. Βλ. Van Dieten, *Patriarchen*, 169-173.

368. ACO, 2, II, 2, σ. 902.

369. ACO, 2, II, 2, σ. 903. Βλ. Van Dieten, *Patriarchen*, 168-169.

Σε όλη την επιστολή είναι διάχυτη ή διάθεση απολογίας και συμβιβασμού με τον πάπα, καθώς η Ρωμαϊκή εκκλησία είχε αντιδράσει σθεναρά στη μονοθελητική εκκλησιαστική πολιτική του αυτοκράτορα³⁷¹.

Ήξιζει να τονισθεί και να σχολιασθεί ένα σημείο της επιστολής, όπου ο ίδιος ο πατριάρχης αναφέρει ότι είχε δηλώσει ένορκα στον αποκρισιάρχο του πάπα, όταν ακόμα η άναξωπύρωση του μονοθελητισμού ήταν στο απόγειό της, την ακλόνητη πίστη του στην Όρθοδοξία. Αμέσως μετά σπεύδει να δηλώσει: "Γνωρίζετε και σεις, αγιώτατοι, όπως σας έχει διδάξει η πείρα σας, ότι χωρίς τεχνάσματα και σύνεση δεν είναι καθόλου εύκολο, σ' αυτούς τους δύσκολους καιρούς, να άντεπεξέλθουμε απέναντι στην κοσμική έξουσία"³⁷². Σύμφωνα με την παραπάνω όμολογία του πατριάρχη Ίωάννου, η υιοθέτηση του μονοθελητισμού αυτή την εποχή δεν ήταν τίποτ' άλλο, παρά αποτέλεσμα *τέχνης και περινοίας*. Δανειζόμενος τα λόγια του Διονυσίου του Άρεοπαγίτου, έξομολογείται στον πάπα Κωνσταντίνο: *άλογον όμοϋ και σκαιόν (...) τό μη τή δυνάμει του σκοποϋ προσέχειν, αλλά ταίς λέξεσιν*³⁷³. Τέχνασμα και περίσκεψη απαιτούσε, λοιπόν, ή τότε συγκυρία, ή όποια δεν είχε γίνει κατανοητή από την εκκλησιαστική άρχή της Ρώμης. Ο κύριος σκοπός, όμως, στον όποιο πρέπει να ήταν μυημένος ό ανώτερος κληρος της πρωτεύουσας, σε σημείο που να έμφανίζεται ως όπαδός του μονοθελητισμού, όπωσδήποτε δεν ήταν ή Όρθοδοξία, αλλά ό φορέας της, που την εποχή αυτή, εκτός από την εκκλησιαστική ήγεσία της Ρώμης, ήταν ό Ίουστινιανός Β΄ Ρινότμητος. Συνεπώς, ή άναβίωση του μονοθελητισμού και ή υιοθέτησή του από έξεχουσες προσωπικότητες του κλήρου άφορούσε όχι τον άναθεματισμό της Σ΄ Οίκουμηνικής Συνόδου, αλλά κυρίως την άνατροπή για δεύτερη φορά του ύπερορθόδοξου εύσεβους, αλλά νεωτεριστή, αυτοκράτορα Ίουστινιανού Β΄, από τις ίδιες περίπου δυνάμεις, οι όποιες τον είχαν άνατρέψει και πάλι, δέκα έξι χρόνια νωρίτερα.

Άδιάσειστο τεκμήριο για τις νόθες και πρόσκαιρες μονοθελητικές έπιλογές των εκκλησιαστικών άξιωματούχων της εποχής άποτελεί ή στάση, που τήρησε ό κληρος της πρωτεύουσας στην άποκατάσταση της όρθοδοξίας από τό διάδοχο του Φιλιππικου, τον Άρτέμιο-Άναστάσιο (713-715). *Άνακηρύττεται δέ (...) βασιλεύς εύσεβής και όρθόδοξος Φιλαρτέμιος τουνομα, (...) ψήφω κοινή και*

370. ACO, 2, II, 2, σ. 902.

371. *Liber Pontificalis*, 392. Βλ. J. Richards, *The Popes and the Papacy in the Early Middle Ages 476-752*, Λονδίνο 1979, 214.- Για την άπόρριψη των αυτοκρατορικών συμβόλων στη Ρώμη, βλ. Brown, *Gentlemen and Officers*, 155-156.

372. ACO, 2, II, 2, σ. 903.

373. ACO, 2, II, 2, σ. 903-904.

δοκιμασία της τε ιεραῆς συγκλήτου και παντός του ιερατικού καταλόγου των τε επιδημούντων φιλοχρίστων ἐκστρατευμάτων και του πολιτικού δήμου παντός ἀναγορευθείς³⁷⁴. Ἀπὸ τῆ μαρτυρία αὐτή, προκύπτει ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κύκλοι μαζί με τὴ σύγκλητο, "τὰ ἐπιδημούντα φιλόχριστα ἐκστρατεύματα"³⁷⁵, και τὸν "πολιτικὸν δῆμον" τῆς Κωνσταντινούπολης εἶχαν ἀνεβάσει τὸν Ἀρτέμιο-Ἀναστάσιο στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο³⁷⁶. Ἐνῶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κύκλοι εἶχαν ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴν ἀναβίωση τοῦ μονοθελητισμοῦ, τώρα παρουσιάζονται νὰ ὑποστηρίζουν τὴν Ὀρθοδοξία και τὴν Ὡ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο. Ὁ πατριάρχης Ἰωάννης παρέμεινε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο και μάλιστα ὁ ἴδιος ἔσπεψε αὐτοκράτορα τὸν ὀρθόδοξο Ἀρτέμιο³⁷⁷. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στοὺς δύο ὀρθόδοξους αὐτοκράτορες, Ἰουστινιανὸ Β΄ και Ἀρτέμιο-Ἀναστάσιο, θὰ πρέπει νὰ ἐντοπισθεῖ στὴ στάση ποὺ τήρησαν ἐναντι τοῦ κλήρου. Τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχη Ἰωάννου ἀπηχεῖ ἀκριβῶς τὴν ἀρμονικὴ σχέση τοῦ Ἀρτεμίου με τὸν κληρο τῆς πρωτεύουσας, καθὼς χαρακτηρίζει τὸ νέο αὐτοκράτορα ὡς ἐξῆς: *κατὰ πάντα ἐνάρετον, ἐφάμιλλόν τε και ἄξιον τοῦ ὕψους τῆς βασιλείας, κεκτημένον τῆς ὀρθοδοξίας τὸν ζῆλον και τῶν τρόπων τὸ κόσμιον*³⁷⁸. Ἄν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κύκλοι εἶχαν καταφύγει στὴν "τέχνην" και στὴν "περίνοιαν" γιὰ νὰ ἐκθρονίσουν ὀριστικὰ τὸν νεωτεριστὴ Ἰουστινιανὸ Β΄, με ἰδιαίτερη εὐκολία ἀνέτρεψαν τὸν Βαρδάνη-Φιλιππικό, ὡς αἰρετικὸ, ἐπιβάλλοντας τὸν ὀρθόδοξο Ἀρτέμιο-Ἀναστάσιο. Οἱ ἀρχιερεῖς, οἱ ὁποῖοι φρόντιζαν γιὰ τὴν εἰρήνη και τὴν ὁμόνοια

374. ACO, 2, II, 2, σ. 900. Ὁ λόγιος τοῦ δωδεκάτου αἰῶνα Ζωναρᾶς ἀναφέρει ὅτι οἱ τε τῆς συγκλήτου βουλῆς και ὁ δημῶδης ὄχλος (Γ΄, 331) εἶχαν ἀνεβάσει τὸν Ἀρτέμιο-Ἀναστάσιο στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο, ἐνῶ οἱ πλησιέστερες πρὸς τὰ γεγονότα πηγές, ἡ *Ἱστορία Σύντομος* τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου [49 (de Boor)-Νικηφόρος, 48 (Mango)] και ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 383) τονίζουν τὴ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ.

375. Beck, *Senat*, 31 και σημ. 60. Πρὸβλ. P. A. Yannopoulos, «Le couronnement de l'empereur à Byzance: rituel et fond institutionnel», *Byzantion* 61 (1991), 85. Ὅσο γιὰ τὰ "ἐπιδημούντα φιλόχριστα ἐκστρατεύματα" δείχνουν νὰ ὑπονοοῦν τὸ στρατὸ τοῦ Ὀψικίου βλ. Haldon, *Praetorians*, 475. Πρὸβλ. Karayannopoulos, *Die Entstehung*, 34.

376. Γιὰ τὴν ἄνοδο τοῦ Ἀναστασίου, τοὺς συνεργάτες και τὸ κοινωνικὸ περιεχόμενον τῆς πολιτικῆς του, βλ. Λουγγῆ, «Δοκίμιον», 160-163. Ὁ Winkelmann («Staat», 211) ἔχει διατυπώσει τὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ Ἐκκλησία εἶχε προσφέρει τὴν ὑποστήριξή της στὸν Ἀρτέμιο Ἀναστάσιο.

377. ACO, 2, II, 2, σ. 900.

378. ACO, 2, II, 2, σ. 906.

τῆς Ἐκκλησίας "ἀνεκέρυξαν" καὶ "ἀνηγόρευσαν" τὸν Ἀρτέμιο αὐτοκράτορα καὶ συγχρόνως τὴν Σ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο³⁷⁹. ἡ μαρτυρία αὐτὴ τοῦ Ἀγάθωνος μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διακρίνουμε ὅτι ἡ παντοδυναμία τοῦ κλήρου εἶχε πλήρως ἀποκατασταθεῖ, μετὰ τὴν μεταρρυθμιστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β', ἀπειλούμενη, ὁμως, τῶρα ἀπὸ τὴν νέα δύναμη τοῦ στρατοῦ τοῦ θέματος Ὀψικίου³⁸⁰.

Δὲν θὰ πρέπει νὰ εἶναι τυχαῖο ὑπὸ τίς κρατοῦσες τότε συνθήκες ὅτι στὴ θέση τοῦ παραιτηθέντος ἢ ἀποθανόντος, κατὰ τὸ χρονογράφο³⁸¹, πατριάρχη Ἰωάννου, εἶχε ὀρισθεῖ ὁ μέχρι τότε μητροπολίτης Κυζικίου Γερμανός, μολονότι τὸ κανονικὸ δίκαιο ἀπαγόρευε στὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως νὰ προέρχεται ἀπὸ ἄλλη ἐπισκοπὴ³⁸². Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τίς μαρτυρίες τῶν πηγῶν³⁸³, γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ νέου πατριάρχη εἶχαν συνεργασθεῖ ἐκκλησιαστικοὶ ἀξιωματοῦχοι καὶ σύγκλητος, ἐνῶ τὸν πρῶτο λόγο φαίνεται ὅτι εἶχε ὁ κλῆρος τῆς πρωτεύουσας. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἡ ἐπιλογὴ τοῦ Γερμανοῦ, ὁ ὁποῖος λίγα χρόνια πρὶν, μετεῖχε ἐνεργὰ στὸ μονοθελητισμὸ τοῦ Φιλιππικοῦ, δὲν προξένησε καμμία ἀναταραχὴ, ὅταν ἐκφωνήθηκε τὸ *μιτατόριν*³⁸⁴ *μεταθεσίμου*³⁸⁵. Γιατί, ἀκριβῶς οἱ ἴδιοι κύκλοι ποῦ εἶχαν φέρεи στὴν ἐξουσία τὸν Ἀναστάσιο καὶ κυριαρχοῦσαν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ στὴ Βασιλεύουσα, πρωτοστάτησαν καὶ στὴν ἐκλογὴ τοῦ Γερμανοῦ ὡς πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ἔχοντας παράλληλα καὶ τὴ συγκατάθεση τοῦ προκαθημένου τῆς Ἁγίας

379. ACO, 2, II, 2, σ. 900.

380. Ἡ πρώτη ἀσφαλῆς μνεία τοῦ κόμητος Ὀψικίου ἐντοπίζεται στὰ πρακτικὰ τῆς Σ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου· *Θεοδώρου τοῦ ἐνδοξοτάτου ἀπὸ ὑπάτων, πατρικίου, κόμητος βασιλικοῦ ὀψικίου*: ACO, 2, II, 1, σ. 856. Βλ. *De Thematibus*, 127.- Karayannopoulos, *Die Entstehung*, 30 κέ.- Oikonomidès, *Listes*, 348.- Haldon, *Praetorians*, 197.- Winkelmann, *Ämterstruktur*, 72-76. Βλ. ἐπίσης, T. C. Lounghis, «A Deo conservandum imperiale obsequium. Some notes concerning field troops during the "Dark Ages"», *Bsl* 52 (1991), 54 καὶ σημ. 5-6.

381. Τὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη (σ. 362) μνημονεῦει ὅτι ὁ πατριάρχης Ἰωάννης πέθανε τρία χρόνια μετὰ τὴ μονοθελητικὴ Σύνοδο τοῦ 712. Περὶ τοῦ θανάτου ἢ τῆς παραίτησης τοῦ πατριάρχη Ἰωάννου, βλ. Van Dieten, *Patriarchen*, 173, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι ὁ πατριάρχης πέθανε τὸ 715 καὶ δὲν παραιτήθηκε.

382. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 78 καὶ Lamza, *Germanos I.*, 89.

383. Θεοφάνης, 384. Τὴν ἴδια πληροφορία διασώζει καὶ ὁ *Βίος Γερμανοῦ* (σ. 208).

384. Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς λέξης: Du Cange, *Glossarium*, στ. 657-658.- Dargrouzès, *Ὀφφίκια*, 149.

385. Θεοφάνης, 384· *Βίος Γερμανοῦ*, 208· Ζωναρᾶς Γ', 331· Θεοδόσιος Μελιτηνός, 118· Λέων Γραμματικός, 786.

Ἔδρας³⁸⁶. Ὁ Βίος τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου περιγράφει διὰ μακρῶν τῆ θεορμῆ ὑποδοχῆ, ποὺ τοῦ ἐπιφύλαξαν οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκδήλωσι, στὴν ὁποία εἶχαν παρευρεθεῖ καὶ οἱ γονεῖς τοῦ μεταγενέστερου μάρτυρα τῆς εἰκονομαχίας³⁸⁷.

Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ σηματοδοτεῖται ἀπὸ τὴν ἀντίδραση τῶν πολιτικῶν κύκλων τῆς πρωτεύουσας - καὶ θὰ συμπληρώναμε καὶ τῶν θρησκευτικῶν³⁸⁸- στὴ βίαια προβολὴ τῶν στρατιωτικῶν³⁸⁹. Ἀπεχθάνεται μὲν ὁ Ἀναστάσιος ὑπὸ τῶν ἐκ τοῦ Ὀψικίου ταξεωτῶν³⁹⁰, ἀναφέρει σαφέστατα καὶ ἐπιγραμματικά ὁ ἀνώ- νυμος συγγραφέας τοῦ Βίου τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ ἡ ἀπέχθεια αὐτὴ γρήγορα ξέσπασε στὴν ἐνοπλὴ διαμάχη, τὴν ὁποία περιγράφει συνοπτικά ἡ ἴδια πηγὴ καὶ μὲ περισσότερες λεπτομέρειες ἡ *Ἱστορία Σύντομος* τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου καὶ ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη³⁹¹. Οἱ πηγὲς χρησιμοποιοῦν μειωτικὸς χαρακτηρισμοὺς γιὰ τοὺς στασιαστὲς, φανερώνοντας τὴν ἐχθρικὴ τους διάθεση πρὸς τὸ στρατὸ τοῦ Ὀψικίου³⁹². Οἱ ἐπαναστατημένοι Ὀψικιανοί, ἀφοῦ ἀνέδειξαν δικὸν αὐτοκράτορα στὸ Ἄδραμύττιο, τὸν Θεοδόσιο Γ΄ (715-717), γιὸ τοῦ Τιβερίου-Ἀψιμάρου³⁹³, κατευθύνθηκαν πρὸς τὴν πρωτεύουσα. Ἀλλά, γιὰ νὰ κυριαρχήσουν ἐκεῖ χρειάστηκαν περίπου ἕξι μῆνες (Μάιος- Νοέμβριος 715)³⁹⁴.

Σθεναρὴ ἦταν ἡ ἀντίσταση, ποὺ προέβγαλαν οἱ "ἄρχοντες" τῆς πόλεως, μὲ ἐπικεφαλῆς πιθανότατα τὸν πατριάρχου Γερμανοῦ, καθὼς ὁ αὐτοκράτορας εἶχε

386. Θεοφάνης, 385· *Βίος Γερμανοῦ*, 208. Βλ. V. Grumel, «La Vie anonyme de saint Germain de Constantinople», *EO* 30 (1931), 427 καὶ Lamza, *Germanos I.*, 89.

387. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1077 A-C.

388. Ὁ Fr. Winkelmann («Staat», 211) δείχνει νὰ ἀναγνωρίζει τὴν ἰσχύ τῶν θρησκευτικῶν κύκλων στὰ χρόνια τοῦ Ἀναστασίου.

389. *Eine Reaktion der zivilen Kreise der Kapitale gegen das Vorsprechen des Militärs: Beck, Senat*, 31.

390. *Βίος Γερμανοῦ*, 216.

391. Νικηφόρος, 50 (de Boor)-Νικηφόρος, 51 (Mango)· Θεοφάνης, 385-386. Βλ. Kaegi, *Military Unrest*, 210.- Haldon, *Praetorians*, 200.- Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 162-163.

392. Θεοφάνης, 386· Νικηφόρος, 51 (de Boor)-Νικηφόρος, 51 (Mango)· Ζωναρᾶς Γ΄, 332· *Βίος Γερμανοῦ*, 216.

393. G. V. Sumner, «Philippicus, Anastasius II and Theodosius III», *GRBS* 17 (1976), 287-289. Βλ. καὶ πρὸ κάτω, σ. 120.

394. Νικηφόρος, 50 (de Boor)-Νικηφόρος, 50 (Mango)· Θεοφάνης, 386· *Βίος Γερμανοῦ*, 216. Γιὰ τὴ χρονολόγησι τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς, βλ. Sumner, «Philippicus», 291, 296.

καταφύγει στὴ Νίκαια³⁹⁵, αἰσθανόμενος προφανῶς ἀνασφάλεια στὴν πρωτεύουσα του, τὰ τεῖχη τῆς ὁποίας εἶχε πρόσφατα ἐνισχύσει³⁹⁶. Ἡ ἡγετική προσωπικότητα τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ μὲ τὴν πείρα στὰ πολιτικά καὶ ἐκκλησιαστικά πράγματα, τὴν ὁποία τοῦ ἀναγνωρίζει ὁ πάπας Γρηγόριος Β΄³⁹⁷, φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦσε ἐγγύηση γιὰ τοὺς ἄρχοντες ποὺ εἶχαν παραμείνει στὴν πρωτεύουσα, γιὰ νὰ συνεχίσουν νὰ προβάλλουν ἀντίσταση, ἢ ὁποία τελικὰ κράτησε ἕξι μῆνες³⁹⁸. Τόσο αὐτὰ ποὺ ἀναφέρθηκαν, ὅσο καὶ ἡ μαρτυρία ὅτι ὁ Θεοδόσιος, ὅταν κατέλαβε τὴν ἐξουσία τὸν Νοέμβριο τοῦ 715, ἀνέθεσε στὸν πατριάρχη καὶ στοὺς "ἄρχοντες" τοῦ Ἀρτεμίου νὰ μεταβοῦν στὴ Νίκαια καὶ νὰ τὸν διαβεβαιώσουν ὅτι θὰ παρέμενε ἀσφαλῆς³⁹⁹, ὑποδηλώνουν τὴν πολιτικὴ δραστηριότητα τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη ἀναφέρει καὶ πάλι τὸν ἀνώτατο ἐκκλησιαστικὸ ἄρχοντα νὰ μεσολαβεῖ γιὰ τὴν εὐρυθμία τῶν δυναστικῶν ἀλλαγῶν, στὸ ἀπόσπασμα, τὸ σχετικὸ μὲ τὴν ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν Λέοντα Γ΄ (25 Μαρτίου 717)⁴⁰⁰.

Ἡ ἡγετικὴ φυσιογνωμία τοῦ "ἐμπείρου στὰ ἐκκλησιαστικά καὶ πολιτικά πράγματα" πατριάρχη Γερμανοῦ, ἢ σχεδὸν ἀποκλειστικὴ προέλευση τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς ἀξιωματούχους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὁ οὐσιαστικὸς ρόλος τοῦ πρωτεύουσιάνικου κληροῦ στὶς πολιτικὲς ἐξελίξεις κατὰ τὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ ὑποδηλώνουν τὴν τεράστια δύναμη τοῦ κληροῦ τῆς πρωτεύουσας. Τὴν ἰσχὺ αὐτὴ ἐπιδίωξε μάταια, ὅπως εἶδαμε, νὰ περιστείλει ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄, χωρὶς νὰ ὑπεσέλθει στὴν ἀνακίνηση δογματικῶν προβλημάτων, ἀλλὰ παραμένοντας πάντοτε πιστὸς στὴν Ὁρθοδοξία. Αὐτὴ τὴν παντοδυναμία τοῦ κληροῦ σὲ ἐκκλησιαστικὸ καὶ σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο, φωτεινὸ παράδειγμα τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ὁ πατριάρχης Γερμανός, εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει ἡ νέα στρατιωτικὴ ἀρχὴ τοῦ Λέοντος Γ΄, ὅταν τὸ 717 κατέλαβε τὴν ἐξουσία.

395. Νικηφόρος, 51 (de Boor)-Νικηφόρος, 51 (Mango)· Θεοφάνης, 385· Βίος Γερμανοῦ, 216.

396. Νικηφόρος, 50 (de Boor)-Νικηφόρος, 49 (Mango)· Θεοφάνης, 384.

397. Ἡ μαρτυρία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ πάπα Γρηγορίου Β΄ μὲ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ΄, ὅπου ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα: *Τοῦτον ὀφείλεις ὡς πατέρα καὶ διδάσκαλον συμβουλευέσθαι, ὡς παλαιὸν καὶ ἔχοντα πείραν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων*: Gouillard, «Aux origines», 291.

398. Νικηφόρος, 51 (de Boor)-Νικηφόρος, 51 (Mango)· Θεοφάνης, 386· Ζωναρᾶς, Γ΄ 332· Βίος Γερμανοῦ, 216.

399. Νικηφόρος, 51 (de Boor)-Νικηφόρος, 51 (Mango)· Θεοφάνης, 386.

400. Θεοφάνης, 390. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 79-80.

**Δ΄. Πρὸς τὴ δημιουργία ἐνὸς «εἰκονομαχικοῦ» κλήρου: ἡ
προσπάθεια τῶν αὐτοκρατόρων Λέοντος Γ΄ καὶ Κωνσταντίνου
Ε΄ νὰ περιστείλουν τὴν παντοδυναμία τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου.**

Ἡ παντοδυναμία τοῦ κλήρου, ὅπως τὴν ἔχουμε περιγράψει στὸ οἰκεῖο κεφάλαιο, φαίνεται ὅτι ἴσχυε καὶ στὰ τέλη τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ ὄγδοου αἰώνα, περισσότερο ἴσως ἀπὸ ποτέ. Τὸν πατριαρχικὸ θρόνον κατεῖχε μία ἐξέχουσα ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολιτικὴ φυσιογνωμία, ὁ πατριάρχης Γερμανός, ὁ ὁποῖος εἶχε λάβει τὸ ὕψιστο ἀξίωμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας κατὰ παρέκκλιση τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων, ἀλλὰ μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη τῆς πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας⁴⁰¹.

Ὅταν ὁ Λέων Γ΄ ἀνέλαβε τὴ διακυβέρνηση τῆς αὐτοκρατορίας, ὁ κληρὸς, ὅπως καὶ τὰ μοναστήρια, ἦταν καὶ παρέμεναν πανίσχυρα⁴⁰². Ὁ πατριάρχης Γερμανός στὸ *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*, ἔργο μὴ γνήσιο στὸ σύνολό του⁴⁰³, τὸ ὁποῖο ἀπηύθυνε μετὰ τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνον (730) στὸν ἄγνωστο ἀπὸ ἄλλες πηγές⁴⁰⁴, διάκονο Ἄνθιμο, ἀναγνώριζε ὅτι πρὸς τὰ τέλη τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ ὄγδοου αἰώνα, ἡ Ἐκκλησία τὸν ἴδιον ἀπελάμβανε κόσμον, πανταχόθεν τῆς αἰρετικῆς δυσσεβείας ἐκβεβλημένης⁴⁰⁵, ἐννοώντας βέβαια τὴ νίκη τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι στὶς αἱρέσεις. Ὁ

401. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 103.

402. Μὲ μόνη ἐξαίρεση τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, κατὰ τὴν ὁποία, ὅπως ἔχουμε παρατηρήσει, εἶχε ἀμφισβητηθεῖ ἐντονα αὐτὴ ἡ παντοδυναμία ἀπὸ τὸν αὐτοκρατορικὸ θεσμό, ἀλλὰ μὲ θλιβερὰ γιὰ αὐτὸν ἀποτελέσματα.

403. Τὰ κεφάλαια μ΄-μδ΄ (στ. 77Α-81Α), τὰ σχετικὰ μὲ τὴν εἰκονομαχία, θεωροῦνται ὡς ξένο σῶμα στὸ συνολικὸ ἔργο καὶ πρέπει νὰ εἶχαν γραφεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ 754, ἐνῶ συγγραφέας τῶν ὑπολοίπων μερῶν θεωρεῖται ὁ πατριάρχης Γερμανός· βλ. Stein, *Bilderstreit*, 262-268. Ὁ Gero (*Leo III*, 97 σημ. 14) ἔχει διατυπώσει τὴν ἀποψη ὅτι ἡ πατρότητα τοῦ Διηγηματικοῦ λόγου ἀνήκει ἐξ ὀλοκλήρου στὸν πατριάρχη Γερμανό.

404. Ὁ Stein (*Bilderstreit*, 262) σημειώνει ὅτι ὁ Ἄνθιμος ἐνδεχομένως εἶχε καταφύγει στὴ μονὴ τῆς Χώρας, ὅπως καὶ ὁ πατριάρχης Γερμανός· βλ. πιὸ κάτω, σ. 163.

405. *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*, στ. 76 C.

μεταγενέστερος πατριάρχης Νικηφόρος χρησιμοποιεί τις ίδιες περίπου εκφράσεις για να δηλώσει την τάξιν (κόσμον), ή όποια είχε επικρατήσει στην ανατολική Έκκλησία και σχολιάζει με τα ακόλουθα λόγια την κατάσταση της Έκκλησίας, λίγο πριν από το νεωτερισμό (καινισμόν) της εικονομαχίας: *εὐθύς δέ ἡ ἀνά τὴν Ἐὼ ἐκκλησία τὸν ἑαυτῆς ἐστολίζετο κόσμον, καὶ τὸν καινισμόν τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἐδέξατο*⁴⁰⁶. Ἡ εὐκοσμία της Έκκλησίας, για την οποία καυχῶνται οἱ δύο συγγραφεῖς, ἐπρόκειτο γρήγορα νὰ διασαλευθεῖ.

Δέκα περίπου χρόνια μετὰ τὴν ἄνοδό του στὴν ἐξουσία, ὁ Λέων Γ΄, ὅπως μᾶς βεβαιῶνουν οἱ πηγές⁴⁰⁷, γύρω στὸ 726/740⁸, ἐξεδήλωσε ἀνοικτὰ τὴν ἐχθρική στάση του ἐναντίον τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων: *Τούτῳ τῷ ἔτει ἤρξατο ὁ δυσσεβῆς βασιλεὺς Λέων τῆς κατὰ τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων καθαιρέσεως λόγον ποιεῖσθαι*⁴⁰⁹. Ὁ συγγραφέας τοῦ *Περὶ συνόδων καὶ αἰρέσεων* ἀποδίδει τὴν ἀρχὴ τῆς εἰκονομαχίας στὸν *μισάνθρωπο δαίμονα*, ἀποφεύγοντας νὰ μιλήσει γιὰ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ΄⁴¹⁰. Ὁ *μισάνθρωπος δαίμων*, λοιπόν, ἦταν αὐτὸς ποὺ εἶχε καταφέρει νὰ ἀνατρέψει τὴν εὐκοσμία τῆς Έκκλησίας καὶ γιὰ τὴν ὑλοποίηση τοῦ σκοποῦ του χρησιμοποίησε δύο ὄργανα: τὸ "ἱερατικὸν σχῆμα", τοὺς ἱερεῖς, δηλαδή, τὴ σκέψη τῶν ὁποίων συσκοτίζε μὲ δολιότητα καὶ "τοὺς φιλοχρίστους λαούς", στοὺς ὁποίους κήρυττε τὶς ἀπόψεις του⁴¹¹.

Σκόπιμο εἶναι νὰ σχολιασθεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ χρῆση τοῦ ὄρου "φιλόχριστος λαός" ἢ καὶ "λαός" ἀπὸ τὶς πηγές ποὺ ἀφηγοῦνται τὰ πρῶτα

406. Ἀντιρρητικός τρίτος, στ. 532 Α.

407. Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1084 Β· Βίος Μαρτύρων Κωνσταντινούπολης, 437- Gouillard, «Aux origines», 279.

408. Γιὰ τὶς διάφορες χρονολογίες ποὺ ἔχουν προταθεῖ, βλ. Rochow, *Theophanes*, 111.

409. Θεοφάνης, 404. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 111.

410. Κοινὸ τόπο στὴ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία ἀποτελεῖ ἡ ἀπόδοση στοὺς δαίμονες γεγονότων ποὺ προκαλοῦνται μὲ ἀνθρώπινη ἐνέργεια· βλ. C. Mango, «Diabolus Byzantinus», *Homo Byzantinus: Papers in honor of Alexander Kazhdan*, ἔκδ. Α. Cutler and S. Franklin = *DOP* 40 (1992), 215-223.- Ἀναγνωστάκη, «Τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Ἀδριανοῦ», 195-226.

411. *φίλον τῷ μισανθρώπῳ δαίμονι πολυτρόποις ἀπάταις παρασφάλλειν τὸν ἄνθρωπον, καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐκοσμίας ἀνασοβεῖν τὴν κατάστασιν· ὁ δὲ καὶ τὰ νῦν ἐπεδείξατο, καὶ τῶν κατ' ἀλλήλων ὀρᾶσθαι πόλεμον τὰς ἐκκλησίας ὑπέθετο, δι' ὧν ὀργάνων εἰς τοῦτο συνασπισζόντων ἐφεύρατο, τῷ μὲν ἱερατικῷ σχήματι τὴν δολερὰν συσκιαζόντων διάνοιαν, τοῖς δὲ φιλοχρίστοις λαοῖς οἰκείαν ἐρευγομένων κατήχησιν. Περὶ συνόδων καὶ αἰρέσεων, στ. 77 Α-Β.*

στάδια της εικονομαχίας. Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος στήν *Ἱστορίαν Σύντομον*, ἄφου κάνει λόγο γιά τήν υἰοθέτηση ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορα τῆς ἀνεικονικῆς λατρείας⁴¹², μαρτυρεῖ ὅτι ὁ αὐτοκράτορας *ἐκδιδάσκειν δέ τὸν λαὸν τὸ οἰκεῖον ἐπεχειρεῖ δόγμα*⁴¹³. Ὁ βιογράφος τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου, Στέφανος Διάκονος, ἀναφέρει ὅτι ὁ Λέων Γ΄ εἶχε συγκεντρώσει τὸν ὑπ' αὐτοῦ λαὸν καὶ τοῦ εἶχε δηλώσει ὅτι δὲν πρέπει νὰ τιμᾷ τις εἰκόνες γιατί εἶναι εἰδωλα⁴¹⁴. Στὴ συνέχεια, ὁ συγγραφέας θέλοντας προφανῶς νὰ μειώσει τὴν ἀπήχηση ποὺ εἶχε ὁ Ἰσαυρος αὐτοκράτορας, συμπληρώνει ὅτι "ὁ φιλόχριστος καὶ ὀρθόδοξος λαός" εἶχε διαμαρτυρηθεῖ, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ αὐτοκράτορας νὰ σιωπήσει καὶ νὰ ἀλλάξει τὸ θέμα τῆς ὁμιλίας του⁴¹⁵.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ συνηθισμένη ἔννοια τῆς λέξης λαός εἶναι ἓνα πλῆθος ἀνθρώπων⁴¹⁶. Ὅμως, στὰ προαναφερθέντα ἀποσπάσματα νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ νοοῦνται γενικά οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ μία ὀργανωμένη ὁμάδα, κοντὰ στὸν αὐτοκράτορα (τὸν ὑπ' αὐτοῦ λαὸν), ὁ στρατός⁴¹⁷. Ἀπὸ τὴν ἀκριβόλογη διατύπωση ἑνὸς χωρίου τῆς πρώτης ἐπιστολῆς τοῦ πάπα Γρηγορίου Β΄ (715-

412. Νικηφόρος, 57 (de Boor)-Νικηφόρος, 60 (Mango).

413. Νικηφόρος, 57 (de Boor)-Νικηφόρος, 60 (Mango).

414. *Καὶ τὸν ὑπ' αὐτοῦ λαὸν ἐκκλησιάσας, μέσον πάντων (...) ἐρεύξατο τὴν ἐλεεινὴν ἐκείνην φωνήν: Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1084 C. Ἀξίζει νὰ υπογραμμίσουμε ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου καὶ ὁ συγγραφέας τοῦ *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων* χρησιμοποιοῦν τὸ ἴδιο ρῆμα *ἐρεύγομαι* γιὰ νὰ δηλώσουν τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ αὐτοκράτορας διέδιδε τὸ οἰκεῖον δόγμα.

415. *Τοῦ φιλοχρίστου καὶ ὀρθοδόξου λαοῦ θορυβηθέντος ἅμα τῇ φωνῇ καὶ στενάξαντος, ὁ ἀλιτήριος παρευθὴ τὸ ἐξῆς ἐσιώπησε, καὶ πρὸς ἑτερογνομίαν τὸν λόγον μετήγαγεν: Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1084 C. Ὁ Lemerle (*Humanisme*, 36 σημ. 42) χαρακτηρίζει τὸ χωρίο περιεργό, χωρὶς νὰ δίνει κάποια ἐρμηνεῖα στὴ λέξη λαός. Γιὰ τὴν προσπάθεια τῶν κειμένων νὰ μειώσουν τὴν ἀπήχηση ποὺ εἶχε ἡ Ἰσαυρικὴ πολιτικὴ, βλ. G. L. Huxley, «Hagiography and the First Byzantine Iconoclasm», *Proceedings of the Royal Irish Academy* 80 C 9 (1980), 189-192.- Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 131 κέ.

416. Lampe, *Lexicon*, s.v. λαός.

417. Γιὰ τὴ σημασία τῆς λέξης λαός ὡς στρατός, βλ. Hélène. Ahrweiler, «Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles», *BCH* 84 (1960), 6 σημ. 6, 32 (= *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1971, ἀρ. VIII).- Ἐ. Κριαρᾶ, *Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημόδους Γραμματείας*, Θεσσαλονίκη 1985, τόμ. Θ΄, s.v. λαός § 4. Γιὰ τὸν λαὸν ὑπὸ τὴν ἔννοια τοῦ στρατοῦ στὸ ἀπόσπασμα τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου [57 (de Boor)-Νικηφόρος, 60 (Mango)], βλ. Λουγγῆ, «Δοκίμιον», 169 καὶ σημ. 2.

731) πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ', ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὰ φιλόχριστα ἐκστρατεύματα τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἀκολουθοῦν τὸν αὐτοκράτορα, ἀλλὰ θεωροῦνται περιφρονημένα⁴¹⁸, καταδεικνύεται ὅτι οἱ φιλόχριστοι λαοὶ καὶ τὰ φιλόχριστα ἐκστρατεύματα τῶν θεμάτων εἶναι ἕννοιες ταυτόσημες.

Ἐπανερχόμενοι στὸ ἀπόσπασμα τοῦ *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*, τὸ ὁποῖο παραθέσαμε, βλέπουμε ὅτι τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο "ὄργανα", τὰ ὁποῖα εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ αὐτοκράτορας γιὰ τὴ διάδοση τῆς εἰκονομαχίας, ἦταν ὁ στρατός, κάτι ποῦ ἐπιβεβαιώνεται μὲ τὴν εὐγλωττη μνεῖα ἀπὸ τὴ δευτέρη ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Γρηγορίου Β', ὅπου ὁ πάπας ὁμολογεῖ τὴν ἀδυναμία του μπροστὰ στὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα γιατί, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν τελευταῖο, δὲν διαθέτει ὅπλα καὶ στρατόπεδα⁴¹⁹. Ἀπὸ τὶς παραπάνω μαρτυρίες τῶν πηγῶν γίνεται σαφές ὅτι ἡ πρωταρχικὴ μέριμνα τοῦ αὐτοκράτορα ἦταν νὰ ἔχει τὸ στράτευμα μὲ τὸ μέρος του στὴ νέα θρησκευτικὴ πολιτικὴ⁴²⁰.

Τὸ δεύτερο "ὄργανο", ποῦ εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ αὐτοκράτορας γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς εἰκονομαχίας ἦταν ὁ κλῆρος⁴²¹. Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ καταστοῦν ἰδιαίτερα οὐσιαστικὲς μαρτυρίες, σχετικὰ μὲ τὸν κλῆρο καὶ τὴν τακτικὴ ποῦ ἀκολούθησε ἀπέναντί του ὁ αὐτοκράτορας. Ὁ πατριάρχης Γερμανός εἶχε ζητήσει ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους του (*τοῖς ἀνά πάντα κόσμου ἀρχιεράρχαις καὶ ἱερεῦσι*) νὰ μὴν προδώσουν τὴν εὐσέβειά τους, ἐξαιτίας ὁποιασδήποτε προφάσεως καὶ ταυτόχρονα τοὺς εἶχε παροτρύνει μὲ δογματικὲς ἐπιστολὲς νὰ προσπαθήσουν νὰ ἀποτρέψουν ὄσους περιέβαλλαν τὸν "τύραννο" (*τοὺς περὶ τὸν τύραννον*)⁴²². Ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τοῦ ἀγιολογικοῦ κειμένου ἐπαναλαμβάνει ὅτι ὁ ἥρωας του εἶχε

418. *ἄπερ καθ' ἡμέραν προσκυνεῖς καὶ περιφρονεῖς*: Gouillard, «Aux origines», 285.

419. *ἡμεῖς ἄοπλοι καὶ γυμνοί, μὴ ἔχοντες στρατόπεδα ἐπίγεια σαρκικά*: Gouillard, «Aux origines», 303.

420. Ὁ Kaegi (*Military Unrest*, 222) ἐπισημαίνει τὴν προσπάθεια τοῦ αὐτοκράτορα νὰ ἐπιβάλλει τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις του στὸ στρατό του, ἀλλὰ ὁ ἴδιος («The Byzantine Armies and Iconoclasm», *BSI* 27 (1966), 52 (= *Army, Society...* ἀρ. XVII) διακρίνει μεγαλύτερο εἰκονομαχικὸ ζῆλο στὸ στρατὸ τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀπ' ὅ,τι στὸ θεματικὸ στρατὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, κάτι ποῦ δὲν νομίζω νὰ συμβαίνει. Ὁ Haldon («Some Remarks on the Background to the Iconoclast Controversy», *BSI* 38 (1977), 181) διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι ἡ εἰκονομαχία ἦταν μία αὐτοκρατορικὴ προσπάθεια μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ στρατοῦ γιὰ τὴν ἐνδυνάμωση τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας. Γιὰ τὸ ρόλο τοῦ στρατοῦ, βλ. Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 156 κέ, 170 κέ.

421. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 107.

422. *Βίος Γερμανοῦ*, 218-220.

καλέσει "τὸ τίμιον καὶ ἱερὸν ποιμνίον του" στὴν Ἁγία Ἐκκλησία γιὰ νὰ τὸ νουθετήσει, νὰ μὴν προδώσει τὴν πίστη του καὶ νὰ ἀντισταθεῖ στὸν "παλαμναῖο ἔχθρὸ" καὶ στοὺς συμμάχους του ἑτεροδόξους⁴²³. Δὲν μπορούμε νὰ γνωρίζουμε, ἂν μὲ τὴ λέξη "ποιμνιον" ὁ βιογράφος ἐννοεῖ τὸν κληρὸ ἢ τὸ σύνολο τῶν πιστῶν, ἀλλὰ αὐτὸ πού μπορούμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε, βασιζόμενοι στὶς μαρτυρίες τῶν πηγῶν, εἶναι ὅτι ἐπιδίωξη τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ ἦταν νὰ συγκρατήσει τὸν κληρὸ μακριὰ ἀπὸ τὴν εἰκονομαχία⁴²⁴.

Οἱ "σύμμαχοι ἑτεροδόξοι"⁴²⁵ τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος Γ', οἱ ὁποῖοι σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς ἀγιολογικῆς διήγησης χαρακτηρίζονται ὡς "ψυχοβλαβεῖς προστάται", θὰ πρέπει νὰ ὑποδηλώνουν καὶ στὶς δύο περιπτώσεις τοὺς εἰκονομάχους ἐπισκόπους, καθὼς οἱ τελευταῖοι εἶχαν ἀναθεματισθεῖ μαζὶ μὲ τὴν "ψυχοφθόρον καὶ νεωτεροποιὸν αἵρεσιν" ἀπὸ τὸν πατριάρχη Γερμανό⁴²⁶. Ἀλλὰ, καὶ ὁ μεταγενέστερος πατριάρχης Νικηφόρος δὲν φεῖδεται χαρακτηρισμῶν γιὰ τοὺς πρῶτους εἰκονομάχους ἐπισκόπους⁴²⁷, καθὼς ἰσχυρίζεται ὅτι αὐτοί, καὶ ἀνάμεσά τους ὁ ἐπίσκοπος Νακωλείας Κωνσταντῖνος, γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ κάνουμε λόγὸ στὴ συνέχεια, μόνο κατ' εὐφημισμὸν ἔπρεπε νὰ ὀνομάζονται ποιμένες.

Ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τοῦ Βίου τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ κατηγορεῖ τὸν πρῶτο Ἰσαυρὸ αὐτοκράτορα ὅτι εἶχε *ἐξανδραποδίσει* πολλοὺς κληρικούς καὶ ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ πατριάρχη, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους καὶ τὸ διάδοχο τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ, Ἀναστάσιο⁴²⁸. Ἡ ὑποστήριξη τῶν εἰκονομαχικῶν ἰδεῶν ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους σήμαινε καὶ τὴν ὑποταγὴ (ἐξανδραποδισμὸ) τῶν ἐπισκόπων στὸν αὐτοκράτορα. Ὁ πάπας Γρηγόριος Β' ἀπηχεῖ παρόμοιες ἰδέες, καθὼς καὶ στὶς δύο ἐπιστολές, τὶς ὁποῖες ἀπηύθυνε στὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα τοῦ προσάπτει τὴν κατηγορία ὅτι ἀσκοῦσε τὴ στρατιωτικὴ ἐξουσία του ἐπάνω στοὺς ἐπισκόπους.⁴²⁹ Ἐξομοιώνει δὲ τὴ

423. *Βίος Γερμανοῦ*, 222.

424. Βλ. πῶς κάτω, σ. 114.

425. *Βίος Γερμανοῦ*, 222.

426. *Βίος Γερμανοῦ*, 234-236.

427. *Ἀντιρρητικός τρίτος*, στ. 529 C. Τοὺς ἴδιους χαρακτηρισμοὺς χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ συγγραφέας τοῦ *Adversus Cabalinum* (στ. 382 A), συμπληρώνοντας ἐπίσης ὅτι τὸ μοναδικὸ τους μέλημα ἦταν ἡ εἰσπράξη ἐπιτιμῶν.

428. *Βίος Γερμανοῦ*, 220. Βλ. καὶ πῶς κάτω, σ. 145.

429. *Τιμωρεῖς καὶ τυραννεῖς ἡμῖν στρατιωτικῇ καὶ σαρκικῇ χειρὶ*: Gouillard, «Aux origines», 303.

συμπεριφορὰ τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος Γ΄ μετὴν ἀντίστοιχη τοῦ βιβλικοῦ βασιλεία τῶν Ἰουδαίων Ὁζία, ἐπισημαίνοντας: *καὶ τοὺς τότε ἱερεῖς ἐτυράννησεν ὥσπερ σὺ*⁴³⁰. Ἡ κεντρικὴ ἐξουσία, μᾶς λείπει, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τὸ *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων* ἀναφερόμενο στὴν ἐξουσία τοῦ Λέοντος Γ΄, ἀντιμετώπισε τοὺς εὐλαβεῖς⁴³¹, ὑπονοώντας ἐνδεχομένως τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ κλήρου, μὲ μανία καὶ ἀγανάκτηση⁴³².

Δὲν θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὕστερα ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα τῶν πηγῶν ποὺ ἔχουν παρατεθεῖ, ὅτι ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ΄ εἶχε ἐπιδιώξει νὰ πάρει μὲ τὸ μέρος του ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερους ἐπισκόπους. Μάλιστα στὴν προσπάθειά του αὐτὴ φαίνεται ὅτι συναντοῦσε δυσκολίες, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν πατριάρχη Γερμανό. Οἱ τρεῖς ἀναμφίβολα αὐθεντικὲς⁴³³ ἐπιστολὲς τοῦ ἱεράρχη αὐτοῦ σὲ ἰσάριθμους ἐπισκόπους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀποτελοῦν ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ πηγὴ πληροφοριῶν, γιὰ τὶς θρησκευτικὲς προτιμήσεις τοῦ κλήρου τῆς ἐπαρχίας, χωρὶς ὥστόσο νὰ μᾶς πληροφοροῦν τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὸν κλῆρο τῆς πρωτεύουσας καὶ νὰ μᾶς διευκρινίζουν τὴ στάση τοῦ Λέοντος Γ΄ ἔναντι τῶν θρησκευτικῶν ἐπιλογῶν τοῦ κλήρου τῆς ἐπαρχίας.

Ἡ πρώτη ἐπιστολὴ, γραμμὴν ὅπως δὴποτε μετὰ τὸ 720⁴³⁴ καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 726/7⁴³⁵, εἶχε ὡς παραλήπτη τὸν μητροπολίτη Συνάδων Ἰωάννη, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν μποροῦμε μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἀνῆκε στὴν

430. Gouillard, «Aux origines», 287.

431. Γιὰ τὸ ἐπίθετο εὐσεβῆς - εὐλαβῆς, βλ. K. N. Uspensky, «Očerki po istorii ikonoborčeskogo dviženija v vizantijskoj imperii v VIII-IX vv. Feofan i ego chronografija», *Viz. Vrem.* 3 (1950), 395 κέ. Πρὸβλ. ἐπίσης, Gero, *Leo III*, 34 σημ. 8.- A. Guillou, «La vie quotidienne à la haute époque byzantine, "Eusébeia": piété. Une réflexion lexicographique», *The 17th International Byzantine Congress. Major Papers*, N. Ὑόρκη 1986, 190.

432. *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*, στ. 80 Β. Ἡ μνεία αὐτὴ εἶναι ἡ μοναδικὴ σὲ ὅλο τὸ ἔργο τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ, ποὺ χρησιμοποιοῖ ἐπιτιμητικούς χαρακτηρισμούς γιὰ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία, βλ. Gero, *Leo III*, 88-89.

433. Stein, *Bilderstreit*, 4.

434. Grumel-Darroutzès, *Regestes*, ἀρ. 328. Ἡ διατύπωση τῆς εὐχῆς στὴν κατακλειδα τῆς ἐπιστολῆς *ὑπὲρ τῶν κρατίστων δεσποτῶν καὶ βασιλέων* (Mansi, τόμ. 13, στ. 104 E-105 A (PG 98, στ. 161 C) σημαίνει ὅτι τὸ γράμμα εἶχε συνταχθεῖ, ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος ἦταν ἐστεμμένος συμβασιλέας. Βλ. Stein, *Bilderstreit*, 23.

435. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς ἐπιστολῆς πρὶν ἀπὸ τὸ 727, βλ. G. Ostrogorsky, «Les débuts de la querelle des images», *Mélanges Ch. Diehl*, Παρίσι 1930, τόμ. Α΄, 237-238.- Lamza, *Germanos I.*, 138.- Gero, *Leo III*, 83. Κατὰ τὸν Stein (*Bilderstreit*, 82-88) πρέπει νὰ εἶχε συνταχθεῖ περίπου τὸ 726/7.

εικονομαχική παράταξη⁴³⁶, καθώς είναι γνωστός μόνο από την αλληλογραφία του με τον πατριάρχη Γερμανό. Η πρώτη επιστολή έχει ως περιεχόμενο την υιοθέτηση των εικονομαχικών απόψεων από τον επίσκοπο Νακωλείας Κωνσταντίνο, ή επισκοπή του οποίου υπαγόταν στη μητρόπολη Συνάδων⁴³⁷. Την κατάσταση στην επισκοπή Νακωλείας είχε γνωστοποιήσει με επιστολή του πρώτα ο μητροπολίτης Συνάδων Ιωάννης στον πατριάρχη και σε απάντηση αυτής της πρώτης επιστολής, την οποία είχε παραλάβει ο πατριάρχης διά του πατρικίου Ταρασίου⁴³⁸, ο Γερμανός εξέθετε τώρα τις δικές του απόψεις.

Όπως βεβαιώνεται από το κείμενο της επιστολής, ο Νακωλείας Κωνσταντίνος είχε μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη και είχε συζητήσει με τον πατριάρχη για το θέμα της λατρείας των εικόνων⁴³⁹. Είναι πολύ πιθανόν, κατά την επίσκεψή του στην Βασιλεύουσα ο επίσκοπος Νακωλείας να είχε συναντήσει και τον αυτοκράτορα Λέοντα Γ' ⁴⁴⁰. Ο πατριάρχης Γερμανός ισχυρίζεται στην επιστολή του προς τον μητροπολίτη Συνάδων ότι ο Νακωλείας του είχε υποσχεθεί ότι δεν πρόκειται να πεί ή να πράξει κάτι προς το σκανδαλίσει τους λαούς, ή ταραχής αυτοίς αίτιαν παρασχεῖν⁴⁴¹. Σύμφωνα με αυτά που αναφέρθηκαν, η επιστολή θα μπορούσε να τοποθετηθεί πριν από τη ρήξη του με τον πατριάρχη.

Ο πατριάρχης Γερμανός ζητούσε από τον μητροπολίτη Συνάδων Ιωάννη να φέρει την υπόθεση σε μία τοπική Σύνοδο, με την προϋπόθεση, όμως, να διευθετηθεί το θέμα με όσο το δυνατόν πιο άνωδυνο τρόπο και να μην προκαλέσει σκάνδαλο στις εργασίες της⁴⁴². Η περίπτωση του επισκόπου Νακωλείας

436. Gero, *Leo III*, 85.- Stein, *Bilderstreit*, 84. Ο Gero (*Leo III*, 117-118 και σημ. 17, 18) υποθέτει ότι θα μπορούσε να είναι ο συγγραφέας εικονοκλαστικών ιάμβων, ο οποίος ταυτίζεται με το μεταγενέστερο πατριάρχη Ιωάννη Γραμματικό (837-843).

437. *Notitia* 3. 422. Βλ. και πιο κάτω, σ. 131.

438. Mansi, τόμ. 13, στ. 100 B (*PG* 98, στ. 156 C). Ο Stein (*Bilderstreit*, 8 σημ. 13) αποδίδει στον πατρικό Ταράσιο τη χρονολογημένη στην περίοδο 650-750 σφραγίδα της συλλογής Zacos-Veglery (*Seals*, αρ. 1022).

439. Mansi, τόμ. 13, στ. 100 B (*PG* 98, στ. 156 C).

440. Μία τέτοια συνάντηση δείχνει να υποπτεύεται ο Gero (*Leo III*, 89, 90), ενώ ο Lemerle (*Humanisme*, 36) τη θεωρεί σίγουρη και μάλιστα διατυπώνει την άποψη ότι πιθανόν κατά την παραμονή στην Κωνσταντινούπολη των επισκόπων από τη Μικρά Άσία άρχισε ο αυτοκράτορας να εκφράζεται έναντι των εικόνων.

441. Mansi, τόμ. 13, στ. 104 E (*PG* 98, στ. 161 B).

442. Mansi, τόμ. 13, στ. 104 E (*PG* 98, στ. 161 B-C). Βλ. Stein, *Bilderstreit*, 21-22. Για τη σύγκληση τοπικής Συνόδου, βλ. Beck, *Kirche*, 40.

δέν ήταν μία άπλη έπαρχιακή υπόθεση άπειθαρχίας κάποιου κληρικού. Διαφαιίνεται, λοιπόν, ή προσπάθεια τήν όποία κατέβαλε ό πατριάρχης Γερμανός νά μήν δημιουργηθούν όξύτητες μέσα στους κόλπους τής Έκκλησίας και κυρίως νά μήν επέλθει καμμία διαταραχή στην ισχύουσα κατάσταση, τής άρραγοϋς, μέχρι τότε, ένότητάς της. Στα πλαίσια αυτά τής διατήρησης τής έκκλησιαστικής ένότητας, άπηύθυνε και δεύτερη έπιστολή για τό ίδιο θέμα, προς τόν ίδιο τόν Κωνσταντίνο Νακωλείας, γραμμένη και αύτη γύρω στό 726/ 7⁴⁴³, όπωσδήποτε, όμως, μετά τήν έπιστολή προς τό μητροπολίτη Συνάδων. Άν ή πρώτη έπιστολή χαρακτηρίζεται από μετριοπάθεια και διάθεση νά τακτοποιηθούν τά πράγματα μέ τις λιγότερες δυνατές παρενέργειες⁴⁴⁴, ή δεύτερη έπιστολή άποτελεί μία σκληρή άπάντηση του άρχηγού του βυζαντινού κλήρου προς τόν έπίσκοπο, ό όποιος άψηφοϋσε και έθετε σέ δεύτερη μοίρα και τό φόβο του Θεού και τήν άγάπη και τήν τιμή, που όφειλαν νά έχουν μεταξύ τους τά μέλη τής Έκκλησίας⁴⁴⁵. Άψηφώντας, δηλαδή, ό έπίσκοπος Νακωλείας Κωνσταντίνος τόν μητροπολίτη Συνάδων, στον όποιο ύπαγόταν, περιφρονούσε βέβαια και όλη τήν ιεραρχία του βυζαντινού κλήρου, μαζί και τόν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Μήπως μέ τόν άσαφή αυτό ύπαινιγμό ό πατριάρχης Γερμανός έδειχνε νά υποπτεύεται ότι ό έπίσκοπος Νακωλείας Κωνσταντίνος τοποθετούσε πρώτα από όλα τά μέλη τής Έκκλησίας τόν αυτοκράτορα Λέοντα Γ΄; Είναι έρώτημα άναπάντητο. Ένδεχομένως, όμως, είναι δυνατόν από τόν παραπάνω ύπαινιγμό νά έξηγηθεί καλύτερα αυτό, τό όποιο είχε γράψει ό αυτοκράτορας Λέων Γ΄ στον πάπα Γρηγόριο Β΄ βασιλεύς και ιερεύς ειμι⁴⁴⁶.

Ό πατριάρχης στη συνέχεια τής έπιστολής του έφιστά τήν προσοχή στον Κωνσταντίνο Νακωλείας ότι πρέπει νά ύπακούει πάντοτε στό μητροπολίτη του,

443. Grumel-Dartouzès, *Regestes*, αρ. 329.- Ostrogorsky, «La querelle des images», 237-238.- Lamza, *Germanos I.*, 137-138.- Gero, *Leo III.*, 103-104.- Speck, *Artabasdos*, 279-280. Κατά τόν Stein (*Bilderstreit*, 23, 82 κέ.) πρέπει νά είχε γραφεί τό 727.

444. Stein, *Bilderstreit*, 87-88.

445. *έλυπήθημεν, έν δευτέρω θεμένω, ως έοικε, και τόν του Θεού φόβον και τήν όφειλομένην τοίς μέλεσι του Χριστου παρ' άλλήλων άγάπην τε και τιμήν*. Mansi, τόμ. 13, στ. 105 C (PG 98, στ. 164 A). Για τά μέλη του Χριστού ως μέλη τής Έκκλησίας: Lampe, *Lexicon*, s.v. μέλος §4.

446. Gouillard, «Aux origines», 299. Βλ. L. Bréhier, «"Hieruus" et "Basileus"», *Mémorial Louis Petit. Mélanges d'Histoire et d'Archéologie byzantines*, Βουκουρέστι 1948, 41-45. Πρβλ. D. Savramis, «Die Kirchenpolitik des Kaisers Leon III.», *SF* 20 (1961), 20. Βλ. επίσης, G. Dagron, *Empereur et prêtre. Étude sur le «césaropapisme» byzantin*, Παρίσι 1996, 169 κέ.

ὅπως ἀρμόζει στους ἱερεῖς⁴⁴⁷, καὶ τοῦ ζητᾶ νὰ μείνει σταθερὸς στὴν ὁμολογία, ποὺ εἶχε κάνει μπροστά του, ὅταν εἶχε μεταβεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐπισηλώνοντας μάλιστα τὴν ἀπειλὴ νὰ τὸν καθαιρέσει ἀπὸ τὸ ἱερατικὸ ἀξίωμα⁴⁴⁸. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἐπέιχε θέση προειδοποίησης τοῦ ἀρχιεποῦ τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου ὄχι μόνο πρὸς τὸν ἀπειθαρχο ἐπίσκοπο, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὄλους τοὺς ἐπισκόπους νὰ μὴν συνεργήσουν στὴ διατάραξη τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ σφοδρὴ δυσἀρέσκεια τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ γιὰ τὴν αὐξανόμενη ἐπικράτηση τῶν εἰκονομαχικῶν ἀπόψεων στὶς τάξεις τοῦ κλήρου τῆς ἐπαρχίας ἐπαναλαμβάνεται μὲ ἀκόμα πιὸ ἐντονο τρόπο, στὴν τρίτη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν μητροπολίτη Κλαυδιουπόλεως⁴⁴⁹ Θωμᾶ· ἡ σύνταξί της θεωρεῖται μεταγενέστερη τῶν ἄλλων δύο⁴⁵⁰, ὅπως ἴσως, ὅμως, εἶχε γραφεῖ ἀνάμεσα στὰ χρόνια 720-729⁴⁵¹. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ, στὴν ὁποία δὲν μνημονεύεται καθόλου ὁ ἐπίσκοπος Νακωλείας Κωνσταντῖνος, ἔχει ὡς ἀποδέκτη ἓνα παλαιὸ γνῶριμο τοῦ Γερμανοῦ⁴⁵², τὸν ὁποῖο μάλιστα ὁ συντάκτης θεωρεῖ, ἐν πολλοῖς, "ἀδελφό" του, κάτι ποὺ δὲν συμβαίνει στὶς δύο προηγούμενες ἐπιστολές. Στὸ κείμενο αὐτὸ ἐκφράζεται ἐκδηλὰ ἡ ἀγωνία τοῦ ἀνώτατου ἐκπροσώπου τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος ἔχοντας χάσει τὸν ἔλεγχο τῶν ὑφισταμένων του ἐπαρχιακῶν ἐπισκόπων, προσπαθεῖ μὲ ἀναφορὴ ἀπὸ τὸ βιβλικὸ παρελθὸν καὶ ἀπὸ τὰ πατερικὰ κείμενα, νὰ τοὺς κρατήσει ὑπὸ τὴν ἐπιρροή του καὶ μακριὰ ἀπὸ κάθε καινοτομία⁴⁵³.

447. καὶ πᾶσαν αὐτῶ (μητροπολίτη Συνάδων) τιμὴν ἀπονέμειν, καὶ ὑπέκειν αὐτῶ κατὰ τὴν πρέπουσαν ἱερεῦσι τάξιν. Mansi, τόμ. 13, στ. 105 C (PG 98, στ. 164 A). Πρὸκειται γιὰ ἐφαρμογὴ τῆς ἀπόφασης ποὺ εἶχε πάρει ἡ Δ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (451) μὲ τὸν ὄγδοο κανόνα, βλ. Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β΄, 234.

448. Mansi, τόμ. 13, στ. 105 D (PG 98, στ. 164 B). Βλ. Stein, *Bilderstreit*, 21, 169.

449. *Notitia* 3. 225.

450. Ostrogorsky, «La querelle des images», 238.

451. Grumel-Darrouzès, *Regestes*, ἀρ. 330. Σύμφωνα μὲ τοὺς Grumel-Darrouzès (*Regestes*, 6) χρονολογεῖται γύρω στὸ 725, ἐνῶ ἓνα χρόνο ἀργότερα (726) τὴν τοποθετοῦν ὁ Gero (*Leo III*, 86) καὶ ὁ Lamza (*Germanos I.*, 140). Σύμφωνα μὲ τὸν Stein (*Bilderstreit*, 34, 87) χρονολογεῖται γύρω στὸ 729. Ὁ Speck (*Artabasdos*, 279-281) διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ εἶχε γραφεῖ μετὰ τὸ 730 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 754 καὶ τὴν θεωρεῖ ὡς ἰδιωτικὴ. Βλ. καὶ Marie-France Auzépy, «La destruction de l'icône du Christ de la Chalcé par Léon III: Propagande ou réalité?», *Byzantion* 60 (1990), 446-447 σμ. 6.

452. Mansi, τόμ. 13, στ. 108 D (PG 98, στ. 165 B).

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι στὴν τρίτη δεκαετία τοῦ ὄγδοου αἰώνα ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἀντιπαράθεση: ὁ στρατιωτικὸς αὐτοκράτορας προσπαθεῖ νὰ διασπάσει τὴν ἐνότητα τοῦ κλήρου, ἐνῶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἀφιερώνει ὅλες του τὶς δυνάμεις νὰ ἐμποδίσει αὐτὲς τὶς αὐτοκρατορικὲς προσπάθειες. Ἀρχικά γίνεται μία μικρὴ προσχώρηση ἐπισκόπων, ἀνάμεσα στὴν περίοδο 720-726, προσχώρηση, ἡ ὁποία ἔχει, ὅμως, τὴν τάση νὰ διογκώνεται συνεχῶς⁴⁵⁴, στὸ μέτρο πὺ ἐμπεδώνεται ἡ στρατοκρατικὴ ἐξουσία. Δὲν ἀποκλείεται, ὅμως, ὁ αὐτοκράτορας νὰ εἶχε δεχθεῖ πιέσεις, ἔστω καὶ ἀπὸ τοὺς λιγοστοὺς στὴν ἀρχὴ εἰκονομάχους ἐπισκόπους, νὰ προχωρήσει στὴν ἐφαρμογὴ τῆς νέας πολιτικῆς.

Συνθῆκες ἐντονης ἐκκλησιαστικῆς ἀναταραχῆς ἐπικρατοῦσαν καὶ αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς συνθῆκες ἀποπνέει ἡ ἀλληλογραφία τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ, στὴν ὁποία ἀποφεύγει ἐπιμελῶς νὰ θίξει τὸ ρόλο τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας στὶς εἰκονομαχικὲς ἀπόψεις τοῦ ἐπαρχιακοῦ κλήρου. Ἴσως ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἀποσκοποῦσε νὰ διαφυλάξει τὴν αὐτονομία τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι στὸν αὐτοκράτορα⁴⁵⁵. Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ ἱεράρχης αὐτὸς σὲ κανένα ἔργο του, οὔτε στὴν ἀλληλογραφία του, ἀλλὰ οὔτε καὶ στὸν ἐγκωμιαστικὸ λόγο του ὑπὲρ τῆς Θεοτόκου, πὺ ἔγραψε ἀνάμεσα στὰ χρόνια 726-728⁴⁵⁶, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπετείου ἀπὸ τὴ διάσωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Ἄραβες (717/8), δὲν μνημονεύει ὀνομαστικὰ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ´⁴⁵⁷ καὶ δὲν κάνει πουθενὰ λόγο γιὰ τὴ συμμετοχὴ τοῦ αὐτοκράτορα στὴν εἰκονομαχία.

Ἡ ἡγεσία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας προσπάθησε νὰ ἀποδώσει τὴν ἐναρξὴ τῆς εἰκονομαχίας στὸν ἐπίσκοπο Νακωλείας Κωνσταντῖνο. Στὸ ἔργο *Περὶ συνόδων καὶ αἰρέσεων*, ὅπου ὁ τελευταῖος χαρακτηρίζεται ὡς *ἔξαρχος καὶ ἡγήτωρ*, ἡ εἰκονομαχία θεωρεῖται ὅτι ἦταν ἓνας νεωτερισμὸς, τὸν ὁποῖο

453. Ἐκεῖνο πρότερον ὑπομνησκοντες, ὡς ἐξ ἀπαντος φυλάττεσθαι ἡμᾶς χρὴ τὰς τῶν πραγμάτων καινοτομίας: Mansi, τόμ. 13, στ. 109 A (PG 98, στ. 165 D).

454. Ostrogorsky, «La querelle des images», 236 κέ.- Τοῦ ἴδιου, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Bilderstreits*, Breslau 1929, ἀνατ. Ἄμστερνταμ 1964, 23.

455. Ἰ. Καραγιαννόπουλου, *Ἡ Πολιτικὴ Θεωρία τῶν Βυζαντινῶν*, Θεσσαλονίκη 1988, 63.

456. V. Grumel, «Homélie de saint Germain sur la délivrance de Constantinople», *REB* 16 (1958), 188. Ὁ P. Speck, «Klassizismus im achten Jahrhundert? Die Homelie des Patriarchen Germanos über die Rettung Konstantinopels», *REB* 44 (1986), 209-227, θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἔργο τῶν τελῶν τοῦ ἑνατου αἰώνα.

457. Gero, *Leo III*, 88-89.

εισήγαγε ὁ ἐπίσκοπος Νακωλείας στό "σύστημα τῆς Ἐκκλησίας"⁴⁵⁸. Ἀλλά καί ὁ μεταγενέστερος πατριάρχης Ταράσιος τὸν θεωροῦσε κύριο ὑποκινητὴ "τῆς ἐπεισάκτου καινοτομίας", ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκου-
μενικῆς Συνόδου⁴⁵⁹. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη βεβαιώνει ὅτι ὁ αὐτοκρά-
τορας εἶχε ὡς συνεργάτες του τὸν ἐπίσκοπο Νακωλείας Κωνσταντῖνο (ἀλλὰ μὲ
δευτερεύοντα ρόλο) καί ἕναν ἐξωμότη, τὸν πατρίκιο Βησήρ⁴⁶⁰, ὁ ὁποῖος
θεωρεῖται ἱστορικὸ πρόσωπο, ἴσως, γιὰ νὰ τονίσει τὸ ρόλο ἑνὸς ἐξωμότη στὴν
ὑπόθεση τῆς εἰκονομαχίας⁴⁶¹.

Ἐνας, ὅμως, μοναχὸς τοῦ ἑνατοῦ αἰῶνα, ὁ Θεοστήρικτος, συγγραφέας τοῦ
Βίου τοῦ Νικήτα Μηδικίου, κάνοντας ἀναδρομὴ στὴν ἐμφάνιση τῆς εἰκονο-
μαχίας, ἀποδίδει σαφέστατα τὴν εἰκονομαχία στὶς δραστηριότητες τοῦ αὐτο-
κράτορα⁴⁶² καί μάλιστα θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἡ μοναδικὴ αἴρεση, ἡ ὁποία δὲν
ξεκίνησε ἀπὸ ἕναν ἐκπρόσωπο τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν αὐτο-
κράτορα⁴⁶³. Σύμφωνα, ἄλλωστε, μὲ τὶς νεώτερες ἀπόψεις, ὁ ρόλος τοῦ ἐπι-
σκόπου Νακωλείας Κωνσταντίνου ὡς πνευματικοῦ ὑποκινητῆ τῆς εἰκονο-
μαχίας⁴⁶⁴, ἔχει ἀμφισβητηθεῖ καί ἡ εἰκονομαχία θεωρεῖται ὡς ἀποκλειστικὸ

458. *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*, στ. 77 Α.

459. Mansi, τόμ. 13, στ. 105 Β.

460. Θεοφάνης, 402-405. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 106 κέ. καὶ ἐπίσης, Ρ. Α. Yannopoulos, «Estudios de personalidades bizantinas: el patricio Visir, Domestico de las Escuelas (fin del siglo VII-742)», *Byzantion Nea Hellas* 9-10 (1990), 181-192.

461. Βλ. Lemerle, *Humanisme*, 33 σημ. 29.- Gero, *Leo III*, 197.- Stein, *Bilderstreit*, 226. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 414) καί ἡ *Ἱστορία Σύντομος* τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου [60 (de Boor)-Νικηφόρος, 64 (Mango)] τὸν μνημονεύουν, ἄλλωστε, στὴν ἀρχὴ τῆς διήγησής τους γιὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ Ἀρταβάσδου (742/3). Βλ. ἐπίσης, Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 210.

462. *Λέων γάρ, ὁ τῶν Ἰσαύρων γενόμενος (...)* ἤρπασε τὴν τῶν Ῥωμαίων βασιλείαν, καὶ ταύτη ἀλαζονεύμενος οὐκ ἔδωκεν δόξαν τῷ Θεῷ (...) ἀλλ' ἤρην εἰς ὕψος τὸ κέρας, καὶ ἐλάλησεν κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀδικίαν: *Βίος Νικήτα Μηδικίου*, XXVIII Α. Βλ. καὶ Stein, *Bilderstreit*, 148 καὶ σημ. 36. Πρβλ. καὶ τὴ μαρτυρία ἀπὸ τὸ *Ἐγκώμιο τοῦ ἁγίου Νικηφόρου τῆς Σεβαξῆ* (σ. 21): *Ταύτην τὴν νόσον ἐνόησε πρῶτος μὲν Λέων τοῦ Ἰσαυρικοῦ γένους ἀνημμένος, ὁ καὶ τὴν ἀρχὴν ἀδικήσας τοῦ κράτους*. Βλ. ἐπίσης, Ρ. Schreiner, «Der byzantinische Bilderstreit: Kritische Analyse der zeitgenössischen Meinungen und das Urteil der Nachwelt bis heute», *Bisanzio, Roma e l'Italia nell'alto medioevo*, SCIAM 34 (1988), τόμ. Α', 338 κέ.

463. *Βίος Νικήτα Μηδικίου*, XXVIII Α. Βλ. St. Gero, «Notes on Byzantine Iconoclasm in the Eighth Century», *Byzantion* 44 (1974), 41-42.

ἔργο τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος Γ' 465.

Ἀπὸ ὅσο, λοιπόν, διαφαίνεται ἀπὸ τὶς πηγές, ὁ αὐτοκράτωρ Λέων Γ', πρὶν ἀρχίσει νὰ "ποιεῖται λόγον" γιὰ τὴν καθαίρεση τῶν εἰκόνων, ἐπιδίωκε νὰ προετοιμάσει τὸ ἔδαφος, ὥστε ἡ κίνησή του νὰ ὑποστηριχθεῖ ἀπὸ κάποιο ἀριθμὸ ἐπισκόπων. Μέχρι τὸ 726 γνωρίζουμε δύο ἐκπροσώπους τοῦ κλήρου, γνωστούς γιὰ τὶς εἰκονομαχικὲς τους πεποιθήσεις, τὸν ἐπίσκοπο Νακωλείας Κωνσταντῖνο καὶ τὸν μητροπολίτη Κλαυδιουπόλεως Θωμᾶ, ἐνῶ ὑπάρχουν ὑπόνοιες ὅτι καὶ ὁ μητροπολίτης Συνάδων Ἰωάννης εἶχε υἱοθετήσει τὴν ἀνεικονικὴ λατρεία. Στὸ *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*, ἔργο πού ἀπευθύνεται στὸν Ἄνθιμο, ὁ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας ὁμολογεῖ περίλυπος: *Ἵπαδοὶ καὶ συναϊρέται καὶ σύνδρομοι καὶ ἕτεροι τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου γεγόνασαι*, ἐπισημαίνοντας, μάλιστα, ὅτι πολλοὺς ἀπὸ αὐτοὺς εἶχε γνωρίσει προσωπικὰ ὁ ἴδιος ὁ ἀποδέκτης τοῦ πονήματος⁴⁶⁶. Πιθανότατα, τὴν παραπάνω διαπίστωση θὰ μπορούσαμε νὰ θεωρήσουμε ὡς προῖόν τῆς τακτικῆς πού εἶχε ἀκολουθήσει ὁ Λέων Γ', νὰ βρεῖ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερους ἐπισκόπους ἀφοσιωμένους σὲ αὐτόν, οἱ ὁποῖοι, ἀλλάζοντας θρησκευτικὲς πεποιθήσεις, θὰ πειθαρχοῦσαν πλέον στὸν αὐτοκράτορα καὶ ὄχι στὸ πατριαρχεῖο.

Ἡ ἐποχὴ τῶν διεργασιῶν γιὰ τὴν προοδευτικὴ προσχώρηση τοῦ κλήρου στὶς εἰκονομαχικὲς ἀπόψεις συνέπεσε μὲ τὴ στασιαστικὴ κίνηση τῶν Ἑλλαδικῶν, τὴν ἀνοιξη τοῦ 727⁴⁶⁷. Ἴσως ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ' προσπάθησε νὰ ἀκολουθήσει καὶ ἐδῶ τὴν ἴδια τακτικὴ πού εἶχε ἐφαρμόσει μὲ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐπιδιώκοντας νὰ ὑποτάξει τοὺς ἐπισκόπους καὶ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν⁴⁶⁸. Ἀλλὰ ἐκεῖ, ἡ ἔντονη παπικὴ παρουσία δὲν ἐπέτρεπε εὐκόλα στὸν τοπικὸ κληρὸ τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ καθοδήγηση τῆς Ἁγίας Ἐδρας. Οἱ ἀφηγηματικὲς πηγές τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων τῆς ἀνταρσίας τῶν Ἑλλαδικῶν καὶ τοῦ στόλου⁴⁶⁹, σιωποῦν γιὰ τὴ συμμετοχὴ ἐκπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας, ἢ τὴν ὑποστήριξη πού ἐνδε-

464. Ostrogorsky, «La querelle des images», 236 κέ.- Τοῦ ἴδιου, *Bilderstreit*, 23.

465. Gero, *Leo III*, 89-93.- Stein, *Bilderstreit*, 177 κέ.

466. *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*, στ. 77 Β.

467. Θ. Κορρέ, «Τὸ κίνημα τῶν "Ἑλλαδικῶν"», *Βυζαντιακά* 1 (1981), 39-49.- Winkelmann, *Quellenstudien*, 42 κέ. Πρβλ. Β. Baldwin, «Theophanes on the Iconoclasm», *Byzantion* 60 (1990), 428.

468. Βλ. πιὸ κάτω, σ. 135 κέ. γιὰ τοὺς πολὺ πιθανοὺς διορισμοὺς εἰκονομάχων ἐπισκόπων στὶς περιοχὲς τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς Δύσης.

469. Γιὰ τὸ στόλο αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, βλ. Λουγγῆ, «Νέοι προσανατολισμοί», 65-66, 69-71.

χομένως τῆς παρεΐχαν, ἀλλὰ ὑπαινίσσονται τὴν εὐσέβεια τῶν ἀνταρτῶν⁴⁷⁰. Καθώς, ὁμως ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἀνῆκε ἀκόμα στὴν πνευματικὴ καὶ θρησκευτικὴ καθοδήγηση τοῦ πάπα τῆς Ρώμης, εἶναι πολὺ εὐλογο νὰ δεχθεῖ κανεὶς τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἀνταρσία εἶχε ἐκδηλωθεῖ μὲ παπικὴ ὑποκίνηση⁴⁷¹. Θὰ μπορούσαμε, ἴσως, νὰ θεωρήσουμε τὴν ἀνταρσία τῶν Ἑλλαδικῶν ὡς ἀπάντηση στὶς ἀρχικὲς προσπάθειες τοῦ Λέοντος Γ΄ νὰ πάρει μὲ τὸ μέρος του τὸν προκαθήμενο τῆς Ρώμης, Γρηγόριο Β΄⁴⁷², καὶ τὴ συντριβὴ τῶν ἀνταρτῶν μπροστὰ στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς τὸ πρῶτο σκληρὸ κτύπημα τοῦ αὐτοκράτορα σὲ δυνάμεις, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ περιοχὲς ὑπαγόμενες στὴν ἐκκλησιαστικὴ δικαιοδοσία τῆς Ρώμης.

Μετὰ τὴν παραίτηση τοῦ Γερμανοῦ, στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ἀνῆλθε στὶς 22 Ἰανουαρίου 730 ὁ μέχρι τότε σύγκελλος τοῦ πατριαρχείου, Ἀναστάσιος, διὰ φιλαρχίαν κοσμικὴν, ὅπως εἰρωνικὰ ἀναφέρει ὁ χρονογράφος⁴⁷³. Ὁ νέος πατριάρχης Ἀναστάσιος, πειθῆνιο ὄργανο τοῦ αὐτοκράτορα, δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία ὅτι εἶχε συναινέσει πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ: *συνθέμενον κατὰ τὴν ἀσεβῆ αὐτοῦ βουλὴν πάντα ποιεῖν*, σχολιάζει ὁ Γεώργιος Μοναχός⁴⁷⁴. Ὁ Στέφανος Διάκονος, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, περιγράφει μὲ τὰ μελανότερα χρώματα τὴν ἄνοδο τοῦ νέου πατριάρχῃ: *ἐν δὲ ταῖς δυσειμόσι ταύταις ἡμέραις ὁ ἀσεβὴς Ἀναστάσιος χειρὶ τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπιλαμβάνεται στρατιωτικῶς, καὶ οὐχὶ ψήφῳ Θεοῦ εὐσεβείας*⁴⁷⁵. Ὁ βιογράφος ἀποδίδει τὴν ἐκλογή τοῦ Ἀναστασίου ἀποκλειστικὰ στὴ μεσολάβηση τοῦ στρατιωτικοῦ παράγοντα καὶ ὄχι στὶς ἐπιλογὲς τῶν εὐσεβῶν. Στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ Βίου τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου, ὅπου ὑπάρχει σαφὴς προκατάληψη⁴⁷⁶, ὁ συγγραφέας ὑπαινίσσεται τὴν ὑπαρξὴ δύο παρατάξεων αὐτὴ τὴν ἐποχὴ· ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ, ὁ στρατιωτικὸς αὐτοκράτορας Λέων Γ΄ ἐπιθυμοῦσε τὸν Ἀναστάσιο στὴ θέση

470. Πολλοὶ γοῦν τὴν ὕβριν τῆς ἐκκλησίας ἀπωλοφύροντο. Διὸ δὴ καὶ οἱ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Κυκλάδας νήσους οἰκοῦντες οὐ προσιέμενοι τὸ δυσσέβημα πρὸς τὸν βασιλεῖα διαστασιάζουσι: Νικηφόρος, 57-58 (de Boor)-Νικηφόρος, 60 (Mango)· *θεῖῳ κινούμενοι ζήλῳ στασιάζουσι*: Θεοφάνης, 405. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 118.

471. Κ. Ἀμάντου, *Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους*, Ἀθήνα 1963, τόμ. Α΄, 338-339. Λουγγῆ, «Δοκίμιον», 169.

472. Ostrogorsky, *Geschichte*, 132.

473. Θεοφάνης, 409. Βλ. Ἐλεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, «Ἡ "εἰκονοκλαστικὴ" Νοtitia 3 καὶ τὸ λατινικὸ πρότυπὸ τῆς», *Σύμμεικτα* 10 (1996), 46.

474. Γεώργιος Μοναχός, 743.

475. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1085 C.

476. Gero, *Leo III*, 212.

του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και από την άλλη, οι εὐσεβείς, δηλαδή, ὁ ἀνώτερος κληρὸς τῆς Βασιλεύουσας καὶ οἱ εὐσεβείς ἀριστοκράτες, οἱ ὁποῖοι ἄλλωστε εἶχαν πρωτοστατήσει⁴⁷⁷ καὶ στὴν ἐκλογή τοῦ Γερμανοῦ στοῦ ἀξίωμα τοῦ πατριάρχη, ἔδειχναν σαφῶς τὴν ἀντίθεσή τους πρὸς τὴν παραίτηση τοῦ Γερμανοῦ. Δύο παρατάξεις, στρατὸς καὶ κληρὸς, ἡ ἀντιπαλότητα τῶν ὁποίων διακρίνεται ἀδρὰ στὶς πηγές στα πρῶτα χρόνια τῆς εἰκονομαχίας, γίνεται ὁρατὴ ἀργότερα .

Ἐχοντας ἔξετάσει τὶς μέχρι τώρα γνωστὲς μνείες τῶν πηγῶν, σχετικὰ μὲ τὴν προσχώρηση στοῦ εἰκονομαχικοῦ στρατόπεδο τῶν πρώτων ἐπισκόπων, τοῦ ἐπισκόπου Νακωλείας Κωνσταντίνου καὶ τοῦ μητροπολίτη Κλαυδιουπόλεως Θωμᾶ, μποροῦμε νὰ προχωρήσουμε σὲ μιὰ διερεύνηση τῶν διαδοχικῶν χρονικῶν σταδίων, ποὺ ὀρίζουν τὴν ἐμφάνιση τῆς εἰκονομαχίας σὲ διάφορες γεωγραφικὲς περιοχὲς τῆς βυζαντινῆς ἐπικράτειας διὰ μέσου αὐτοκρατορικῶν πρωτοβουλιῶν⁴⁷⁸, εὐρύτερα γνωστῶν, στὴ βυζαντινὴ ἱστορία. Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἀρχίσει τὴ διερεύνηση αὐτὴ μὲ τὸν ἐντοπισμὸ τῶν σχετικὰ λίγων ἐπισκόπων, γνωστῶν ὡς εἰκονομάχων.

Στὴν ἔρευνα γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ ἐνδεχομένως καὶ ἄλλων εἰκονομάχων ἐπισκόπων ἔχει χρησιμοποιοθεῖ σὲ μεγάλη ἔκταση τὸ σφραγιστικὸ ὕλικὸ τῆς ἐποχῆς, καθὼς τὰ μολυβδόβουλλα ἀποτελοῦν ἐξαιρετικὰ χρήσιμη πηγὴ ἀντήλησης πληροφοριῶν γιὰ ἰδεολογικὰ ρεύματα καὶ γιὰ ἰδεολογικὲς πεποιθήσεις συγκεκριμένων ἀτόμων⁴⁷⁹. Διατηρώντας πάντοτε τὶς ἐπιφυλάξεις μας, μποροῦμε νὰ προσδιορίσουμε τὴ θέση ποὺ ἔπαιρναν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἀξιωματοῦχοι στὶς ἰδεολογικὲς συγκρούσεις τῆς ἐποχῆς τους ἀπὸ τὴ διακόσμηση τῶν σφραγίδων τους. Τὰ ἀνεικονικὰ σταυροειδῆ μονογράμματα ἦταν ἰδιαίτερα συνηθισμένα κατὰ τὴν περίοδο τῆς εἰκονομαχίας⁴⁸⁰ καὶ ἡ χρησιμοποίησή τους

477. Βλ. πῶ πάνω, σ. 103.

478. Gelzer, *Genesis*, 74.

479. Ν. Οἰκονομίδη, «Τὰ Βυζαντινὰ μολυβδόβουλλα ὡς ἱστορικὴ πηγὴ», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 62 (1987), 8. Γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς λατρείας τοῦ σταυροῦ ἀπὸ τοὺς Ἰσαύρους, βλ. J. Moorhead, «Iconoclasm, the Cross and the Imperial Image», *Byzantion* 55 (1985), 165-179. Βλ. ἐπίσης, Η. G. Thümmel, *Bilderlehre und Bilderstreit. Arbeiten zur Auseinandersetzung über die Ikone und ihre Begründung vornehmlich im 8. und 9. Jahrhundert* (Das östliche Christentum. Neue Folge, 40), Würzburg 1991.

480. Oikonomides, *Dated Lead Seals*, ἀρ. 11, 21. Γιὰ τὰ σταυροειδῆ μονογράμματα, τὰ συνήθη καὶ στὶς ἐπιγραφὲς τὴν ἴδια ἐποχῆ, βλ. C. Foss, «Historical Note on the Church at Sige», *JÖB* 16 (1967), 311-312 (ἀνατ. στοῦ βιβλίου τοῦ Η. Buchwald, *The Church of the Archangels in Sige near Mudania* (Byz. Vindobonensia, 4), Wien-Köln-Graz 1969, 69-71.

υποδηλώνει ότι ο κάτοχος τέτοιας σφραγίδας θα μπορούσε να ήταν εικονομάχος ή αδιάφορος ως προς την υπόθεση της εικονομαχίας, αλλά πάντως δεν ήταν φανατικός εικονολάτρης. Φυσικά, τα κριτήρια δεν είναι απόλυτα για το χαρακτηρισμό ενός μητροπολίτη ως εικονομάχου μόνο και μόνο από τη διακόσμηση της σφραγίδας του, αλλά οι πιθανότητες κινούνται προς αυτή την κατεύθυνση.

Οί γνωστοί εικονομάχοι επίσκοποι με ενεργό συμμετοχή στην εικονομαχική Σύνοδο του 754 είναι οι μητροπολίτες Έφέσου Θεοδόσιος, Πέργης Σισίνιος, ο επικαλούμενος Παστιλλᾶς, και ο Άντιοχείας Πισιδίας Βασίλειος, γνωστός με το παρωνύμιο Τρικᾶκκαβος⁴⁸¹. Όπως τονίζουν οι ἀφηγηματικές πηγές, στη φάση αυτή της εικονομαχίας, κατά την οποία κυριαρχεί ἡ σύγκληση της εικονομαχικής Συνόδου, προεξάρχουσα μορφή ἦταν ὁ μητροπολίτης Έφέσου Θεοδόσιος, γιὸς τοῦ ἄλλοτε αὐτοκράτορα Τιβερίου-Ψιμάρου⁴⁸². Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος καὶ ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη ἀναφέρουν ὅτι ἦταν ὁ πρόεδρος τῆς "παράνομου" Συνόδου τῶν 338 ἐπισκόπων, οἱ ὅποιοι συγκεντρώθηκαν στὸ παλάτι τῆς Ἱερείας (10 Φεβρουαρίου -8 Αὐγούστου τοῦ 754)⁴⁸³ γιὰ τὴν ἐπίσημη κατάργηση τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ μητρόπολη Έφέσου, ἡ ὁποία ὑπαγόταν στὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ πατριάρχη Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (398-404)⁴⁸⁴, κατεῖχε περίοπτη θέση, τὴ δεύτερη στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία, μετὰ τὴν πρωτόθρονη μητρόπολη Καισαρείας, θέση πού εἶχε διατηρήσει καὶ στὴ λεγόμενη Notitia τῶν

481. Mansi, τόμ. 12, στ. 1010 D. Γιὰ τὰ παρωνύμια Παστιλλᾶς καὶ Τρικᾶκκαβος πού συνοδεύουν τοὺς μητροπολίτες Σισίνιο καὶ Βασίλειο ἀντίστοιχα, βλ. Gero, *Constantine V*, 56.

482. Θεοδόσιος ὁ Έφέσου, υἱὸς Ἀψιμάρου : Θεοφάνης, 427· Guillard, «Aux origines», 291· βλ. Rochow, *Theophanes*, 169. Ὁ Βίος Γερμανοῦ (σ. 218) ἀναφέρει, ἐπίσης, τὴν τύχη του μετὰ τὴν ἐκθρόνισή του: ἀποκειραμένον τε σὺν τῷ υἱῷ κληρικῷ καὶ μετὰ ταῦτα μητροπολίτου χειροτονηθέντος εἰς Ἐφεσον βλ. Sumner, «Philippicus», 287-289. Ὁ Gero (*Constantine V*, 56) διαφωνεῖ καὶ χαρακτηρίζει ὡς ἀναχρονισμό τὴ μνεία, ἡ ὁποία συνδέει τὸ μητροπολίτη Έφέσου με τὸν ἄλλοτε αὐτοκράτορα Τιβεριο-Ψιμάρο καὶ τὴν θεωρεῖ ἀναξιόπιστη. Τὸ ἴδιο θεωρεῖ καὶ ὁ Mango στὰ σχόλια τῆς νέας ἔκδοσης τῆς *Ἱστορίας Συντόμου* τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου (σ. 207), ἀλλά, κατὰ τὴ γνώμη μου, οἱ μαρτυρίες τῶν πηγῶν εἶναι κατηγορηματικές.

483. Θεοφάνης, 427-428. Βλ. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 48 κέ.

484. Βλ. Ju. Kulakovskij, *Istoriija Vizantii (395-518)*, τόμ. 1, Κίεβο 1913, 185.- E. Stein, *Histoire du Bas-Empire. I: De l'État Romain à l'État Byzantin (284-476)*, τόμ. 1¹, Παρίσι-Βρυξέλλες-Ἀμστερνταμ 1959, 242.- Beck, *Kirche*, 160.

“εϊκονοκλαστών”⁴⁸⁵.

Οί πηγές δὲν ἀναφέρουν πότε ἀκριβῶς ὁ Θεοδόσιος ἔγινε μητροπολίτης Ἐφέσου⁴⁸⁶. Ὁ πάπας Γρηγόριος Β΄ (715-731) τὸν μνημονεῖ πάντως μὲ τὴν ιδιότητα αὐτὴ στὴν πρώτη ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ΄, ἀποδίδοντας μάλιστα στὸν Θεοδόσιο τὸ χαρακτηρισμὸ “παράμωρος Ἐφέσου”⁴⁸⁷. Σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία αὐτὴ, ὁ Θεοδόσιος θὰ πρέπει νὰ εἶχε καταλάβει τὴν ἐκκλησιαστικὴ αὐτὴ θέση, πρὶν ἀπὸ τὸ 730/1⁴⁸⁸. Ἀπὸ τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα τῆς ἐπιστολῆς διαφαίνεται ὅτι ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου ἦταν ιδιαίτερα φιλικὸς πρὸς τὴν Ἰσαυρικὴ δυναστεία καὶ βέβαια εὐμενὴς πρὸς τὴν εἰκονομαχία σὲ μίᾳ ἐποχῇ, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀγωνιώδη προσπάθεια τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος Γ΄ νὰ πάρει ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερους ἐπισκόπους μὲ τὸ μέρος του.

Μὲ τὴν ἴδρυση τοῦ θέματος τῶν Κιβυρραιωτῶν⁴⁸⁹, πρὶν ἀπὸ τὸ 732⁴⁹⁰, ἡ

485. *Notitia* 3.7.

486. Ἡ ἀνεϊκονικὴ σφραγίδα τοῦ μητροπολίτη Ἐφέσου Θεοδοσίου μὲ σταυρόσχημο μονόγραμμα ἔχει δημοσιευθεῖ στὸ ἔργο τοῦ Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 255. Σχετικὰ μὲ τὴ διακόσμηση τῶν σφραγίδων ἀπὸ τὴ μητρόπολη Ἐφέσου κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα. Ὁ V. Laurent (*Corpus* V3, ἀρ. 1688) ἔχει δημοσιεύσει σφραγίδα, χρονολογημένη τὸν ὄγδοο αἰῶνα, ἡ ὁποία φέρει στὴν πρόσθια ὄψη μεγάλο σταυρὸ ποὺ καλύπτει σχεδὸν ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τῆς σφραγίδας, καὶ ἀνῆκει, κατὰ τὸν ἐκδότη, στὴν ὁμώνυμη ἑξακοστὴ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου στὴν Ἐφεσο. Ἐκεῖνο ποὺ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον στὴ σφραγίδα αὐτὴ, εἶναι ἡ σαφὴς ἀντικατάσταση τῆς εἰκόνας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, διακόσμηση, τὴν ὁποία, συνήθως, ἔφεραν οἱ σφραγίδες τῶν τοπικῶν μητροπολιτῶν· βλ. τὰ σχόλια τῶν Zacos-Vegler, *Seals*, στὴ σφραγίδα ἀρ. 1249.

487. ἤκουσας παρὰ τοῦ παραμώρου Ἐφέσου. Gouillard, «Aux origines», 291.

488. Ὁ Sumner, «Philippicus», 292 θεωρεῖ ὅτι ὁ Θεοδόσιος ἔγινε μητροπολίτης Ἐφέσου γύρω στὸ 729. Σύμφωνα μὲ τὸν ἐκδότη (Laurent, *Corpus* V3, ἀρ. 1688) ὁ μητροπολίτης Θεοδόσιος ἔλαβε τὸ ἀξίωμα αὐτὸ γύρω στὸ 735, ἀφοῦ εἶχε διαδεχθεῖ τὸν Ὑπάτιο. Ὁ Ὑπάτιος, ὅμως, σύμφωνα μὲ μαρτυρία ἀγιολογικοῦ κειμένου (*Synax. Eccl. CP.*, στ. 62) ἔγινε μητροπολίτης Ἐφέσου μᾶλλον μετὰ τὸν Θεοδόσιο· βλ. P. Speck, «Γραφαῖς ἢ Γλυφαῖς. Zu dem Fragment des Hypatios von Ephesos über die Bilder mit einem Anhang zu dem Dialog mit einem Juden des Leontios von Neapolis», *Varia* I (Ποικίλα Βυζαντινὰ 4), Βόννη 1984, 220. Τὸ ζήτημα παραμένει ἀνοικτό.

489. Γιὰ τὸ ὄνομά τους, βλ. P. A. Yannopoulos, «Cibyrra et Cibyrréotes», *Byzantion* 61 (1991), 520-529.

490. Gelzer, *Genesis*, 32-34.- Hélène Antoniadès-Bibicou, *Études d'histoire maritime de*

Ἐφεσος φαίνεται ὅτι ὑπαγόταν στό θέμα αὐτό. Ἡ νέα θεματική διοίκηση θεωρεῖται δημιούργημα τοῦ Λέοντος Γ΄ καί φαίνεται ὅτι ἦταν πιστή στήν εἰκονομαχία. Τοῦτο μπορεῖ νά συναχθεῖ ἀφενός ἀπό τή δράση τοῦ πρώτου γνωστοῦ δρουγγαρίου της, Μάνη, τοῦ ὁποίου ἡ πρώτη γνωστή ἀποστολή ἦταν ἡ τιμωρία τοῦ εἰκονόφιλου ἀρχηγοῦ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας⁴⁹¹ καί ἀφετέρου ἀπό τή λίγο μεταγενέστερη στάση ὑπέρ τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, κατά τήν ἐξέγερση τοῦ Ἀρταβάσδου⁴⁹².

Λίγο ἀργότερα, μέ τήν ἴδρυση τοῦ θέματος τῶν Θρακησίων πρῶν ἀπό τό 740/1⁴⁹³, ἡ Ἐφεσος ὑπήχθη στή δικαιοδοσία τοῦ θέματος αὐτοῦ. Ἡ Ἐφεσος ἀνῆκε καί πάλι σέ ἓνα εἰκονομαχικό καί ἀφοσιωμένο στήν Ἰσαυρική δυναστεία θέμα⁴⁹⁴, τοῦ ὁποίου μάλιστα εἶναι πιθανόν νά ἔγινε καί πρωτεύουσα⁴⁹⁵.

Byzance. A propos du "Thème des Caravisiens", Παρίσι 1966, 88.- Oikonomidès, *Listes*, 351.- Winkelmann, *Ämterstruktur*, 96.- Π. Α. Γιαννόπουλου, «Ἡ ὁργάνωση τοῦ Αἰγαίου κατά τή μεσοβυζαντινὴ περίοδο», *Τριήμερο Αἰγαίου. Πρακτικά = Παρονασός* 32 (1990), 212. Βλ. καί Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, «Τὰ σφραγιστικά κατάλοιπα γιά τήν διοικητική ἐξέλιξη τοῦ νησιωτικοῦ συγκροτήματος τοῦ Αἰγαίου ἀπό τόν Ζ΄ μέχρι καί τόν Θ΄ αἰώνα», *Χιακὰ Χρονικά* 12 (1980), 18-21.

Ἐπίσης καί ἡ ἀποψη τῆς Μάρθας Γρηγορίου-Ἰωαννίδου («Τὸ ναυτικό θέμα τῶν Κυβυραιωτῶν. Συμβολή στο πρόβλημα τῆς ἰδρύσεώς του», *Βυζαντινά* 11 (1982), 201-221), κατά τήν ὁποία τὸ θέμα αὐτὸ ἰδρύθηκε γύρω στο 742/3.

491. καὶ ἐξοπλίσας στόλον μέγαν ἀπέστειλεν κατ' αὐτῶν (Ρώμης καὶ Ἰταλίας) Μάνην, τὸν στρατηγὸν τῶν Κυβυραιωτῶν. Θεοφάνης, 410· βλ. O. Bertolini, «Quale fu il vero obiettivo assegnato in Italia da Leone III «Isaurico» all'armata di Manes, stratego dei Cibyrgeoti?», *BF* 2 (1967), 15-49.- Λουγγῆ, «Νέοι προσανατολισμοί», 66. Πρβλ. Fr. Masai, «La politique des Isauriens et la naissance de l'Europe», *Byzantion* 33 (1963), 196.

492. Θεοφάνης, 419.

493. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 414) μνημονεύει γιά πρώτη φορά στρατηγὸ Θρακησίων τὸ 741, τὸν Σισίννιο· βλ. Gelzer, *Genesis*, 77.- *De Thematibus*, 125.- Oikonomidès, *Listes*, 348. Στὸ ἴδιο ἔτος ἔχει χρονολογηθεῖ τὸ μολυβδόβουλλο "τῶν βασιλικῶν κομμερκίων τῆς στρατηγίας τῶν Θρακησίων" (Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 261). Σχετικὰ μέ τις σφραγίδες μέ τήν ἀναγραφή βασιλικά κομμέρκια, βλ. Oikonomides, *Seals of Kommerkiarioi*, 41-44. Ἡ μαρτυρία τοῦ 711 στο κείμενο τοῦ Θεοφάνη γιά ἓνα τουρμάρχη τῶν Θρακησίων (σ. 378), σύμφωνα μέ ὀρισμένους μελετητές, ὑποδηλώνει τήν ὑπαρξη τοῦ θέματος Θρακησίων ἤδη ἀπὸ τὸ 711, ἀφοῦ τουρμάρχης Θρακησίων μπορεῖ νά σημαίνει τὸν ἐπικεφαλῆς μιᾶς ἀπὸ τις τοῦρμες τοῦ θέματος τῶν Θρακησίων· βλ. Antoniadès-Bibicou, *Histoire maritime*, 76-77.- R. J. Lilie, «"Thrakien" und "Thrakesion". Zur byzantinischen Provinzorganisation am Ende des 7. Jahrhunderts», *JÖB* 26 (1977), 22 κέ.- Winkelmann, *Ämterstruktur*, 81-84.

Ἡ πρώτη παρατήρηση πού μπορούμε νά κάνουμε ἀπό τὰ παραπάνω εἶναι ὅτι ἡ αὐτοκρατορική ἀρχή εἶχε φροντίσει νά διαθέτει ἕνα πιστό εἰκονομάχο μητροπολίτη, ἡ δικαιοδοσία τοῦ ὁποίου ἦταν ἀρκετά εὐρεία (σέ αὐτὸν ὑπόκεινται 40 ἐπισκοπές τῆς ἐπαρχίας Ἀσίας)⁴⁹⁶, σέ περιοχὴ, τὴν ὁποία ἐπίσης εἶχε φροντίσει νά τὴν ἀναγάγει σέ θέμα, τοποθετώντας μάλιστα ἕνα πιστὸ στρατιωτικὸ διοικητή. Ἐς δοῦμε, ὁμως, καὶ τὶς περιπτώσεις τῶν ἄλλων γνωστῶν εἰκονομάχων ἐπισκόπων.

Ὁ ἐπόμενος γνωστὸς εἰκονομάχος ἀξιωματοῦχος τῆς Ἐκκλησίας, ἦταν ὁ μητροπολίτης Πέργης Σισίνιος⁴⁹⁷. Εἶχε πάρει μέρος στὴ Σύνοδο τοῦ 754, ὅπως εἶδαμε⁴⁹⁸, καὶ μάλιστα μὲ ἐνεργὸ συμμετοχὴ, ὅπως μαρτυρεῖ καὶ ὁ μεταγενέστερος μητροπολίτης Συνάδων Μιχαήλ, αὐτὸς παρὼν στὴ Σύνοδο τοῦ

494. Lilie, «Thrakien», 22, 25.- Λουγγῆ, «"Νέοι προσανατολισμοί"», 66.- Haldon, *Praetorians*, 209.
495. Gelzer, *Genesis*, 77-78.- *De Thematibus*, 126.- Brandes, *Städte*, 84. Ὁ C. Foss (*Ephesus*, 195-196) ἀμφισβητεῖ ὅτι ἡ Ἐφεσος ἦταν πρωτεύουσα τοῦ θέματος τῶν Θρακησίων, προτείνοντας τὶς Χῶνες ὡς ἐπικρατέστερη πρωτεύουσα. Βλ. ἐπίσης, W. Treadgold, *The Byzantine Revival 780-842*, Καλιφόρνια 1988, 355-357.
496. *Notitia* 1.79- 116. *Notitia* 3.103-142.

497. Δύο διαφορετικὲς ἀνεικονικὲς σφραγίδες ἐνὸς μητροπολίτη Σισινίου δημοσιεύονται στὸ ἔργο τοῦ Laurent (*Corpus V3*, ἀρ. 1744) καὶ στὴ συλλογὴ Zacos-Vegler (*Seals*, ἀρ. 492). Ἡ πρώτη, χωρὶς σταυρόσημο μονόγραμμα, ἀλλὰ μὲ μικρὸ σταυρὸ στὴν πρόσθια ὄψη, χρονολογεῖται στὸν ἑβδομο-ὄγδοο αἰῶνα· ἡ δευτέρα μὲ μονόγραμμα σταυρόσημο καὶ στὶς δύο ὄψεις τοποθετεῖται στὸν ἑβδομο αἰῶνα. Καὶ τὶς δύο σφραγίδες ὁ Gero (*Constantine V*, 57 σημ.11) ἔχει ἀποδώσει στὸν εἰκονομάχο μητροπολίτη Πέργης Σισίνιο, τῶν μέσων τοῦ ὄγδοου αἰῶνα. Πρβλ. Brandes, *Städte*, 104 καὶ σημ.12. Ἔχω τὴν ἐντύπωση ὅτι, ἐφόσον δὲν ἀναφέρεται ἡ μητρόπολις Πέργης, δὲν μπορούμε νά τὶς ἀποδώσουμε στὸν μητροπολίτη Πέργης Σισίνιο. Ἐπίσης, καὶ οἱ δύο σφραγίδες δείχνουν νά ἀνήκουν περισσότερο στὸν ἑβδομο καὶ λιγότερο στὸν ὄγδοο αἰῶνα.

Κατὰ τὸν Gero (*Constantine V*, 57 σημ. 11) ὁ ἴδιος μητροπολίτης εἶναι ὁ κάτοχος τριῶν ἀκόμα σφραγίδων, χρονολογημένων ἐπίσης τὸν ἑβδομο αἰῶνα (Zacos-Vegler, *Seals*, ἀρ. 492 a, b, c), πού φέρουν καὶ στὶς δύο ὄψεις σταυρόσημο μονόγραμμα καὶ στὸ κέντρο τοῦ μονογράμματος ἕναν μικρότερο σταυρὸ. Κατὰ τὴ γνώμη μου, οὔτε καὶ αὐτὲς οἱ σφραγίδες μποροῦν νά ἀποδοθοῦν στὸν Σισίνιο μητροπολίτη Πέργης, ἀφοῦ οὔτε καὶ ἐδῶ ἀναφέρεται ἡ μητρόπολις. Πρβλ. καὶ V. Ruggieri -F. Nethercott, «The Metropolitan City of Syllion and its Churches», *JÖB* 36 (1986), 144-145.

498. Βλ. πῶς πάνω, σ. 120.

787⁴⁹⁹. Ὁ συγγραφέας τοῦ *Adversus Cabalinum* τὸν θεωρεῖ μάλιστα πρωτεργάτη τῆς εἰκονομαχικῆς κίνησης⁵⁰⁰. Πότε ἔγινε μητροπολίτης Πέργης δὲν εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τίς πηγές. Γνωστὴ εἶναι ἡ ὑπαγωγή τῆς Πέργης Παμφυλίας στὸ θέμα τῶν Κιβυρραιωτῶν ἀπὸ τότε ποὺ αὐτὸ ἰδρύθηκε, δηλαδὴ, πρὶν ἀπὸ τὸ 732. Διαπιστώνουμε καὶ πάλι τὴν ὑπαρξὴ εἰκονομάχου μητροπολίτη σὲ μία περιοχὴ, ἡ ὁποία πρόσφατα εἶχε ἀναχθεῖ σὲ θέμα καὶ ἦταν ἀφοσιωμένη στὸν αὐτοκράτορα. Ὁ διορισμὸς τοῦ Θεοδοσίου στὴ μητρόπολη Ἐφέσου, ὅπως καὶ τοῦ Σιαινίου στὴ μητρόπολη Πέργης, μπορεῖ νὰ ἐνταχθεῖ θαυμάσια στὰ πλαίσια τῆς προετοιμασίας Συνόδου⁵⁰¹ ἡ ὁποία θὰ καταργοῦσε τὴ λατρεία τῶν εἰκόνων.

Ὁ τρίτος γνωστὸς εἰκονομάχος μητροπολίτης, μὲ ἐνεργὸ συμμετοχὴ καὶ αὐτὸς στὴ Σύνοδο τοῦ 754, εἶναι ὁ Ἀντιοχείας Πισιδίας Βασίλειος, τὸν ὁποῖο οἱ πηγές ἀναφέρουν κυρίως μὲ τὸ παρωνύμιο Τρικάκκαβος καὶ χωρὶς τὴν ἐπίσημη ιδιότητά του⁵⁰². Εἶναι πολὺ πιθανό, λαμβάνοντας ὑπόψη μας τὸ πιὸ γνωστὸ ὄνομα τοῦ μητροπολίτη Πισιδίας Βασιλείου, Τρικάκκαβος (κακκάβη= βαρέλι=παχύς;)⁵⁰³, νὰ ἦταν λαϊκῆς προελεύσεως⁵⁰⁴ καὶ εἶχε διορισθεῖ

499. Ὁ Παστιλλᾶς ἔλεγε (...) τοὺς παρερμηνεύοντας καὶ ἐπιβούλους τῆς θείας γραφῆς ἀνάθεμα: Mansi, τόμ.13, στ. 189 B-C. Γιὰ τὸν Μιχαὴλ Συνάδων, βλ. J. Pargoire, «Saints iconophiles: Michel de Synnades, Pierre de Nicée et Athanase de Paulopetrien», *EO* 4 (1900-1901), 347-350.

500. *Τίνα ἐξακολοθησώμεν; Τὸν ἅγιον Βασίλειον τὸν θαυματουργόν, ἢ τὸν Παστιλλᾶν;*: *Adversus Cabalinum*, στ. 832 A. Βλ. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 49.

501. Γιὰ τίς προσπάθειες τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος Γ΄ νὰ προετοιμάσει Σύνοδο μιλάει εὐγλωττα ὁ πάπας Γρηγόριος στὴ δεύτερη ἐπιστολὴ του: *ἐγκύψαι εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ ψήφους ποιήσασθαι εἰς τὸν κλῆρον*: Gouillard, «Aux origines», 301.

502. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1120 A, 1140 C. Βλ. J. Darrouzès, «Listes épiscopales du concile de Nicée (787)», *REB* 33 (1975), 14. Ὁ συγγραφέας τοῦ *Adversus Cabalinum* (στ. 332 B) συγκρίνει τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο μὲ τὸν Τρικάκκαβο: *Τίνα πιστεύσωμεν; Τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον τὸν τῆς μετανοίας ὁδοῦ καὶ τῆς σωτηρίας διδάσκαλον, ἢ τὸν Τρικάκαβον τὸν διδάσκαλον τῆς ἀταξίας καὶ τῆς ἀπωλείας;*

503. Du Cange, *Glossarium*, στ. 543.

504. Τὰ χυδαῖα-λαϊκὰ στοιχεῖα τῶν εἰκονομάχων ἐπισκόπων τονίζει καὶ ὁ Στέφανος Διάκονος στὸ *Βίος Στεφάνου Νέου* (στ. 1120 A), καθὼς τοὺς χαρακτηρίζει *κοιλιοδούλους καὶ γαστρόφρονας (...)* τοὺς ἱπποδρομικοὺς φιλάγωνας καὶ φιλοθεάμονας. Γιὰ τὰ λαϊκὰ αὐτὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν εἰκονομάχων, βλ. Marie-France Rouan, «Une lecture "iconoclaste" de la vie d'Etienne le Jeune», *TM* 8(1981), 427. Πρβλ. τίς μαρτυρίες ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ πάπα Γρηγορίου Β΄ μὲ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ΄: *Ἀνάγκην ἔχομεν γράψαι σοι παχέα καὶ χονδρά, ὥσπερ εἶ χονδρός καὶ παχύς*:

μητροπολίτης στην Ἀντιόχεια Πισιδίας.

Καί γιά τόν μητροπολίτη Ἀντιοχείας Πισιδίας, λοιπόν, Βασίλειο δέν γνωρίζουμε, πότε εἶχε διορισθεῖ στήν ἐκκλησιαστική του θέση. Εἶναι, πάντως, διαπιστωμένο ὅτι ἡ πλειονότητα τῶν εἰκονομάχων ἐπισκόπων εἶχαν τοποθετηθεῖ κατευθείαν ἀπό τήν αὐτοκρατορική ἀρχή⁵⁰⁵. Γνωρίζουμε, ὡστόσο, ὅτι ἡ Πισιδία ὑπαγόταν στό θέμα τῶν Ἀνατολικῶν, τῆ στρατιωτική διοίκηση πού εἶχε στενοὺς δεσμούς μέ τήν Ἰσαυρική δυναστεία καί ιδιαίτερα τόν Λέοντα Γ΄.

Τήν ἴδια περίπου ἐποχή κατά τήν ὁποία ἔχουμε τοὺς πρώτους γνωστούς εἰκονομάχους ἐπισκόπους καί τήν ἴδρυση τοῦ θέματος τῶν Κιβυρραιωτῶν, τοποθετεῖται ἐπίσης ἡ ἴδρυση τῆς θεματικῆς ἐνότητας Κρήτης (πρὶν ἀπό τὸ 732)⁵⁰⁶, τότε, δηλαδή, πού ἀποδεσμεύθηκε ἡ Κρήτη καί ὅλο τὸ Ἰλλυρικό ἀπὸ τῆ θρησκευτική δικαιοδοσία τοῦ πάπα Ρώμης⁵⁰⁷. Οἱ ἀφηγηματικὲς πηγὲς δέν κάνουν λόγο γιά τὴν ὑπαρξὴ εἰκονομάχου ἐπισκόπου στό νησί. Γνωρίζουμε ὅτι ἀπὸ τὸ 711 περίπου ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης ἦταν ὁ γνωστός μελωδὸς Ἀν-

Gouillard, «Aux origines», 279-281: τὸν πολεμικὸν καί χονδρὸν νοῦν ὃν ἔχεις καί παχύν, εἰς τὰς πνευματικὰς τῶν δογμάτων διοικήσεις ἔχειν οὐ δύνασαι: στό ἴδιο, 301.

505. Βλ. Gero, *Constantine V*, 60.

506. Βλ. Judith Herrin, «Crete in the Conflicts of the Eighth Century», Ἀφιέρωμα στὸν Νίκο Σβορώνο, Ρέθυμνο 1986, τόμ. Α΄, 125. Γιά τὴν ἀποψη ὅτι τὸ θέμα Κρήτης εἶχε δημιουργηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ 767, βλ. Γ. Σπυριδάκη, «Τὸ θέμα Κρήτης πρὸ τῆς κατακτήσεως τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Ἀράβων», *ΕΕΒΣ* 21 (1951), 59-68.- Oikonomidès, *Listes*, 353.- Winkelmann, *Ämterstruktur*, 100 κέ. Διαφορετικὴ εἶναι ἡ ἀποψη τοῦ Tsougarakis (*Byzantine Crete*, 166-178), ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι ἡ Κρήτη δέν ἀποτελοῦσε θέμα αὐτὴ τὴν ἐποχή, ἀλλὰ κατώτερη διοικητικὴ μονάδα μέ διοικητὴ ἕναν ἀρχοντα, ἐνῶ θέμα ἔγινε μετὰ τὴν ἀπόβαση τῶν Ἀράβων (827/8). Πρὸβλ. ἐπίσης, Elisabeth Malamut, *Les îles de l'Empire byzantin (VIIIe-XIIe siècles)* (Byzantina Sorbonensia 8), Παρίσι 1988, τόμ. Α΄, 298-299. Ὅμως, γιά τὴν εὐρεία χρῆση τοῦ ὄρου ἀρχων, βλ. Ahrweiler, «Recherches», 72.

507. M. A. Anastos, «The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the Jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-33», *Silloge Byzantina in onore di Silvio Giuseppe Mercati = Studi Byzantini e Neoellenici* 9, 1957, 14- 31 (= *Studies in Byzantine Intellectual History*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1979, ἀρ. IX).- Masai, «La politique des Isauriens», 191- 221. Ὅμως, ὁ V. Grumel («L'annexion de l'Illyricum oriental, de la Sicile et de la Calabre au patriarcat de Constantinople», *Recherches de science Religieuse* 40, *Mélanges Jules Lebreton* 2(1951- 52), 191-200) ἔχει ὑποστηρίξει ὅτι ἡ προσάρτηση τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἔγινε ἀργότερα, τὴν ἐποχὴ τοῦ πάπα Ρώμης Στεφάνου Β΄ (752- 757), πιθανὸν γύρω στὸ 754.

δρέας⁵⁰⁸, ὁ ὁποῖος κατεῖχε τὴ θέση αὐτὴ μέχρι τὴν ἐποχὴ πού ἡ Κρήτη πέρασε στὴ θρησκευτικὴ δικαιοδοσία τοῦ πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀγιολογικὸ κείμενο ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀλλαγὴ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ τοῦ νησιοῦ, ἀναφέροντας ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος εἶχε ἐγκαταλείψει τὸ νησί γύρω στὸ 731/2, πιθανότατα ἐξαιτίας τῆς προσάρτησης τῆς Κρήτης στὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως⁵⁰⁹. Ἴσως, διάδοχός του ἦταν ὁ Γεώργιος ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης, κάτοχος ἀνεικονικῆς σφραγίδας, χρονολογημένης τὸν ὄγδοο αἰώνα, γνωστὸς μόνον ἀπὸ τὸ μολυβδόβουλλό του⁵¹⁰. Ἡ ὑπαρξὴ τῆς ἀνεικονικῆς αὐτῆς σφραγίδας μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι πιθανὸν ὁ Γεώργιος ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς πρῶτους ἀξιωματοῦχους, οἱ ὁποῖοι διορίσθηκαν κατευθειάν ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα. Θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε παράλληλα τὴν περιόπτη θέση πού κατέλαβε ἡ μητρόπολη Γόρτυνα Κρήτης στὸ Τακτικὸ τῶν "εἰκονοκλαστῶν"⁵¹¹. Ὅσο γιὰ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς εἰκονομαχίας στὴν Κρήτη μᾶς πληροφορεῖ ὁ βιογράφος τοῦ Στεφάνου Νέου, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε διορισθεῖ στὸ νησί, ἄγνωστο πότε, ὁ "ἀρχισατράπης" (=στρατηγός) Κρήτης Θεοφάνης Λαρδότυρος, εἰκονομάχος καὶ ἀπηνῆς διώκτης τῶν εἰκονοφίλων τοῦ νησιοῦ⁵¹². Ἡ περίπτωση τῆς Κρήτης ἀποτελεῖ, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἀκόμα ἓνα παράδειγμα, ὅπου συμβαδίζουν ἡ ἀναγωγὴ τῆς περιοχῆς σὲ νέα θεματικὴ ἐνότητα καὶ ὁ διορισμὸς ἀρχιεπισκόπου, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπιλέξει τὴν ἀνεικονικὴ

508. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 96-97.

509. Β. Λαοῦρδα, «Ὁ ἅγιος Ἀνδρέας ὁ ἐν τῇ Κρίσει καὶ ἡ Κρήτη ἐπὶ εἰκονομαχίας», *Κρητικὰ Χρονικά* 5 (1951), 46-47.

510. Laurent, *Corpus* V 3, ἀρ. 1753.- Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1913. Βλ. καὶ Ν. Β. Τωμαδάκη, «Οἱ ὀρθόδοξοι προκαθήμενοι τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης [(ἀρχι)ἐπίσκοποι Γορτύνης, Κρήτης καὶ πρόεδροι αὐτῆς] ἀπὸ Τίτου μέχρι τῆς Ἀλώσεως (1453)», *ΕΕΒΣ* 47 (1987-1989), 16.

511. *Notitia* 3. 14. Βλ. Ἐλεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, «Συμβολὴ στὴν μελέτη τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας κατὰ τὴν περίοδο τῆς πρώτης εἰκονομαχίας», *Βυζαντιακά* 14 (1994), 71.

512. *κατεσχέθη ὑπὸ Θεοφάνους ἀρχισατράπου τῆς νήσου τὸ ἐπίκλην Λαρδοτύρου: Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1164 B-D. Βλ. Σπυριδάκη, «Τὸ θέμα Κρήτης», 59-68.- Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 242. Πρβλ. ὁμως, V. Laurent, «La Crète avant et après sa libération du joug arabe (961)», *Κρητικὰ Χρονικά* 15-16, 2 (1961-1962), 385-386.

Γιὰ τὸν ὄρο *ἀρχισατράπης*, βλ. W. T. Treadgold, «Notes on the Numbers and Organisation of the Ninth-Century Byzantine Army», *GRBS* 21 (1980), 278-279. Πρβλ. D. Tsougarakis, «The Byzantine Seals of Crete», *Studies in Byzantine Sigillography* 2, ἔκδ. Ν. Oikonomides, Οὐάσιγκτον 1990, 141.

διακόσμηση στή σφραγίδα του.

Ἐτσι, μετὰ τὸ 730, ὅποτε ἄρχισαν νὰ διορίζονται μὲ μεγαλύτερη εὐκολία οἱ πρῶτοι δεδηλωμένοι εἰκονομάχοι ἐπίσκοποι, ἰδρῦθηκαν παράλληλα νέες θεματικὲς διοικήσεις. Ἀπὸ τοὺς τέσσερις γνωστοὺς διορισμένους μητροπολίτες, οἱ τρεῖς προέρχονταν ἀπὸ περιοχές, οἱ ὅποιες εἶχαν προσαρτηθεῖ στὰ νεοσύστατα θέματα τῶν Κιβυρραιωτῶν καὶ Κρήτης καὶ ὁ τέταρτος στὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν, διοικητικὴ ἐνότητα ἰδιαίτερα πιστὴ στὴ δυναστεία. Οἱ περιοχές Κιβυρραιωτῶν καὶ Ἀνατολικῶν θεωροῦνται προσκολλημένες στὴν Ἰσαυρικὴ δυναστεία, ἂν λάβουμε ὑπόψη τὴ δράση τους κατὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ Ἀρταβάσδου.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἓνα κείμενο, τὸ ὁποῖο περιγράφει τὴν ἐκκλησιαστικὴ τάξη τῆς αὐτοκρατορίας αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, ἡ *Notitia episcopatum* "τῶν εἰκονοκλαστῶν" (= *Notitia 3*), ἀπηχεῖ τὶς νέες ἐκκλησιαστικὲς καὶ πολιτικὲς συνθήκες τῶν μέσων τοῦ ὄγδου αἰῶνα⁵¹³. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ νέων μητροπόλεων ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς Ἰσαυρίας, παρατηροῦνται στίς παλαιῆς μητροπόλεις τροποποιήσεις, οἱ ὅποιες δείχνουν νὰ συνδέονται μὲ τὴν ἐκεῖ ἐγκαθίδρυση τῆς εἰκονομαχίας, καί, ἐπίσης, μὲ τὴν ἐπέκταση τοῦ θεσμοῦ τῶν θεμάτων⁵¹⁴. Ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις αὐτὲς εἶναι δυνατὸν νὰ συναχθεῖ τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Ἰσαυροὶ αὐτοκράτορες, μεταβάλλοντας ἀκόμα καὶ τὴ σύνθεση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, τοποθετοῦσαν εἰκονομάχους ἐπισκόπους σὲ συγκεκριμένες περιοχές, ἀποδεδειγμένα πιστὲς στὴ δυναστεία. Τὶς προσπάθειες αὐτὲς τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε΄ μαρτυρεῖ ὁ Βίος τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει τὴ συνεργασία "ἀρχισατραπῶν" (=στρατηγῶν) καὶ "ἐπισκόπων" τῶν ἐπαρχιῶν γιὰ τὴν προετοιμασία Συνόδου⁵¹⁵. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται ἀκόμα καὶ ἀπὸ

513. Γ. Ι. Κονιδάρη, *Αἱ μητροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ ἡ "τάξις" αὐτῶν* (Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie, 13), Ἀθήνα 1934, 12, 23.- Κουντούρα-Γαλάκη, «Συμβολή», 67-80. Πρβλ. ὁμως, Dagrouzès, *Notitiae*, 32, ὅπου θεωρεῖται κείμενο τῶν τελῶν τοῦ ὄγδου -ἀρχῶν ἔνατου αἰῶνα.

514. Κουντούρα-Γαλάκη, «Συμβολή», 74.

515. *προγράμματα κατὰ πᾶσαν ἐπαρχίαν ἐξεπέμπετο πρὸς τοὺς κατὰ χώραν ἀρχισατραπᾶς* (=στρατηγούς) *σὺν ἐπισκόποις: Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1112 D. Βλ. ἐπίσης, καὶ τὴν μαρτυρία ἀπὸ τὴν *Νουθεσία γέροντος περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων* (Meljoransky, VIII καὶ Μιτσιδου, 157): *ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις, τοῦ Λέοντος τελευτήσαντος καὶ αὐτοκράτωρ γενόμενος Κωνσταντῖνος καὶ ὑπερβάλας τοῦτον τοῖς τρόποις πανταχοῦ ἀπέστειλεν τῆς κακίας αὐτοῦ τοὺς κήρυκας*. Πρβλ. Ostrogorsky,

τὴν ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτικὴ μαρτυρία τοῦ μεταγενέστερου πατριάρχη Νικηφόρου· στὸν τρίτο Ἀντιρρητικὸ λόγος του μιλά γιὰ τὴ σύμπραξη τῶν εἰκονομάχων ἐπισκόπων μὲ τοὺς "κοσμικοὺς ἄρχοντες", τοὺς στρατιωτικοὺς διοικητὲς τῶν περιοχῶν: *καὶ πᾶσαν ἱεράν καὶ κανονικὴν θεσμοθεσίαν ἠθετηκότες, καὶ πάσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐκοσμίας*⁵¹⁶ *καὶ τάξεως ἐπιλελησμένοι, πολιτικοῖς νόμοις καὶ πράγμασι χρωῶνται, καὶ ἄρχουσι τοῖς κοσμικοῖς ὑποπεπτώκασιν, ἐν πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν βίον ἐγχειρήμασι, τούτοις ὑπείκοντες καὶ διοικούμενοι*⁵¹⁷.

Γιὰ τὴν ἀνεύρεση καὶ ἄλλων εἰκονομάχων ἐπισκόπων, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, συναντᾶ κανεὶς ἰδιαίτερη δυσκολία, καθὼς εἶναι γνωστὸ ὅτι τὰ πρακτικὰ μὲ τὶς ὑπογραφὰς τῶν 338 ἐπισκόπων τῆς Συνόδου τοῦ 754, δὲν ἔχουν διασωθεῖ. Ἔχουμε, ὅμως, τὰ πρακτικὰ τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 787 καὶ τὰ μολυβδόβουλλα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματοῦχων τῆς ἐποχῆς μὲ τὰ τότε συνήθη σταυροειδῆ μονογράμματα.

Στὴν Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος τοῦ 787 παρευρίσκονταν ἀρκετοὶ μετανοημένοι εἰκονομάχοι ἐπίσκοποι. Πρόκειται γιὰ τοὺς μητροπολίτες Μύρων Θεόδωρο, Ἀγκύρας Βασίλειο, Ἀμορίου Θεοδόσιο καὶ Νεοκαισαρείας Γρηγόριο, οἱ ὅποιοι, ἀφοῦ ἀνέγνωσαν ὁ καθένας ξεχωριστὰ τὴν ὀρθόδοξη ὁμολογία⁵¹⁸ καὶ ἐνυπογράφως ἀποκήρυξαν τὴν εἰκονομαχία⁵¹⁹, διατυπώνοντας τὴν παράκληση νὰ "ἐνωθοῦν μὲ τὴν ἀγία καὶ καθολικὴ ἐκκλησία"⁵²⁰, ἐκλήθησαν νὰ ὑπογράψουν τὶς ἀποφάσεις τῆς δεύτερης συνεδρίας⁵²¹. Γνωρίζουμε ἀκόμα μερικὸς εἰκονομάχους μητροπολίτες τοὺς: Νικαίας Ὑπάτιο, Ρόδου Λέοντα, Πισιδίας Γεώργιο, Ἱεραπόλεως Νικόλαο καὶ Καρπάθου Λέοντα, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἐμποδίσει τὴ σύγκληση τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 787⁵²², παραμένοντας πιστοὶ εἰκονομάχοι. Οἱ παραπάνω μητροπολίτες, ὑποπτοὶ αἵρεσιάρχες, δὲν ἀναφέρονται στὸν κατάλογο τῶν ἐπισκόπων τῆς πρώτης

Bilderstreit, 15.- Gero, *Constantine V*, 25-36.- Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 43.

516. Σχετικὰ μὲ τὴν εὐκοσμία τῆς Ἐκκλησίας, ὄρο ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ εἰκονόφιλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, βλ. πρὸ πάνω, σ. 106-107.

517. Ἀντιρρητικὸς τρίτος, στ. 504 Α.

518. Mansi, τόμ. 12, στ. 1007 C-1015 D.

519. Mansi, τόμ. 12, στ. 1007 E.

520. Mansi, τόμ. 12, στ. 1011 C.

521. Mansi, τόμ. 12, στ. 1087 D, 1091 C, 1098 A.

522. *παρασυνάγοντες ἑαυτοὺς κρύβδην καὶ λαθραίως τῷ περυσινῷ χρόνῳ παρῶσασθαί βουλευσάμενοι*: Mansi, τόμ. 12, στ. 1015 D-1018 A .

συνεδρίας⁵²³ τῆς Συνόδου τοῦ 787.

Ὁ μητροπολίτης Μύρων Θεόδωρος⁵²⁴, πρὶν φθάσει στὸ σημεῖο τῆς μετανοίας, ἦταν ἕνας φανατικὸς εἰκονομάχος, ὁ ὁποῖος εἶχε λάβει μέρος στὴ Σύνοδο τοῦ 754 καὶ μάλιστα μὲ ἐνεργὸ συμμετοχὴ⁵²⁵. Τὴν ἐπισκοπὴ Συλλαίου, ἡ ὁποία ὑπαγόταν στὴ μητρόπολη Πέργης⁵²⁶, ἐμπροσωποῦσε στὴ Σύνοδο ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ ὁποῖος διορίσθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Κωνσταντῖνο Ε΄ στὴν τελευταία συνεδρία τῆς Συνόδου τοῦ 754, ὡς ὁ νέος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως⁵²⁷. Ἀπὸ τὰ σφραγιστικά κατάλοιπα γνωρίζουμε ἐπίσης καὶ ἕναν ἄλλο ἐπίσκοπο Συλλαίου, τὸν Ἐπιφάνιο, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀνεικονικὴ σφραγίδα ἔχει χρονολογηθεῖ τὸν ὄγδοο αἰῶνα⁵²⁸, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ξέρουμε, ἂν ἦταν ὁ προκατόχος ἢ ὁ διάδοχος τοῦ γνωστοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντίνου.

Καὶ πάλι ἀπὸ τὸ σφραγιστικὸ ὑλικὸ τῆς ἐποχῆς, μαρτυροῦνται δύο μητροπολίτες Ρόδου, ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ μπορούσε ἐνδεχομένως νὰ εἶχε συμμετάσχει στὴν εἰκονομαχικὴ Σύνοδο τῆς Ἱερείας: ἡ πρώτη σφραγίδα τοῦ ὄγδοου αἰῶνα, ποὺ φέρει σταυρὸ καὶ στίς δύο ὄψεις, ἀνήκει στὸν Γεώργιο ἢ Σέργιο⁵²⁹· ἡ δευτέρη στὸν Ἐπιφάνιο⁵³⁰. Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι ὁ μετανοημένος εἰκονομάχος μητροπολίτης Ρόδου Λέων, ὁ ὁποῖος μετεἶχε στὴ Σύνοδο τοῦ 787, κατεῖχε τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἀπὸ τὸ 775/7 περίπου⁵³¹, τότε ὁ ἕνας ἀπὸ

523. Darrouzès, «Listes épiscopales», 11.

524. Mansi, τόμ. 12, στ. 1007 C. Σφραγίδα ἀπὸ τὴ συλλογὴ Zacos-Veglery (*Seals*, ἀρ. 1220), χρονολογημένη τὸν ἔβδομο αἰῶνα, ποὺ φέρει εἰκόνα τῆς Παναγίας Βρεφοκρατούσας καὶ σταυρὸ στὴν μία ὄψη καὶ στὴν ἄλλη τὴν ἐπιγραφή τοῦ κατόχου Θεοδώρου τοῦ Μύρων ἔχει ἀποδοθεῖ ἀπὸ τὸν Gero, (*Constantine V*, 59 σημ. 20) στὸ μητροπολίτη Μύρων Θεόδωρο, κατὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ μετεστράφη στὴν εἰκονολατρία, κάτι ποὺ δὲν μοῦ φαίνεται πειστικόν.

525. Mansi, τόμ. 13, στ. 36 D-E. Βλ. Gero, *Constantine V*, 59 καὶ σημ. 20.

526. *Notitia* 3. 240. Βλ. Ruggieri-Nethercott, «The Metropolitan City of Syllion», 134.

527. Νικηφόρος, 65-66 (de Boor)-Νικηφόρος, 72 (Mango)· Θεοφάνης, 428· Γεώργιος Μοναχός, 757. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 170. Βλ. ἐπίσης πιὸ κάτω, σ. 151.

528. Laurent, *Corpus V* 3, ἀρ. 1746. Βλ. καὶ τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη τῆς σφραγίδας αὐτῆς.

Ἐπάρχει ἡ σφραγίδα τοῦ ἐπισκόπου Συλλαίου Λέοντος, ποὺ φέρει τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας· σύμφωνα μὲ τοὺς ἐκδότες Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1338, ἡ σφραγίδα αὐτὴ εἶχε κατασκευασθεῖ γύρω στὸ 787· πάντως στὴ Σύνοδο τοῦ 787 (Mansi, τόμ. 12, στ. 994 C) ἦταν παρὼν ὁ ἐπίσκοπος Συλλαίου Βασίλειος.

529. Laurent, *Corpus V* 1, ἀρ. 697.

530. Laurent, *Corpus V* 3, ἀρ. 1770.- Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1874.

531. Ἡ μαρτυρία προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀπορία, ποὺ εἶχε διατυπώσει ὁ πατριάρχης

τοὺς δύο μητροπολίτες Ρόδου, Γεώργιος ἢ Σέργιος καὶ Ἐπιφάνιος, γνωστοὶ μόνο ἀπὸ τὶς σφραγίδες τους, θὰ πρέπει νὰ ἦταν οἱ προκατόχοι τοῦ μητροπολίτου Λέοντος, καὶ πιθανότατα ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο εἶχε λάβει μέρος στὴ Σύνοδο τοῦ 754. Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ μητρόπολη Ρόδου εἶχε βελτιώσει τὴ θέση της στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία τῆς *Notitia* τῶν "εἰκονοκλαστῶν", πιθανῶς ἐξαιτίας τῆς ὑποστήριξης ποὺ εἶχε προσφέρει στὴν εἰκονομαχία. Ἀπὸ τὶς σωζόμενες σφραγίδες τῆς ἐποχῆς, μαρτυροῦνται δύο ἐκπρόσωποι ἀπὸ τὴν ἐπισκοπὴ Κῶ, ἡ ὁποία ὑπαγόταν στὴ μητρόπολη Ρόδου⁵³². Πρόκειται γιὰ τοὺς ἄγνωστους ἀπὸ ἄλλες πηγές ἐπισκόπους Θεόδωρο⁵³³ καὶ Γρηγόριο⁵³⁴, οἱ ὁποῖοι εἶχαν υἱοθετήσει τὴν ἀνεικονικὴ διακόσμηση στὶς σφραγίδες τους. Δὲν γνωρίζουμε, ἂν ἕνας ἄλλος μετανοημένος εἰκονομάχος, ὁ μητροπολίτης Καρπάθου Λέων⁵³⁵, ὁ ὁποῖος εἶχε προσπαθήσει μαζί μὲ τὸ μητροπολίτη Ρόδου Λέοντα καὶ ἄλλους ἐπισκόπους νὰ ἐμποδίσει τὴ σύγκληση Συνόδου γιὰ τὴν ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων⁵³⁶, συμμετεῖχε καὶ στὴν εἰκονομαχικὴ Σύνοδο τοῦ 754. Ὁ ἐπίσκοπος Χίου Πέτρος⁵³⁷, ὁ ὁποῖος ὑπαγόταν στὴ μητρόπολη Ρόδου⁵³⁸ καὶ ὁ μητροπολίτης Καρίας Μιχαὴλ⁵³⁹ εἶναι ἐπίσης κάτοχοι ἀνεικονικῶν σφραγίδων χρονολογημένων στὸν ὄγδοο αἰῶνα.

Κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῶν παραπάνω μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων εἶναι ὅτι ὅλοι, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ γνωστοῦ μητροπολίτη Πέργης Σισινίου, τοῦ ἐπιλεγόμενου Πασσιλλᾶ, προέρχονται ἀπὸ τὸ θέμα τῶν Κιβυρ-

Ταράσιος στὴ Σύνοδο τοῦ 787: *καὶ πῶς ἔτη ἔχων ἕως τῶν ὀκτώ ἢ δέκα ἐπίσκοπος, ἕως τοῦ νῦν οὐκ ἐπέισθη*; Mansi, τόμ. 12, στ. 1018 D-E.

532. *Notitia* 3. 567.

533. Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1626.

534. Laurent, *Corpus* V3, ἀρ. 1773.- Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1948.

535. Ἡ ἀνεικονικὴ σφραγίδα (Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 2429) τοῦ Θεοδώρου ἡγουμένου Καρπάθου χρονολογεῖται στὴν περίοδο 750-850. Ἡ ἴδια σφραγίδα χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Laurent (*Corpus* V3, ἀρ. 1940) τὸν ὄγδοο αἰῶνα.

536. Mansi, τόμ. 12, στ. 1015 D-1018A.

537. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 706. Ὁ ἐκδότης ὑποθέτει ὅτι ὁ κάτοχος τῆς σφραγίδας αὐτῆς εἶναι ὁ προκατόχος ἢ ὁ διάδοχος τοῦ ἐπισκόπου Θεοφίλου (καὶ ὄχι Θεοφάνη, ὅπως ἐσφαλμένα ἀναγράφει ὁ ἐκδότης τῆς σφραγίδας), ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου τοῦ 787 (Mansi, τόμ. 13, στ. 149 D, 396 D).

538. *Notitia* 3. 566.

539. Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 939 A. Ὅποσδήποτε πρέπει νὰ πρόκειται γιὰ τὸ μητροπολίτη Σταυρουπόλεως τῆς ἐπαρχίας Καρίας· βλ. Darrouzès, «Listes épiscopales», 14. Πρβλ. J. W. Nesbitt, «Byzantine Lead Seals from Aphrodisias», *DOP* 37 (1983), 159 κέ.

ραιωτών, θεματική ένότητα ιδιαίτερα πιστή στους Ίσαύρους αυτοκράτορες.

Ἀνάμεσα στους μετανοημένους εικόνομάχους επίσκοπους, πού παρευρίσκονταν στη Σύνοδο τοῦ 787⁵⁴⁰, ἦταν καί ὁ ἐπίσκοπος τοῦ Ἀμορίου Θεοδόσιος⁵⁴¹, καθὼς καί ὁ μητροπολίτης Ἀντιοχείας Πισιδίας Γεώργιος. Δὲν γνωρίζουμε, πότε διορίσθηκε ἐπίσκοπος Ἀμορίου ὁ Θεοδόσιος. Εἶναι ὑπερβολικὸ νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι εἶχε διορισθεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐξέγερσης τοῦ Ἀρταβάσδου (742/3), ὅταν ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ε΄ εἶχε ὡς ἔδρα τῶν ἐπιχειρήσεων του τὸ Ἀμόριο⁵⁴². πρέπει, ὁμως, νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι τὸ Ἀμόριο, αὐτὴ τὴν ἐποχὴ περίπου, ἀναβιβάζεται σὲ αὐτοκέφαλη ἀρχιεπισκοπῆ⁵⁴³, ἐνῶ καί τὰ Σύναδα ἀνυψώνονται στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία⁵⁴⁴. Ἔχει διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ὁ μητροπολίτης Συνάδων Θεόδωρος, κάτοχος ἀνεικονικῆς σφραγίδας, εἶχε διαδεχθεῖ, ἄγνωστο πότε, τὸν Ἰωάννη⁵⁴⁵, ἀποδέκτη τῆς πρώτης ἐπιστολῆς τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ. Ἡ μητρόπολη Συνάδων, ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀμορίου, ὅπως καί ἡ μητρόπολη Ἀντιοχείας τῆς Πισιδίας, περιλαμβάνονται στὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν, ἓνα θέμα κατεξοχῆν ἀφοσιωμένο στὴν Ἰσαυρικὴ δυναστεία.

Ὁ μητροπολίτης Ἀντιοχείας Πισιδίας Γεώργιος εἶναι ὁ δεύτερος γνωστός εικόνομάχος ἀπὸ τὴ μητρόπολη αὐτὴ, ἀλλὰ δὲν φαίνεται νὰ συμμετεῖχε στὴ Σύνοδο τῆς Ἱερείας⁵⁴⁶. Ἄν θεωρηθεῖ ὡς διάδοχος τοῦ γνωστοῦ μὲ τὴν προσωνομία "Τρικάκκαβος" εικόνομάχου μητροπολίτη Βασιλείου, τότε μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ὑπάρχει μία συνέχεια στὶς εικόνομαχικὲς πεποιθήσεις τῶν μητροπόλεων Ἀντιοχείας καὶ Συνάδων, οἱ ὁποῖες, μάλιστα, στὸ Τακτικὸ τῶν "εἰκονοκλαστῶν" ἀνέρχονται στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία⁵⁴⁷.

540. Mansi, τόμ. 13, στ. 37 Β. Βλ. Gero, *Constantine V*, 59 σημ.19, 60.

541. Ἡ σφραγίδα μὲ σταυρόσχημο μονόγραμμα τοῦ ἐπισκόπου Ἀμορίου Θεοδοσίου δημοσιεύεται στὸ ἔργο τοῦ Laurent (*Corpus V1*, ἀρ. 502).

542. Νικηφόρος, 60 (de Boor)-Νικηφόρος, 64 (Mango)· Θεοφάνης, 415. Βλ. Speck, *Artabasdos*, 138.

543. *Notitia 2. 77*. Βλ. Brandes, *Städte*, 134.

544. *Notitia 3.30*. Βλ. Κουντούρα-Γαλάκη, «Συμβολή» 73.

545. Gero, *Constantine V*, 56 σημ. 11. Ὁ Laurent (*Corpus V3*, ἀρ. 1740) τοποθετεῖ τὴ σφραγίδα τοῦ Θεοδώρου στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ ὄγδοου αἰῶνα καὶ οἱ Zacos-Vegliery (*Seals*, ἀρ. 2440) τὴν χρονολογοῦν στὸν ὄγδοο αἰῶνα· ὁ Θεόδωρος μητροπολίτης Συνάδων θεωρεῖται (Laurent, *Corpus V3*, ἀρ. 1740) ὅτι ἦταν ὁ προκάτοχος τοῦ Μιχαήλ, πού ἀναφέρεται στὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου τοῦ 787 (Mansi, τόμ.13, στ. 189 Β-С).

546. Gero, *Constantine V*, 60.

547. *Notitia 3. 30*. Βλ. Κουντούρα-Γαλάκη, «Συμβολή», 73.

Στόν κατάλογο τῶν γνωστῶν εἰκονομάχων μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων ἀπὸ τὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν θὰ πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ὁ μητροπολίτης Ἰκονίου Λέων, ὁ ὁποῖος μαρτυρεῖται στὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου τοῦ 787 ὡς μετανοημένος εἰκονομάχος⁵⁴⁸, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἔνδειξη ὅτι εἶχε λάβει μέρος στὴν εἰκονομαχικὴ Σύνοδο⁵⁴⁹.

Ἡ εἰκόνα, πού δίνουν οἱ πηγές γιὰ τὸν εἰκονομαχικὸ κλῆρο τοῦ θέματος τῶν Θρακησίων εἶναι ἀντίστοιχη μὲ αὐτὴ τοῦ θέματος τῶν Κιβυρραιωτῶν καὶ τῶν Ἀνατολικῶν. Ἀναφέραμε πιὸ πάνω ὅτι ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ὑποστηρικτὲς τῆς εἰκονομαχίας ἦταν ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου Θεοδόσιος, τὸν ὁποῖο φαίνεται ὅτι ἀκολούθησαν ἀρκετοὶ ἐπίσκοποι. Στὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου τοῦ 787, μνημονεῦεται ὡς μετανοημένος εἰκονομάχος ὁ μητροπολίτης Ἱεραπόλεως Νικόλαος καὶ ὁ ἐπίσκοπος Φωκαίας Λέων. Ὁ τελευταῖος, ὁ ὁποῖος ἦταν καὶ κάτοχος ἀνεικονικῆς σφραγίδας⁵⁵⁰, εἶχε ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴν εἰκονομαχικὴ Σύνοδο τοῦ 754⁵⁵¹, ὅπως καὶ ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου Θεοδόσιος, στὸν ὁποῖο ὑπαγόταν ἡ ἐπισκοπὴ Φωκαίας. Τὴν προσωπογραφία τοῦ εἰκονομαχικοῦ κλήρου ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ θέματος Θρακησίων θὰ μπορούσαμε νὰ συμπληρώσουμε ἀπὸ τὸ σφραγιστικὸ ὕλικὸ τῆς ἐποχῆς. Μόνο ἀπὸ τὴν ἀνεικονικὴ του σφραγίδα⁵⁵² γνωρίζουμε τὸν ἐπίσκοπο Ἀνέων Γρηγόριο· ἡ ἐπισκοπὴ Ἀνέων ὑπέκειτο στὴ μητρόπολη Ἐφέσου, ὅπως καὶ ἡ ἐπισκοπὴ Τίου/ Τέου, ἀπὸ τὴν ὁποία διαθέτουμε δύο μολυβδόβουλλα μὲ σταυροειδῆ μονογράμματα. Τὸ πρῶτο ἀνήκει στὸν ἐπίσκοπο Κυπριανό⁵⁵³· προβληματικὴ, ὅμως, εἶναι ἡ συμπλήρωση τοῦ ὀνόματος (Ρωμανός, Στέφανος, Μαριανός;) ⁵⁵⁴ τῆς δεύτερης σφραγίδας. Ἀπὸ τὴ μητρόπολη Λαοδικείας, ἡ ὁποία ἀνέρχεται στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία τοῦ Τακτικοῦ τῶν "εἰκονοκλαστῶν"⁵⁵⁵, διαθέτουμε σφραγίδα τοῦ ὄγδοου αἰῶνα μὲ σταυρόσχημη διακόσμηση πού ἀνήκει στὸν μητροπολίτη Εὐστάθιο⁵⁵⁶,

548. Mansi, τόμ. 12, στ. 1115 D.

549. Gero, *Constantine V*, 60.

550. Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 284.

551. Mansi, τόμ.13, στ. 61 E-64 A. Βλ. Gero, *Constantine V*, 60-61. Ὁ ἐπίσκοπος Λέων ὁμολόγησε ἐνώπιον τῆς Συνόδου (787) ὅτι στὴ Φώκαια ἡ εἰκονομαχία εἶχε μεγάλη ἀπήχηση· βλ. Mansi, τόμ.13, στ. 184 E-185 A.

552. Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 290.- Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 2878.

553. Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 480.

554. Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 2386.

555. *Notitia* 3. 29. Βλ. Κουντούρα-Γαλάκη, «Συμβολή» 73.

556. Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 526.

ο οποίος συμμετείχε στη Σύνοδο του 787⁵⁵⁷. Γνωστός μόνο από την άνεικονική σφραγίδα του⁵⁵⁸ είναι ο επίσκοπος Ἀκμωνείας/ Ἀκμωνίας Ἀγάπιος· ἡ επισκοπή Ἀκμωνείας υπαγόταν στη μητρόπολη τῆς Λαοδικείας. Ἀπό τὴν ἐπισκοπή Ἀλίων, ἡ ὁποία βρισκόταν στὴ δικαιοδοσία τοῦ μητροπολίτη Λαοδικείας ἔχει διασωθεῖ άνεικονική σφραγίδα τοῦ ὄγδοου αἰώνα, κάτοχος τῆς ὁποίας εἶναι ὁ Θεόδωρος ἡγούμενος Ἀλίης⁵⁵⁹.

Μολονότι τὰ κριτήρια γιὰ τὸ χαρακτηρισμὸ ἑνὸς μητροπολίτη ὡς εἰκονομάχου μόνο καὶ μόνο ἀπὸ τὴ διακόσμηση τῶν σφραγίδων δὲν εἶναι ἀσφαλῆ, ἡ ὑπαρξη τῶν άνεικονικῶν σφραγίδων καταδεικνύει τουλάχιστον ὅτι στίς περιοχὲς αὐτὲς δὲν ὑπῆρχαν τότε εἰκονολάτρεις ἐπίσκοποι.

Ἡ ἐκπροσώπηση στὴ Σύνοδο τοῦ 754 μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων ἀπὸ περιοχὲς ἀποδεδειγμένα πιστὲς στὴν Ἰσαυρικὴ δυναστεία φαίνεται ὅτι ἦταν ἀριθμητικὰ σημαντικὴ. Γιὰ περιοχὲς, ὅμως, πού δὲν εἶχαν διακριθεῖ γιὰ τὰ φιλικὰ αἰσθημάτα τους πρὸς τὴν Ἰσαυρικὴ δυναστεία, ὅπως τὸ θέμα Ὀψικίου, τὸ θέμα Ἀρμενιάκων καὶ τὸ θέμα Θράκης, οἱ πληροφορίες τῶν πηγῶν εἶναι ἔξαιρετικά φειδωλές, σχετικὰ μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ κλήρου τῶν περιοχῶν αὐτῶν στὴν εἰκονοκλαστικὴ Σύνοδο τοῦ 754⁵⁶⁰. Ἡ σιωπὴ αὐτὴ τῶν πηγῶν γιὰ τὴν

557. Mansi, τόμ. 12, στ. 994 C, 1091 D.

558. Laurent, *Corpus V3*, ἀρ. 1736.

559. Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 2428. Τὴν ἴδια σφραγίδα ἔχει δημοσιεύσει καὶ ὁ Laurent (*Corpus V3*, ἀρ. 1946), ὁ ὁποῖος τὴν κατατάσσει στίς ἀταύτιστες, ἐπειδὴ εἶναι δυσανάγνωστο τὸ τοπωνύμιο. Πρβλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 211.

560. Ἐπιφυλάξεις ἔχουν διατυπωθεῖ γιὰ τὴ συμμετοχὴ τοῦ μητροπολίτη Νικομηδείας Ἰωάννου ἢ Κωνσταντίνου στὴ Σύνοδο, βλ. Gero, *Constantine V*, 57-58. Στὰ πρακτικὰ τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου μνημονεύεται ὁ Ἰωάννης Νικομηδείας νὰ ἀναθεματίζεται μαζὶ μὲ τὸν ἐπίσκοπο Νακωλείας Κωνσταντῖνο (Mansi, τόμ. 13, στ. 416 C), ἐνῶ στὸ *Βίο τοῦ Στεφάνου Νέου* (στ. 1140 B-C) ἀναφέρονται ὁ ἐπίσκοπος Νικομηδείας Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Νακωλείας, ὡς μέλη τῆς ἀντιπροσωπείας πού εἶχε ἀναλάβει νὰ πείσει τὸ Στέφανο τὸν Νέο νὰ ὑπογράψει τὸν εἰκονοκλαστικὸ ὄρο τῆς εἰκονομαχικῆς συνόδου βλ. Gero, *Constantine V*, 57 σμμ. 15, 58 σμμ.17.

Ὡστόσο, σχετικὰ μόνο μὲ τὴ μητρόπολη Νικομηδείας, ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα: ἡ Νικομηδεῖα βρισκόταν σὲ ἐκείνη τὴν περιοχὴ τοῦ Ὀψικίου, ἡ ὁποία πιθανότατα στὰ χρόνια 741-775 (ἂν βασιθεῖμε στὴν ἀποψη τῶν Ch. Diehl, «L' origine du régime des thèmes dans l'empire byzantin», *Études d'histoire du moyen âge dédiées à G. Monod*, Παρίσι 1896 (= *Études byzantines*, Παρίσι 1905), 279 καὶ Pertusi, *De Thematibus*, 131-132, πού χρονολογοῦν τὴν ἴδρυση τοῦ θέματος τῶν Ὀπτιμάτων κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄) εἶχε περάσει στὸ νεοῖδρυθὲν θέμα τῶν Ὀπτιμάτων καὶ μάλιστα ἡ Νικομηδεῖα εἶχε γίνῃ ἡ πρωτεύουσά του. βλ. Ju. Kulakovsky, «K vorposu ob

ὑπαρξη εικονομαχικοῦ κλήρου μέχρι τὸ 754 σὲ περιοχές, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἐκφράσει τὴν δυσαρέσκειά τους πρὸς τὴν πολιτικὴ τῆς Ἰσαυρικῆς δυναστείας, θὰ μπορούσε νὰ συσχετισθῆ με τὴ στάση πού τήρησαν οἱ περιοχές αὐτὲς κατὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ Ἀρταβάσδου.

Ὁ στρατὸς τοῦ Ὀψικίου εἶχε δεῖξει τὴν ἔντονη δυσαρέσκειά του πρὸς τὴν πολιτικὴ τοῦ Λέοντος Γ΄, ἀκολουθώντας τὸν ἀνταπαιτητὴ τοῦ θρόνου, Ἀρτάβασδο, ἐναντίον τοῦ νόμιμου διαδόχου τοῦ θρόνου Κωνσταντίνου Ε΄. Στὴ Σύνοδο τοῦ 787 ἦσαν παρόντες, ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει, ὁ μετανοημένος εἰκονομάχος μητροπολίτης Νικαίας Ὑπάτιος⁵⁶¹, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι γνωστό, ἂν μετεῖχε στὴ Σύνοδο τοῦ 754. Ἀξίζει, παράλληλα, νὰ παρατηρήσουμε καὶ τὴν ἔλλειψη σφραγιστικοῦ ὕλικου, εἰκονομαχικοῦ τύπου, γιὰ ἐκκλησιαστικούς ἀξιωματούχους⁵⁶² ἀπὸ τὸ θέμα Ὀψικίου. Ἀντίθετα, σφραγίδα τοῦ ὄγδου αἰώνα, πού ἀνήκει στὸν μητροπολίτη Γάγγρας Ἰωάννη με καθαρὰ εἰκονολατρικὴ διακόσμηση - φέρει τὴν εἰκόνα μᾶλλον τοῦ ἁγίου Ὑπατίου, ὁ ὁποῖος διέδωσε τὴ χριστιανικὴ διδασκαλία στὴν περιοχὴ⁵⁶³, ὑποδηλώνει σαφέστατα ὅτι ὁ κάτοχός της ἦταν εἰκονολάτρης. Ἄν συνδυάσουμε τὴν ὑπαρξη αὐτῆς τῆς σφραγίδας με τὴν μαρτυρία τῶν ἀφηγηματικῶν πηγῶν ὅτι ὁ ἄλλοτε μητρο-

imeni i istorii femy "Opsikii"», *Viz. Vrem.* 11 (1904), 49-62. Μολονότι τὰ διαθέσιμα στοιχεῖα εἶναι ἀνεπαρκῆ, μπορούμε, ὥστόσο, νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ μοναδικὴ μητρόπολη τοῦ θέματος τοῦ Ὀψικίου πού θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς "εἰκονομαχική", συνδέεται καὶ πάλι με τὴν ἀναδιοργάνωση τῶν θεμάτων στὰ χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄. Πρὸβλ. Brandes, *Städte*, 132-133.

561. Mansi, τόμ. 12, στ. 1015 D-1018 A. Δὲν μπορούμε νὰ ἰσχυρισθῶμε με βεβαιότητα ὅτι ὁ μνημονεύμενος στὰ πρακτικὰ τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὡς εἰκονομάχος μητροπολίτης Ἀγκύρας Βασίλειος προέρχεται ἀπὸ τὸ θέμα Ὀψικίου ἢ ἀπὸ τὸ θέμα Βουκελλαρίων, δεδομένου ὅτι ἡ Ἀγκυρα ὑπαγόταν στὸ θέμα Ὀψικίου, πρὶν ἀκόμα ἰδρῦθῆ τὸ θέμα Βουκελλαρίων.

Τὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη (σ. 440) μνημονεύει γιὰ πρώτη φορὰ στρατηγὸ τῶν Βουκελλαρίων τὸ 767/8 (βλ. Gelzer, *Genesis*, 79.- Oikonomidès, *Listes*, 348) καὶ ἔτσι μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὸ θέμα τῶν Βουκελλαρίων εἶχε ἰδρῦθῆ λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ χρονολογία αὐτὴ καὶ βέβαια ἀρκετὰ μεταγενέστερα ἀπὸ τὴν ἐξέγερση τοῦ Ἀρταβάσδου (741-743). Πρὸβλ. Haldon, *Praetorians*, 212-213, 222.- Winkelmann, *Ämterstruktur*, 99 κέ.- K. Belke- M. Restle, *Galatien und Lykaonien* (TIB 4), Βιέννη 1984, 127.

562. Τὸ μολυβδόβουλλο τοῦ μητροπολίτη Νικαίας Παύλου (Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1348) καὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κίου (Laurent, *Corpus* V3, ἀρ. 1814) τοποθετοῦνται προγενέστερα.

563. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 439.

πολίτης Γάγγρας Μαρκελλίνος⁵⁶⁴ κατά την εξέγερση του Ἀρταβάσδου, είχε ταχθεί στο πλευρό του γιου του σφετεριστή, Νικήτα⁵⁶⁵, μπορούμε να οδηγηθούμε στη διαπίστωση ότι η μητρόπολη Γάγγρας, ίσως και το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής που περιελάμβανε το θέμα Ὀψικίου, είχε παραμείνει πιστό στην εικονολατρική παράδοση.

Ὁ μητροπολίτης Δυρραχίου Νικηφόρος συμμετείχε και αυτός στη Σύνοδο τοῦ 754⁵⁶⁶. Ἀξίζει να σημειώσουμε ότι η μητρόπολη αυτή αναγράφεται για πρώτη φορά στον κατάλογο της βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, στη *Notitia tōn "εἰκονοκλαστῶν"*. Δὲν γνωρίζουμε ἂν στη Σύνοδο τοῦ 754 συμμετείχαν και ἄλλοι ἐπίσκοποι ἀπὸ τὴν περιοχή τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἡ ὁποία, τὸ 732/3 περίπου, εἶχε περιέλθει στὴ θρησκευτικὴ δικαιοδοσία τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Διαθέτουμε, ὁμως, ἓνα σημαντικό ἀριθμὸ σφραγίδων μὲ ἀνεικονικὴ διακόσμηση ἀπὸ τὴν περιοχή αὐτή, γεγονός που μᾶς ἐπιτρέπει να ὑποθέσουμε ὅτι μετὰ τὸ 732 εἶχαν διορισθεῖ εἰκονομάχοι μητροπολίτες στὶς περιοχὲς αὐτές, ὅπως συνέβη πιθανότατα και στὴν περίπτωση τῆς Κρήτης⁵⁶⁷. Ἡ εἰκονομαχικὴ κεντρικὴ ἐξουσία τοῦ Βυζαντίου κατόρθωνε μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ να θέσει ὑπὸ τὸν ἔλεγχό της ἐπισκοπικὲς ἔδρες μὲ ἰδιαίτερη σημασία.

Ἀπὸ τὴ μητρόπολη τῶν Συρακουσῶν⁵⁶⁸, ἡ ὁποία αναγράφεται στὴ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία για πρώτη φορά στὴν *Notitia* 3⁵⁶⁹, διαθέτουμε ἀνεικονικὴ σφραγίδα τοῦ μητροπολίτη Μάρκιανου, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ἕνας

564. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 420), τοῦ ἀποδίδει τὴν ιδιότητα ἀπὸ *ἐπισκόπων κουράτωρ*, ἐνῶ ὁ πατριάρχης Νικηφόρος [62 (de Boor)-Νικηφόρος, 66 (Mango)] τὸ ἀξίωμα τοῦ μητροπολίτη Γάγγρας. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 157. Ὁ χαρακτηρισμὸς ἀπὸ *ἐπισκόπων* ὑποδηλώνει ὅτι κάποτε ὁ Μαρκελλίνος ἦταν ἐπίσκοπος, ἐνῶ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶχε ἀποσηματισθεῖ και ἀνῆκε στὶς τάξεις τῶν λαϊκῶν.

565. Ὁ Νικήτας διοικοῦσε τότε τὸ θέμα τῶν Ἀρμενιάκων· Νικηφόρος, 61 (de Boor)-Νικηφόρος, 65 (Mango). Τὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη (σ. 417) τὸν ἀναφέρει μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ μονοστρατήγου· βλ. Speck, *Artabasdos*, 98.- Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 231.

566. Mansi, τόμ. 13, στ. 61 E.

567. Βλ. πῶς πάνω, σ. 125-127.

568. Γιὰ τὴν προσπάθεια τῶν μητροπόλεων Συρακουσῶν και Ταορμίνας να τονίσουν μὲ κάθε τρόπο τὴν ἀνεξαρτησία τους ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, βλ. Evelyn Patlagean, «Les moines grecs d'Italie et l'apologie des thèses pontificales (VIIIème-IXème siècles)», *Studi Medievali*, 3e sér., 5 (1964) (=Structure sociale, famille, chrétienté à Byzance IVe-XIe siècle, Variorum Reprints, Λονδίνο 1981, ἀρ. XIII), 592.- Augusta Acconcia Longo, «Siracusa e Taormina nell'agiografia Italogreca», *RSBN*, N.S 27 (1990), 33-54.

569. *Notitia* 3. 43. Βλ. Κουντούρα-Γαλάκη, «Συμβολή», 67-68.

από τους πρώτους, ίσως και ο πρώτος εικονομάχος επίσκοπος⁵⁷⁰ της περιοχής.

Ἀπὸ τὴν ἀρχιεπισκοπὴ Κατάνης διαθέτουμε τὴν ἀνεικονικὴ σφραγίδα τοῦ Θεοδώρου, ἐπισκόπου διορισμένου κατευθείαν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη⁵⁷¹, ἄγνωστο ἀπὸ πότε, μὲ πλούσια δράση ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἀπὸ τὸ 784⁵⁷² μέχρι τὴν ἐποχὴ πού συνεκλήθη ἡ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος⁵⁷³. Ἐπειδὴ, ὁμως, δὲν γνωρίζουμε τίποτα γιὰ τὶς προγενέστερες δραστηριότητές του, δὲν μποροῦμε νὰ τὸν θεωρήσουμε βέβαια εἰκονομάχο, ἀλλὰ ἀξίζει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι στὴ σφραγίδα του ἔχει υἱοθετήσῃ τὴν ἀνεικονικὴ διακόσμηση. Ἀπὸ τὴν ὑπαγόμενη στὴν ἀρχιεπισκοπὴ Κατάνης ἐπισκοπὴ Ταυρομενίου⁵⁷⁴, ὑπάρχει ἡ ἀνεικονικὴ σφραγίδα τοῦ τοπικοῦ ἐπισκόπου Λέοντος, χρονολογημένη τὸν ὄγδοο αἰῶνα⁵⁷⁵. Ἀπὸ τὴν ὑπαγόμενη, ἐπίσης, στὴν ἀρχιεπισκοπὴ Κατάνης ἐπισκοπὴ Θερωῶν, ἔχει διασωθεῖ ἀνεικονικὴ σφραγίδα τοῦ ἐπισκόπου Σεργίου, χρονολογημένη τὸν ὄγδοο αἰῶνα⁵⁷⁶. Ἀπὸ τὴν ὑπαγόμενη στὴ μητρόπολη Ἁγίας

570. Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 885 καὶ σχόλια. Ἀπὸ τὴν ἴδια μητρόπολη ὑπάρχουν δύο ἀνεικονικὲς σφραγίδες μὲ τὴν ἴδια διακόσμηση, οἱ ὁποῖες δὲν χρονολογοῦνται μὲ ἀκρίβεια· ἡ πρώτη ἀνήκει στὸν Λέοντα *δομέστικο Ἐκκλησίας Συ(ρ)ρακουσῶν* (Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 890, ἀλλὰ καὶ *DOSeals* 1. 10. 2) καὶ τοποθετεῖται στὸν ὄγδοο-ἕνατο αἰῶνα καὶ ἡ ἄλλη τοῦ ἑβδομοῦ-ὄγδοου αἰῶνα ἀνήκει στὸν *Φ(ω)τ(ει)νὸ ἔκδικο*, βλ. Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 891. Πρὸβλ. καὶ Herrin, «Crete in the Eighth Century», 121.

571. Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 894 καὶ σχόλια. Βλ. ἀκόμα καὶ τὸ σχολιασμὸ δεδομένων τοῦ Βίου τοῦ Λέοντος τῆς Κατάνης (ἔκδ. Augusta Acconcia Longo, «La vita di S. Leone vescovo di Catania e gli incantesimi del Mago Eliodoro»), *RSBN*, N.S. 26 (1989) 80-98) ἀπὸ τὴν Marie-France Auzéry, «L'analyse littéraire et l'historien: l'exemple des vies de saints iconoclastes», *Bsl* 53 (1992), 59, 66 σημ. 69.

572. Dölger, *Regesten*, ἀρ. 341. Βλ. T. C. Lounghis, *Les ambassades byzantines en Occident depuis la fondation des états barbares jusqu'aux croisades (407-1096)*, Ἀθήνα 1980, 153-154.

573. Mansi, τόμ. 12, στ. 1031 D, 1038 B, 1075 E, 1094 C-D, 1151 A-B· τόμ.13, 20 E, 188 E· βλ. καὶ τὰ σχόλια τοῦ Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 894.

574. Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 704. Στὴν "εἰκονοκλαστικὴ" *Notitia* (3. 621) ἡ ἐπισκοπὴ Ταυρομενίου ἀναγράφεται ὡς ἐπισκοπὴ τῆς μητροπόλεως τῶν Συρακουσῶν, ἀλλὰ δὲν μνημονεύονται οἱ ἐπισκοπὲς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κατάνης. Πρὸβλ. Acconcia Longo, «Siracusa e Taormina», 47 κέ.

575. Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 897.

576. Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 901. Σφραγίδα τοῦ ὄγδοου αἰῶνα ἀπὸ τὴν ἐπισκοπὴ Μεσονήνης μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας (Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 900) καὶ ἐπιγραφή *Παύλω*

Σεβερίνης επισκοπή Βιβώνης⁵⁷⁷, διαθέτουμε άνεικονική σφραγίδα του ὄγδου αἰώνα του ἐπισκόπου Ἰωάννου⁵⁷⁸.

Ἀντίθετα με τις άνεικονικές σφραγίδες ἄλλων συγχρόνων του, για τις ὁποῖες ἔχουμε κάνει ἤδη λόγο, ἡ σφραγίδα του ἐπισκόπου Νεαπόλεως Στεφάνου, ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει δούξ (754-766) καὶ κατόπιν χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος (767-800) ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πάπα⁵⁷⁹, φέρει εἰκόνα του ἁγίου Ἰανουαρίου καὶ λατινική ἐπιγραφή⁵⁸⁰. Εὐλογία εἶναι ἡ ἐπιλογή τῆς διακόσμησης αὐτῆς, προφανῶς για νὰ τονισθεῖ ὅτι ὁ ἐπίσκοπος αὐτὸς ἀνήκε στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἰδιαίτερα μετὰ τὸ 751⁵⁸¹.

Ἀπὸ τὴ μητρόπολη Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία ἀναγράφεται για πρώτη φορά στὴ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία στὶς *Notitiae* 2 καὶ 3⁵⁸², εἶναι γνωστὸς ὁ μητροπολίτης Ἀναστάσιος, κάτοχος άνεικονικῆς σφραγίδας⁵⁸³. Δὲν γνωρίζουμε, ἂν ὁ Ἀναστάσιος εἶχε λάβει μέρος στὴν εἰκονοκλαστικὴ Σύνοδο. Ὅμως, στὸ Συνοδικὸ τῆς Ὁρθοδοξίας⁵⁸⁴ μνημονεύεται ἀνάμεσα στοὺς ὀρθόδοξους-εἰκονολάτρεις μητροπολίτες τῆς Θεσσαλονίκης, μαρτυρία πού ἔχει ἐρμηνευθεῖ ὅτι ὁ Ἀναστάσιος, πού ἔζησε πιθανότατα στὰ χρόνια του Κωνσταντίνου Ε΄, ἦταν μὲν εἰκονολάτρης, ἀλλὰ εἶχε υἱοθετήσει τὴν άνεικονικὴ διακόσμηση στὴ σφραγίδα του ἀπὸ τὸ φόβο τῶν εἰκονομαχικῶν διωγμῶν⁵⁸⁵.

Ἡ άνεικονικὴ σφραγίδα του ὄγδου-ἔνατου αἰώνα⁵⁸⁶ ἀπὸ τὴ μητρόπολη

ἐπισκόπων Μεσ(ή)νης- ἀμῖν, θεωρεῖται ἀπὸ τὸν ἐκδότη ἀσυνήθιστη για τὴν ἐποχὴ τῆς.

577. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 717.

578. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 913.

579. Βλ. Brown, *Gentlemen and Officers*, 161, 186.

580. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 918. Πρὸβλ. *DOSeals*, 1. 7. 1, 1. 9.1.

581. Βλ. Brown, *Gentlemen and Officers*, 139. Για τὸ ρόλο τῆς εἰκονομαχίας στὴ μετοικεσία του βυζαντινοῦ κλήρου στὴ Δύση, βλ. C. Mango, «La culture grecque et l'Occident au VIIIe siècle», *I problemi dell'Occidente nel secolo VIII*, *SCIAM* 20 (1973), 714. Βλ. ὁμως, P. Schreiner, «Legende und Wirklichkeit in der Darstellung des byzantinischen Bilderstreites», *Saeculum* 27 (1976), 165-179. Για τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο στὴν Ἰταλία αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, βλ. A. Guillou, «La Sicile byzantine: Etat de recherches», *BF* 5 (1977), 107-120.

582. *Notitia* 2. 13, 2. 243. *Notitia* 3.16.

583. Laurent, *Corpus* V3, ἀρ. 1727.- Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1701.- Oikonomides, *Dated Lead Seals*, ἀρ. 37.-*DOSeals* 1. 18. 79.

584. *Συνοδικὸν Ὁρθοδοξίας*, 114.

585. Βλ. τὰ σχόλια του Ν. Oikonomides για τὴ σφραγίδα του ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Πέτρου (*Dated Lead Seals*, ἀρ. 35).- *DOSeals* 1. 18. 86.

586. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 670. Σφραγίδα του μητροπολίτη Νικοπόλεως με εἰκόνα

Νικοπόλεως, όπως, επίσης, και η υψηλή θέση στην ιεραρχία, που κατέλαβε στη *Notitia* των "εικονοκλαστών" ή μητρόπολη αυτή⁵⁸⁷, μάς επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι ο μητροπολίτης Νικοπόλεως Λέων, κάτοχος της σφραγίδας, ήταν ενδεχομένως εικονομάχος και θα μπορούσε να είχε διορισθεί από την εικονομαχική εξουσία, όπως ούποτε μετά το 732. Από την υποκείμενη στη μητρόπολη Νικοπόλεως επισκοπή Κερκύρας⁵⁸⁸, διαθέτουμε ανεικονική σφραγίδα του Ιωάννου επισκόπου, ο οποίος θεωρείται⁵⁸⁹ ότι διοικούσε το νησί ακριβώς την εποχή, κατά την οποία το Ίλλυρικό υπήχθη στη δικαιοδοσία του πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης.

Η ανεικονική σφραγίδα του Γαβριήλ αρχιεπισκόπου Ελλάδος, αν τοποθετηθεί στον 8ο αιώνα, είτε ανήκει στη μητρόπολη Κορίνθου, είτε στη μητρόπολη Αθηνών⁵⁹⁰, υποδηλώνει, με έμμεσο βέβαια τρόπο, ότι ο μητροπολίτης αυτός είχε πάρει θέση στις ιδεολογικές συγκρούσεις της εποχής.

Από την αρχιεπισκοπή Σελευκείας, η οποία ανήκε στο πατριαρχείο Αντιοχείας και είχε περιέλθει στο πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως την ίδια εποχή, κατά την οποία είχε αποσπασθεί το Ίλλυρικό από τον πάπα Ρώμης⁵⁹¹, διαθέτουμε ανεικονική σφραγίδα του άγνωστου από άλλες πηγές, Ανδρονίκου Σελευκείας⁵⁹², ο οποίος θα μπορούσε, ίσως, να διοικεί την αρχιεπισκοπή αυτή την εποχή. Η αρχιεπισκοπή Σελευκείας απαντάται για πρώτη φορά στην εκκλησιαστική ιεραρχία του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στο "εικονοκλαστικό" Τακτικό⁵⁹³.

Από τα παραπάνω παρατηρούμε ότι, στις περιοχές, οι οποίες είχαν υπαχθεί σχετικά πρόσφατα στη δικαιοδοσία του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, η παρουσία εικονομάχων, όπως δείχνει τουλάχιστον η διακότης Παναγίας τοποθετείται στα χρόνια της αυτοκράτειρας Ειρήνης (Laurent, *Corpus* V1, αρ. 671) και υποδηλώνει, προφανώς, την αλλαγή στις θρησκευτικές πεποιθήσεις των μητροπολιτών.

587. *Notitia* 3.34. Βλ. Κονιδάρη, *Μητροπόλεις*, 62- 71.- Soustal, *Nikopolis*, 52-53.

588. Laurent, *Corpus* V1, αρ. 507. Βλ. Soustal, *Nikopolis*, 178.

589. Laurent, *Corpus* V1, αρ. 673.

590. Βλ. τα σχόλια του Laurent, *Corpus* V1, αρ. 555. Για τη μητρόπολη Αθηνών στο "εικονοκλαστικό" Τακτικό, βλ. Κουντούρα -Γαλάκη, «Λατινικό πρότυπο», 66.

591. Κονιδάρη, *Μητροπόλεις*, 45.

592. Laurent, *Corpus* V2, αρ. 1545 μόνον με την αναγραφή *Ανδρόνικος Σελευκείας*.

593. *Notitia* 3.62 ως αρχιεπισκοπή και *Notitia* 3. 508-533 ως μητρόπολη. Αβεβαιότητα για το αξίωμα του Σελευκείας προσδίδει η μη αναγραφή της ιδιότητας του Ανδρονίκου Σελευκείας στη σφραγίδα του;

σηψη τῶν σφραγίδων τους, ἦταν ἀρκετὰ σημαντική. Μολονότι οἱ ἀφηγηματικὲς πηγὲς τῆς ἐποχῆς τονίζουν μὲ ἔμφαση τὶς σταθερὲς εἰκονολατρικὲς πεποιθήσεις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας⁵⁹⁴, ὡστόσο, διαφαίνεται μία τάση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ εἰκονομαχικὴ αὐτοκρατορικὴ ἀρχὴ ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ, προσπαθοῦσε νὰ ἐπανδρώσει μὲ ὁμοϊδεάτες τῆς ἐπισκόπους τὶς νέες ἐπισκοπικὲς ἔδρες τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀποδύοταν στὴν ἐνίσχυση τοῦ θεματικοῦ θεσμοῦ ἰδιαίτερα στὴ Σικελία⁵⁹⁵. Ἀντίθετα, ὅπως ἔχουμε ἐπισημάνει ἤδη, ἀπὸ περιοχὲς ποὺ εἶχαν δεῖξει τὴ δυσπιστία τους στὴν Ἰσαυρικὴ δυναστεία ἐλάχιστα ἢ καθόλου δὲν ἀναφέρονται στὶς πηγὲς εἰκονομάχοι ἐπίσκοποι.

Ὁ μητροπολίτης Νεοκαισαρείας Γρηγόριος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ὡς *ἔξαρχος τῆς παρελθούσης ἀσεβοῦς συνόδου*⁵⁹⁶, ἦταν ἀπὸ ὅσο διαφαίνεται ἀπὸ τὶς μνεῖες τῶν πηγῶν, ὁ μοναδικὸς εἰκονομάχος ἐκκλησιαστικὸς ἀξιωματοῦχος ἀπὸ τὸ θέμα τῶν Ἀρμενιάκων⁵⁹⁷. Ἀπὸ μία πρώτη ματιὰ, εἶναι περιέργο ποὺ δὲν μνημονεύεται αὐτὴ τὴν ἐποχὴ κανεὶς ἄλλος εἰκονομάχος μητροπολίτης ἢ ἐπίσκοπος ἀπὸ τὴ μεγάλη θεματικὴ περιφέρεια τῶν Ἀρμενιάκων. Ἄν λάβουμε, ὁμως, ὑπόψη μας τὴν ἐχθρική στᾶση τῶν Ἀρμενιάκων πρὸς τὴν πολιτικὴ τοῦ Λέοντος Γ΄ καὶ πρὸς τὸν διάδοχό του, Κωνσταντῖνο Ε΄, κατὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ Ἀρταβάσδου⁵⁹⁸, εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοήσουμε, γιατί

594. Θεοφάνης, 404, 408, 409. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 111 κέ., 124 κέ.

595. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 398) μνημονεύει γιὰ πρώτη φορὰ στρατηγὸ Σικελίας τὸ 718, τὸν Σέργιο· ὁμως, ἡ συγκρότηση τοῦ θέματος Σικελίας ἀνάγεται στὰ τέλη τοῦ ἔβδομου αἰῶνα, στὰ χρόνια τῆς πρώτης βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ (βλ. Gelzer, *Genesis*, 28-29.- *De Thematibus*, 178-179) μὲ βάση ἀραβικὸ κατάλογο, χρονολογημένο στὰ χρόνια αὐτά· βλ. N. Oikonomidès, «Une liste arabe de stratèges byzantins du VIIe siècle et les origines du thème de Sicile», *RSBN*, N.S. 1, 11 (1964), 126-127 (= *Documents et études sur les institutions de Byzance (VIIe-XVe siècle)*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1976, ἀρ. VII).- Τοῦ ἴδιου, *Listes*, 351. Πρβλ. ὁμως, Winkelmann, *Ämterstruktur*, 84-89. Ὑπάρχει καὶ ἡ σφραγίδα τοῦ Θεοφυλάκτου, στρατηγοῦ Σικελίας, χρονολογημένη τὸ 700 στὸ ἔργο τοῦ V. Laurent, *Les sceaux byzantins du Médaillier Vatican* (Medagliere della Biblioteca Vaticana I), Βατικανὸ 1962, ἀρ. 114.- *DOSeals* 1. 5.30. Βλ. Guillou, «La Sicile byzantine», 103-107.

596. Mansi, τόμ. 12, στ. 1118 C. Ἀνεικονικὴ σφραγίδα τοῦ ὄγδοου αἰῶνα, (Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 487) ἀποδίδεται στὸ μητροπολίτη Νεοκαισαρείας Γρηγόριο.

597. Γιὰ τὸ θέμα Ἀρμενιάκων, βλ. *De Thematibus*, 117 κέ.- Karayannopoulos, *Die Entstehung*, 30 κέ.- Oikonomidès, *Listes*, 348.- Winkelmann, *Ämterstruktur*, 79.

598. Βλ. Speck, *Artabasdos*, 87 κέ., 289 κέ.- Haldon, *Praetorians*, 206. Ἄλλωστε, ἔχει

δέν μαρτυρούνται εικονομάχοι⁵⁹⁹ επίσκοποι. Ίσως, για τὸ λόγο αὐτό, νὰ τονίζεται ἡ ὑπερβολικὴ προσφορά τοῦ μητροπολίτη Νεοκαισαρείας ὡς "ἐξάρχου" τῆς εἰκονοκλαστικῆς Συνόδου.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι στὸ θέμα Θράκης, τὸ ὁποῖο ἐπίσης εἶχε προσφέρει τὴν ὑποστήριξή του στὸν Ἀρτάβαδο⁶⁰⁰, δέν πρέπει νὰ ὑπῆρχε μέχρι τὸ 754 ἰσχυρὴ εἰκονομαχικὴ παράταξη· ἡ ὑπόθεση αὐτὴ θὰ μποροῦσε νὰ προκύψει ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ ἐπισκόπου Γοθθίας Ἰωάννου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ προκατόχος του, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου ὁ συγγραφέας τοῦ ἀγιολογικοῦ κειμένου ἀποσιωπᾶ, ἦταν εἰκονομάχος καὶ μάλιστα εἶχε ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴ Σύνοδο τοῦ 754. Ὡς ἀντάλλαγμα γιὰ τὴ στάση του στὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ε΄ τὸν εἶχε διορίσει μητροπολίτη Ἡρακλείας τῆς Θράκης⁶⁰¹. Ἡ ἀποκλειστικὴ αὐτὴ μνεῖα τοῦ ἀγιολογικοῦ κειμένου⁶⁰² ὑποδηλώνει ὅτι τὴν ἐποχὴ σύγκλησης τῆς Συνόδου τῆς Ἱερείας, δέν ὑπῆρχε εἰκονομάχος ἐπίσκοπος ἀπὸ τὴν Ἡράκλεια τῆς Θράκης, εἴτε γιὰτὶ εἶχε πεθάνει, εἴτε γιὰτὶ δέν ἦταν σύμφωνος μὲ τὴ σύγκληση τῆς συνόδου καὶ διορίσθηκε μετὰ τὸ τέλος τῆς⁶⁰³. Δέν ἀποκλείεται καθόλου νὰ

ἐπισημανθεῖ ὅτι οἱ Ἀρμενῖοι ἐμφανίζονται πολὺ λίγο στὴ μακρόχρονη βασιλεία τοῦ Κωνσταντῖνου Ε΄· βλ. Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 187-188.

599. Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τῆς Εἰρήνης οἱ Ἀρμενῖοι, ἐπιθυμοῦν ἰσχυρὸ αὐτοκρατορικὸ θεσμὸ καὶ ἀντιτίθενται στὴν εἰκονόφιλη αὐτοκράτειρα, ἐνῶ ὑποστηρίζουν τὸ γιό τῆς Κωνσταντῖνο.

600. Θεοφάνης, 415. Πρβλ. Speck, *Artabasdos*, 137-147.

601. *Ἐπὶ δὲ Κωνσταντῖνου τοῦ βασιλέως ὁ τῆνικαῦτα Γοθθίας ἐπίσκοπος μετὰπεμπτος πρὸς τὴν τότε συναθροισθεῖσαν κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων σύνοδον, προσκληθεὶς καὶ καθυπογράψας, Ἡρακλείας τῆς Θράκης μητροπολίτης ὑπὸ τοῦ βασιλέως κατέστη: Βίος Ἰωάννου Γοθθίας*, 190 E. Βλ. G. Huxley, «On the Vita of St. John of Gotthia», *GRBS* 19 (1978), 162.

602. Συναξάριο γραμμμένο γιὰ τὸν ἴδιο Ἰωάννη ἐπίσκοπο Γοθθίας (Fr. Halkin, «Le synaxaire grec de Christ Church Oxford», *AB* 66 (1948), 80-81) δέν ἀναφέρει τὴν εἰκονομαχικὴ δράση τοῦ προκατόχου τοῦ Ἰωάννου. Ὅμως, ἡ μνεῖα ἀπὸ τὸ Βίο του ἔχει γίνεῖ ἀποδεκτὴ, βλ. Gero, *Constantine V*, 61 καὶ σημ. 25. Βλ. καὶ Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 221-222.

603. Ὁ Λέων μητροπολίτης Ἡρακλείας, ὁ ὁποῖος μετεῖχε στὴν Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (Mansi, τόμ. 13, στ. 380 E), πιθανόν, εἶναι ὁ κάτοχος τῆς σφραγίδας μὲ σταυρόσχημο μονόγραμμα, χρονολογημένης τὸν ὄγδοο-ἔνατο αἰῶνα (Laurent, *Corpus* VI, ἀρ. 300, ἀλλὰ καὶ *DOSeals*, 1. 53. 6)· δέν εἶναι, ὅμως, γνωστὸ, ἂν ἦταν ὁ ἐπόμενος διάδοχος ἢ ὁ ἴδιος ὁ μητροπολίτης πού εἶχε διοριθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο

είχε λάβει το αξίωμα αυτό λίγο πριν από το διορισμό του νέου αρχηγού του βυζαντινού κλήρου, προκειμένου να χειροτονήσει αυτός τον νέο ιεράρχη, καθώς είναι γνωστή η άρχαία συνήθεια της χειροτονίας του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως από τον εκάστοτε επίσκοπο Ἡρακλείας⁶⁰⁴.

Ὁ Βίος του Στεφάνου του Νέου ἀναφέρει, ἐπίσης, τούς ἀγνωστους ἀπὸ ἄλλες πηγές ἐπισκόπους Νικολαΐτην καὶ Ἀτζύπιον, χωρὶς νὰ μνημονεύει τὴν ἐπισκοπή, στὴν ὁποία ἀνήκαν⁶⁰⁵.

Οἱ ἀφηγηματικὲς πηγὲς ἀναφέρονται ἰδιαίτερα σὲ δύο ἐξέχουσες μορφὲς τῆς εἰκονομαχίας καὶ αὐτὲς ἀπὸ τὸ θέμα τῶν Θρακησίων· πρῶτα, τὸν μητροπολίτη Ἐφέσου Θεοδόσιο καί, λίγο μεταγενέστερα, τὸ στρατηγὸ τῶν Θρακησίων Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντα. Ὅσο ζοῦσε ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου, οἱ πηγὲς δὲν ἀσχολοῦνται μὲ τὶς εἰκονομαχικὲς πεποιθήσεις τοῦ στρατηγοῦ τῶν Θρακησίων. Ὅταν ἐξέλιπε ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου Θεοδόσιος⁶⁰⁶, πιθανότατα γύρω στὸ

Ε΄ καὶ ἀργότερα μεταστράφηκε στὴν εἰκονολατρία.

604. Beck, *Kirche*, 161.

605. *Παστιλλᾶν καὶ τρικάκαβον, Νικολαΐτην καὶ Ἀτζύπιον ὡς νέους Ὠρήβ, Ζήβ, Ζεβεέ, Σαλμανάν τε καὶ Δαθάν. Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1120 Α. Ὁ Gero (*Constantine V*, 59 σμ. 18) θεωρεῖ ὅτι καὶ τὰ δύο ἦταν παρωνύμια. Γνωρίζουμε, ὅμως, ὅτι τὸ πραγματικὰ ἀσυνήθιστο ὄνομα Ἀτζύπιος τὸ ἔφερε ὁ πατέρας τοῦ πάπα Λέοντος Γ΄ (795-816)· *Leo, natione Romanus, ex patre Atzuppio: Liber Pontificalis*, τόμ. Β΄, 1. Βλ. H. G. Beck, «Die Herkunft des Papstes Leo III», *Frühmittelalterliche Studien* 3 (1969), 131-137. Ὁ Speck (*Artabasdos*, 432) θεωρεῖ ὅτι τὸ ὄνομα Ἀτζύπιος μπορεῖ νὰ σημαίνει τὸν φιλοδαίμονα. Ἡ λέξη ἀπαντᾷ καὶ ὡς Ἀτζουπάς, Ἀτζιπάς· βλ. Κριαρᾶ, *Λεξικό*, τόμ. Γ΄, s.v. Γιὰ τούς Ἀτζιπάδες ὡς μισθοφόρους στὸν ἀραβικὸ καὶ βυζαντινὸ στρατό, βλ. Ἰ. Β. Παπαδοπούλου, *Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Σαρακηνούς (824-961)* (*Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie* 43), Ἀθήνα 1948, 85-89.

606. Δύο μολυβδόβουλλα, χρονολογημένα στὸν ὄγδοο αἰῶνα, ἀνήκουν στὸ μητροπολίτη Ἐφέσου Ἰωάννη· τὸ μὲν πρῶτο (Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 2986) φέρει τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ τὴν ἐπιγραφή *Ἐφέσου* καὶ τὸ δεῦτερο (Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 256) φέρει μονόγραμμα σταυρόσχημο. Ἄν δεχθοῦμε ὅτι καὶ οἱ δύο σφραγίδες ἀνήκαν στὸν ἴδιο μητροπολίτη Ἐφέσου Ἰωάννη, ὁ ὁποῖος πῆρε μέρος στὴ Σύνοδο τοῦ 787 (Mansi, τόμ. 13, στ. 133 D, 380 E), τότε ἡ δεῦτερη, εἰκονομαχικοῦ τύπου, πρέπει νὰ εἶχε κατασκευασθεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ 780, ἐνῶ ἡ πρώτη γύρω στὸ 787. Ὑπάρχει, ὅμως, καὶ ἡ περίπτωση οἱ δύο σφραγίδες νὰ ἀνήκαν σὲ δύο διαφορετικὰ πρόσωπα μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα. Καὶ στίς δύο περιπτώσεις ὑπῆρξε ὁποσδήποτε ἓνας εἰκονομάχος μητροπολίτης Ἐφέσου Ἰωάννης, πού εἶχε διαδεχθεῖ τὸν Θεοδόσιο, ἀλλὰ δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ δράση του ἀπὸ ἄλλες πηγές.

759, οι πηγές αναφέρουν ως προεξάρχουσα μορφή της εικονομαχίας στο θέμα Θρακησίων το στρατηγὸ τοῦ θέματος, Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντα, με ἀπεριόριστες διακαιοδοσίες. Ὑστερα ἀπὸ τὴν παρατήρηση αὐτὴ θὰ μπορούσαμε νὰ ἐρμηνεύσουμε τὴ μαρτυρία ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου ὅτι ὁ Μιχαὴλ Λαχανοδράκων ἦταν ἀρχὼν τῆς Ἀσιάτιδος γαίης⁶⁰⁷, ὡς ἔμμεση ὁμολογία ὅτι, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ γνωστοῦ εἰκονομάχου μητροπολίτη Ἐφέσου τῆς ἐπαρχίας Ἀσίας, στὴν περιοχὴ δέσποζε ὁ στρατηγὸς τῶν Θρακησίων. Ἀφοῦ εἶχε καθιερωθεῖ ἡ εἰκονομαχία ὡς τὸ ἐπίσημο δόγμα τῆς αὐτοκρατορίας, με τὴν ψήφο τῶν 338 ἐπισκόπων στὴ Σύνοδο τῆς Ἱερείας, ἡ εἰκονομαχία περνοῦσε στὰ χέρια τοῦ στρατοῦ, με τὴ βοήθεια τοῦ ὁποίου ὁ αὐτοκράτορας θὰ προχωροῦσε στὴν περιφνη καταδίωξη τῶν μοναχῶν⁶⁰⁸.

Ἐρευνώντας τὴν κατάσταση τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου στὰ χρόνια τῆς πρώτης εἰκονομαχικῆς περιόδου, διαπιστώνουμε ἀρχικὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐπαρχιακῶν μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων, πιστῶν στὴν εἰκονομαχικὴ αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ. Ἡ προέλευση τῶν ἐκκλησιαστικῶν αὐτῶν ἀξιωματούχων, στὴν πλειονότητά τους, ἦταν ἀπὸ θεματικὲς ἐνότητες, καὶ αὐτὲς ἀφοσιωμένες στὴν ἴδια πολιτικὴ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἡ ἀποδοχὴ τῆς εἰκονομαχίας ἀπὸ ὀρισμένα τμήματα τοῦ κλήρου εἶχαν ὡς ἐπακόλουθο τὴ διάσπασή του, ἡ ὁποία ἔφερε καὶ τὸ τέλος τῆς μέχρι τότε παντοδυναμίας του.

Ἀξίζει, ὁμως, νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ πηγές δὲν μαρτυροῦν ἔνθερμους ὁπαδοὺς τῆς εἰκονομαχίας στὴν περιοχὴ τῆς πρωτεύουσας. Σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς μελέτης δείχνεται, πῶς οἱ εὐσεβεῖς-ὀρθόδοξοι κάτοικοι τῆς Κωνσταντινούπολης ἐγκατέλειπαν, ὅσοι βέβαια εἶχαν τὴ δυνατότητα, τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα καὶ πῆγαιναν στὰ κτήματά τους στὴ Βιθυνία⁶⁰⁹. Ὅσο γιὰ τὸν κλῆρο τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ ὁμάδα τῶν κληρικῶν τῆς Ἁγίας Σοφίας, οἱ πηγές δὲν ὑπαινίσσονται τὴν ὑπαρξὴ ἔνθερμων ὁπαδῶν τῆς εἰκονομαχίας ἢ τὴ συμμετοχὴ τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας στὴν εἰκονομαχικὴ αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ. Ἐνδεικτικὸ εἶναι ὅτι μετὰ τὴν εἰκονομαχικὴ σύνοδο, στὴν ἀνώτατη θέση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας ἐξελέγη ἕνας εἰκονομάχος ἐπίσκοπος ἀπὸ περιοχὴ, ἐπίσης, εἰκονομαχικὴ καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα. Εἶναι, λοιπόν, δύσκολο νὰ δεχθεῖ κανεὶς ὅτι τὸ βυζαντινὸ ἐπαρχιακὸ κλῆρο, ποῦ εἶχε δεχθεῖ τὶς νεωτεριστικὲς εἰκονομαχικὲς ἀπόψεις, τὸν χαρακτήριζε ἢ συντηρητικότητα⁶¹⁰. Ἀντίθετα, ἡ ἔμμομή στὸ παρελθόν, τὸ ἐξ ἄπαντος φυλάτ-

607. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ.1165 C. Πρβλ. Karayannopoulos, *Die Entstehung*, 34.

608. Βλ. πὺρ κάτω, σ. 174 κέ.

609. Βλ. πὺρ κάτω, σ. 169 κέ.

τεσθαι (...) τὰς τῶν πραγμάτων καινοτομίας⁶¹¹, ἐντοπίζεται σὲ ἐκείνη τὴ μερίδα τοῦ κλήρου ποὺ ἀντιπροσώπευε ὁ πατριάρχης Γερμανὸς καὶ ἡ ὁποία θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς συντηρητική. Ἐξετάζοντας, λοιπόν, τὶς μεταβολὲς τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, θὰ μπορούσαμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι πρὸς τὴν πορεία τῆς ἀποδοχῆς τῆς εἰκονομαχίας ἀπὸ τὸν ἐπισκοπικὸ κλῆρο στὰ μέσα τοῦ ὄγδοου αἰῶνα δὲν συμμετεῖχε ὁ κλῆρος τῆς πρωτεύουσας, ἐνῶ καθυστέρησαν ἐμφανῶς τὰ θέματα Ὀψικίου, Ἀρμενιάκων καὶ Θράκης. Κύριοι φορεῖς τῶν εἰκονομαχικῶν τάσεων τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας ἀναδεικνύονται ἰδιαίτερα τὰ θέματα τῶν Θρακησίων, τῶν Κιβυρραιωτῶν καὶ τῶν Ἀνατολικῶν, τὰ ὁποία ἀνῆκαν σὲ καθαρὰ "εἰκονομαχικὲς" περιοχές.

---

610. Βλ. Lemerle, *Humanisme*, 34-37.

611. Mansi, τόμ. 13, στ. 109 Α (PG 98, στ. 165 D).

Ε'. Οι πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως κατά την πρώτη εικονομαχική περίοδο και ο κληρός της πρωτεύουσας.

Ἡ εἰκόνα, πού παρουσιάζουν οἱ πηγές γιά τούς πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως τῆς πρώτης εἰκονομαχικῆς περιόδου, εἶναι ἐντελῶς διαφορετική, ἀπό τήν ἀντίστοιχη τῶν προγενεστέρων τούς πατριαρχῶν.

Ἡ συντριπτική πλειονότητα τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τόν πατριάρχη Γερμανό, προερχόταν ἀπό ἀξιωματούχους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐκτός βέβαια ἀπό τίς δύο φυσιογνωμίες πού εἶχαν ἀνέλθει στόν πατριαρχικό θρόνο τήν ἐποχή τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β', δηλαδή τόν Παῦλο (688-694) καί τόν Κῦρο (706-711)⁶¹². Μολονότι οἱ πηγές εἶναι ἐξαιρετικά φειδωλές σέ μαρτυρίες γιά τήν κοινωνική τους προέλευση, μπορεῖ νά ἰσχυρισθεῖ κανεῖς μέ κάποια βεβαιότητα ὅτι ἦταν ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς: ὁ λόγος ἀφορᾷ τούς πατριάρχες Παῦλο (688-694), Καλλίνικο (694-706), Ἰωάννη (711-715), καί κυρίως τόν Γερμανό· μοναδική ἐξάιρεση ἀποτελεῖ ὁ ἐκλεκτός τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ Β', πατριάρχης Κῦρος, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται, μᾶλλον, σκοτεινῆς καταγωγῆς⁶¹³. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει νά ἐξετάσουμε στή συνέχεια, ποιοί κατέλαβαν τόν πατριαρχικό θρόνο Κωνσταντινουπόλεως στά χρόνια τῆς πρώτης εἰκονομαχικῆς περιόδου, ὅσο καί τή διαδικασία τοῦ διορισμοῦ τους.

Τόν Ἰανουάριο τοῦ 730 ὁ πατριάρχης Γερμανός ἀναγκάσθηκε νά παραιτηθεῖ ἀπό τὸ ἀξίωμά του καί νά ἀποσυρθεῖ στή μονή τῆς Χώρας⁶¹⁴. εἶχε ἀντιταχθεῖ στή θρησκευτική πολιτική τοῦ Λέοντος Γ' προβάλλοντας τήν ἀξίωση νά συγκληθεῖ οἰκουμενική σύνοδος γιά νά ἐγκριθεῖ τὸ νέο δόγμα ἐναντίον τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων⁶¹⁵. Ὑστερα ἀπὸ τή σύγκληση σιλεντίου⁶¹⁶, σὸ

612. Βλ. πὺρ πάνω, σ. 88, 93-94.

613. Van Dielen, *Patriarchen*, 161.

614. Θεοφάνης, 409· *Βίος Γερμανοῦ*, 222, 232. Βλ. Lamza, *Germanos I.*, 161 καί Rochow, *Theophanes*, 127.

615. Θεοφάνης, 409. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 127.

616. Aikaterine Christophilopulu, «Σιλέντιον», *BZ* 44 (1951), 79-85.- Gero, *Leo III*, 95 σμ. 10.

τριβουνάλιο τῶν ἰθ' ἀκουβίτων, χειροτονήθηκε ὁ Ἀναστάσιος (730-754)⁶¹⁷. Ὁ νέος πατριάρχης κατεῖχε προηγουμένως τὸ ἀξίωμα τοῦ συγκέλλου, γεγονός πὸν ὑποδηλώνει ὅτι, φαινομενικά, τίποτα δὲν εἶχε ἀλλάξει στὶς συνήθειες τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ἐφόσον εἶναι γνωστὸ ὅτι πολλοὶ ἀρχηγοὶ τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου κατεῖχαν τὸ ἀξίωμα τοῦ συγκέλλου, πρὶν ὀνομασθοῦν πατριάρχες, ἰδιαίτερα κατὰ τὴν περίοδο πὸν προηγήθηκε τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄· οἱ σύγκελλοι ἦταν οἱ ἐπικρατέστεροι ὑποψήφιοι γιὰ τὴν ἀνώτατη θέση στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία. Οἱ ριζικὲς ἀλλαγές, ὅμως, πὸν πραγματοποιήθηκαν μὲ αὐτοκρατορικὴ παρέμβαση στὸν πατριαρχικὸ θεσμό, δὲν ἄργησαν νὰ φανοῦν.

Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος στὸ *Χρονογραφικὸν Σύντομον* γράφει: Ἀναστάσιος πρεσβύτερος καὶ σύγκελλος αἵρετικός⁶¹⁸. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, ἐξιστορώντας τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Γερμανὸς εἶχε ὀδηγηθεῖ τελικὰ σὲ παραίτηση, παραδίδει ὅτι ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ΄ "ἐπιτροῦσε καὶ ἤλεγχε" συνεχῶς τὸν πατριάρχη, μὲ σκοπὸ νὰ ἀνακαλύψει, ἂν στρεφόταν ἐναντίον του· στὴν προσπάθειά του αὐτὴ εἶχε "σύμμαχον" καὶ "συμμέτοχον" τὸν Ἀναστάσιο, μαθητὴ καὶ σύγκελλο τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ⁶¹⁹. Ὁ Βίος τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ, κείμενο πὸν ἔχει ἀντλήσει πολλὲς πληροφορίες ἀπὸ τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη⁶²⁰, ἐπαναλαμβάνει τὴ μαρτυρία αὐτὴ τοῦ χρονογράφου, συμπληρώνοντας, ἐπίσης, ὅτι ὁ Λέων Γ΄ εἶχε προσπαθήσει νὰ πάρει μὲ τὸ μέρος του "ἄλλους πολλοὺς τῶν τοῦ ἀγίου θεραπόντων", ἀλλὰ ὁ "ἀνοσιώτατος" Ἀναστάσιος ἦταν ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀνταποκριθεῖ μὲ ἐξαιρετικὸ ζῆλο στὸ σχέδιο τοῦ αὐτοκράτορα γιὰ τὴν αὐστηρὴ ἐπιτήρηση τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ⁶²¹.

Λαμβάνοντας ὑπόψη ὅτι ὀρισμένες πηγές ἀποφεύγουν νὰ ἀναφέρουν ὅτι ὁ Ἀναστάσιος εἶχε διατελέσει σύγκελλος τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντι-

617. Νικηφόρος, 58 (de Boor)-Νικηφόρος, 62 (Mango)· Θεοφάνης, 407-409. Βλ. Gero, *Leo III*, 56.- Lamza, *Germanos I.*, 161. Βλ. καὶ πρὸ πάνω, σ. 118.

618. *Χρονογραφικὸν Σύντομον*, 119. Βλ. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 199-200.

619. Θεοφάνης, 407-408. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 123.

620. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Γεώργιο Μοναχὸ καὶ τὸν Κεδρηνὸ· βλ. Lamza, *Germanos I.*, 27.- P. Speck, *Die kaiserliche Universität von Konstantinopel* (Byzantinisches Archiv, 14), Μόναχο 1974, 79 σημ. 18.

621. *Βίος Γερμανοῦ*, 220. Βλ. Lamza, *Germanos I.*, 159. κέ. Ὁ Stein (*Bilderstreit*, σ. 177-178) ἀπορρίπτει ὡς ἀνακριβεῖς τὶς πληροφορίες αὐτὲς καὶ θεωρεῖ ὅτι ὁ Ἀναστάσιος ὑπῆρξε θῦμα δυσφήμισης.

νουπόλεως, καθώς επίσης και τη μαρτυρία άλλων πηγών ότι το αξίωμα αυτό το είχε λάβει από τον αυτοκράτορα ως αντάλλαγμα των υπηρεσιών του, θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι ο αυτοκράτορας είχε βρει έναν πρεσβύτερο της Ἁγίας Σοφίας, όπως αναφέρουν ο πατριάρχης Νικηφόρος και ο Γεώργιος Μοναχός⁶²², του απέδωσε πρώτα το αξίωμά του συγκέλλου για να επιτηρεῖ τὸν πατριάρχη και, κατόπιν, όταν είχαν ώριμάσει οἱ συνθήκες, τὸν ανέβασε στὸν πατριαρχικό θρόνο (Ἰανουάριος 730).

Ὁ διορισμὸς τοῦ Ἀναστασίου ὡς συγκέλλου τοῦ πατριαρχείου ἐνδεχομένως νὰ συνδέεται μὲ τὴν προσπάθεια τοῦ αυτοκράτορα νὰ ἐλέγξει τὸν Γερμανὸ στὸ θέμα τῶν εἰκονομάχων ἐπισκόπων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας⁶²³. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ ἀποσιώπηση τῶν πηγῶν σχετικά μὲ τὸ αξίωμα τοῦ συγκέλλου, τὸ ὁποῖο κατεῖχε ὁ Ἀναστάσιος πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνοδὸ του, μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει στὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ πηγές ἐσκεμμένα ἀποκρύπτουν τὴν ἰδιότητα αὐτῆ, ἐκφράζοντας, ἴσως, μία ἐνδειξη τῆς δυσαρέσκειας τοῦ κλήρου τῆς Κωνσταντινούπολης πρὸς τὸν Ἀναστάσιο, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ ἀνῆκε στὸν πρωτευουσιάνικο κλῆρο, εἶχε ἐνδώσει στὸν αυτοκράτορα, *συνθέμενον κατὰ τὴν ἀσεβῆ αὐτοῦ βουλὴν πάντα ποιεῖν*, ὅπως πολὺ χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ Γεώργιος Μοναχός⁶²⁴.

Ἄν ἡ ἰδεολογία τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ, "τοῦ ἐμπείρου εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα," ἀπεικονίζεται στὸ ἀπόσπασμα πὺ ἐγράψε ὁ ἴδιος⁶²⁵, γύρω στὸ 730, στὸ *Περὶ Αἱρέσεων καὶ Συνόδων*, κατέστησε γὰρ ἐν αὐτῇ (...) ὁ κύριος τοὺς ἐπισκόπους αὐτῆς καὶ κριτάς, πόρρωθεν τὰς προφυλακτικὰς ποιουμένους ἐπαγρυπνήσεις, καὶ διὰ τῆς ἰδίας ἐπιστήμης καὶ πνευματικῆς ἐνστάσεως πᾶσαν τὴν παράταξιν τῶν ἐναντίων καταστρεφομένους⁶²⁶, φαίνεται ὅτι ὁ διάδοχός του, ὁ ὁποῖος εἶχε συμμορφωθεῖ μὲ τὶς αυτοκρατορικές ἐντολές, ἦταν ἐντελῶς ἀντίθετος μὲ τὶς πεποιθήσεις του⁶²⁷. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ πάπας Γρηγόριος Β΄ (715-730) στὴν πρώτη ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν αυτοκράτορα Λέοντα Γ΄ θεωροῦσε ὅτι ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἀδιάδοχος ἐγένετο διὰ τὴν χρησιμότητα τῶν ἀμφοτέρων πραγμάτων (ἐκκλη-

622. Νικηφόρος, 58 (de Boor)-Νικηφόρος, 58 (Mango)· Γεώργιος Μοναχός, 743· Ζωναρᾶς, Γ΄, 339. Βλ. Lamza, *Germanos I.*, 167-170.

623. Βλ. πὺ ἄνω, σ. 111 κέ.

624. Γεώργιος Μοναχός, 743.

625. Γιὰ τὴν πατρότητα τοῦ ἔργου, βλ. πὺ ἄνω, σ. 106 σημ. 403.

626. *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*, στ. 76 C.

627. Γεώργιος Μοναχός, 743.

σιαστικῶν καὶ πολιτικῶν)⁶²⁸, ὑπονοώντας σαφέστατα τὸ ρόλο τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ὡς αὐστηροῦ ἐπικριτῆ τοῦ αὐτοκράτορα σὲ ἐκκλησιαστικά, ἀλλὰ καὶ σὲ πολιτικά θέματα.

Οἱ πηγές προβάλλουν τὸν ἀντικανονικὸ χαρακτήρα τῆς ἐκλογῆς καὶ ἀναγόρευσης τοῦ πατριάρχη Ἀναστασίου, ὁ ὁποῖος *χειρὶ τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπιλαμβάνεται στρατιωτικῶς, καὶ οὐ ψήφῳ θεοῦ εὐσεβείας*, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Στέφανος Διάκονος⁶²⁹. Ὁ κλῆρος τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας δὲν συμμετέσχε στὶς διαδικασίες τοῦ διορισμοῦ του, ὁ ὁποῖος ἦταν, τελικά, ἀποκλειστικὸ ἔργο τοῦ αὐτοκράτορα⁶³⁰. Στὴ στάση αὐτῆ τοῦ κλήρου τῆς Κωνσταντινούπολης μπορεῖ νὰ διακρίνει κανεὶς τὴν ἀπαρέσκεια τοῦ πρωτεύουσάινικου κλήρου πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος προσπάθησε νὰ ἐπιβάλει τὴν εἰκονομαχία καὶ στὸν κλῆρο τῆς πρωτεύουσας.

Ἀμέσως μόλις ἀνέλαβε τὴ διακυβέρνηση τῆς αὐτοκρατορίας ὁ διαδόχος τοῦ Λέοντος Γ΄, Κωνσταντῖνος Ε΄, ξέσπασε ἡ ἐξέγερση τοῦ κόμητα Ὀψικίου, κουροπαλάτη καὶ γαμπροῦ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀρταβάσδου⁶³¹, στὴν ὁποία φέρεται ἀναμειγμένος καὶ ὁ πατριάρχης Ἀναστάσιος⁶³².

Ὅρισμένες παρατηρήσεις σχετικά μὲ τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τοῦ σφετεριστῆ κρίνονται ἀπαραίτητες. Ὁ Ἀρτάβασδος, συμπολεμιστῆς καὶ φίλος τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος Γ΄⁶³³, εἶχε νυμφευθεῖ τὴν κόρη τοῦ αὐτοκράτορα

628. Gouillard, «Aux origines», 291. Πρὸβλ. F. Marazzi, «Il conflitto fra Leone III Isaurico e il papato fra il 725 e il 733, e il definitivo inizio del medioevo a Roma: un'ipotesi in discussione», *Papers of the British School at Rome* 59 (1991), 231-257.

629. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1085 C.

630. Στὴ μερικῶς ἐκδεδομένη ἐγκωμιαστικὴ βιογραφία τῆς δούκισσας Θεοδοσίας (Κώδιξ Κουτλουμουσίου 109, φ. 46r) ἡ ἄνοδος τοῦ Ἀναστασίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ἀποδίδεται στὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Ε΄!

631. Ὁ Speck (*Artabasdos*, 129, 131-134) ἔχει διατυπώσει τὴν ἄποψη ὅτι ὁ γαμπρὸς τοῦ Λέοντος Γ΄, πατριῆς κουροπαλάτης καὶ κόμης τοῦ Ὀψικίου Ἀρτάβασδος, μὲ τὴν ἐξέγερση τοῦ 742/3, ἤγειρε τὰ νόμιμα δικαιώματά του στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο. Ὁ Haldon (*Praetorians*, 205) θεωρεῖ ὅτι ὁ Ἀρτάβασδος εἶχε ἐκμεταλλευθεῖ τὴν ἀντιδημοτικότητα τῶν μέτρων τοῦ Λέοντος Γ΄. Βλ. καὶ Stein, *Bilderstreit*, 161 κέ.

632. Εἶναι γνωστὴ ἡ προφητεία τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ, σχετικά μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ Ἀναστασίου στὴν ἐξέγερση τοῦ Ἀρταβάσδου: Θεοφάνης, 408· *Βίος Γερμανοῦ*, 228· βλ. Speck, *Artabasdos*, 35, 38 κέ.- Rochow, *Theophanes*, 124.

633. Τὸν εἶχε βοηθήσει νὰ καταλάβει τὴν ἐξουσία τὸ 717 καὶ γι' αὐτὸ εἶχε λάβει τὸ ἀξίωμα τοῦ κουροπαλάτου· Θεοφάνης, 386, 395· Νικηφόρος, 59 (de Boor)-63 (Mango). Γιὰ τὰ ἀξιώματα τοῦ Ἀρταβάσδου, βλ. Speck, *Artabasdos*, 153-154.- Haldon,

Ἄννα⁶³⁴, καὶ ποτὲ δὲν τὸν εἶχε ἀντιπολιτευθεῖ, οὔτε σὲ πολιτικό, οὔτε σὲ θρησκευτικό ἐπίπεδο⁶³⁵. Οἱ σωζόμενες σφραγίδες του, χρονολογημένες πρὶν ἀπὸ τὸ 741⁶³⁶, φέρουν τὴ χαρακτηριστικὴ ἀνεικονικὴ διακόσμηση. Οἱ μεταγενέστερες πηγές, ὅπως ὁ Βίος τοῦ Μιχαὴλ Συγκέλλου⁶³⁷, ὁ Βίος Γερμανοῦ⁶³⁸ καὶ ὁ Ζωναράς⁶³⁹, τὸν χαρακτηρίζουν ὡς ὀρθόδοξο, μαρτυρία πού ἀποσιωποῦν οἱ κύριες ἀφηγηματικὲς πηγές τῆς ἐποχῆς, ἀναφέροντας μόνον ὅτι ὁ Ἀρτάβασδος ἀνεστήλωσε τὶς εἰκόνες⁶⁴⁰, χωρὶς νὰ τὸν μνημονεύουν καὶ ὡς ὀρθόδοξο.

Ὅταν πέθανε ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ΄ (18 Ἰουνίου 741), ὁ Ἀρτάβασδος ἦταν κόμης τοῦ θέματος Ὀψικίου. Πρῶτὴ ἐνέργειά του ἦταν νὰ πάρει μὲ τὸ μέρος του τὴν Κωνσταντινούπολη⁶⁴¹, ὅπου οἱ Ἰσαυροὶ αὐτοκράτορες δὲν ἦταν ποτὲ ἰδιαίτερα ἀρεστοί. Στὴν ἐκτίμηση αὐτὴ μποροῦμε νὰ ὀδηγηθοῦμε, ἂν λάβουμε ὑπόψη μας τὴ μνεῖα τοῦ λογίου τοῦ δωδέκατου αἰῶνα Ζωναρά, ὁ ὁποῖος κάνει λόγο δύο φορὲς γιὰ τὴν ἀπέχθεια τῶν "Βυζαντιῶν" πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο Ε΄, μόλις στὸν πρῶτο χρόνο τῆς βασιλείας του καὶ πρὶν ἀκόμα

Praetorians, 480-481. Βλ. ἐπίσης, Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 207-209.

634. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 201.

635. Uspensky, «Očerki», 219.- Gero, *Constantine V*, 17.

636. Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1742, 3078. Βλ. Oikonomides, *Dated Lead Seals*, ἀρ. 32-33.

637. ἐκτυφλώσας γὰρ τὸν τῆς αὐτοῦ ἀδελφῆς Ἄννης σύζυγον, τὸν ὀρθοδοξότατον ἀνακτα Ἀρτάβασδον τοῦνομα: *Βίος Μιχαὴλ Συγκέλλου*, 108 (Cunningham). Βλ. Speck, *Artabasdos*, 236 κέ.

638. Ἀρταυάσδω τῷ ἐπ' ἀδελφῇ Κωνσταντίνου γαμβρῷ ὀρθοδόξω ὄντι: *Βίος Γερμανοῦ*, 228. Ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὸ θέμα εἶναι ἡ μνεῖα τῶν *Πατριῶν* (III, 239) βλ. Ilse Rochow, «Bemerkungen zur Revolte des Artabasdos aufgrund bisher nicht beachteter Quellen», *Klio* 68 (1986), 196.

639. τῷ Ἀρταβάσδω ὀρθοδόξω τυγχάνοντι τὴν βασιλείαν ἐπεψηφίζοντο: Ζωναράς, Γ΄, 344.

640. Θεοφάνης, 415· Νικηφόρος, 60. Βλ. Gero, *Constantine V*, 15-17.- Speck, *Artabasdos*, 137-147.- Rochow, *Theophanes*, 148. Πρβλ. Uspensky, «Očerki», 219.- Tinnfeld, *Kaiserkritik*, 68-69.

641. Μὲ τὸν ἀπεσταλμένο του Ἀθανάσιο σιλεντιάριο κατόρθωσε νὰ προσεταιρισθεῖ τὸν τότε μάγιστρο πού ἐκτελοῦσε καὶ χρέη ἐκ προσώπου τοῦ αὐτοκράτορα, πατριῖο Θεοφάνη Μονώτη, ὁ ὁποῖος διέδωσε στοὺς *Βυζαντίους*, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε πεθάνει: Θεοφάνης, 415· Νικηφόρος, 60 (de Boor)-Νικηφόρος, 64 (Mango). Βλ. Rochow, *Theophanes*, 147. Ἀντίθετα ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ στράφηκε πρὸς τὸ Ἀμόριο, τὴν ἔδρα τοῦ θέματος τῶν Ἀνατολικῶν, ὅπου γνώριζε ὅτι θὰ τοῦ παρασχεθεῖ ὑποστήριξη.

ἐκδηλωθεῖ ἡ ἐξέγερση τοῦ Ἀρταβάσδου⁶⁴². Ὁ σφετεριστής, ἴσως, ἀπέβλεπε καί σέ ἐνδεχόμενη ὑποστήριξη τοῦ πρωτεύουσινικοῦ κλήρου, ἢ δυσαρέσκεια τοῦ ὁποίου πρὸς τὴν ἰσαυρικὴ δυναστεία ἦταν ἐμφανής.

Ὁ Ἀρτάβασδος, ὡς ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ τοῦ Ὀψικίου, εἶχε στὸ πλευρὸ του τὸ στρατὸ πού κανονικὰ ὑπεράσπιζε τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα⁶⁴³. ὁμως, γιὰ νὰ ἐπικρατήσῃ στὴν αὐτοκρατορικὴ πόλη, ἔπρεπε νὰ ἔχει ἐπιπλέον τὴν ὑποστήριξη καὶ τῶν πολιτικῶν κύκλων τῆς Κωνσταντινούπολης, ἴσως καὶ τοῦ κλήρου. Ὁ μεταγενέστερος Βίος Γερμανοῦ ἀναφέρει ὅτι μερικοὶ συγκλητικοὶ (καὶ ἄλλοις τῶν ἐκ τῆς συγκλήτου τισίν)⁶⁴⁴ εἶχαν προσφέρει τὴν ὑποστήριξή τους στὸν Ἀρτάβασδο. Ὁ μεταγενέστερος Ζωναρᾶς παρέχει τὴν πληροφορία ὅτι "οἱ τοῦ δήμου καὶ τῆς γερουσίας", στοὺς ὁποίους πρέπει νὰ συμπεριλαμβανόταν καὶ ὁ πατρίκιος καὶ μάγιστρος Θεοφάνης Μονώτης⁶⁴⁵, ἐνέκριναν τὸν Ἀρτάβασδο ὡς νέο αὐτοκράτορα⁶⁴⁶, ἐπειδὴ ἀσφαλῶς παρουσιάσθηκε ὡς ὀρθόδοξος. Σοβαρὴ ἔνδειξη γιὰ τὴν ὑπόθεση αὐτὴ ἀποτελοῦν, ἐπίσης, οἱ μαρτυρίες τῶν ἀφηγηματικῶν πηγῶν, οἱ ὁποῖες μιλοῦν γιὰ ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων μόνον στὴν αὐτοκρατορικὴ πρωτεύουσα καὶ ἀμέσως μετὰ γιὰ τὴν προσχώρηση τῶν ἐκεῖ πολιτικῶν κύκλων στὴν ἐξέγερση⁶⁴⁷. "Ὁρθόδοξο αὐτοκράτορα" τὸν προσφωνεῖ καὶ ὁ πάπας Ζαχαρίας (741-752)⁶⁴⁸. Συνεπῶς, ὁ Ἀρτάβασδος

642. διὰ ταῦτα πρὸς πάντων μεμίσητο: Ζωναρᾶς, Γ', 344· οἱ τε γὰρ τοῦ δήμου καὶ οἱ τῆς γερουσίας, ἀλλὰ μέντοι καὶ τὸ στρατιωτικόν, ἀπεχθάνομενοι τῷ Κωνσταντίνῳ: Ζωναρᾶς, Γ', 344. Στὴ δευτέρη διατύπωση ὁ συγγραφέας τοποθετεῖ στὴν πρώτη θέση τὴ δυσαρέσκεια τῶν πολιτικῶν κύκλων τῆς πρωτεύουσας πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ σὲ δευτέρη θέση τῶν στρατιωτικῶν. Θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι στὸ παραπάνω ἀπόσπασμα ὑπονοεῖται ὁ στρατὸς τοῦ Ὀψικίου, τοῦ ὁποίου ἡ θέση εἶναι κατὰ παράδοση κοντὰ στὸν αὐτοκράτορα (Haldon, *Praetorians*, 206). Ἐξἄλλου οἱ πηγές μιλοῦν κατηγορηματικὰ γιὰ τὴν προτίμηση τῶν Ὀψικιανῶν πρὸς τὸν Ἀρτάβασδο (Θεοφάνης, 414· Νικηφόρος, 59 (de Boor)-Νικηφόρος, 64 (Mango)· βλ. Haldon, *Praetorians*, 208.

643. Haldon, *Praetorians*, 206. Γιὰ τὸ στρατὸ τοῦ Ἀρταβάσδου, βλ. Λουγγῆ, «Δοκίμιον», 173-174.- Τοῦ ἴδιου, «Obsequium», 57.

644. Βίος Γερμανοῦ, 228.

645. Speck, *Artabasdos*, 52.

646. Ζωναρᾶς, Γ', 344.

647. Νικηφόρος, 60 (de Boor)-Νικηφόρος, 64 (Mango)· Θεοφάνης, 415. Βλ. Stein, *Bilderstreit*, 229.- Speck, *Artabasdos*, 122-126, 131-134.- Rochow, *Theophanes*, 148.

648. MGH, Ep. III, ἀρ. 57, 58. Βλ. O. Bertolini, «I rapporti di Zaccaria con Constantino V e con Artavasdo», *Scritti scelti di storia medioevale*, Livorno 1968, τόμ. 2, 463-484.- Stein, *Bilderstreit*, 232 κέ.- Speck, *Artabasdos*, 131-135.

ήταν πιθανότατα ὀρθόδοξος.

Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη ἀναφέρει σὲ ἓνα σημεῖο ὅτι ὁ Ἀναστάσιος εἶχε στέψει τὸν Ἀρτάβασδο αὐτοκράτορα⁶⁴⁹ καὶ αὐτὸ ἔχει γίνει δεκτὸ 650. Πιθανότατα ἔσπευε καὶ τὸ γιό του Νικηφόρο⁶⁵¹. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι ὁ πατριάρχης δὲν εἶχε ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴν προσωρινὴ ἀναστήλωση τῶν εἰκότων⁶⁵². Ἡ ἀτιμωτικὴ τιμωρία, πού τοῦ ἐπέβαλε ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντίνος Ε΄, μετὰ τὴν καταστολὴ τῆς ἐξέγερσης, εἶναι γνωστὴ καὶ τὴν ἐξιστοροῦν ὅλες οἱ πηγές⁶⁵³, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν Σύντομον τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου. Ἔχει παρατηρηθεῖ, ὅμως, ὅτι ἡ διαπόμπευση καὶ ὁ διασυρμὸς τοῦ πατριάρχου Ἀναστασίου στοὺς δρόμους τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, τιμωρία ὀπωσδήποτε ἐξευτελιστικὴ γιὰ τὸν ἀνώτατο ἐκκλησιαστικὸ ἄρχοντα, ἦταν ταυτόχρονα ἰδιαίτερα ἐπιεικῆς⁶⁵⁴, ἂν λάβουμε ὑπόψη ὅτι εἶχε ἀναγνωρίσει τὸ σφετεριστὴ τοῦ θρόνου ὡς αὐτοκράτορα.

Ἡ ἐνέργεια αὐτῆ τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄ φαίνεται ὅτι δὲν στρεφόταν μόνον ἐναντίον τοῦ πατριάρχου Ἀναστασίου, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τοῦ πατριαρχικοῦ θεσμοῦ· ἀκόμα, ὑποδηλώνει τὴ θέληση τοῦ αὐτοκράτορα αὐτοῦ νὰ ὑποτάξει τὸν ἀνώτερο κλῆρο καὶ νὰ θέσει τὸν αὐτοκρατορικὸ θεσμὸ ὑπεράνω τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ΄ εἶχε προετοιμάσει τὸ ἔδαφος γιὰ τὶς ριζοσπαστικὲς ἐνέργειες τοῦ διαδόχου του· εἶχε ἐπιδιώξει νὰ θέσει ὑπὸ τὸν ἔλεγχό του, μέσω τοῦ ἐκλεκτοῦ τοῦ πατριάρχου Ἀναστασίου, τὸν κλῆρο⁶⁵⁵, κάτι πού εἶχε προκαλέσει βέβαια τὴ δυσαρέσκεια τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματούχων τῆς Κωνσταντινούπολης.

Στὰ τέλη τοῦ 753/ ἀρχῆς τοῦ 754 πέθανε ὁ πρῶτος εἰκονομάχος πατριάρχης Ἀναστάσιος καὶ ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη θεωρεῖ τὸ θάνατό του ὡς ἄξια τιμωρία γιὰ τὴ δολιότητα πού εἶχε ἐπιδείξει στὸ δάσκαλό του, τὸν Γερμανό⁶⁵⁶. Μέχρι τὸ τέλος τῶν ἐργασιῶν τῆς εἰκονομαχικῆς Συνόδου τῆς Ἱερείας, στίς 8 Αὐγούστου 754, ὁ πατριαρχικὸς θρόνος παρέμενε κενὸς καὶ καθήκοντα

649. Θεοφάνης, 408.

650. Gero, *Constantine V*, 19.- Speck, *Artabasdos*, 348.

651. Θεοφάνης, 417. Βλ. Speck, *Artabasdos*, 99.

652. Stein, *Bilderstreit*, 228.

653. Θεοφάνης, 420· Ζωναράς, Γ΄, 346. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 158.

654. Uspensky, «Ožerki», 221-222.- Gero, *Constantine V*, 24-25.- Speck, *Artabasdos*, 40.- Λουγγῆ, «Δοκίμιον», 175.

655. Πρβλ. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 31.

656. Θεοφάνης, 427.

προέδρου στην εικονομαχική αὐτή σύνοδο ἐκτελοῦσε ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου Θεοδοσίος, διορισμένος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα⁶⁵⁷. Στὴν τελευταία συνεδρία τῆς Συνόδου ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ε΄ παρουσίασε τὸν ἐπίσκοπο Συλλαίου Κωνσταντῖνο ὡς τὸ νέο πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν εἰκόνα τῆς τελετῆς αὐτῆς μᾶς δίνει πολὺ παραστατικά ὁ Στέφανος Διάκονος στὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα: *ὁμοιότροπον δὲ καὶ ὁμόηχον εὐρῶν ὄργανον, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁμώνυμον καὶ ὁμόφρονα τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου (...)* *τοῦτον ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν ἀπάρας, οὐχὶ Θεοῦ καὶ ἱερέων ψῆφω, ἀλλὰ τῇ αὐτοῦ πανουργία, τῶν ἀμφοτέρων ἐν τῷ ἄμβωνι ἀνελθόντων, ὑπὸ τῶν τοῦ βασιλέως χειρῶν Κωνσταντίνου Κωνσταντίνος τὴν μιανὰν ὁ ἀνίερος ἐνδιδύσκειται διπλοῖδα, ἴν' εἶπω καὶ τὸ ὠμοφόριον*⁶⁵⁸. Ἡ αὐτοκρατορική ἐπιλογή φαίνεται ὅτι δὲν ἦταν τυχαία⁶⁵⁹ καὶ ἄξιο ἰδιαίτερης προσοχῆς εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ νέος πατριάρχης δὲν προερχόταν ἀπὸ τὸν κλῆρο τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ θέμα τῶν Κιβυρραιωτῶν, μία στρατιωτικὴ περιοχὴ πιστὴ στὴν Ἰσαυρική δυναστεία.

Ἐάν στὴν ἐκλογή τοῦ πρώτου εἰκονομάχου πατριάρχη ἔμμεσα ὑπονοεῖται στίς πηγές ἡ ἀπουσία τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ κλήρου τῆς Κωνσταντινούπολης, στὴν περίπτωση τῆς ἐκλογῆς τοῦ δευτέρου εἰκονομάχου πατριάρχη οἱ πηγές ἀναφέρουν σαφέστατα ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Συλλαίου δὲν εἶχε ἐκλεγεῖ οὔτε μὲ τὴν ψῆφο τοῦ Θεοῦ, οὔτε ὁμως καὶ μὲ τὴν ψῆφο τῶν ἱερέων (*οὐχὶ Θεοῦ καὶ ἱερέων ψῆφω*). Ὁ Γεώργιος Μοναχὸς τονίζει ἰδιαίτερα τὴν "παρανομίαν" αὐτῆ, τὴν ὁποία, βέβαια, θεωρεῖ "ἄθεσμη" καὶ "ἀνίερη"⁶⁶⁰. Κατηγορεῖ, ἀκόμα, τοὺς ἱερεῖς καὶ ἐπισκόπους, οἱ ὅποιοι εἶχαν λάβει μέρος στὴν εἰκονομαχικὴ σύνοδο, ὄχι τόσο γιὰ τὴν καθάραιση τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ περισσότερο γιὰ "ἀνομίαν", *ἐπειδὴ τὰ τῇ ἱερωσύνῃ καὶ τοῖς θεοῖς κανόνσιν ἀνακεῖμενα λαϊκοῖς*

657. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 49.

658. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1112 Β. Ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου τοποθετεῖ τὴν ἐνθρόνιση τοῦ πατριάρχη Κωνσταντίνου πρὶν ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῆς Ἱερείας (βλ. καὶ *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1120 D-1121 Α), ἐνῶ οἱ ἱστοριογραφικὲς πηγές (Θεοφάνης, 428· Γεώργιος Μοναχὸς, 757), παρόλο πὺ μνημονεύουν τὴν ἴδια τελετὴ, τοποθετοῦν τὸ γεγονός μετὰ τὴ Σύνοδο τῆς Ἱερείας. Βλ. Rouan, «Une lecture "iconoclaste"», 421 σημ. 21.- Rochow, *Theophanes*, 170-171.

659. Gero, *Constantine V*, 64 σημ. 31.

660. Γεώργιος Μοναχὸς, 754-755. Γιὰ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο καταγράφει ὁ Γεώργιος Μοναχὸς τὰ γεγονότα τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, βλ. H. G. Beck, «Zur byzantinischen "Mönchschronic"», *Speculum Historiae*, Freiburg / München 1965, 188-197 (= *Ideen und Realitäten ...*, ἀρ. XVI).

χαριζόμενοι ἐπέτρεπον ἐπιτελεῖν⁶⁶¹. Ἄναρωτιέται, ἀκόμα, πῶς δὲν εἶχαν φρικιάσει οἱ 338 σύνοδοι, ὅταν ἄκουσαν τὸ στρατιώτη αὐτοκράτορα, τὸν ὁποῖο ἀποκαλεῖ ἀσπιδοφόρον ἱεροθέτην καὶ τὸν ἐν πολέμοις ἐσχολακότα⁶⁶² νὰ μιλά γιὰ τὴ λατρεία τῶν εἰκόνων καὶ νὰ χειρίζεται θέματα τῆς ἱερωσύνης (πῶς ἂν τῆς ἱερωσύνης αὐτοῦ ἐφείσαντο)⁶⁶³, ἀρμοδιότητες, πού θεωρεῖ ὅτι δὲν ἀνήκαν στὸν αὐτοκράτορα.

Ἡ ἐχθρική στάση τῶν πηγῶν πρὸς τὸ νέο ἱεράρχη, κατὰ τὴ γνώμη μου, δὲν ἀπορρέει μόνον ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Συλλαίου εἶχε μετατεθεῖ ἀπὸ μία ἐπισκοπὴ στὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως⁶⁶⁴ καὶ ὅτι δὲν προερχόταν ἀπὸ τὸν κλῆρο τῆς πρωτεύουσας, ὅπως ἦταν ἡ συνήθεια. Ἄξιζει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ὑπογραμμίσουμε τὸ διαφορετικὸ, ἰδιαίτερα εὐνοϊκὸ ὕφος τῶν ἰδίων πηγῶν, ὅταν μιλοῦσαν γιὰ τὴ μετάθεση τοῦ Γερμανοῦ ἀπὸ τὴ μητρόπολη Κυζίκου στὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως⁶⁶⁵. Εἶναι ἀρκετὰ παράτολμο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ νέος πατριάρχης εἶχε κάποια σχέση μὲ τὸ στρατό, ὡστόσο, ἀξιζει νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι, ὅταν οἱ πηγὲς κάνουν λόγο γιὰ τὸν ἱεράρχη αὐτό, ἀναφέρονται παράλληλα καὶ σὲ συνήθειες τῶν στρατιωτῶν, τίς ὁποῖες εἶχαν υἰοθετήσει, μετὰ τὸν πατριάρχη Κωνσταντῖνο, καὶ ἄλλοι ἐπίσκοποι. Τὸν κατηγοροῦν ὅτι, κατὰ διαταγὴ τοῦ αὐτοκράτορα, ἔπαιρνε μέρος στὰ συμπόσια πού διοργάνωνε ὁ κοσμικὸς ἄρχων καὶ σύχναζε στὰ καπηλεῖα, συνήθειες πού δὲν ταίριαζαν βέβαια σὲ ἕναν κληρικό⁶⁶⁶. Οἱ ἐμπαθεῖς πρὸς τοὺς εἰκονομάχους πηγὲς δίνουν ἰδιαίτερη ἔμφαση στὸ γεγονός ὅτι οἱ εἰκονομάχοι ἐπίσκοποι δὲν διέθεταν τὰ γνωρίσματα τοῦ ἰδεώδους ἐπισκόπου, ἀλλὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν λαϊκῶν. Μὲ ἀφορμὴ, ἄλλωστε, τὴν ἐκλογὴ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίνου, ὁ Στέφανος Διάκονος ὀνομάζει δύο συνεχεῖς φορὲς "κοιλιοδούλους" καὶ "γαστροφρονας" τοὺς ὑπὸ τὸν ἱεράρχη αὐτὸν

661. Γεώργιος Μοναχός, 755.

662. Ἴδιοι χαρακτηρισμοὶ γιὰ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο χρησιμοποιοῦνται καὶ στὴ βιογραφία τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου (στ. 1112 C): ὁ ἀσπιδοφόρος ἱεροθέτης καὶ ὁ πολέμοις καὶ φόνους ἐσχολακῶς ἱερουργός.

663. Γεώργιος Μοναχός, 755. Βλ. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 43-55.

664. Κάτι πού ἀπαγόρευε ἡ κανονικὴ νομοθεσία, βλ. πιὸ πάνω, σ. 78.

665. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 103.

666. καὶ τοῦτον στεφανίτην ἀντὶ μοναχοῦ ἔπεισε γενέσθαι καὶ κρεῶν μεταλαμβάνειν καὶ καθαρωδῶν ἀνέχεσθαι ἐν τῇ βασιλικῇ τραπέζῃ: Θεοφάνης, 437· ἐν γὰρ τοῖς συμποσίοις αὐτῶν καὶ καπηλείους, μαστροπικῶς καὶ καθαρωδῶς τῇ τοῦ σκύμνου κελεύσει καθ' ἡμῶν μελετῶσι, σκωπτικῶς οἰωνίζοντες: Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1116 C.

ἐπισκόπους⁶⁶⁷. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὰ κείμενα χρησιμοποιοῦν τοὺς ἀκόλουθους χαρακτηρισμούς γιὰ νὰ περιγράψουν τὶς θεολογικὲς ἀπόψεις τοῦ νέου ἱεράρχη: "ὁμοιότροπος", ὡς πρὸς τὴν εἰκονομαχία, "ὁμόφρων" καὶ "ὁμόνυμος"⁶⁶⁸ τοῦ αὐτοκράτορα, χαρακτηριστικὲς ἐκφράσεις πού συνοδεύουν καὶ τοὺς εἰκονομάχους στρατηγούς τῶν θεμάτων⁶⁶⁹.

Στὶς 30 Αὐγούστου τοῦ 766 ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ε΄ συνέλαβε τὸν πατριάρχη Κωνσταντῖνο μὲ τὴν κατηγορία ὅτι εἶχε λάβει μέρος καὶ αὐτὸς στὴ συνωμοσία πού εἶχαν ὀργανώσει δεκαεννέα "ἐπίσημοι ἄρχοντες", ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι ἦταν στρατιωτικοί⁶⁷⁰. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ πατριάρχη στὴ συνωμοσία δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐξακριβωθεῖ. Οἱ πηγὲς ἀναφέρουν ὅτι, ὕστερα ἀπὸ ὑπόδειξη τοῦ αὐτοκράτορα, ὁ πατριάρχης κατηγορήθηκε ὅτι δῆθεν εἶχε πληροφορηθεῖ τὶς συζητήσεις γιὰ τὴ συνωμοσία, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξορισθεῖ στὴν Ἱέρεια πρῶτα, κατόπιν στὴν Πρίγκιπο⁶⁷¹ καὶ λίγο ἄργότερα νὰ ἀποκεφαλισθεῖ στὸν Ἰππὸδρομο⁶⁷². Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη ἀποδίδει τὸ ἐγχεῖρημα στὴ "μανίαν" τοῦ αὐτοκράτορα καὶ ὁ πατριάρχης Νικηφόρος δὲν

667. Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1120 A καὶ 1120 D-1121 A.

Ἄσκησις τοῦ *Adversus Cabalinum* (στ. 329 D-332 A) σκιαγραφεῖ τὶς ἐνασχολήσεις τῶν εἰκονομάχων ἐπισκόπων πού ἀφοροῦν ἐμπορικὲς συναλλαγές. Σχετικὰ τώρα μὲ τὴ χρονολόγηση καὶ τὸ συγγραφέα τῶν λεγόμενων δύο παραλλαγῶν τοῦ ἔργου, τῆς σύντομης καὶ τῆς ἐκτενέστερης, βλ. B. Melioranskiĭ, *Georgii Kiprjanin i Ioann Jerusalemjanin, dva neizvestnykh bortsza za Pravoslavije v VIIIom veke*, Ἁγία Πετροῦπολη 1901, 91.- Gero, *Leo III*, 63 σμ. 12, 64 σμ. 16.- Stein, *Bilderstreit*, 144-146.

668. Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1112 B.

669. *προβάλλεται στρατηγούς ὁμόφρονας αὐτοῦ*: Θεοφάνης, 440.

670. Θεοφάνης, 438. Γιὰ τὴ συνωμοσία, βλ. Λουγγῆ, Οἱ «Νεοὶ προσανατολισμοί», 70.

671. Θεοφάνης, 439· Νικηφόρος, 74 (de Boor)-Νικηφόρος, 83 (Mango). Πρβλ. Halina Evert-Kappesowa, «L'Archipel de Marmara comme lieu d'exil», *BF5* (1977), 27-34.

672. Θεοφάνης, 441-442· Νικηφόρος, 75 (de Boor)-Νικηφόρος, 84 (Mango).

Στὸ *Synax. Eccl. CP.* (στ. 856) ὑπάρχει κείμενο ἀφιερωμένο στὴ μνήμη τοῦ εἰκονομάχου πατριάρχη Κωνσταντῖνου, μολονότι αὐτὸς εἶχε ἀναθεματισθεῖ τὸ 787 ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῆς Νικαίας (Mansi, τόμ. 13, στ. 400) καὶ ἀπὸ τὸ Συνοδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας (σ. 57). Ὁ V. Grumel («La commémoraison des patriarches Constantin le Nouveau et Jean», *AB* 85 (1967), 331-335) ἀποκλείει τὴν πιθανότητα νὰ ἔχει τοποθετηθεῖ στὸ συναξάριο τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας μία τέτοια προσωπικότητα, ὅπως ὁ Κωνσταντῖνος. Διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ χειρογράφου ἔγραψε λάθος τὸ ὄνομα τοῦ τιμωμένου ἀρχιεπισκόπου, παρασυρόμενος ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως (Κωνσταντινούπολη). Ὁ Gero (*Constantine V*, 134) θεωρεῖ, ἀντίθετα, πιθανὸ τὸ συναξάριο νὰ εἶχε γραφεῖ γιὰ τὸν πατριάρχη Κωνσταντῖνο, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὑπέστη αὐτὸ τὸ βίαιο θάνατο.

αναφέρει τους λόγους, για τους οποίους ο αυτοκράτορας είχε οδηγηθεί στην απόφαση αυτή⁶⁷³, μόνον υποθέσεις λοιπόν μπορούμε να κάνουμε για την τύχη του πατριάρχη Κωνσταντίνου. Η εκτέλεση πάντως είναι μία ποινή που υποδηλώνει συμμετοχή σε συνωμοσία.

Οι πηγές δεν μιλούν για τη συμμετοχή του κλήρου στην ανάδειξη του νέου, σκοτεινής καταγωγής, πατριάρχη Νικήτα (766-780) και υπερτονίζουν για μία ακόμη φορά την καθοριστική συμβολή του αυτοκράτορα στην εκλογή του. *Τῆ δὲ 15' τοῦ Νοεμβρίου μηνὸς τῆς αὐτῆς ε' Ἰνδικτιῶνος ψήφῳ τοῦ βασιλέως χειροτονεῖται Νικήτας ὁ ἀπὸ Σκλάβων εὐνοῦχος ἀθέσμως πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως*, αναφέρει ὁ χρονογράφος⁶⁷⁴, ἐνῶ ὁ Γεώργιος Μοναχὸς δὲν ἐπαναλαμβάνει τὰ ὅσα εἶχε καταγράψει στὴν περίπτωση τοῦ πατριάρχη Κωνσταντίνου, ἀλλὰ σὲ μία περιεκτικὴ καὶ εὐγλωττὴ φράση ἀναφέρει: (ὁ θεομισῆς) *ἀντιχειροτονεῖ πάλιν τὸν εὐνοῦχον Νικήταν καὶ Σκλάβον*⁶⁷⁵. Ὁ λόγιος τοῦ δωδέκατου αἰῶνα Ζωναρᾶς⁶⁷⁶ παρερμηνεύοντας τὴ λέξη Σκλάβος ἀναφέρει ὅτι ὁ Νικήτας οὐδ' *ἐξ ἐλευθέρων, ἀλλ' ἐκ δούλων ἔλκοντα τὴν τοῦ γένους σειρᾶν*. Οἱ μελετητὲς θεωροῦν βέβαιο ὅτι ὁ πατριάρχης Νικήτας ἦταν σλαβικῆς καταγωγῆς⁶⁷⁷.

673. Βλ. Gero, *Constantine V*, 134-135. Πρβλ. Καραγιαννόπουλου, *Πολιτικὴ θεωρία*, 63.

674. Θεοφάνης, 440. Ἡ βιογραφία τῆς αυτοκράτειρας Εἰρήνης (σ. 9) ἀναφέρει *Νικήτας ὁ ἀπὸ Σκλάνων εὐνοῦχος*. Πρόκειται βέβαια γιὰ λάθος ἀνάγνωση· τὸ σωστὸ εἶναι ἀπὸ *Σκλάβων εὐνοῦχος*.

675. Γεώργιος Μοναχὸς, 757. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 440, 453) καὶ ὁ Γεώργιος Μοναχὸς (σ. 757), ἀναφέρουν ὅτι ἦταν ἀπὸ *Σκλάβων εὐνοῦχος*.

676. Ζωναρᾶς, Γ', 352. Ἡ ἐρμηνεία, ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ Ζωναρᾶς, δείχνει ὅτι τὴν ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποία ἐγράφε τὴν *Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν*, ἡ σημασία τῆς λέξης "σκλάβος" εἶχε ὑποστῆ τὴν ὀριστικὴν μετάπτωση ἀπὸ ἐθνικὸ σὲ προσηγορικὸ. Βλ. Ἄννας Ἀβραμέα, «Σημείωμα γιὰ τὸ ἐθνικὸ ὄνομα «Σλάβος» καὶ τὴ σημασιολογικὴ του ἐξέλιξη στὶς βυζαντινὲς πηγές», *Ἑλληνικά* 25 (1972), 413-414.- Helga Köpstein, «Zum Bedeutungswandel von SKLABOS/SCLAVUS», *BF 7* (1979), 67 κέ.

677. Gero, *Constantine V*, 136.- H. Ditten, «Prominente Slawen und Bulgaren in byzantinischen Diensten (Ende des 7. bis Anfang des 10. Jahrhunderts)», *Studien zum 8. und 9. Jahrhundert in Byzanz* (BBA 51), Βερολίνο 1983, 110, 117. Ἄξιοσημείωτο εἶναι ὅτι οἱ παραλλαγές τοῦ χρονικοῦ τοῦ Λογοθέτη (Λέων Γραμματικὸς, σ. 186, Θεοδόσιος Μελιτηνός, σ. 128) μνημονεύει τὴ "Σκλαβική" προέλευση, ἀλλὰ στὴ σλαβικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου δὲν γίνεται καθόλου λόγος γι' αὐτὴν· ἀναφέρεται μόνον ὅτι ἦταν εὐνοῦχος. Βλ. Gero, *Constantine V*, 136 σημ. 100.

Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος ἀναφέρει ὅτι ἦταν πρεσβύτερος τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ ἄρχων τῶν μοναστηρίων⁶⁷⁸. Ὁ διορισμὸς τοῦ Νικήτα στὴ θέση τοῦ ἄρχοντος τῶν μοναστηρίων, ὑψηλοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιώματος πού εἶχε σχέση μὲ τὴ διοίκηση καὶ τὴν οἰκονομικὴ διαχείριση τῶν μονῶν τῆς Κωνσταντινούπολης⁶⁷⁹, θὰ μποροῦσε νὰ τοποθετηθεῖ στὴν ἀρχὴ τῆς δεκαετίας τοῦ 760, ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία εἶναι γνωστὸ ὅτι ἄρχισαν οἱ ἀπηνεῖς διωγμοὶ ἐναντίον τοῦ μοναχικοῦ στοιχείου τῆς Βασιλεύουσας⁶⁸⁰.

Οἱ πηγές ὑπερτονίζουν τὴν ἐνεργὸ παρέμβαση τῶν δύο πρώτων εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων στὴν ἐκλογὴ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, κάτι πού θεωροῦν ἀνέρο. Τὴν ἐκλογὴ τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως καθόριζαν πάντοτε οἱ σύγχρονες πολιτικὲς καὶ θρησκευτικὲς ἐπιταγές⁶⁸¹. Μολονότι ἡ παρέμβαση τοῦ αὐτοκράτορα στὴν ἐκλογὴ τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως δὲν εἶναι πάντοτε ἐμφανὴς στὶς πηγές, στὶς περιπτώσεις τῶν τριῶν διαδόχων τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ εἶναι περισσότερο ἀπὸ ἀναμφισβήτητη, ὑποδηλώνοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴν πρόθεση τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων νὰ ἀσκήσουν τὴν ἐξουσία τους ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θεσμοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ δώσουν ἓνα σκληρὸ κτύπημα στὴν ἀριστοκρατία τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας.

Ἐξετάζοντας τὶς τρεῖς προσωπικότητες, πού κατέλαβαν διαδοχικὰ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν πρώτη εἰκονομαχικὴ περίοδο, διαπιστώνουμε ὅτι ἡ ἐκλογὴ τοῦ πατριάρχη ἀκολουθεῖ τὴν κατιούσα: ὁ πρῶτος ὁ Ἀναστάσιος ἦταν ἓνας ἀξιωματοῦχος τοῦ κλήρου, προσηλυτισμένος στὴν εἰκονομαχία, ἐνῶ οἱ Κωνσταντῖνος καὶ Νικήτας ἦταν ἰδιαίτερα σκοτεινῆς προέλευσης. Ἐκτός, λοιπόν, ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴ γνώμη μου, εἶχε ἐπιλεγεῖ ἐσκεμμένα ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα μέσα ἀπὸ τὸν πρωτευουσιάνικο κλῆρο καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἀξιωματοῦχους τοῦ πατριαρχείου, κανεὶς ἄλλος πατριάρχης δὲν ἐκπροσωποῦσε τὸν κλῆρο τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας.

Τὸ γεγονός ὅτι στὴν πρώτη περίοδο τῆς εἰκονομαχίας κανένας ἐκπρόσωπος τῆς ἀριστοκρατίας τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου δὲν ἀνέβηκε στὸν πατριαρχικὸ

678. Νικηφόρος, 75 (de Boor)-Νικηφόρος, 86 (Mango): *Χρονογραφικὸν Σύντομον*, 119. Τὸ ὅτι ὁ Νικήτας κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ ἄρχοντος τῶν μοναστηρίων πιστοποιεῖται καὶ ἀπὸ ἄλλες μεταγενέστερες πηγές· βλ. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 233.

679. Dagouzès, *Ὀφφίκια*, 312.

680. Βλ. πῶς κάτω, σ. 176.

681. Bréhier, «Recrutement», 223.

θρόνο, υποδηλώνει μία αλλαγή κατεύθυνσης στο πατριαρχείο, αλλαγή που ξεκίνησε βέβαια με την πρωτοβουλία των δύο Ίσαύρων εικονομάχων αυτοκρατόρων. Η αριστοκρατία είχε απολέσει το προνόμιο να μονοπωλεί το πατριαρχικό αξίωμα. Η άνοδος στον πατριαρχικό θρόνο προσώπων, φυσικά της απόλυτης άρεσκείας του αυτοκράτορα υποδηλώνει πρώτα από όλα τη δυσανεξία και την καχυποψία των δύο εικονομάχων αυτοκρατόρων προς τον κληρο της πρωτεύουσας, από τον οποίο συνήθως εκλεγόταν ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως⁶⁸². Ανάλογη προσπάθεια έχουμε συναντήσει στα χρόνια του αυτοκράτορα Ίουστινιανού Β΄. Αν ο Ίουστινιανός Β΄, παραμένοντας πιστός στην ορθοδοξία, δεν είχε επιτύχει, τελικά, την αναδιαμόρφωση του βυζαντινού κλήρου, οι Ίσαυροι αυτοκράτορες φαίνεται ότι κατόρθωσαν να δώσουν μία διαφορετική όψη στο βυζαντινό κληρο και, χρησιμοποιώντας το πρόσημα⁶⁸³ της εικονομαχίας, επιδίωξαν τις βαθιές αλλαγές στην Έκκλησία, τις οποίες περιγράφει ο πατριάρχης Νικηφόρος: απεικονίζοντας την κατάσταση του κλήρου και του πατριαρχικού θεσμού αυτό τον καιρό, γράφει ότι οι Ίσαυροι αυτοκράτορες "χρησιμοποίησαν τους εικονομάχους ιερείς και επισκόπους ως όληθρια όργανα της ύβρεως και της κακώσεως για τον άφανισμό των εύσεβούντων", ενώ "ο κληρός έδειχνε ότι είχε άπαρνηθεί τελείως το κανονικό δίκαιο και υπήκουε μόνον στους πολιτικούς νόμους"⁶⁸⁴. Οι δύο πρώτοι Ίσαυροι εικονομάχοι προχώρησαν ένα βήμα παραπάνω από τον Ίουστινιανό Β΄, "άλώνοντας" τον κοσμικό κληρο και επιχειρώντας, - μόνον από την πλευρά του Κωνσταντίνου Ε΄ - επίθεση στο μοναχικό κληρο.

Ο αυτοκράτορας Λέων Δ΄ (775-780), του οποίου η βασιλεία θεωρείται ως όμαλή μετάβαση από την εικονομαχία στην εικονολατρία, προώθησε στον πατριαρχικό θρόνο τον Παύλο (780-784), έκφραστή του συναινετικού κλίματος της εποχής⁶⁸⁵. Στα ίδια πλαίσια εντάσσεται και η πληροφορία που παραθέτει η Χρονογραφία του Θεοφάνη ότι ο διάδοχος του Κωνσταντίνου Ε΄, Λέων Δ΄, είχε διορίσει σε επισκοπικές έδρες ήγουμένους, ίσως, και από αυτούς, οι οποίοι είχαν διωχθεί από τον πατέρα του⁶⁸⁶. Ο νέος πατριάρχης Κωνσταντινου-

682. Bréhier, «Recrutement», 222.

683. Hélène Ahrweiler, *L'idéologie politique de l'Empire byzantin*, Παρίσι 1975, 29.

684. *Και ὡσπερ ὀργάνοις τῆς ἀπωλείας αὐτῶν κατὰ τῆς τῶν εὐσεβούντων συγχρῶνται ὕβρεως καὶ κακώσεως· ὡσπερ γὰρ τῆς δωρεᾶς τοῦ Πνεύματος τὴν χρίσιν τέλειον ἠρηνημένοι, καὶ πᾶσαν ἱεράν καὶ κανονικὴν θεσμοθεσίαν ἠτετηκότες, καὶ πάσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐκοσμίας καὶ τάξεως ἐπιλεησμένοι, πολιτικοῖς νόμοις καὶ πράγμασι χρῶνται, καὶ ἄρχουσι τοῖς κοσμικοῖς ὑποπεπτῶκασι*: Αντιρρητικός τρίτος, στ. 504 Α.

685. Speck, *Konstantin VI.*, 99.- Λουγγή, «Δοκίμιο», 181.

πόλεως καταγόταν από τη Σαλαμίνα της Κύπρου⁶⁸⁷ ήταν αναγνώστης⁶⁸⁸, μάλλον της Ἁγίας Σοφίας, και αντιπροσώπευε τὸν πρωτευουσιάνικο κληρο, κάτι πὸν θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει ὅτι ὁ Λέων Δ΄, λαμβάνοντας ὑπόψη τὶς περιστάσεις τῆς ἐποχῆς του, ἀπέφυγε νὰ συνεχίσει τὴν πολιτικὴ τῶν δύο προκατόχων του, σχετικὰ μὲ τὴν ἐκλογή τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως.

Τὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη, χρησιμοποιώντας τοὺς ἀκόλουθους χαρακτηρισμούς, δείχνει ἐμφανῶς τὴν εὐνοιά του πρὸς τὸ νέο πατριάρχη: *λόγω καὶ πράξει διαλάμπων, τίμιος*⁶⁸⁹ καὶ στὴ συνέχεια τὸν ἀποκαλεῖ *σεβάσμιο καὶ ἐλεήμονα*⁶⁹⁰, ἀλλὰ ποτὲ δὲν τὸν χαρακτηρίζει ὡς εὐσεβῆ⁶⁹¹, ἐφόσον μὲ τὴν ἄνοδό του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο εἶχε ὑπογράψει τὴν πίστη του στὴν εἰκονομαχία⁶⁹². Ὁ πολὺ μεταγενέστερος Ζωναρᾶς χωρὶς κανένα δισταγμὸ τὸν χαρακτηρίζει ὡς ὀρθόδοξο⁶⁹³, ἐνῶ ὁ Γεώργιος Μοναχὸς στὸ οἰκειὸ τμῆμα δὲν κάνει καθόλου λόγο γιὰ τὴν ἄνοδο τοῦ πατριάρχη Παύλου. Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, σὲ ἐπιστολὴ πὸν ἀπηύθυνε στὸν Στέφανο ἀναγνώστη, κάνοντας λόγο γιὰ τοὺς ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι εἶχαν χειροτονηθεῖ στὴ διάρκεια τῶν χρόνων τῆς εἰκονομαχίας ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Γερμανοῦ, γράφει: *Τί γὰρ καὶ οἱ ἐν μέσῳ τρεῖς αἵρετικοί*,⁶⁹⁴ ἐννοώντας τὸν Ἀναστάσιο, τὸν Κωνσταντῖνο καὶ τὸν Νικήτα. Δὲν συγκαταλέγει, δηλαδή, ἀνάμεσα στοὺς εἰκονομάχους πατριάρχες καὶ τὸν Παῦλο. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο μπορεῖ κανεὶς νὰ διαπιστώσει εὐκόλα, εἶναι ὅτι οἱ πηγές, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ζωναρᾶ, ἀποφεύγουν νὰ περιγράψουν ἀνοικτὰ τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τοῦ νέου πατριάρχη.

686. *ὄθεν καὶ μητροπολίτας ἐκ τῶν ἀββάδων ἐν τοῖς πρωτίστοις θρόνοις προεβάλετο*: Θεοφάνης, 449.

687. *Βίος Ταρασίου*, 397.

688. Θεοφάνης, 453.

689. Θεοφάνης, 453. Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι τὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη (σ. 408) χρησιμοποιεῖ τοὺς ἴδιους χαρακτηρισμοὺς γιὰ τὸν πάπα Γρηγόριο Β΄ (715-730), γνωστὸ εἰκονολάτρη: *Γρηγόριος ὁ πανίερος ἀποστολικὸς ἀνὴρ καὶ Πέτρου τοῦ κορυφαίου σὴνθρονος, λόγω καὶ πράξει διαλάμπων*.

690. *σεβάσμιο γὰρ ὁ ἀνὴρ καὶ ἐλεήμων ὑπὲρ μέτρον καὶ πάσης αἰδοῦς ἄξιος*: Θεοφάνης, 458.

691. Οὔτε τὸ *Συνοδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας* δὲν τὸν μνημονεύει ἀνάμεσα στοὺς προμάχους τῆς ὀρθοδοξίας.

692. Θεοφάνης, 457· Γεώργιος Μοναχός, 767. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 240.

693. Ζωναρᾶς, Γ΄, 356.

694. *Ἐπιστολὲς Θεοδώρου Στουδίτου*, στ. 1104 C καὶ ἀρ. 53, 157 (Fatouros).

Στις 31 Αυγούστου του 784 παραιτήθηκε από το αξίωμά του ο μετριοπαθής πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Παῦλος. Ὁ χρονογράφος παραδίδει ὅτι ἡ αὐτοκρατορική ἐξουσία εἶχε θορυβηθεῖ μὲ τὴν ἐνέργεια αὐτῆ τοῦ πατριάρχου καὶ ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη μετέβη στὴ μονὴ Φλώρου, ὅπου εἶχε καταλύσει ὁ μέχρι τότε ἐπικεφαλῆς τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, ζητώντας τοὺς λόγους τῆς παραίτησής του⁶⁹⁵. Ὁ παραιτηθεὶς ἱεράρχης προέβαλλε συνεχῶς τὸ ἐπιχειρήμα τῆς μετανοίας⁶⁹⁶, ὅπως μὴ ὡς ἱερέα μὲ κολάση σιγήσαντα ἕως τοῦ νῦν καὶ μὴ κηρύξαντα τὴν ἀλήθειαν τῷ φόβῳ τῆς μανίας ὑμῶν⁶⁹⁷. Λίγο ἀργότερα, ὁ τέως πατριάρχης Παῦλος πέθανε καὶ ὁ θάνατός του εἶχε προξενήσει πολὺ θρήνο στὴν "βασιλείαν" καὶ "στοὺς εὐσεβεῖς ἀνθρώπους τῆς πολιτείας"⁶⁹⁸. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀφήγηση, σχετικὰ μὲ τὴ λήξη τῆς θητείας τοῦ ἱεράρχου αὐτοῦ, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, εὐλόγα θὰ μπορούσε νὰ ἀναρωτηθεῖ κανεὶς, τί ἦταν αὐτὸ ποὺ ἔκανε τὸ ἰδιαίτερα εἰκονόφιλο αὐτὸ κείμενο νὰ ἀποδώσει τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ "σεβασμίου" σὲ ἕναν δηλωμένο εἰκονομάχο καὶ νὰ ἰσχυρίζεται μάλιστα ὅτι ὁ θάνατός του εἶχε προκαλέσει θρήνο στοὺς ὀρθόδοξους αὐτοκράτορες καὶ στοὺς "εὐσεβεῖς" τῆς πολιτείας;

Ἄς γυρίσουμε στὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη. Σύμφωνα μὲ τὴ μοναδικὴ αὐτῆ, σύγχρονη μὲ τὰ γεγονότα πηγὴ, ὁ Παῦλος εἶχε ἀποδεχθεῖ τὸ ὕψιστο ἐκκλησιαστικὸ ἀξίωμα μὲ τὴ βία καὶ ὕστερα ἀπὸ πολλὰ παρακλήσεις⁶⁹⁹, χωρὶς ὅμως νὰ ἐξηγεῖ ἀπὸ ποῖον εἶχε πιεσθεῖ. Ὁ Παῦλος εἶχε ἀνέλθει, τελικὰ, στὸν πατριαρχικὸ θρόνο στὶς 20 Φεβρουαρίου τοῦ 780 καὶ λίγο μετὰ

695. Θεοφάνης, 457· Γεώργιος Μοναχός, 767· *Βίος Ταρασίου*, 397-398· *Μικρὸς Ἀπολογητικὸς*, στ. 840 Α. Ἀνάλογη πληροφορία δὲν διασώζει ὁ *Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας*, σ. 72, παρόλο ποὺ ἀναφέρει τὴν παραίτηση τοῦ πατριάρχου Παύλου. Βλ. Germaine da Costa-Louillet, «Saints de Constantinople aux VIIe, IXe et Xe siècles», *Byzantion* 24 (1954), 224, ὅπου ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ πατριάρχης Παῦλος δὲν εἶχε μετανοήσει γιὰ τὶς εἰκονομαχικὲς πεποιθήσεις του, ἀλλὰ οἱ πηγὲς ἐπιδιώκουν νὰ δώσουν τὴν εἰκόνα ἐνὸς μετανοημένου ἱεράρχου. Βλ. ἐπίσης, Speck, *Konstantin VI.*, 132.

Δὲν εἶναι γνωστὸ, ἂν ὁ πατριάρχης Παῦλος ἐπέλεξε τυχαῖα τὴ μονὴ Φλώρου ὡς τόπο μετανοίας. Ἀξιωματικὸν εἶναι πάντως ὅτι ἡ μονὴ αὐτῆ εἶχε λάβει μέρος στὴν πρώτη ἀνατροπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ τὸ 695, ὅπως εἶδαμε, καὶ ἀργότερα ὑπέστη διωγμὸ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Ε΄· βλ. πρὶο κάτω, σ. 178.

696. Θεοφάνης, 457· Γεώργιος Μοναχός, 768· *Βίος Ταρασίου*, 397-398· *Μικρὸς Ἀπολογητικὸς*, στ. 840 Α.

697. Θεοφάνης, 457-458.

698. Θεοφάνης, 458.

699. Θεοφάνης, 453.

τιμωρήθηκαν αξιωματούχοι⁷⁰⁰ από το πολύ στενό αυτοκρατορικό περιβάλλον, της προσωπικής ασφαλείας του αυτοκράτορα, με άφορη τάχα ότι ήταν οικονομολάτρες. Ο μεταγενέστερος Κεδρηνός, αντλώντας, ίσως, από διαφορετική πηγή⁷⁰¹, αφήνει να υπονοηθεί ότι η αυτοκράτειρα Ειρήνη ήταν, επίσης, αναμειγμένη στη συνωμοσία του 780⁷⁰². Η συνωμοσία έναντιον του αυτοκράτορα συμπίπτει χρονικά με την άνοδο του Παύλου στον πατριαρχικό θρόνο και συνδέεται με τη στροφή της πολιτικής του Λέοντος Δ΄ έναντιον των είκόνων⁷⁰³, κάτι που μās επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ίσως και εκκλησιαστικοί κύκλοι από την πλευρά του πατριαρχείου συμμετείχαν στη συνωμοσία.

Λίγους μήνες αργότερα, ο αυτοκράτορας Λέων Δ΄ πέθανε κάτω από πολύ περιεργες συνθήκες: *Λιθομανής ύπάρχων λίαν ήράσθη του στέμματος της μεγάλης εκκλησίας και λαβών έφορσεσεν αυτό. και έξηλθον άνθρακες επί την κεφαλήν αυτού, και ληφθείς σφοδρῶ πυρετῶ τέθνηκε*⁷⁰⁴. Αξιοπρόσεκτη στο απόσπασμα, που μόλις παρατέθηκε, είναι ή ανάμειξη της Μεγάλης Έκκλησίας σ' αυτόν τον παράδοχο θάνατο του αυτοκράτορα. Στο έργο του Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου "Πρός τον ίδιον υίον Ρωμανόν" ύπάρχει συμπληρωματική φράση για τις δικαιοδοσίες του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως στη χρήση

700. *τῆ δέ μέση εβδομάδι τῶν νηστειῶν έκρατήθη Ίάκωβος πρωτοσπαθάριος και παπίας και Στρατήγιος και Θεοφάνης οί κουβικουλάριοι και παρακοιμώμενοι, Λέων τε και Θωμᾶς, κουβικουλάριοι και οὔτοι, (...) ὡς προσκυνούντες (τάς άγιás και) σεπτάς είκόνας: Θεοφάνης, 453. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 226. Για τὰ άξιώματα αυτά, βλ. Oikonomidēs, *Listes*, 301, 305.*

701. Για την ένδεχόμενη ύπαρξη κάποιου άγιολογικού κειμένου για τον Θεοφάνη κουβικουλάριο ὡς πηγή του Κεδρηνού, βλ. W. Treadgold, «An Indirectly Preserved Source for the Reign of Leo IV», *JOB* 34 (1984), 69-76.

702. *Τῆ δέ μέση εβδομάδι τῶν νηστειῶν εὔρεν έν τῷ προσκεφαλαίῳ Ειρήνης τῆς γυναικός αυτού είκόνας δύο, ἄς θεωρήσας και ανακρίνας εὔρεν ότι ο παπίας του παλατίου εισεκόμισεν αυτές και τινες άλλοι τῶν πριμικηρίων· οὗς βασάνους πλεισταίς και τιμωρίαις καθυπέβαλε: Κεδρηνός Β΄, 19.*

703. Θεοφάνης, 453· Γεώργιος Μοναχός, 765.

704. Θεοφάνης, 453. Ο Βίος της αυτοκράτειρας Ειρήνης (σ. 9) επαναλαμβάνει τη Χρονογραφία του Θεοφάνη. Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος (*De Administrando Imperio*, 13, 61-72, 68) κάνει λόγο για τὸ τραγικό ὄσο και παράδοχο τέλος του αυτοκράτορα Λέοντος Δ΄, τὸ ὄποιο θεωρεῖ ὡς θεία τιμωρία για τον ιερόσυλο αυτοκράτορα και παράδειγμα προς άποφυγή για τὸς επόμενους αυτοκράτορες. Για μία νέα έρμηνεία στο κεφάλαιο 13 του *De Administrando Imperio*, βλ. Τ. Λουγγή, *Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου De Administrando Imperio (Πρός τον ίδιον υίον Ρωμανόν). Μία μέθοδος άνάγνωσης*, Θεσσαλονίκη 1990, 50-60.

των στεμμάτων: Λέων (...) ἀβούλω τόλμη χρησάμενος ἐν τῶν τοιούτων ἀνελάβετο στεμμάτων⁷⁰⁵, δεσποτικῆς μὴ παρουσίας ἐορτῆς καὶ δίχα γνώμης τοῦ πατριάρχου τοῦτο περιεβάλετο⁷⁰⁶. Ὁ ξαφνικός καὶ παράξενος αὐτὸς θάνατος τοῦ αὐτοκράτορα ἔχει δημιουργήσει ἀρκετὰ δικαιολογημένες ὑποψίες ὅτι ἦταν ἀποτέλεσμα ἑνὸς μελετημένου σχεδίου⁷⁰⁷ τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιαστικῶν κύκλων, στὸ ὁποῖο πολὺ πιθανὸν νὰ ἦταν ἀναμειγμένος ὁ κλῆρος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἴσως, καὶ ὁ πατριάρχης.

Ἐξοχὸς ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἱεράρχες, τοὺς διορισμένους ἄμεσα ἀπὸ τὴν εἰκονομαχικὴ αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία, ἀλλὰ χωρὶς τὴν ἐγκριση τοῦ κλήρου τῆς Κωνσταντινούπολης, ἡ τοποθέτηση τοῦ Παύλου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς μία νέα ἀρχὴ γιὰ τὸν πατριαρχικὸ θεσμό. Κοσμικὴ ἐξουσία καὶ Ἐκκλησία ἔδειχναν νὰ συμβιώνουν ἀρμονικά. Ὡστόσο, παρὰ τὴ φαινομενικὴ ἀρμονία φαίνεται ὅτι κοσμικὴ ἐξουσία καὶ κλῆρος ἦταν ἀκόμα στὸ στάδιο τῆς ἀντιπαλότητας. Οἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησιαστικοὶ κύκλοι, μὲ τὴν ὑποπτη, κατὰ τὴ γνώμη μου, στάση, ποὺ ἐνδεχομένως κράτησαν στὴν ἀπροσδόκητη λήξη τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος Δ΄, συνιστοῦσαν ἕνα εἶδος ἀπειλῆς γιὰ ὅποιον αὐτοκράτορα ἐπιθυμοῦσε νὰ ἐπαναφέρει τὴν εἰκονομαχία⁷⁰⁸. Ἀπὸ τὴν

705. Ὁ Λέων Γραμματικός (σ. 192), ὁ Θεοδόσιος Μελιτηνός (σ. 132) καὶ ὁ Ζωναρᾶς (Γ΄, 357) ἰσχυρίζονται ὅτι αἰτία ἦταν τὸ στέμμα ποὺ εἶχε ἀφιερῶσει ὁ αὐτοκράτορας Μαυρίκιος (582-602) στὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ (Θεοφάνης, 281). Ὁ Κεδρηνός (Β΄, 20) ἀναφέρει ὅτι τὸ στέμμα ἦταν τοῦ αὐτοκράτορα Ἡρακλείου.

706. *De Administrando Imperio*, 13, 61-64, σ. 68.

707. Διονυσίας Μισίου, «Η Ειρήνη καὶ τὸ "παραδόξως" τοῦ Θεοφάνη. Συμβολὴ στὴ συνταγματικὴ θέση τῆς βυζαντινῆς αὐγούστας», *Βυζαντινά* 10 (1980), 176 σημ. 25.

708. Ὁ ἴδιος ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Εὐπρεπιανὸ [Ἐπιστολὴς Θεοδώρου Στουδίτου, στ. 1032 D καὶ ἀρ. 36, 103 (Fatouros)], κατηγοροῦσε ἄμεσα τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Σ΄, ὁ ὁποῖος, ἀρχικά, ὑποστήριζε τὸν εἰκονομαχικὸ στρατὸ, ὅτι οὐσιαστικά ἤθελε νὰ ἐπαναφέρει τὴν εἰκονομαχία: τοῦ βασιλέως ἄλλο θέλοντος, ἤγουν μοιχεύειν, ἢ αἰρετίζειν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μιχαὴλ μοναχός, συγγραφέας μιᾶς παραλλαγῆς τοῦ Βίου τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου (στ. 142D-144 A), ἀφήνει νὰ ὑπονοηθεῖ κάτι παρόμοιο. Πρὸς βλ. Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 192-193.

Σχετικὰ τώρα μὲ τὸ δεῦτερο γάμο τοῦ αὐτοκράτορα μὲ τὴν κουβικουλαρία Θεοδότη, ὁ ὁποῖος θεωρήθηκε μοιχεία, ἀφοῦ ὁ πρῶτος γάμος του μὲ τὴν Μαρία δὲν εἶχε λυθεῖ κανονικά, βλ. Θ. Κορρέ, *Τὸ ζήτημα τοῦ δευτέρου γάμου τοῦ Κωνσταντίνου Σ΄. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὰ τέλη τοῦ Η΄ αἰῶνος*, Θεσσαλονικὴ 1975.- Speck, *Konstantin VI.*, 251 κέ.- Διονυσίας Μισίου, «Δύο Βυζαντινοὶ καθεστωτικοὶ ὄροι (Αὐγούστα καὶ Βασίλισσα)», *Βυζαντινά* 2 (1982), 138 κέ.

ἀπειλή αυτή βέβαια αποκλειόταν ή αυτοκράτειρα Ειρήνη, ή όποία είχε ήδη ἐκδηλώσει ἔμπρακτα τίς ὀρθόδοξες θρησκευτικές της πεποιθήσεις.

Ὡστόσο, τὸ ὄνομα τοῦ Ταρασίου πρέπει νά ἀκουγόταν τότε ἀρκετά συχνά στοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κύκλους τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ὡς τὸ ἐπικρατέστερο γιὰ τή θέση τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Βίος Ταρασίου⁷⁰⁹ καί ὁ Βίος Ἰωάννου τῆς Γοθθίας⁷¹⁰ παρέχουν τήν πληροφορία ὅτι κατὰ τή συνομιλία τοῦ Παύλου μέ τήν αυτοκράτειρα στή μονή Φλώρου, ὁ Παῦλος ὑπέδειξε στοὺς αυτοκράτορες τὸν Ταράσιο ὡς τὸ μοναδικὸ πρόσωπο, τὸ ὁποῖο θά μπορούσε νά ἀποδώσει καί πάλι στήν Ἐκκλησία τὸ "ἀρχαῖον κάλλος"⁷¹¹.

---

709. *Βίος Ταρασίου*, 398. Βλ. Germaine Da Costa-Louillet, «Saints», 224, ὅπου ἡ μνεία τοῦ Βίου Ταρασίου, θεωρεῖται ὡς ἐπινόηση τοῦ Ἰγνατίου, συγγραφέα τοῦ Βίου, γιὰ νά ἰσχυροποιήσει τή θέση τοῦ ἡρώα του. Βλ. καί Speck, *Konstantin VI.*, 134 σημ. 240.

710. *Βίος Ἰωάννου Γοθθίας*, στ. 191.

711. *Βίος Ταρασίου*, 398.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΛΟΝΙΣΜΟ ΣΤΑ ΝΕΑ ΛΑΜΠΡΑ ΠΕΠΡΩΜΕΝΑ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ

(μέσα ὄγδοου-ἄρχῆς ἑνατου αἰώνα)

Σ΄. Ἡ "ἄλωση" τῶν μονῶν τῆς Κωνσταντινούπολης κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς εἰκονομαχίας.

Ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, ὅταν τὰ μοναστήρια προέβαλαν ὡς πολιτικὰ ὀρμητήρια τῆς ἀριστοκρατίας, μέχρι τὴν ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ ἐξαπέλυσε τοὺς γνωστοὺς διωγμοὺς ἐναντίον τῶν μοναχῶν, οἱ πηγὲς διασώζουσι ἐλάχιστες πληροφορίες γιὰ τὰ μοναστήρια τῆς Κωνσταντινούπολης.

Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 730 ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἀναγκάσθηκε νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸ ἀξίωμά του καὶ ἀποσύρθηκε στὸ μοναστήρι τῆς Χώρας, στὸν γονικὸν οἶκον του, Πλατάνιον⁷¹², λίγο ἔξω ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Πρόκειται γιὰ τὴ μοναδικὴ μνεία τῶν ἱστοριογραφικῶν κειμένων σχετικὰ μὲ τὰ μοναστήρια, λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἄνοδο τῶν ἐκπροσώπων τοῦ στρατοῦ στὴν ἐξουσία⁷¹³.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, τὰ δεδομένα τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων, ποὺ ἀφοροῦν τὴ ζωὴ καὶ τίς δραστηριότητες ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν καὶ ἔδρασαν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, εἶναι δυνατὸν νὰ καταστοῦν ἰδιαίτερα οὐσιαστικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν κατάστασι τῶν μονῶν γενικά, ἀλλὰ καὶ γιὰ τίς συνθήκες

712. Θεοφάνης, 409. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 128. Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος [58 (de Boor)-Νικηφόρος, 62 (Mango)] ἀναφέρει ἐπὶ τὸν πατρικὸν οἶκον γενόμενος αὐτοῦ τὸν τῆς ζωῆς διετέλεσε χρόνον, χωρὶς νὰ προσδιορίζῃ τὸν τόπο, ὅπου βρισκόταν ὁ πατρικὸς οἶκος.

713. Γιὰ τὴν «προβολὴ τοῦ στρατιωτικοῦ παράγοντος», βλ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, 82.- Λουγγῆ, «Δοκίμιον», 168 κέ.

ποῦ ἐπικράτησαν στή βυζαντινὴ κοινωνία μετὰ τὴν "προβολὴ τοῦ στρατιωτικοῦ παράγοντος" καὶ τὴν ἐπιβολὴ τῆς εἰκονομαχίας, μία δεκαετία περὶ τοῦ ἀργότερα.

Ὁ Στέφανος Διάκονος, ποῦ ἔγραψε τὸ Βίο τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου τὸ 806/7 ἢ 808/9⁷¹⁴, προσφέρει σαφῆ εἰκόνα τῆς στάσης τῶν κατοίκων τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, λίγο μετὰ τὸ πρῶτο εἰκονομαχικὸ διάταγμα (726/7)⁷¹⁵ τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος Γ'. Ἡ Κωνσταντινούπολη *διέμεινεν αἰρετίζουσα*⁷¹⁶ καὶ πολλοὶ εὐσεβεῖς καὶ ὀρθόδοξοι ἄφηναν τὴν πόλιν τοὺς γιὰ νὰ μετοικήσουν σὲ ὀρθόδοξες *κωμπολεις*⁷¹⁷. Τὴν ἴδια ἀκριβῶς ὁδὸ σωτηρίας εἶχαν σκεφθεῖ νὰ ἀκολουθήσουν καὶ οἱ γονεῖς τοῦ Στεφάνου· βλέποντας, ὅμως, ὅτι ἡ εἰσαγωγή τοῦ γιοῦ τοὺς σὲ κάποιον μοναστήρι τῆς πρωτεύουσας θὰ χροنىζε, ἐπειδὴ ἐπικρατοῦσε τότε *ταραχὴ*⁷¹⁸, ἀποφάσισαν νὰ μεταβοῦν στὸ ναύσταθμο τῆς Χαλκηδόνας καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ πάρουν τὴν ὁδὸ ποῦ ὀδηγοῦσε στὸ ὄρος Αὐξεντίου τῆς Βιθυνίας. Ὅσο γιὰ τὰ γυναικεῖα μέλη τῆς οἰκογένειας τοῦ Στεφάνου, ἡ μία ἀδελφὴ εἶχε ἤδη καρεῖ μοναχὴ σὲ ἓνα μοναστήρι τῆς Βασιλεύουσας καὶ ἡ δευτέρη μαζί με τὴ μητέρα ἐκάρησαν μοναχές μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα στὴ μονὴ Τριχιναρῆας, κοντὰ στὴ μονὴ Αὐξεντίου⁷¹⁹.

Ἐνας ἄλλος περὶ τοῦ σύγχρονος μὲ τὸν πρωτομάρτυρα τῆς εἰκονομαχίας Στέφανο, ὁ εὐγενὴς Στέφανος, ὁ ὁποῖος εἶχε φθάσει στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα στὰ χρόνια τοῦ Λέοντος Γ' καὶ εἶχε παραμείνει γιὰ ἀρκετὸ χρονικὸ διάστημα

714. Οἱ ἡμερομηνίες προέρχονται ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα (*Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1072 C), ὁ ὁποῖος μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι γράφει 42 χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἡρώα του, τὸ 764/5 κατὰ τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 436) ἢ τὸ 766/7 κατὰ τὸ Βίο τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου. Βλ. Ševčenko, «Hagiography», 115 σημ. 15.- Rouan, «Une lecture "iconoclaste"», 421-423. Βλ. ἐπίσης, G. Huxley, «On the Vita of St. Stephen the Younger», *GRBS* 18 (1977), 97-108.

715. M. Anastos, «Leo III's Edict against the Images in the Year 726-27 and Italo-Byzantine Relations between 726-730», *BF* 3 (1968), 5-41 (= *Studies ...*, ἀρ. VII)· ὁ Ostrogorsky (*Geschichte*, 136 σημ. 1) τοποθετεῖ τὸ γεγονός τέσσερα χρόνια ἀργότερα (729/30). Βλ. ἐπίσης, Dölger, *Regesten*, ἀρ. 290, γιὰ τὸ ἔτος 726.

716. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1088 A.

717. *Ἀθυμούντων δὲ οὐ μικρῶς τῶν ἐν αὐτῇ εὐσεβῶς καὶ ὀρθοδόξως οἰκούντων, ἀπάραντες οὐκ ὀλίγοι τῆς ἐνεγκαμένης, ἐπὶ τὰς ὀρθοδόξους κωμπολεις μετώκησαν. Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1088 A.

718. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1088 A.

719. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1093 C-D. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 45-46.- Ruggieri, *Religious Architecture*, 171.

κοντὰ στὸν πατριάρχη Γερμανό, καὶ πλεῖστα παρ' αὐτοῦ εἰς ὠφέλειαν προσλαβῶν⁷²⁰, κατευθύνθηκε ἐπίσης στὴ Βιθυνία. Ἐκεῖ ὁ χρηστός σύμβουλος τοῦ ἱεράρχη αὐτοῦ, ἔκτισε τὴ μονὴ τοῦ Χηνολάκκου, πλήθη μοναχῶν συναθροίσας⁷²¹. Δὲν γίνεται σαφὲς ἀπὸ τὸ ἀγιολογικὸ κείμενο, πότε ἀκριβῶς ὁ εὐγενὴς Στέφανος ἐγκατέλειψε τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, ἀλλὰ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι λογικὴ ἡ ὑπόθεση ὅτι ἡ μετοίκηση εἶχε γίνει γύρω στὸ 730, ἐποχὴ τῆς παραίτησης τοῦ Γερμανοῦ ἀπὸ τὸ πατριαρχικὸ ἀξίωμα.

Τὰ γεγονότα, πού ἀφηγεῖται ὁ Στέφανος διάκονος, τοποθετοῦνται μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ στὴ Χαλκὴ πύλη (726)⁷²² -τὸ σύμβολο τῆς ὀρθόδοξης πίστεως τοῦ ἐκάστοτε βασιλεύοντος αὐτοκράτορα⁷²³ - καὶ τὴν ἀντικατάστασή της μὲ ἓναν σταυρό⁷²⁴. Εἴτε τὸ γεγονὸς τῆς καταστροφῆς τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ στὴ Χαλκὴ ἀνάγεται στὶς μυθικὲς διηγήσεις⁷²⁵, οἱ ὁποῖες

720. *Synax. Eccl. CP.*, στ. 392.

721. *Synax. Eccl. CP.*, στ. 392. Βλ. Grumel-Darrouzès, *Regestes*, ἀρ. 331, χωρὶς χρονολογικὴ ἔνδειξη. Γιὰ τὴ μονὴ Χηνολάκκου, τὸ ὄνομα τῆς ὁποίας συνδέεται καὶ μὲ τὸ μεταγενέστερο πατριάρχη Μεθόδιο (843-847), βλ. Janin, *Grands Centres*, 189.- Germaine da Costa-Louillet, «Saints», 454 σημ. 2. Ὁ Ruggieri (*Religious Architecture*, 211) τὴν κατατάσσει στὶς ἀταύτιστες, ἀλλὰ θεωρεῖ πιθανόν ὅτι ἦταν κοντὰ στὴν πρωτεύουσα.

722. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 408-9) τοποθετεῖ τὸ γεγονὸς στὰ χρόνια 725/726 (βλ. Rochow, *Theophanes*, 127), ἐνῶ ὁ Βίος τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου (στ. 1088 A) μετὰ τὸ 730, ὅταν εἶχε ἤδη ἀνέλθει στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ὁ Ἀναστάσιος. Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος στὴν *Ἱστορίαν Σύντομον* δὲν κάνει λόγο γιὰ τὴν καταστροφὴ τῆς εἰκόνας ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα, κάτι πού ἀναφέρουν ὁ Γεώργιος Μοναχός (σ. 742) καὶ ὁ Βίος *Μαρτύρων Κωνσταντινούπολης*, γραμμένος μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀνεύρεση τῶν λειψάνων τῶν ἁγίων αὐτῶν τὸ 869 ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἰγνάτιο (847-858, 867-877), μετὰ τὸ σεισμὸ τοῦ ἴδιου ἔτους. Γιὰ τὶς πηγὲς πού διασώζουν τὸ γεγονὸς, βλ. Auzéry, «La destruction», 446-472.

723. A. Grabar, *L'iconoclasme byzantin, Dossier archéologique*, Παρίσι 1984, 150-151.

724. Βλ. Moorhead, «Iconoclasm», 165-179.- Speck, «Γραφαῖς ἢ Γλυφαῖς», 240 κέ.

Ἀνάλογο ἐπίγραμμα διασώζει ὁ Θεόδωρος Στουδίτης: *Ἐλεγχος καὶ Ἀνατροπὴ*, στ. 437 C, 461 A-B. Βλ. S. G. Mercati, «I. Sull'epigramma di Metodio Patriarca Eīs tήn εἰκόνα τῆς Χαλκῆς. II. Sull' epigramma Eīs τὸν σταυρὸν falsamente attribuito a Metodio Patriarca», *Bessarione* 24 (1920), 192-199 (= *Collectanea Byzantina*, Bari 1970, τόμ. Β', 209-216). Βλ. ἐπίσης, W. Hörandner, «Visuelle Poesie in Byzanz. Versuch einer Bestandsaufnahme», *JÖB* 40 (1990), 1- 42.

725. Ἡ Marie France Auzéry («La destruction», 445-492) ἐξετάζοντας τὶς πηγὲς, ἔχει ὑποστηρίξει ὅτι ἡ ἱστορία τῆς καταστροφῆς τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ τῆς Χαλκῆς ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ' εἶναι πλαστή, ἐφόσον ἡ εἰκόνα κατασκευάσθηκε ἀρκετὰ

αφορούσαν τους δύο πρώτους Ίσαύρους αυτοκράτορες και είχαν δημιουργηθεί από την εικονοφιλή παράταξη, που τελικά επικράτησε⁷²⁶, είτε όχι, εκείνο που έχει σημασία για τη μελέτη μας είναι ότι ανάμεσα στα χρόνια 726-730 ή έκστρατεία του Λέοντος Γ΄ εναντίον της λατρείας των εικόνων είχε δημιουργήσει δυσαρέσκειες μέσα στην αυτοκρατορία, όπως διατείνονται άλλωστε και οι πηγές⁷²⁷. Η *ταραχή* του τυράννου, που επικαλείται ο βιογράφος ως αφορμή της εσωτερικής μετανάστευσης, δεν θα πρέπει να δηλώνει σε καμμία περίπτωση διωγμούς εκ μέρους του αυτοκράτορα, όμοιους με αυτούς που διεξήχθησαν αργότερα, επί Κωνσταντίνου Ε΄⁷²⁸, εναντίον των μοναχών. Μάλλον πρόκειται για μία αναταραχή, που προήλθε μετά τα πρώτα εικονομαχικά μέτρα και αφορούσε αυστηρά τους *εὐσεβείς και ὀρθοδόξους οἰκοῦντας*, οι οποίοι άλλωστε είχαν εναντιωθεί περισσότερο στην πολιτική του. Ήξάλλου, τα πρώτα μέτρα εναντίον των εικόνων ανακοινώθηκαν την ίδια περίπου χρονική περίοδο, κατά την οποία ο νεαρός τότε Στέφανος ασπάσθηκε το μοναχισμό (729/ 730)⁷²⁹. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι οι πηγές αρχίζουν να μιλούν για τα μοναστήρια, από τη χρονική στιγμή, που ο αυτοκράτορας Λέων Γ΄ άρχισε να "ποιείται λόγον" για την καθαίρεση των εικόνων⁷³⁰.

Άλλά ποιοί ήταν εκείνοι οι οποίοι, εκτός από την οικογένεια του Στεφάνου του Νέου, τον πατριάρχη Γερμανό και τον "χρηστόν σύμβουλον" Στέφανο, ήταν δυσαρεστημένοι και αντιδρούσαν στη νέα θρησκευτική πολιτική, εγκαταλείποντας την Κωνσταντινούπολη; Ο λόγιος πατριάρχης Νικηφόρος στο ακόλουθο χωρίο αναφέρει άοριστα ότι *πολλοί γοῦν τὴν ὕβριν τῆς ἐκκλησίας ἀπωλοφύροντο*⁷³¹, χωρίς να προσδιορίζει ποιοί ήταν "οἱ πολλοί". Από το απόσπασμα της Χρονογραφίας του Θεοφάνη σχετικά με τη στάση, που εκδηλώθηκε

αργότερα, γύρω στο 800, από την αυτοκράτειρα Ειρήνη.

726. Huxley, «Hagiography», 189-192.

727. *Οἱ δὲ κατὰ τὴν βασιλίδα πόλιν ὄχλοι σφόδρα λυπούμενοι ἐπὶ ταῖς καιναῖς διδασκαλίαις*: Θεοφάνης, 405· Νικηφόρος, 57 (de Boor)-Νικηφόρος, 60 (Mango).

728. Gero, *Constantin V*, 160-161.- J. Wortley, «Iconoclasm and Leipsanoclasm: Leo III, Constantine V and the Relics», *BF* 8 (1982), 260. Πρβλ. Kathryn M. Ringrose, «Monks and Society in Iconoclastic Byzantium», *Byzantine Studies/Etudes Byzantines* 6 (1979), 131, όπου διατυπώνεται η άποψη ότι έγιναν διωγμοί επί Λέοντος Γ΄.

729. Ο βιογράφος του μάς πληροφορεί ότι έκάρη μοναχός σε ηλικία 16 ετών: *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1089 C.

730. Θεοφάνης, 404.

731. Νικηφόρος, 57 (de Boor)-Νικηφόρος, 60 (Mango).

στὴν Κωνσταντινούπολη μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ 726, πολλοὺς αὐτῶν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας τιμωρηθῆναι (...) μάλιστα δὲ τοὺς εὐγενεῖα καὶ λόγῳ διαφανεῖς⁷³², γίνεται γνωστὸ ὅτι τὰ πρῶτα εἰκονομαχικὰ μέτρα ἔπλητταν κυρίως αὐτούς, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀριστοκρατικὴ καταγωγή. Ἐπιβεβαίωση τῶν μαρτυριῶν, ποὺ παρατέθηκαν, ἀποτελεῖ ἡ λίγο μεταγενέστερη μνεία ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ Πλάτωνος Σακκουδίτου, ὅτι ἀργότερα ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ εἶχε ἐξαπολύσει διωγμοὺς ἐναντίον τῶν ἐπιφανῶν, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἐναπομείνει στὴν Κωνσταντινούπολη "ὡς σπινθῆρες μέσα στὴ στάχτη"⁷³³. Ἀπὸ τὰ παραδείγματα, ποὺ ἀναφέραμε, διαφαίνεται ὅτι οἱ πρῶτοι, οἱ ὅποιοι ἀντέδρασαν στὴ νέα θρησκευτικὴ πολιτικὴ καὶ κατέφυγαν στὰ μοναστήρια, ἦταν ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς. Μποροῦμε, λοιπόν, νὰ διατυπώσουμε τὴν ἄποψη ὅτι οἱ εὐσεβεῖς καὶ ὀρθόδοξοι κάτοικοι τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ποὺ τὴν ἐγκατέλειπαν γιὰ νὰ μετοικήσουν στὶς ὀρθόδοξες κωμοπόλεις, ταυτίζονται μὲ μία ὀρισμένη κοινωνικὴ τάξη, ἡ ὁποία εἶχε ἀντιπολιτευθεῖ τὴν εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορα, τοὺς εὐγενεῖα καὶ λόγῳ διαφανεῖς⁷³⁴. Τὸ ἀσυμβίβαστο ἀνάμεσα στὴν εὐγενῆ καταγωγή καὶ

732. Θεοφάνης, 405. Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος στὴν *Ἱστορίαν Σύντομον* (σ. 58) κάνει λόγο μόνο γιὰ εὐσεβοῦντας: *ἐξ ἐκείνου τοίνυν πολλοὶ τῶν εὐσεβοῦντων, ὅσοι τῷ βασιλείῳ οὐ συνετίθεντο δόγματι, τιμωρίας πλείστας καὶ αἰκισμοὺς ὑπέμενον*. Ὁ Lemerle (*Humanisme*, 94) ἔχει διαπιστώσει ὅτι οἱ ἀριστοκράτες εἶχαν ἐκφράσει περισσότερο ἀπ' ὅλους τὴ δυσανεξία τους στὰ πρῶτα εἰκονομαχικὰ μέτρα. Βλ. ἐπίσης, Každan - Čičurov, «O structure», 131.- P. J. Alexander, «Religious Persecution and Resistance in the Byzantine Empire of the Eighth and Ninth Centuries: Methods and Justifications», *Speculum* 52 (1977), 242 (= *Religious and Political History and Thought in the Byzantine Empire*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1978. ἀρ. X). Πρβλ. Auzéry, «La destruction», 472-476.

733. *ὡς εἰ ποῦ τινα ἐναπολειφθέντα τῶν ἐπιφανῶν, ὡςπερ τινα σπινθῆρα ἐν ἀποβύστω τόπῳ κείμενον*. Βίος Πλάτωνος, στ. 820 B.

734. Ὁ Στέφανος Διάκονος σὲ ἓνα πασίγνωστο χωρίο (στ. 1117 C-D) ἀναφέρει ὅτι πολλοὶ δυσανεξηθέντες κάτοικοι τῆς Κωνσταντινούπολης κατευθύνονταν πρὸς τὶς μὴ εἰκονομαχικὲς περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας: *Τὰ πρὸς τὸ ἄναντες τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἐπὶ τὴν τῆς Ζηκχίας ἐπαρχίαν συγκείμενα, ἀπὸ τε Βοσπόρου, Χερσῶνος, Νικόψεως, καὶ τὰ πρὸς τὴν Γόθθιον Κοίλην ἀπαντῶντα· εἶθ' οὕτως καὶ τὰ πρὸς τὸ Παρθενικὸν συγκείμενα πέλαγος, ἐν οἷς τε διαπλέεται ὁ νότιος κόλπος, ὡς ἐπὶ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης τὸ κάταντες, ἢ τε Νικοπολιτῶν μητρόπολις, καὶ ἡ Νεάπολις καὶ τὰ ἕως τοῦ ποταμοῦ Τιβερίου Ρώμης συγκείμενα ...*. Δὲν μπορέσαμε νὰ βροῦμε πληροφορίες γιὰ τὸ ποιοὶ ἀναγκάστηκαν νὰ καταφύγουν στὶς πιὸ πάνω ἀπομακρυσμένες, ἀλλὰ εἰκονόφιλες περιοχὲς· γιὰ τὸ σχολιασμὸ τοῦ παραπάνω χωρίου, βλ. Huxley, «Vita of St. Stephen», 99-104.- Πρβλ. Hélène Ahrweiler, «The Geography of the Iconoclastic World», *Iconoclasm. Papers Given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies*, ἔκδ. Α.

στην αποδοχή της εικονομαχίας υπαινίσσεται, πιθανότατα, ο βιογράφος του Στεφάνου του Νέου στη ροή της διήγησής του. Ἀφηγούμενος τη γνωστοποίηση των αποφάσεων της εικονομαχικής Συνόδου (754) στον Στέφανο τὸν Νέο⁷³⁵, κάνει λόγο γιὰ τὸν Κάλλιστο, ἕναν καλλιεργημένο ἀριστοκράτη, τιμημένο μετὸ ἀξίωμα τοῦ πατρικίου καὶ ἐπιτήδειο πρὸς τὸ λέγειν καὶ ἀκοῦειν, ὁ ὁποῖος, μολονότι, ὡς πατρίκιος, ἦταν εὐγενοῦς καταγωγῆς, ἦταν ἄκρως μνημένος στὶς ἀρχές της εικονομαχίας⁷³⁶. Ἀποκαλυπτική γιὰ τὸ θέμα μας εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ χρονογράφου, σύμφωνα μετὴν ὁποία οἱ εὐλαβεῖς λαϊκοὶ εἶχαν στὰ χρόνια τοῦ Λέοντος Γ' κοινὴ τύχη μετὸς κληρικοῦς καὶ τοῦς μοναστές, ποὺ ὅλοι τοὺς ὑπερεκινδύνευσαν τοῦ ὀρθοῦ της πίστεως λόγου⁷³⁷.

Ἡ Κωνσταντινούπολη, ὅπου κυριαρχοῦσε πάντοτε ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ Ὁρθοδοξία⁷³⁸, δὲν παρεῖχε ἀσφάλεια στοὺς εὐγενεῖς, ἀλλὰ καὶ εὐσεβεῖς κατοίκους της⁷³⁹, ὅπως στὸ παρελθόν. Αὐτὴ ἡ ἀβεβαιότητα τῶν κατοίκων της Βασιλεύουσας, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἐκδηλώσει ἰδιαίτερα τὴ σφοδρὴ ἀντίδρασή τους πρὸς τὴν εικονομαχικὴ κεντρικὴ διοίκηση, ἀπεικονίζεται στοὺς Βίους τῶν ἁγίων της ἐποχῆς.

Κατὰ τὴν ἐκπνοὴ της δεκαετίας τοῦ 750, προτοῦ ἐξαπολυθοῦν οἱ σφοδρότεροι διωγμοὶ ἐναντίον τῶν μοναχῶν ἀπὸ τὸ διάδοχο τοῦ Λέοντος Γ', Κωνσταντῖνο Ε' ⁷⁴⁰, γύρω στὸ 756, ὁ μελλοντικὸς μάρτυρας της εικονομαχίας, Στέφανος ὁ Νέος, ἐγκατέλειψε τὸ κοινόβιο τοῦ ἁγίου Αὐξεντίου καὶ ἀκολούθησε πολὺ πιὸ ἀυστηρὴ μοναστικὴ ζωὴ ἀπὸ τοὺς ὁμοδιαιτούς του, ζώντας στὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ⁷⁴¹. Ἔγινε γρήγορα πόλος ἑλξέως, ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς εὐσε-

Bryer- J. Herrin, University of Birmingham, Birmingham 1977, 24-25.- Schreiner, «Legende», 172. Στὸ πρόσφατο βιβλίο της Elisabeth Malamut, *Sur la route des saints byzantins*, Παρίσι 1993, δὲν μπόρεσα νὰ ἀντλήσω καμμία πληροφορία γιὰ τὸ θέμα.

735. Γιὰ τὴν ἀσαφῆ χρονολογικὴ τοποθέτηση της Συνόδου στὴν ἀγιολογικὴ διήγηση, βλ. Rouan, «Une lecture "iconoclaste"», 422.

736. *προσκαλεσάμενος ἕνα τῶν αὐτοῦ περιδόξων μεγιστάνων λογιώτατον, καὶ πρὸς τὸ λέγειν καὶ ἀκοῦειν ἐπιτήδειον, Κάλλιστον τοῦνομα, καὶ τῆ τοῦ πατρικίου ἀξία τετιμημένον, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν αὐτοῦ αἴρεσιν εἰς ἄκρον πεπαιδευμένον: Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1121 D-1124 A. Στὸν ἴδιο, ἴσως, ἀνήκει ἀνεικονικὴ σφραγίδα μετὸ σταυροσχημο μονόγραμμα (Zacos-Vegler, *Seals*, ἀρ. 2073), χρονολογημένη στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ ὄγδοου αἰώνα.

737. Θεοφάνης, 409. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 129.

738. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 49.

739. Γιὰ τὴν εὐσέβεια ὡς χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῶν εὐγενῶν, βλ. πιὸ κάτω, σ. 190.

740. Βλ. Gero, *Constantine V*, 160.- Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 60 κέ.

βείς και ὀρθοδόξους κατοίκους τῆς πρωτεύουσας. Ἀνάμεσα στους ἐπισκέπτες, ἦταν και μία γυναίκα τῶν εὐσεβῶν τῷ πνεύματι και τῇ ἀξία περιδόξων⁷⁴², ὀνομαζόμενη Ἄννα⁷⁴³, χήρα και ἄτεκνη, ἡ ὁποία κατά τὴν ἐπίσκεψή της στὸν ἅγιο, εἶχε ἐκδηλώσει τὴ σφοδρὴ ἐπιθυμία νὰ ἀφοσιωθεῖ στὸ Θεό.

Ὁ βιογράφος, ἀφηγούμενος τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ἡ εὐγενῆς κάτοικος τῆς Κωνσταντινούπολης ἔλαβε τὴν πολυπόθητη μοναχικὴ κουρὰ, κάνει λόγο και γιὰ τὶς ἀνάλογες ἐνέργειές της. Μόλις ἐπέστρεψε στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, πούλησε πάντα τὰ αὐτῆς κτήματα και ὑπάρχοντα, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα διένειμε στους φτωχοὺς⁷⁴⁴. Ἐγκατέλειψε γονεῖς, γνωστοὺς φίλους, ἀγγιστεῖς, γείτονας και, ἀφοῦ διαπέρασε τὴν Προποντίδα, ἔφθασε στὸ ὄρος Αὐξεντίου, φέρνοντας μαζί της τὸ χρυσάφι πὺ εἶχε περισσέψει, μὲ σκοπὸ νὰ διανεμηθεῖ ἀπὸ τὸν ἅγιο κατά τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο. Στὸ ἀπόσπασμα, πὺ ἀκολουθεῖ γίνεται φανερὴ ὄλη ἡ ἀγωνία τῆς γυναίκας, ἀλλὰ και τοῦ κάθε μεσαιωνικοῦ ἀνθρώπου, γιὰ τὴ μεταθανάτια ζωὴ: οὐχὶ τῷ πρὸς αὐτὸν φθαρτικῷ πόθῳ κρατουμένη, τότε τὸ χρυσίον προσφέροιμι, τίμιε Πάτερ, ἀλλ’ οὐν τὸ διὰ τῶν ὀσίων σου χειρῶν τοῦτο καλῶς ὑπὲρ τῆς πεπωρωμένης μου ψυχῆς διανεμηθῆναι⁷⁴⁵. Ὁ ἅγιος, ὁμως, παρέπεμψε τὴν πλοῦσια γυναίκα και μέλλουσα μοναχῆ, στὸν οἰκονόμο του, Μαρίνο, στὸν ὁποῖο εἶχε ἤδη ἐναποθέσει ὄλη τὴ φροντίδα τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων τοῦ κοινοβίου⁷⁴⁶, και αὐτὸς τὴ συμβούλευσε νὰ διανεῖμει ἡ ἴδια τὸ χρυσάφι της στὰ παρακείμενα χωρία⁷⁴⁷. Ἀπὸ αὐτά, πὺ ἀναφέρθηκαν, φαίνεται ὅτι οἱ εὐσεβεῖς και εὐγενεῖς

741. Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1101 Α-С. Ὁ βιογράφος τὸν παρομοιάζει ὡς λαμπτήρα πάνω σὲ βουνό. Μήπως ἐδῶ ἔχουμε μία ἔμμεση μαρτυρία γιὰ τὸ βυζαντινὸ ὀπτικὸ τηλεγραφο, τοῦ ὁποῖου ὁ προτελευταῖος σταθμὸς ἦταν κατά τὴν αὐτοκρατορικὴ μαρτυρία (*Constantini Porphyrogeniti tres Tractatus de expeditionibus militaribus imperatoris*, ἔκδ. J. Haldon, Βιέννη 1990 (CFHB), 132-134) τὸ ὄρος Αὐξεντίου;

742. Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1105 Α. Βλ. Kaplan, «L’hinterland religieux», 195 Ἀργότερα, ὁ βιογράφος (Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1129 Β) περιγράφοντας τὴ σύλληψή της ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Ε΄, κάνει λόγο γιὰ τὴν περιφάνειαν τῶν γονέων της.

743. Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1108 Α. Βλ. Kazhdan- Talbot, «Women», 394.

744. Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1105 Β-С.

745. Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1105 С. Βλ. Brown, «A Dark Age Crisis», 298.

746. Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1101 Α.

747. εἰς τὰ συμπαραμοαρτοῦντα και συμπαρακείμενα τῇ γεινιάσει χωρία ταύτην ἐκέλευσεν οἰκείαις αὐτῆς χερσὶν διανεῖμει τὸ χρυσίον. Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1108 Α. Ὁ ὄρος χωρίον δηλώνει τὴν ἀγροτικὴ κοινότητα (βλ. Lemerle, *Agrarian History*, 18 και σμ. 1), τὴν ὁποία περιγράφει ὁ Γεωργικὸς Νόμος (ἔκδ. W. Ashburner, «The Farmer’s

κάτοικοι της βυζαντινής πρωτεύουσας, έχοντας εκδηλώσει την αντίθεσή τους προς την εικονομαχική κεντρική εξουσία, επιδίωκαν να άσπασθουν το μοναχισμό και, αφού πουλούσαν την περιουσία τους στην πρωτεύουσα, πήγαιναν σε κάποιο μοναστήρι της Βιθυνίας.

Μία ακόμα μαρτυρία από το Έγκώμιο στον Θεόδωρο Συκεώτη, έργο του Νικηφόρου σκευοφύλακος της εκκλησίας των Βλαχερνών, δείχνει άκριβως τη στάση των ευγενών κατοίκων του Βυζαντίου απέναντι στη στρατιωτική διακυβέρνηση των Ίσαύρων αυτοκρατόρων. Πρόκειται για ευγενή γυναίκα, η οποία κατείχε το αξίωμα της πατρικίας και είχε στην κατοχή της ολόκληρη αγροτική κοινότητα (έξουσία χωρίου)⁷⁴⁸ στην περιοχή προφανώς των Συκεών. Η ίδια είχε προτιμήσει να γίνει μοναχή και να δωρίσει την πολυτάλαντη περιουσία της στη μονή του αγίου Γεωργίου⁷⁴⁹, πριν ακόμα αρχίσουν οι διωγμοί έναντι των μοναχών από τον Κωνσταντίνο Ε΄⁷⁵⁰. Μία άλλη γυναίκα, η πατρικία Θεοδώρα, κόρη του πατρικίου Θεοφίλου, προφανώς ευγενούς καταγωγής, έκαρη την ίδια εποχή μοναχή⁷⁵¹.

Άκόμα πιο αδιάσειστη μαρτυρία περιέχει μία παραλλαγή του Βίου του Θεοδώρου Στουδίτου, όπου μνημονεύεται ότι ο πατέρας του, Φωτεινός, ο οποίος ως ταμίας των βασιλικών χρημάτων κατείχε ύψηλή θέση στη διοικητική ιεραρχία στα χρόνια του Κωνσταντίνου Ε΄⁷⁵² και η μητέρα του Θεοκτίστη,

Law», *JHS* 30 (1910), 85-108· *JHS* 32 (1912), 68-95), ο οποίος χρονολογείται από τον Ίουστινιανό Α΄ μέχρι τον Ίουστινιανό Β΄· βλ. Ostrogorsky, *Geschichte*, 75. Για την έννοια του όρου χωρίον στη μέση βυζαντινή περίοδο, βλ. Kaplan, *Les hommes et la terre*, 95 κέ. και σημ. 102. Σχετικά με την αγροτική κοινότητα (ή του χωρίου κοινότης άπαντάται στο *Γεωργικό Νόμο*, διατ. πα΄), βλ. G. Ostrogorsky, «La commune rurale byzantine. Loi agraire-Traité fiscal-Cadaastre de Thèbes», *Byzantion* 32 (1962), 147 κέ.- Lemerle, *Agrarian History*, 37 κέ.- Helga Köpstein, «Zu den Agrarverhältnissen», *Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus* (BBA 48), Βερολίνο 1978, 40 κέ.- Της ίδιας, «Zur byzantinischen Dorfgemeinde des 7./8. Jh.», *Les communautés rurales, Recueils de la société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions* 45, Παρίσι 1986, 77-86 και Kaplan, *Les hommes et la terre*, 185-218, με μεγαλύτερη έμφαση στις πηγές του ένατου και του δέκατου αιώνα.

748. *Γυνή γοϋν πανευδαίμων, πατρικιότητος άξία λαμπρυνόμενη, ή την έξουσίαν του χωρίου λαχοϋσα: Έγκώμιον εις Θεόδωρον Συκεώτην*, 269.

749. *Έγκώμιον εις Θεόδωρον Συκεώτην*, 269-270. Για τη μονή του αγίου Γεωργίου του Συκεώτου, βλ. Janin, *Géogr. Éccl. Const.*, 77.

750. *Έγκώμιον εις Θεόδωρον Συκεώτην*, 270.

751. *Synax. Eccl. CP.*, στ. 354. Βλ. Kazhdan-Talbot, «Women», 392.

ἀριστοκράτες καὶ κατὰ παράδοση πολὺ εὐσεβεῖς⁷⁵³, προτίμησαν νὰ ὑπερα-
σπισθοῦν τὴν εὐσέβειά τους καὶ σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλους δὲν ὑπέκνυαν στοὺς
εἰκονομάχους⁷⁵⁴. Οἱ γονεῖς τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου γιὰ νὰ δείξουν τὸ
μέγεθος τῆς ἀγάπης τους πρὸς τὸ Θεὸ *δόξαν μὲν καὶ χρήματα καὶ τὴν ἐν
βασιλείοις τιμὴν*⁷⁵⁵ ἀπέβαλαν καὶ τὸν ἀναχωρητικὸν εἶτ' οὖν μοναδικὸν βίον
ἀσπάζονται⁷⁵⁶. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ὁ Μιχαὴλ μοναχός, συγγραφέας
ἄλλης παραλλαγῆς τοῦ Βίου τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, ἀναφέρει μίᾳ λεπτομέ-
ρεια, πὺν φανερῶνει τοὺς λόγους, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ ἀριστοκράτης Φωτεινὸς
ἔγινε μοναχός. Κατὰ τὸν Μιχαὴλ, λοιπόν, ὁ Φωτεινὸς προτίμησε νὰ ἀπαλ-
λαγῆ ἀπὸ κάθε τέρψη πὺν τοῦ προσπόριζε τὸ ἐπάγγελμά του καὶ γενικὰ ὁ
κοσμικὸς βίος⁷⁵⁷, ἐπειδὴ ἐπικρατοῦσε τότε ἀβεβαιότητα, κάτι παρόμοιο,
δηλαδή, μὲ τὴν *ταραχὴν τοῦ τυράννου*, πὺν ἐπικαλεῖται ὁ βιογράφος τοῦ
Στεφάνου τοῦ Νέου⁷⁵⁸. Δὲν γνωρίζουμε, ποιά ἐποχὴ ὁ Φωτεινὸς ἀσπάζθηκε τὸ
μοναχισμό. Ὅμως, δὲν θὰ ἦταν ἀβάσιμο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ κουρὰ του
πραγματοποιήθηκε μετὰ τὴν εἰκονομαχικὴ Σύνοδο τοῦ 754, ὅταν πλέον ἡ
εἰκονομαχία εἶχε καθιερωθεῖ μὲ ἐπίσημη συνοδικὴ ἀπόφαση.

Τὴν ἴδια ὁδὸ σωτηρίας ἀκολούθησαν ἀργότερα ἡ γυναῖκα του Θεοκτίστη, τὰ
παιδιά τους καὶ οἱ συγγενεῖς τους⁷⁵⁹. Ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου τοῦ Θεοδώρου
Στουδίτου δὲν ἀποκαλύπτει τὴν τοποθεσίᾳ, ὅπου ἀποσύρθηκε ὁ πατέρας τοῦ
ἡρώα του. Δὲν ἀποκλείεται νὰ μετέβη στὸ κτῆμα Βοσκύτιον, στὴ Βιθυνία, ὅπως
ἕνας ἄλλος ἀριστοκράτης καὶ συγγενῆς του ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς γυναίκας του,
ὁ πολὺς Πλάτων, λίγο πρὶν ἀρχίσουν οἱ διωγμοὶ τῶν μοναχῶν ἀπὸ τὸν
Κωνσταντῖνο Ε΄, γύρω στὸ 759⁷⁶⁰. Σύμφωνα μὲ τὸν ἐπικῆδειο λόγο πὺν

752. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α, στ. 116 C.

753. *τὴν εὐσέβειαν ἢ τὴν πίστιν (...) μεθ' ἧς συνετράφησαν. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α, στ. 116 C.*

754. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α, στ. 116 C. Βλ. καὶ τὴ μαρτυρία ἀπὸ τὸ *Βίο Νικήτα Μηδικίου* (σ. XXVIII) καὶ οἱ μὲν φόβῳ τῶν κολάσεων ὑπέπιπτον, ἄλλοι ταῖς θωπείαις ἐδεδεάζοντο, ἕτεροι ἀγαπῶντες τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἢ τοῦ Θεοῦ ὑπεκλίνοντο.

755. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α, στ. 116 D.

756. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α, στ. 116 D.

757. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α, στ. 116 D.

758. Βλ. πὺν πάντα, σ. 164.

759. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α, στ. 117 A. Τὸ ἴδιο κλίμα ἰσχυρίζεται ὅτι ἐπικρατοῦσε τότε καὶ ὁ βιογράφος τοῦ Νικήτα Μηδικίου (σ. XXVIII).

760. Γιὰ τὴ χρονολογία τῆς εἰσόδου τοῦ Πλάτωνος στὸ μοναστικὸ βίῳ, βλ. J. Pargoire, «A

ἔγραψε ὁ ἀνηψιὸς του Θεόδωρος Στουδίτης, ὁ Πλάτων, μετὰ τὴν προτροπὴ κάποιου ἀρχιμανδριτῆ τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, κατέφυγε οὐκ εἰς τὰς ἐγγύθεν κώμας ἀσκήσων, ἀλλ' ὧδε που μακρὰν ἀποδραμῶν ἐν τοῖς τοῦ Ὀλύμπου μέρεσιν⁷⁶¹, ἀρχικὰ στὴ μονὴ τῶν Συμβόλων, τῆς ὁποίας ἡγούμενος ἦταν ὁ εὐγενοῦς καταγωγῆς Θεόκτιστος⁷⁶², ἐνῶ ἐκάρη μοναχὸς κατὰ τοὺς λεγομένους Βασιλεῖς, ὑπὸ τε λόχμην τινὰ εἰσοῦς⁷⁶³. Ὁ ἄλλοτε εὐγενὴς καὶ τώρα "εὐτελοῦς καὶ ἀπερίττου σχήματος" Πλάτων παρέμεινε στὴ μονὴ τῶν Συμβόλων μέχρι τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ⁷⁶⁴, ὡς μοναχὸς ἀρχικὰ καὶ κατόπιν ὡς ἡγούμενος⁷⁶⁵.

Οἰκογένειες, οἱ ὁποῖες κατὰ παράδοση κατεῖχαν ὑψηλὴς θέσεις στὴ διοικητικὴ μηχανὴ ἀπέβαλλαν τὰ ἀξιώματά τους, ὡς κόνιν ποδός, ὅπως πολὺ παραστατικὰ ἀναφέρει ὁ βιογράφος⁷⁶⁶. Ἡ παραδοσιακὴ ἀρχουσα τάξις τῆς Κωνσταντινούπολης, ποὺ δὲν ἦταν ἄλλη ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τῆς συγκλητικῆς ἀριστοκρατίας⁷⁶⁷, φαίνεται ὅτι δὲν παρῆχε καθόλου τὴ συγκατάθεσίν της στὴν πολιτικὴ τῶν Ἰσαύρων αὐτοκρατόρων· φαίνεται, ἀκόμα, ὅτι ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα δὲν ἐνέπνεε καμμία ἀσφάλεια στὶς εὐσεβεῖς, ἀλλὰ καὶ πλούσιες ἀριστοκρατικὲς οἰκογένειες, οἱ ὁποῖες σὲ δύσκολους καιροὺς διωγμῶν καὶ δημεύσεων προτιμοῦσαν νὰ ἀκολουθήσουν τὴ μοναστικὴ ὁδὸ.

Ἡ Βιθυνία ἀποτελοῦσε πόλο ἔλξεως, ἀφοῦ ἐκεῖ εὗρισκαν καταφύγιο αὐτοὶ ποὺ ἐπιθυμοῦσαν νὰ σωθοῦν, ὅπως παραστατικώτατα μαρτυρεῖ ὁ βιογράφος: *ὑπάρχει πάνυ τερπνότατον τοῖς σώζεσθαι βουλομένοις*⁷⁶⁸. Ἴσως, μετὰ τὸν ὄρο *κωμοπόλεις*, ποὺ χρησιμοποιεῖ, ὅπως εἶδαμε, ὁ Στέφανος Διάκονος, γιὰ νὰ περιγράψῃ τὸν νέο τόπο ἐγκατάστασης τῶν δυσαρεστημένων κατοίκων τῆς Βασιλεύουσας, νὰ ὑπαινίσσεται ἀκριβῶς τὴν ἀγροτικὴν χαρακτηριστὴν περιοχὴ τῆς

quelle date l'higoumène saint Platon est-il mort?», *EO* 4 (1900-1901), 164-170.- Janin, *Grands Centres*, 177.

761. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 809 Β. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 181.

762. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 809 Β. Μνημονεύεται ἐπίσης, καὶ σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου ἀρ. 306, σ. 449 (Fatouros). Βλ. Janin, *Grands Centres*, 181.

763. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 809 C. Γιὰ τὴ δύσβατη καὶ ἀπρόσιτη μονὴ (;) Βασιλεῖς, βλ. Janin, *Grands Centres*, 182.

764. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 820 C.

765. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 817 Β.

766. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α*, στ. 116 D.

767. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 188-189.

768. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1088 Β-С.

Βιθυνίας. Κατὰ τὴν γνώμη μου, ἡ ἀνθησις τοῦ μοναχισμοῦ στὴ Βιθυνία, γιὰ τὴν ὁποία θὰ μιλήσουμε στὸ οἰκεῖο κεφάλαιο, προαναγγέλλεται ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν εἰκονομαχικῶν διωγμῶν, ὅταν πολλοὶ Κωνσταντινουπολίτες μετοικίζουσιν ἐκεῖ μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ μοναχοῦ.

Ἡ Βιθυνία ἦταν ἀρκετὰ οἰκεία στοὺς ἀριστοκράτες. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε, ὅτι, ἤδη ἀπὸ τὴν πρωτοβυζαντινὴ ἐποχὴ, εἶχαν κτισθεῖ πολυτελεῖ ἀνάκτορα, ἐνῶ ἔχει σημειωθεῖ ὅτι ἡ μικρασιατικὴ ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου ἦταν ὁ τόπος συνάντησης τῶν ἀριστοκρατῶν τὶς ζεστὲς μέρες τοῦ καλοκαιριοῦ⁷⁶⁹, ἢ ὁ τόπος λουτροθεραπείας τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῆς αὐλῆς τους (θερμὰ τῶν Πυθίων⁷⁷⁰, θερμὰ τῆς Προύσας⁷⁷¹). Ἐπιπλέον, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὴν *Ἱστορίαν Σύντομον* τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου, στὴ μικρασιατικὴ ἀκτὴ, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, εἶχαν τὰ ἀγροκτῆματα καὶ τὰ προάστειά τους οἱ πλούσιοι κάτοικοι τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας⁷⁷².

Ἡ κατάσταση, λοιπόν, τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως μᾶς τὴν περιγράφουν οἱ πηγὲς λίγο πρὶν ἀπὸ τὶς διώξεις τῶν μοναχῶν, θὰ μπορούσε νὰ συνοψισθεῖ ὡς ἑξῆς: μετὰ τὰ πρῶτα εἰκονομαχικὰ μέτρα τοῦ Λέοντος Γ΄ καὶ μετὰ τὴν προσπάθεια γιὰ “δημιουργία” εἰκονομαχικοῦ κλήρου⁷⁷³, οἱ εὐσεβεῖς εὐγενεῖς,

769. Βλ. R. Janin, «La Bithynie sous l'empire byzantin», *EO* 20 (1921), 169. Πρβλ. Ἐλεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, «Γιὰ τὸν κοινωνικὸ καταμερισμὸ τῶν ταξιδιῶν τῶν ἁγίων τῆς πρώτης εἰκονομαχικῆς περιόδου (717-815)», *Ἡ Ἐπικοινωνία στὸ Βυζάντιο, Πρακτικὰ Β΄ Διεθνoῦς Συμποσίου ΚΒΕ/ ΕΙΕ*, Ἀθήνα 1993, 506.- Kaplan, «L'hinterland religieux», 207 κέ.

770. Θεοφάνης, 186.

771. Θεοφάνης, 471.

772. Οἱ πληροφορίες αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ τὴ διήγηση τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου [30-31 (de Boor)-31 (Mango)] σχετικὰ μὲ τὴ διαμάχη τῶν διαδόχων τοῦ αὐτοκράτορα Ἡρακλείου Α΄. Ὄταν ὁ Βαλεντίνος, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 641, βρισκόταν μὲ τὸ στρατὸ του ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, οἱ τῆς πόλεως ἀνησυχοῦσαν, ἐπειδὴ ὁ στρατὸς τοῦ Βαλεντίνου κατέστρεφε τοὺς ἀμπελώνες τους· ἡ αὐγοῦστα Μαρτίνα γιὰ νὰ δοθεῖ τέλος στὴ φθορὰ τῶν προαστείων τῆς περιοχῆς, ἔδωσε τὴ συγκατάθεσή της νὰ στεφθεῖ τελικὰ αὐτοκράτορας ὁ ἕγγονός τοῦ Ἡρακλείου Α΄, Κώνστανς Β΄ (641-668). Γιὰ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς ποὺ συνδέονται μὲ τὶς παραπάνω μαρτυρίες, βλ. Haldon, *Praetorians*, 467.- Διονυσίας Μισίου, *Ἡ διαθήκη τοῦ Ἡρακλείου Α΄ καὶ ἡ κρίσις τοῦ 641. Συμβολὴ στὸ πρόβλημα τῆς διαδοχῆς στὸ Βυζάντιο*, Θεσσαλονίκη 1985, 76 κέ.- Haldon, *Seventh Century*, 305 κέ. Ὁ δρος προάστειον ὑποδηλώνει τὴ μεγάλη ἔγγεια ἰδιοκτησία· βλ. Každan, *Derevnija i gorod*, 60 σημ. 13.- Ostrogorsky, «La commune rurale», 149.- Lemerle, *Agrarian History*, 52, 54, 77 σημ. 2.- Kaplan, *Les hommes et la terre*, 332 κέ.

ἀπειλούμενοι από τη νέα πολιτική της στρατιωτικής εξουσίας, εύρισκαν καταφύγιο στα μοναστήρια της Κωνσταντινούπολης⁷⁷⁴ ή της κοντινής Βιθυνίας. Δεν είναι καθόλου παράξενο, κάτω από τις συνθήκες αυτές, ότι ο Κωνσταντίνος Ε΄ προχώρησε κατά τη δεκαετία του 760, σε ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις με τη μορφή διώξεων έναντι των μοναχών και των μονών της πρωτεύουσας, που είχαν δεσμούς με την άριστοκρατία. Ἡ εικονομαχική αυτοκρατορική εξουσία, έχοντας "άλώσει" τον κοσμικό κληρο προχωρούσε τώρα έναντι των μοναχών.

Μετά τη Σύνοδο των 338 επισκόπων στην Ἱερέια (Φεβρουάριος-Αύγουστος 754)⁷⁷⁵, κατά την οποία ὀρίσθηκε ἐπίσημα ἡ εικονομαχία καὶ τακτοποιήθηκε ἡ νέα ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία⁷⁷⁶, ἄρχισε ἡ ὑλοποίηση τοῦ εικονομαχικοῦ προγράμματος ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ε΄, τὸ ὁποῖο δὲν ἀπέβλεπε τόσο στὴν καταστροφὴ τῶν εἰκόνων, ἐφόσον ἔχει ἀποδειχθεῖ ὅτι οἱ μνεῖες γιὰ τὴν ἐξάλειψη τῶν ἀντικειμένων λατρείας εἶναι περιορισμένες⁷⁷⁷, ὅσο στὴν περιφνημὴ καταδίωξη καὶ ἐξόντωση τῶν μοναχῶν καὶ τῶν μονῶν, ποὺ δὲν εἶχαν ἀποδεχθεῖ τὴν εικονομαχία⁷⁷⁸ καὶ ἰδιαίτερα τῆς Κωνσταντινούπολης⁷⁷⁹. Οἱ πηγὲς εἶναι κατηγορηματικὲς στὸ σημεῖο αὐτό: ὁ πατριάρχης Νικηφόρος μαρτυρεῖ *μάλιστα δὲ τῶν μοναζόντων τὸ ἱερόν ἐκθέσμως ἐδιώκετο τάγμα*⁷⁸⁰ καὶ ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, μιλώντας ὡς ἐκπρόσωπος τῶν μοναχῶν, χαρακτηρίζει τὸν Κωνσταντῖνο Ε΄, ὡς *πικρόν διώκτη*⁷⁸¹. Ἐπίσης, ὁ βιογράφος τοῦ Νικήτα Μηδικίου, γράφοντας πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ἑνατου αἰῶνα⁷⁸², δηλώνει κατηγορηματικὰ ὅτι: *πᾶς δὲ ὁ σκοπός*

773. Βλ. πρὸ πάνω στὸ οἰκτεῖο κεφάλαιο, σ. 111 κέ.

774. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 164 τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ *Βίο Στεφάνου Νέου*, ὅπου οἱ γονεῖς τοῦ ἐπιθυμοῦσαν νὰ καρεῖ ὁ γιὸς τους μοναχὸς σὲ κάποιο μοναστήρι τῆς πρωτεύουσας.

775. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 48.

776. Κουντούρα- Γαλάκη, «Συμβολή», 67-80.

777. Ὁ Gero (*Constantine V*, 113-114) ἔχει συγκεντρώσει ὄλες τὶς μαρτυρίες τῶν πηγῶν γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν εἰκόνων. Βλ. Schreiner, «Bilderstreit», 353 κέ. καὶ Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 60 κέ.

778. Πρὸβλ. Marie-France Auzépy, «La place des moines à Nicée II (787)», *Byzantion* 58 (1988), 6-7.

779. Γιὰ τὴ "μοναχομαχία" τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, βλ. Uspensky, «Očerki po istorii...», *Viz. Vrem.* 4 (1951), 420-428.- Ostrogorsky, *Geschichte*, 145 σημ. 3.- Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 176. Βλ. ἐπίσης καὶ Wortley, «Iconoclasm and Leipsanoclasm», 272.

780. Νικηφόρος, 71 (de Boor)-Νικηφόρος, 80 (Mango).

781. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 820 Β.

αὐτοῦ καὶ ἡ σπουδὴ ἦν ἀπαλεῖψαι πάμπαν τὸ μοναχικὸν τάγμα ἐξ ὧν ἐβασίλευε⁷⁸³.

Σύμφωνα μὲ νεώτερες ἔρευνες, τὸ πρῶτο θῦμα τῆς εἰκονομαχίας, ὁ Ἄνδρέας ὁ Καλυβίτης, ὁ ὁποῖος θανατώθηκε στὸν ἵππόδρομο τοῦ ἀγίου Μάμαντος⁷⁸⁴ (761/ 2) δὲν πρέπει νὰ συνδέεται μὲ τὴν εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄⁷⁸⁵. Ἐπίσης, ἡ ἐπιβολὴ τῆς θανατικῆς ποινῆς στὸ Στέφανο τὸν Νέο, ὁ ὁποῖος μαρτύρησε τὸ Νοέμβριο τοῦ 765 ἢ τοῦ 767, ἀφοῦ τοῦ εἶχε ἀποδοθεῖ ἡ κατηγορία *ὡς πολλοὺς νουθετοῦντα (...)* πρὸς τὸν μονήρη βίον καὶ καταφρονεῖν πείθοντα βασιλικῶν ἀξιωματῶν καὶ χρημάτων⁷⁸⁶, ἀποδίδεται ὄχι τόσο στὴ λατρεία του πρὸς τὶς εἰκόνες, ὅσο στὴ ρητορικὴ του δεινότητα ὑπὲρ τῆς μοναστικῆς ζωῆς⁷⁸⁷. Ἡ διήγηση τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη⁷⁸⁸ γιὰ τὴν τιμωρία τοῦ Πέτρου Στυλίτη (767/ 68) ἔχει χαρακτηριθεῖ μᾶλλον ἐλλιπής⁷⁸⁹, ἐφόσον δὲν ὑπάρχει καὶ ἐδῶ ἐμφανὴς μνεία γιὰ τὴ λατρεία τῶν εἰκόνων. Οἱ μοναχοί, λοιπόν, οἱ ὁποῖοι εἶχαν διωχθεῖ τότε, δὲν ἀσχολήθηκαν τόσο μὲ τὴν οὐσία τῆς εἰκονομαχίας, δηλαδή, τὴ λατρεία τῶν εἰκόνων⁷⁹⁰, ὅσο κυριῶς μὲ τὴν ὑπεράσπιση τῶν ἰδεωδῶν τοῦ μοναχισμοῦ τῆς πρῶ-

782. Ševčenko, «Hagiography», 118.

783. *Βίος Νικήτα Μηδικίου*, XXVIII.

784. Θεοφάνης, 432· βλ. Alexander, «Religious Persecution», 242.- Rochow, *Theophanes*, 176-177. Στὸ *Βίο Στεφάνου Νέου* (στ. 1166 C-D) γίνεται σύγχυση τοῦ Ἄνδρέα μὲ τὸν Πέτρο Στυλίτη· βλ. Huxley, «Vita of St. Stephen», 105 καὶ Auzéry, «De Philarète», 130 κέ. 785. Gero, *Constantine V*, 122-123 καὶ σημ. 40. Ὁ Στέφανος διάκονος μᾶς πληροφορεῖ, ἐπίσης, ὅτι ἓνα ἀκόμα θῦμα τῶν εἰκονομαχικῶν διωγμῶν ἦταν ὁ Πέτρος "ὁ δσιος ὁ ἐν Βλαχέρναις ἐγκεκλεισμένος", ὁ ὁποῖος μάλιστα εἶχε ὑποστῆ ἀτιμωτικὴ τιμωρία: *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1165 D.

786. Θεοφάνης, 437· Νικηφόρος, 72 (de Boor)-Νικηφόρος, 81 (Mango).

787. Gero, *Constantine V*, 123 καὶ τὶς ἀπόψεις τῆς Rouan («Une lecture "iconoclaste"», 420-423) γιὰ τὶς πολιτικὲς εὐθύνες καὶ γιὰ τὴν ἐνδεχόμενη συμμετοχὴ τοῦ Στεφάνου στὴ συνωμοσία τοῦ 765-767, πού περιγράφει ἡ *Ἱστορία Σύντομος* [σ. 74 (de Boor)-Νικηφόρος, 83 (Mango)] καὶ ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 438). Γιὰ τὸ νόημα τῆς συνωμοσίας αὐτῆς στὴ γενικότερη πολιτικὴ τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, βλ. Λουγγῆ, «Οἱ Νέοι προσανατολισμοί», 70 καὶ τοῦ ἴδιου, «Δοκίμιο», 178 σημ. 6.

788. Θεοφάνης, 442. Βλ. J. Dummer, «Zum Reflex des Bilderstreits in der byzantinischen Hagiographie», *Der byzantinische Bilderstreit, Sozialökonomische Voraussetzungen-ideologische Grundlagen- geschichtliche Wirkungen*, ἔκδ. J. Irmscher, Λυψία 1980, 94.

789. Gero, *Constantine V*, 124.

790. Πρβλ. H. G. Thümmel, «Der byzantinische Bilderstreit. Stand und Perspektiven der

τεύουσας, πού, όπως δείξαμε, είχε άμεση σχέση με την άριστοκρατία. Κατά τη ρητή μνεία της Χρονογραφίας του Θεοφάνη, οι μονές της πρωτεύουσας λειτουργούσαν ως καταφύγια των σωζομένων⁷⁹¹, όσων, δηλαδή, όρθοδόξων πλούσιων εύγενών είχαν διαφύγει εκεί έξαιτίας της εικονομαχικής μανίας. Άλλωστε, και ό Θεόδωρος Στουδίτης συγκαταλέγει, με ύπερβολή βέβαια, μεταξύ των σκληρών ενεργειών του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε΄ έναντίον των εικονολατρών, την έξολόθρευση όσων άνηκαν στην ίδια παράταξη με τό θείο του Πλάτωνα και τόν ίδιο⁷⁹².

Οί κοινώσεις⁷⁹³, ή παραχώρηση ή ή μετατροπή των μονών σε στρατώνες⁷⁹⁴, είχαν διεξαχθεί τόν καιρό του "μιαροϋ" εικονομάχου αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε΄, στή δεκαετία του 760, και απέβλεπαν στην όριστική έξάλειψη της πρωτοβυζαντινής συγκλητικής άριστοκρατίας⁷⁹⁵. Αυτό, τό όποίο δέν είχε καταφέρει ό Ίουστινιανός Β΄ στα τέλη του έβδομου αιώνα⁷⁹⁶, φαίνεται ότι τό πραγματοποιούσε τώρα ό Κωνσταντίνος Ε΄, με τό πρόσχημα⁷⁹⁷ της εικονομαχίας: την περιθωριοποίηση της άριστοκρατίας του κλήρου. Οί διωγμοί έντοπίζονται, στό μεγαλύτερο μέρος τους, στό λίκνο της εύσέβειας και της Όρθοδοξίας, στην Κωνσταντινούπολη⁷⁹⁸, εκεί άκριβώς, όπου ή άριστοκρατία του κλήρου ήταν παντοδύναμη.

Οί πηγές στό σημείο αυτό είναι κατηγορηματικές και άπεικονίζουν τόν κίνδυνο πού άπειλεί τό μοναχικό κόσμο της Κωνσταντινούπολης. Άπό τό Βίο

Forschung», *Der byzantinische Bilderstreit. Sozialökonomische Voraussetzungen-ideologische Grundlagen-geschichtliche Wirkungen*, έκδ. J. Irmscher, Λιψία 1980, 26.

791. Θεοφάνης, 443. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 203-204.

792. *ό του μοναδικου τάγματος μικρός διάκτης, ός τίνα μέν των καθ' ήμās Ναζιραίων οϋκ έξηφάνισεν; τίνα δε κρυπτόμενον οϋκ είς μέσον ήγαγεν;*: Βίος Πλάτωνος, στ. 820 Β.

793. Για τη σημασία του όρου, βλ. Λουγγή, «Δοκίμιο», 176-177.- Ruggieri, *Religious Architecture*, 13, 23. Ό Thomas (*Religious Foundations*, 120-121) τονίζει την προσπάθεια του Κωνσταντίνου Ε΄ νά μειώσει την ύπάρχουσα μοναστηριακή περιουσία. Βλ. και Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 67.

794. Όπως μαρτυρεί ό πατριάρχης Νικηφόρος (Άντιρρητικός τρίτος, στ. 493 D): *οίκτηρία γάρ αυτών τά μοναστήρια πεποίηκεν*.

795. Για τη σταδιακή παρακμή του κοσμικού σέλου της πρωτοβυζαντινής άριστοκρατίας, βλ. Λουγγή, «Δοκίμιο», 154 κέ.

796. Βλ. πιο πάνω, σ. 66, 88-89, 98, 101.

797. Ahrweiler, *L'idéologie politique*, 25.

798. Ποβλ. Ahrweiler, «Geography», 27.

τοῦ Παύλου τοῦ Καΐουμᾶ, πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ *δυσσεβῆς* αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ε΄, μόλις ἀνεύρισκε κάποιον εἰκονολάτρη, τὸν ρωτοῦσε πρῶτα ἀπὸ ὄλα τὴν καταγωγή του καί, ὅταν μάθαινε ὅτι ἦταν ἀπὸ τῆ βυζαντινῆ πρωτεύουσα, τὸν ἔρριχνε ἀμέσως στὴ φυλακὴ⁷⁹⁹. Ὁ βιογράφος τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου ἀναφέρει τὶς ἀνακρίσεις πού εἶχε ἐπιβάλει ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ε΄ σὲ κάθε κάτοικο τῆς Κωνσταντινούπολης. Οἱ ἀνακρίσεις αὐτὲς ἀφοροῦσαν τὸν ἴδιο τὸν ἀνακρινόμενο καὶ ὄλους τοὺς συγγενεῖς του, σχετικὰ μὲ τὶς ἐνδεχόμενες σχέσεις πού εἶχαν μὲ τὸ "μελεμβαφὲς ἱμάτιον". ἦταν μία συνηθισμένη διαδικασία πού ὀδηγοῦσε πολλὲς φορὲς σὲ ἀνείπωτες ποινὲς καὶ στὸ δρόμο τῆς ἐξορίας⁸⁰⁰.

Ὁ αὐτοκράτορας, λοιπόν, κατόρθωσε νὰ διασπάσει τὸ μοναστικὸ μέτωπο, τὸ ὁποῖο, ὅπως εἶναι γνωστὸ, προέβαλε τὴ σθεναρότερη ἀντίδραση στὴν ἐφαρμογὴ τῆς εἰκονομαχικῆς πολιτικῆς. Ἀγιολογικὰ καὶ ἄλλα συναφῆ κείμενα, διακείμενα δυσμενῶς πρὸς τὴν κεντρικὴ εἰκονομαχικὴ ἐξουσία, ἀπεικονίζουν ἀνάγλυφα τὴ συμμετοχὴ τοῦ στρατοῦ στὴν προσπάθεια αὐτῆ τοῦ αὐτοκράτορα⁸⁰¹.

Ὁ πόλεμος ἐναντίον τῶν μοναχῶν ξεκίνησε ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ μοναστήρια πού

---

799. καὶ πρῶτα μὲν "τίς καὶ πόθεν οὗτός ἐστιν" ἐρωτᾷ, "ὅτι καὶ βασιλικοῦ καταπεφρόνηκε βήματος καὶ τοσαύτην ῥημάτων ἐπαφῆκε δεινότητα"; καὶ ἐπεὶ μάθοι ὡς ἡμεδαπὸς ὁ ἀνὴρ καὶ θείων εἰκόνων προσκυνητής, τέως μὲν αὐτὸν τῇ εἰρκετῇ παραπέμπει: Βίος Παύλου Καΐουμᾶ, 248. Γιά τὸν Παῦλο Καΐουμᾶ καὶ γιά τοὺς ἄλλους ὁμώνυμους ἁγίους, βλ. Ἑλένης Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, «Ἀγιολογικὰ καὶ Ὑμνογραφικὰ εἰς ἅγιον Παῦλον τὸν Νέον ἐν τοῖς Καΐουμᾶ ἀθλήσαντα», *Δίπτυχα* 1 (1979), 55-56.

800. *Εἶτα παρευθὺ διετάξατο ἐπερωτήσεις καὶ ἀνασκυλευθμούς ἐν τῇ πόλει γενέσθαι. Καὶ ὅστις εἶχεν, εἶτε συγγενῆ, ἢ φίλον, ἢ ἀγχιστεύοντα τοῦ μοναχικοῦ καταλόγου τινά, ἢ κἂν ἱμάτιον μελεμβαφές, μετὰ δαρμούς ἀφορήτους, ἐξορία παρεπέμπετο: Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1169 D.*

801. Ἀντιρρητικός τρίτος, στ. 493 D. Μὲ τὴν ἴδια ἔννοια ὁ βιογράφος τοῦ Νικηφόρου τοῦ Μηδικίου (σ. 410), ὑπονοώντας τοὺς Ἰσαυροὺς αὐτοκράτορες, ἀναφέρει: *θέουσι δ' οὔτοι λοιπὸν ἀντ' ἄλλου σεσοβημένως πολέμου κατὰ θεοσεβῶν καὶ ἐκπορθοῦσιν ἀναιτίως οἱ δέιλαιοι*. Ἐπίσης, ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τοῦ *Βίου Ἀνδρέου τοῦ ἐν Κρίσει* (στ. 1121 C) ἐκφράζει τὶς ἀπόψεις του γιά τὸ θέμα μὲ τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα: *Ὡ βασιλεῦ, ἐφη, τοὺς κατὰ βαρβάρων πολέμους ἀφεις, καὶ τὴν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων οἰκονομίαν, ὀλην ὡς ὀρῶ τὴν σπουδὴν κατὰ Χριστοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ δούλων φανερώς εἴλου, καὶ ταῦτα ποιῶν οἶα τὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας ἐν εἰρήνῃ σκῆπτρα διενεγκεῖν*; Πρόκειται προφανῶς γιά ἐνιαία σύλληψη γιά τὶς δραστηριότητες τοῦ αὐτοκράτορα πού περιέχουν τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα καὶ ἀπεικονίζουν ἀνάγλυφα τὴν παρέμβαση τοῦ στρατοῦ σὲ δικαιοδοσίες, πού δὲν τοῦ ἀνήκαν.

είχαν ενεργό συμμετοχή στα πολιτικά πράγματα στα τέλη του έβδομου αιώνα, και μάλιστα, από αυτά που αναφέρονται ότι είχαν πρωτοστατήσει στην ανατροπή του Ίουστινιανού Β΄. Ἡ μονή Δαλμάτου, που συνδέεται με τους άριστοκράτες, οι όποιοι είχαν ανατρέψει δύο φορές τον Ίουστινιανό Β΄, τους Λεόντιο και Βαρδάνη- Φιλιππικό⁸⁰², είναι αυτή ή όποία άνοίγει τον κατάλογο με τά κατεστραμμένα μοναστήρια, που παραθέτει ή Χρονογραφία του Θεοφάνη. Ἀπό καταφύγιο τής άριστοκρατίας που ήταν μέχρι τότε, παραδόθηκε στους στρατιώτες⁸⁰³. ακολουθεῖ ή μονή Καλλιστράτου, ή όποια, επίσης, συνδέεται με τά ταραγμένα χρόνια τής βασιλείας του Ίουστινιανού Β΄, άφου, όπως έχουμε αναφέρει, εκπρόσωπος τής είχε συμπράξει πρώτα με τον Λεόντιο και αργότερα με τον Βαρδάνη-Φιλιππικό, στην ανατροπή του Ίουστινιανού Β΄⁸⁰⁴. Ἡ μονή Καλλιστράτου μαζί με τες μοναστηριακές κοινότητες Δίου και Μαξιμίνου κατελύθησαν τώρα εκ βάθρων⁸⁰⁵. Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος στον τρίτο Ἀντιρρητικό λόγο του μνημονεύει τήν καταστροφή δύο μονών και βοῶσι μέγα τά ἐπώνυμα Φλώρου και Καλλιστράτου μοναστήρια⁸⁰⁶. Στο απόσπασμα αυτό διαγράφεται ή κοινή τύχη των δύο μονών τής βυζαντινής πρωτεύουσας, όπως κοινή ήταν ή ύποστήριξη που είχαν προσφέρει στη συνωμοσία του Λεοντίου, ή όποια είχε ανατρέψει για πρώτη φορά τον Ίουστινιανό Β΄⁸⁰⁷. Ἐπίσης, όπως φαίνεται από τό κείμενο του Θεοφάνη, ή μονή Ἀβραμίου ή Ἀχειροποιήτου είχε τήν ίδια τύχη με τες μονές, που αναφέρθηκαν⁸⁰⁸. Ἐκτός από τό τέμενος τής άγίας Εὐφημίας, ή κατεδάφιση του όποιου είχε διπλή σημασία⁸⁰⁹, είχε καταστραφεί επιπλέον, σύμφωνα με τή μαρτυρία του Στεφάνου Διακόνου και του Γεωργίου Μοναχού⁸¹⁰, και ό ναός τής άγίας Μαύρας στην Κωνσταν-

802. Βλ. πιο πάνω, σ. 66, 74.

803. Θεοφάνης, 443.

804. Βλ. πιο πάνω, σ. 62, 68.

805. Θεοφάνης, 443.

806. Νικηφόρου, Ἀντιρρητικός τρίτος, στ. 493 D. Βλ. Gero, *Constantine V*, 138 σημ.106.

807. Βλ. πιο πάνω, σ. 62, 63.

808. Θεοφάνης, 443. Πάτρια III, 260. Βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 4-6.- Berger, *Patria*, 679-681.

809. Ἐλεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, «Ἡ άγία Εὐφημία στίς σχέσεις παπών και αυτοκρατόρων», *Σύμμεικτα* 7 (1987), 59-75. Για τήν προσπάθεια άνασκευής τής κατηγορίας των Ἰσαύρων ως "λειψανομάχων", βλ. Wortley, «Iconoclasm-Leipsanoclasm», 274 κέ.

810. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1169 C· Γεώργιος Μοναχός, 572.

τινούπολη, ἰδρυμένος πρὶν ἀπὸ τὸν ἕκτο αἰῶνα⁸¹¹.

Εἶχαν καταστραφεῖ τότε ἡ μονὴ τοῦ Μονοκονίου⁸¹², τὸ εὐκτήριον τοῦ ἁγίου Θεοδώρου στὸ πραιτώριον⁸¹³, ἡ μονὴ τοῦ ἁγίου Ἰουλιανῶ⁸¹⁴, ὁ οἶκος τοῦ Μητροφάνου⁸¹⁵, ἡ μονὴ τοῦ Μυρελαίου⁸¹⁶, ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Ἀγαθονίκου⁸¹⁷, ἴσως, καὶ ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Ἀκακίου⁸¹⁸.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλα μοναστήρια, ὅπως ἀναφέρει ὁ χρονογράφος⁸¹⁹, εἶχαν καταστραφεῖ τότε. Σύμφωνα μὲ τὸ βιογράφο τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, ὅλοι οἱ μοναχοὶ εἶχαν ἐκδιωχθεῖ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἀπὸ τὸ μοναστήρι, τὸ ὁποῖο εἶχε ἰδρῦσει⁸²⁰ ὁ εὐγενὴς Ρωμαῖος Στούδιος, ὕπατος τὸ 462/ 463⁸²¹. Ἡ μονὴ τῆς Χώρας, ἰδρυμένη πιθανότατα τὸν ἕκτο αἰῶνα⁸²², ἀκολούθησε τὴν τύχη τῶν

811. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 329-330.

812. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1177 Β.

813. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1176 Β.

814. *Πάτρια* III, 240-241. Βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 260.- Berger, *Patria*, 586.

815. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 336.

816. *Πάτρια* III, 258. Βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 351.- Berger, *Patria*, 598-601 μὲ ἀρκετὲς ἐπιφύλαξεις, ἀν ἡ μείναι ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα. Γιὰ τὴ θέση τῆς μονῆς Μυρελαίου καὶ γιὰ τὴ μεταγενέστερη ἴδρυσή της ἀπὸ τὸν Ρωμανὸ Α΄ (920-944), βλ. Mango, «The Life of St. Andrew», 303.- Berger, *Patria*, 600.

Τὰ Πάτρια ἐπίσης, (*Πάτρια* III, 240· βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 553.- Constantelos, *Byzantine Philanthropy*, 231) μᾶς πληροφοροῦν γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ γηροκομείου τῆς Γηραγάθης ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ε΄.

817. *Πάτρια* III, 208. Βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 7-8.- Averil Cameron-Judith Herrin, *Parastaseis*, 169.- Berger, *Patria*, 584-586.

818. Στὴν ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Ἀκακίου ὑπῆρχαν μερικὰ ἀπὸ τὰ λείψανα τοῦ πρώτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Μητροφάνη, τὰ ὁποῖα, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, εἶχε παραδώσει στὴν πυρὰ ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄· βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 14-15.

819. Θεοφάνης, 443. Βλ. St. Gero, «Byzantine Iconoclasm and Monachomachy», *Journal of Ecclesiastical History* 28, 3 (1977), 241-248.

820. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α*, στ. 145 Α.

821. Βλ. C. Mango, «The Date of the Studius Basilica», *BMGS* 4 (1978), 15 κέ.

822. Γιὰ τὸν ἰδρυτὴ τῆς μονῆς οἱ πηγὲς δὲν συμφωνοῦν. Ἀπὸ τὸ *Βίος τοῦ ὁσίου Θεοδώρου* (Γεδεῶν, *Βυζαντινὸν Ἑορτολόγιον*, 229), ἔργο ἀνώνυμου συγγραφέα τοῦ ἑνατου αἰῶνα, παραδίδεται ὅτι ὁ δσιος, συγγενὴς τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανῶ Α΄, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς γυναίκας του Θεοδώρας, ἰδρυσε στὴν περιοχὴ Χαρισίου τὴ μονὴ τῆς Χώρας· ἡ μονή, ἀφιερωμένη στὴ Θεοτόκο, εἶχε οἰκοδομηθεῖ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἴδιου τοῦ αὐτοκράτορα. Οἱ πατριδογράφοι διασώζουν ἄλλη παράδοση, κατὰ τὴν ὁποία Κρίσπος δὲ ὁ ἔπαρχος καὶ γαμβρὸς τοῦ Φωκᾶ τοῦ Καππάδοκος περιορίσθη ἐκεῖσε καὶ ἔκτισεν

υπόλοιπων αριστοκρατικών μονών της Κωνσταντινούπολης. Στή μονή αυτή είχε αποσυρθεί, όπως είδαμε, ο Πρίσκοσ και αργότερα ο πατριάρχης Γερμανός (22 Ιανουαρίου 730) μετά την παραίτησή του, όπου και ένταφιάσθηκε⁸²³. Η μονή της Χώρας σχετίζεται άμεσα με τον αριστοκρατικής καταγωγής πατριάρχη Γερμανό και αυτό θεωρείται από το βιογράφο του Μιχαήλ Συγκέλλου, ως η μείζων αιτία για την κατεδάφισή της⁸²⁴. Η μαρτυρία του Βίου του Μιχαήλ επιβεβαιώνει την άποψή μας ότι ο λόγος που "κοινώθηκαν" οι μονές δεν ήταν η πολυκτημοσύνη, αλλά κυρίως η εγκατάσταση εκεί "ορθοδόξων πατέρων", όπως ο αριστοκρατικής καταγωγής Γερμανός⁸²⁵.

Από την άλλη πλευρά, οι πληροφορίες των πηγών για την καταστροφή μονών έξω από την Κωνσταντινούπολη είναι περιορισμένες. Η Χρονογραφία του Θεοφάνη, γνωστό εικονόφιλο και φιλομοναστικό κείμενο, περιγράφοντας με εμπάθεια και λεπτομερώς τα δεινά των μοναχών από το στρατηγό Θρακησίων Μιχαήλ Λαχανοδράκοντα, τον "ομόφρονα" του αυτοκράτορα⁸²⁶, αναφέρει, με αρκετή υπερβολή ότι έπώλησε όλα τα μοναστήρια και μαζί όλα τα περιουσιακά τους στοιχεία και δεν άφησε ούτε ένα μοναχό στην περιοχή που διοικούσε ο ίδιος⁸²⁷. Αυτή είναι η μοναδική πληροφορία του χρονογραφέου για καταστροφή μονών στην έπαρχία.

Ο βιογράφος του Στεφάνου του Νέου περιγράφει την ολοσχερή καταστροφή της μονής του Αύξεντιού, όπου είχε καταφύγει, μετά τα πρώτα εικονομαχικά μέτρα του Λέοντος Γ', ο ήρωάς του: *τό τε μοναστήριον και την εκκλησίαν ενέπρησαν, έως εδάφους κονιάσαντες*⁸²⁸. Το ίδιο άγιογραφικό έργο μās

ταύτην εις κάλλος και εις μέγεθος αποχαρισάμενος εκεί και κτήματα πολλά. Έπεκλήθη δέ Χώρα, διότι επί του Βύζαντος χωρίον ην εκείσε: Πάτρια ΙΙΙ, 273-274· βλ. Janin, Géogr. Eccl. Const., 533. Βλ. επίσης, τα σχόλια στο Βίο Μιχαήλ Συγκέλλου, 131-132 (Cunningham).

823. Βλ. πιο πάνω, σ. 163.

824. *οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἐν ἀγίοις καὶ μέγαν πατριάρχῃν Γερμανὸν (...) ἐγύμνωσε: Βίος Μιχαήλ Συγκέλλου, 108 (Cunningham).*

825. *Ταύτην τοίνυν τὴν μονὴν εὐθηνουμένην πάνυ ἐν τε χρήμασι καὶ κτήμασι καὶ ἀναλώμασι ὁ ἀσεβὴς (...) Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος, διὰ τὸ ἐν αὐτῇ κατοικεῖν ὀρθοδόξους καὶ ἀγίους πατέρας (...) ἐγύμνωσέ τε καὶ ἐξηφάνισε καὶ μικροῦ δεῖν κατηδάφισεν: Βίος Μιχαήλ Συγκέλλου, 108 (Cunningham).*

826. Ἐτσι χαρακτηρίζεται μαζί με άλλους στρατηγούς από τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 440) ὁ Μιχαήλ Λαχανοδράκων: *προβάλλεται στρατηγούς ὁμόφρονας αὐτοῦ καὶ τῆς κακίας αὐτοῦ ἐπαξίους ἐργάτας.*

827. Θεοφάνης, 445-446.

δίνει πληροφορίες γιά τήν καταστροφή δύο ἀκόμα μοναστηριακῶν ἰδρυμάτων τῆς Βιθυνίας, τῆς Μοναγρίας καί τῆς Πελεκητῆς. Γιά τὸ πρῶτο μοναστήρι καί τὸν ἡγούμενό του γνωρίζουμε ὅσα ἀναφέρει ὁ Στέφανος Διάκονος στὸ ἔργο του: *Ἰωάννην τὸν θεῖον ἡγούμενον τοῦ τερπνοῦ τῆς Μοναγρίας φροντιστηρίου, ὃν ὁ τύραννος βασιλεὺς τυραννικῶς κατασχών, (...) ἐν σάκκῳ κατακλείσας, καὶ λίθῳ μεγάλῳ προσδήσας, τῷ βυθῷ τῆς θαλάσσης ἀπέπνιξεν*⁸²⁹. Ἡ μονὴ Πελεκητῆς, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, εἶχε ἰδρυθεῖ στὰ χρόνια τῆς δεύτερης βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ καὶ πιθανότατα σ’ αὐτὴν κατέφευγαν ὅσοι εἶχαν διωχθεῖ ἔξαιτίας τῆς πολιτικῆς τοῦ αὐτοκράτορα αὐτοῦ⁸³⁰. Ὁ Θεοστήρικτος, *πρεσβύτερος καὶ γηραλέος τοῦ εὐαγοῦς φροντιστηρίου τῆς Πελεκητῆς*, ἔξιστορώντας στοὺς 342 μοναχοὺς, ἐγκλείστους μαζὶ μὲ τὸν ἴδιο στὴ δημοσίᾳ φυλακῆ τοῦ Βυζαντίου⁸³¹, ἀφοῦ κάνει λόγο γιὰ τὶς ἀτιμωτικὲς τιμωρίες ποὺ ὑπέστησαν οἱ ἀδελφοὶ μοναχοί, ἀναφέρει περιλυπὸς καὶ τὴν τύχη τῆς δικῆς του μονῆς: *τὴν μονὴν πᾶσαν ἐνέπρησεν ἀπὸ τε ἵπποφορβείου μέχρι τῶν ἐκκλησιῶν*⁸³². Ἡ ἔξαιρετικά ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ μαρτυρία ὑποδηλώνει ὅτι ὁ πιθανὸς στόχος τῶν εἰκονομαχικῶν διωγμῶν ἦταν τὰ μεγάλα καὶ πλούσια μοναστήρια καὶ τὸ μοναστήρι τῆς Πελεκητῆς ἀποτελοῦσε τυπικὸ παράδειγμα, ἀφοῦ διέθετε ἵπποφορβεῖα καὶ περισσότερες ἀπὸ μία ἐκκλησίες.

Τὰ κείμενα τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου στὴν πλειονότητά τους τονίζουν τὴν ἀντιμοναχικὴ “μανία” καὶ τὴν καταστροφικὴ ἐναντίον τῶν ἐκκλησιῶν δραστηριότητα τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε΄. Ὡστόσο, ὀρισμένα κείμενα, πολὺ λίγα ὁμολογουμένως, ὑποκρύπτουν τὴν ἀντίθετη, ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιῶν, δραστηριότητά του. Αὐτὴ ἡ λαθάνουσα αὐτοκρατορικὴ δραστηριότητα ἐλλοχεύει σὲ ὀρισμένα ἀγιολογικὰ κείμενα⁸³³, γιὰ τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος στὴ συνέχεια.

Στὸ Ἐγκώμιο ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Συκεώτου διασώζεται μαρτυρία σχετικὰ μὲ τὴν ἀπόφαση τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄ νὰ παραδώσει στὴν πυρὰ τὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὅπου ὑπῆρχαν τὰ ὀστᾶ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου. Ὁ Νικηφόρος Σκευοφύλαξ, συγγραφέας τοῦ ἐγκωμίου, διαμαρτύρεται, γιὰτι ὁ

828. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1137 C.

829. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1165 D. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 168.- Παπαχρυσάνθου, *Ὁ Ἀθωνικὸς Μοναχισμὸς*, 39 σημ. 66.

830. Βλ. πλὸ πάνω, σ. 67.

831. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1160 C. Βλ. καὶ πλὸ πάνω, σ. 44.

832. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1165 B.

833. Γιὰ τὶς εἰκονοκλαστικὲς ἀντιλήψεις, ποὺ ὑποκρύπτονται σὲ ὀρισμένα ἀγιολογικὰ κείμενα, βλ. Ševčenko, «Hagiography», 120 κέ.- Auzéry, «L’analyse littéraire», 57 κέ.

αυτοκράτορας δὲν εἶχε ἀναλογισθεῖ *τὴν ἄμαχον εὐκλειαν καὶ ἰσχὺν*⁸³⁴ τοῦ στρατιωτικοῦ ἀγίου. Στὴ συνέχεια, ὁ συγγραφέας μαρτυρεῖ ὅτι τὸ γεγονός τῆς πυρπόλησης τοῦ ναοῦ εἶχε προκαλέσει αἴσθηση στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐνῶ *δειλία καὶ δέος* κατέλαβε τὸν αυτοκράτορα, ὁ ὁποῖος ἦταν γνωστὸ ὅτι ἦταν δεινὸς πολεμιστὴς καὶ ἀγαποῦσε τὸ στράτευμα· ἀμέσως, ὁ Κωνσταντῖνος *τρόμω παλλόμενος*, ὅπως πολὺ χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται, ἐπιδόθηκε στὴν ἀνέγερση νέου ναοῦ⁸³⁵.

Στὸ ἀγιολογικὸ κείμενο γιὰ τὴν ἁγία Ἀνθοῦσα, ἡ ὁποία σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὴν οἰκογένεια τοῦ Κωνσταντῖνου Ε΄⁸³⁶, μαρτυρεῖται ἡ ἀνακαίνιση δύο μονῶν ἀπὸ τὴν ἁγία, τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων στὴν περιοχὴ Μαντίναιον⁸³⁷. Παρόλη τὴν ἀντιμοναστικὴ μανία τοῦ Κωνσταντῖνου, ὁ κατεξοχὴν εἰκονομάχος αυτοκράτορας ἄφησε ἀπείραχτες τὶς μονὲς τῆς ἁγίας, ἐνῶ ἡ αυτοκράτειρα Εὐδοκία, μᾶλλον μὲ τὴ συγκατάθεση τοῦ συζύγου τῆς, εἶχε προικοδοτήσει τὶς μονὲς μὲ ἀναθήματα⁸³⁸. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ὁ εἰκονομάχος πατριάρχης Ἀναστάσιος εἶχε ἀνεγείρει ναὸ τοῦ ἀγίου Νικολάου στὴν Κωνσταντινούπολη⁸³⁹.

Οἱ λιγιστὲς μὲν, ἀλλὰ ἰδιαίτερα σημαντικὲς, μνεῖες, ποὺ ἀναφέρθηκαν

834. *Ἐγκώμιον εἰς Θεόδωρον Συκεώτην*, 270.

835. *Ἐγκώμιον εἰς Θεόδωρον Συκεώτην*, 270-271. Πρβλ. ὁμως, Μ. Kaplan, «Les sanctuaires de Théodore de Sykédn», *Les saints et leur sanctuaire à Byzance. Textes, images et monuments*, ἐκδ. Catherine Jolivet-Lévy- M. Kaplan-J.-P. Sodini, Παρίσι 1993, 77.

836. Σύμφωνα μὲ τὸ *Synax. Eccl. CP.* (στ. 851) ἡ ἁγία Ἀνθοῦσα εἶχε προεῖπει στὴν αυτοκράτειρα Εὐδοκία τὴ γέννηση διδύμων παιδιῶν, τῆς Ἀνθούσας καὶ τοῦ Χριστοφόρου ἢ Νικηφόρου, βλ. C. Mango, «St. Anthousa of Mantineon and the Family of Constantine V», *AB* 100 (1982), 408.- Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 14-15.

Στὸ *Synax. Eccl. CP.* (στ. 354) ὑπάρχει ἡ πληροφορία ὅτι ὁ αυτοκράτορας Λέων Γ΄ ἐπιδίωκε νὰ νυμφεύσει τὸ γιό του Χριστόφορο μὲ τὴν πατρικία Θεοδώρα, ἀπὸ τὴν Καισάρεια, ἡ ὁποία θεωρεῖται ὅτι μαρτύρησε ἐπὶ εἰκονομαχίας. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ αυτοκράτορας αὐτὸς εἶχε δύο παιδιὰ τὴν Ἄννα καὶ τὸ μεταγενέστερο αυτοκράτορα Κωνσταντῖνο, ὁ ὁποῖος εἶχε γιὸ μὲ τὸ ὄνομα Χριστόφορος. Ἴσως, πρόκειται γιὰ τὸν Χριστόφορο, γιὸ τοῦ Κωνσταντῖνου Ε΄ καὶ ὁ συγγραφέας τοῦ ἀγιολογικοῦ κειμένου συγγέει τὰ πρόσωπα.

837. *Synax. Eccl. CP.*, στ. 849.

838. *Synax. Eccl. CP.*, στ. 851.

839. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 368. Στὰ χρόνια τῆς εἰκονομαχίας τοποθετεῖται ἡ Ἱδρυση καὶ ἄλλων ἐκκλησιῶν σὲ "εἰκονομαχικὲς" περιοχές: τοῦ ἀγίου Νικολάου στὰ Μύρα, τῆς Θεοτόκου στὴν Ἀττάλεια· βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 240.

δείχνουν ἐμφανῶς τὴν εὐνοϊκὴ ἀντιμετώπιση τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ τῶν δύο μονῶν τῆς ἁγίας Ἀνθούσας, ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Ε΄. Ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὰ παραδείγματα (ἴσως νὰ ὑπῆρχαν περισσότερα, ἀν εἶχαν διασωθεῖ πηγές φιλικές πρὸς τὴν εἰκονομαχικὴ παράταξη) ποὺ ἔχουμε ἀναφέρει, ἀντικειμενικὸς στόχος τοῦ αὐτοκράτορα δὲν ἦταν ἡ ἄνευ ὀρίων καταστροφή τῶν θρησκευτικῶν ἰδρυμάτων· ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ δὲν διαπνεόταν γενικὰ ἀπὸ ἀντιμοναχισμὸ οὔτε μανία καταστροφῆς τῶν ἐκκλησιῶν, ὅπως τὸν κατηγοροῦν γενικὰ οἱ εἰκονόφιλες πηγές⁸⁴⁰. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ἄλλωστε, ὅτι διὰ τῆς συλλογῆς τῶν νόμων, ποὺ εἶχαν δημοσιεύσει ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ΄ μαζί με τὸν τότε συναυτοκράτορα Κωνσταντῖνο Ε΄ (τὸ 726 ἢ τὸ 741)⁸⁴¹, τῆς Ἐκλογῆς, οἱ Ἰσαυροὶ αὐτοκράτορες ἐμφανίζονται ὡς προστάτες, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, τοῦ μοναχισμοῦ. Μὲ τὴν ἔκδοση δύο νόμων, ἡ πορνεία καὶ ἡ ἀρπαγὴ τῶν μοναστηριῶν ἀπαγορευόταν καὶ ὁ ἐνοχος ἔθεωρεῖτο ὡς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ καθυβρίζων⁸⁴². Ἡ Ἐκλογὴ προέβλεπε βαρύτερες σωματικές ποινές γιὰ τοὺς ἐνόχους καὶ γιὰ τοὺς συνεργούς τους τὴν ποινὴ τῆς ἔξορίας. Σὲ σύγκριση μετὰ τὸν Ἰουστινιάνειο κώδικα, οἱ ποινές ἦταν βέβαια ἐλαφρότερες⁸⁴³, ἐφόσον, ἄλλωστε, ἡ φιλοσοφία τῆς Ἐκλογῆς ἦταν νὰ ἀπονέμεται ἡ δικαιοσύνη "εἰς τὸ φιλανθρωπότερον"⁸⁴⁴. Ἡ ἔκδοση τέτοιου νομοθετικοῦ κειμένου ἀπὸ τοὺς Ἰσαύρους αὐτοκράτορες ἐνισχύει τὴν ἀποψή μας ὅτι ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος δὲν ἐπιθυμοῦσε τὴν "κακοποίηση" ὄλων τῶν μοναχῶν· ἔχοντας προωθήσει τὶς εἰκονομαχικὲς θέσεις μετὰ τὴ σύγκληση τῆς Συνόδου στὴν Ἱερεία, ἀνέλαβε μετὰ τὴ βοήθεια τοῦ εἰκονομαχικοῦ στρατοῦ του νὰ κάμψει τὶς τελευταῖες ἀντιπολιτευτικὲς δυνάμεις ποὺ ἐντοπίζονται περισσότερο στὴν πρωτεύουσα, ὅπου καὶ τὰ εἰκονομαχικὰ μοναστήρια.

Ἀπὸ τὰ μοναστηριακὰ ἰδρύματα τῆς βυζαντινῆς ἐπαρχίας, μόνο γιὰ τὴ μονὴ τῆς Πελεκητῆς καὶ τὴ μονὴ Αὐξεντίου ἔχουμε κατηγορηματικὴ μαρτυρία

840. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 131 κέ.

841. Γιὰ τὶς προταθεῖσες πιθανὲς χρονολογίες, βλ. τὰ σχόλια στὴν Ἐκλογὴ, 10-12.

842. Ὁ πορνέων εἰς μονάστριαν ὡς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ καθυβρίζων ρινοκοπέισθω, δι' ὧν κάκεινος μοιχείαν εἰργάσατο τῆς ἐκκλησίας αὐτὴν ἀλλοτριώσας· τῆς ὁμοίας καὶ ἐπ' αὐτῇ φυλαττομένης ἐπεξελεύσεως (17.23). Ὁ ἀρπάξων μονάστριαν (...) ἐὰν διαφθείρει αὐτὴν ρινοκοπέισθω (17.24): Ἐκλογὴ, 232.

843. Βλ. Sp. Troianos, «Bemerkungen zum Strafrecht der Ecloga», *Ἀφιέρωμα στὸν Νίκο Σβορώνο*, Ρέθυμνο 1986, τόμ. Α΄, 106 κέ.

844. καὶ ἐπιδιόρθωσις εἰς τὸ φιλανθρωπότερον: Ἐκλογὴ, 158. Πρὸβλ. T. E. Gregory, «The Ecloga of Leo III and the concept of Philanthropia», *Βυζαντινά* 7 (1975), 267-287.

Νέα πεπρωμένα του μοναχισμού

ὅτι εἶχαν καταστραφεῖ ὀλοσχερῶς. Ἡ ἐπίθεση τοῦ εἰκονομαχικοῦ στρατοῦ τῶν πρῶτων Ἰσαύρων στίς μοναστικές κοινότητες τῆς πρωτεύουσας, πού ἦταν συνδεδεμένες ἄμεσα μέ τήν ἀριστοκρατία, εἶχε ὑποχρεώσει, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τήν ἀριστοκρατία νά καταφύγει στά κτήματά της, στή Βιθυνία ιδιαίτερα. Μέ τή φυγή τῶν ἀριστοκρατῶν ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη ἀρχίζει ἡ ἀνάκαμψη τοῦ μοναχισμοῦ στή Βιθυνία, ὥστε νά φθάσει στήν περίοδο τῆς μεγάλης ἀνθησίης του, στά τέλη τοῦ ὄγδοου αἰῶνα.

**Ζ' . Ἡ κοινωνικὴ θέση τῶν ἁγίων τῆς πρώτης εἰκονομαχικῆς
περιόδου καὶ τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα.**

Ἦν τις ἄνθρωπος ἐν χώρᾳ τῶν Παφλαγόνων τοῦνομα Φιλάρετος καὶ ὁ ἄνθρωπος ἦν εὐγενῆς τῶν ἀπὸ Πόντου καὶ Γαλατικῆς χώρας⁸⁴⁵, ἀναφέρει στὴν ἀρχὴ τῆς διήγησός του, μιμούμενος τὴ βιβλικὴ ἱστορία τοῦ Ἰώβ, ὁ Νικήτας, συγγραφέας τοῦ Βίου τοῦ Φιλαρέτου (702-792) καὶ ἑγγονὸς τοῦ ἐξυμνούμενου ἡρώα⁸⁴⁶. Ὁ βιογράφος, ἀκολουθώντας τὸ στερεότυπο⁸⁴⁷ τῶν περισσότερων ἀγιολογικῶν κειμένων, ὅπου παρέχονται οἱ ἀπαραίτητες εἰδήσεις γιὰ τὸν τόπο καταγωγῆς τῶν ἁγίων, γιὰ τοὺς γεννητόρες τους καὶ γιὰ τὴν περιουσιακὴ τους κατάστασις⁸⁴⁸, τοποθετεῖ τὸν παπποῦ του στὴν τάξη τῶν εὐγενῶν. Ὁ Φιλάρετος, ὅμως, ἕνας τυπικὸς ἐκπρόσωπος τῆς ἐπαρχιακῆς ἀριστοκρατίας⁸⁴⁹, δὲν εἶναι ὁ μόνος, γιὰ τὸν ὁποῖο χρησιμοποιήθηκε ὁ ὄρος

845. *Βίος Φιλαρέτου*, 113. Ἡ πρώτη παραλλαγή τοῦ Βίου (ἔκδ. Fourmy-Leroy) εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἑνατοῦ αἰῶνα καὶ ἡ δευτέρη (ἔκδ. Vasiliev) χρονολογεῖται τὸ δέκατο αἰῶνα· βλ. L. Rydén, «The Revised Version of the "Life of St. Philaretos the Merciful" and the "Life of St. Andreas Salos"», *AB* 100 (1982), 485-495.

846. Γιὰ τὸ συγγραφέα, βλ. Ševčenko, «Hagiography», 126.- Π. Ἄ. Γιαννόπουλου, «Παρατηρήσεις στὸ "Βίο τοῦ ἁγίου Φιλαρέτου"», *Βυζαντινά* 13 Α (1985), 491 κέ.

847. Γιὰ τὰ ἀρχαῖα πρότυπα τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων, βλ. Evelyn Patlagean, «Ancienne hagiographie byzantine et histoire sociale», *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations* 1 (1968), 106-126 (=Structure sociale ..., ἀρ. V) καὶ τὸ πρόσφατο ἄρθρο τοῦ B. Flusin, «L'hagiographie monastique à Byzance au IXe et au Xe siècle. Modèles anciens et tendances contemporaines», *Le monachisme à Byzance et en Occident du VIIIe aux Xe siècle. Aspects internes et relations avec la société*, ἔκδ. A. Dierkens- D. Missone-J.-M. Sansterre, *Revue bénédictine* 103 (1993), 31-50.

848. Yannopoulos, *La société profane*, 16.- Evelyn Patlagean, «Sainteté et Pouvoir», *The Byzantine Saint. University of Birmingham. Fourteenth Spring Symposium of Byzantine Studies*, ἔκδ. S. Hackel, Λονδίνο 1981, 98-100.

849. Lemerle, *Agrarian History*, 52-55.- Köpstein, «Agrarverhältnisse», 65.- L. Rydén, «New Forms of Hagiography: Heroes and Saints», *The 17th International Byzantine Congress. Major Papers*, Ν. Ὑόρκη 1986, 542. Διαφορετικὸς εἶναι οἱ ἀπόψεις τοῦ A. P. Kazhdan στὴ βιβλιοκρισίᾳ μὲ τίτλο «One more agrarian ...», 81, οἱ ὁποῖες στηρίζονται,

"εὐγενής", καθώς και ἄλλοι συγγραφείς συναφῶν ἔργων δοξάζουν τὴν εὐγενῆ καταγωγή τῶν ἡρώων τους⁸⁵⁰ και μεταχειρίζονται μάλιστα τὴν ἴδια ὀρολογία μὲ τὸν Νικήτα.

Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης στὸν ἐπικήδειο λόγο γιὰ τὸν θεῖο του Πλάτωνα (735-814), ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τοῦ τελευταίου, ἴσως, λίγο πρὶν ἀρχίσει ἡ δευτέρα φάση τῆς εἰκονομαχίας⁸⁵¹, κάνει λόγο γιὰ τοὺς γονεῖς τοῦ μακαρίου συγγενοῦς του, Σέργιο και Εὐφημία, Κωνσταντινουπολίτες στὴν καταγωγή, ὧν τὸ εὐγενές ἐπίσημον, και ὁ τρόπος οὐκ ἀγενέστερος⁸⁵². Ὁ ἴδιος ὁ Θεόδωρος Στουδίτης (759;- 826), σύμφωνα μὲ ὄλες τὶς παραλλαγές τοῦ Βίου του, ἦταν εὐγενοῦς καταγωγῆς⁸⁵³. Ἕνας ἄλλος σύγχρονός του, ὁ Θεοφάνης ὁ Ὁμολογητής, ὁ ὁποῖος εἶχε καρεῖ μοναχός ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Στουδίτη⁸⁵⁴, ἦταν τέκνο εὐγενῶν γονέων και τῶν ἐν ἀξιώματι περιβλέπτων⁸⁵⁵. Στὸ Ἐγκώμιο ποῦ ἐξεφώνησε ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τοῦ Θεοφάνη ἀπὸ τὴν Σαμοθράκη στὴ Σιγριανή, ἐξυμνεῖ και τοὺς γονεῖς τοῦ Θεοφάνη, Ἰσαάκιο και Θεοδότη, ἵνα και πατράσι εἴη δόξα ἐγκωμιαζομένου παιδός, καλὸν και τούτων ἐπιμνησθῆναι (...) ὧν τὸ εὐγενές ἐπίσημον⁸⁵⁶.

Ὁ Ἰγνάτιος Διάκονος (770 περ.-845)⁸⁵⁷, συγγραφέας τῶν Βίων δύο

κυρίως, στὰ δεδομένα τῆς μεταγενέστερης παραλλαγῆς τοῦ Βίου Φιλαρέτου.

850. Ἀνάλυση τῶν Βίων τῶν ἁγίων τοῦ ὄγδοου και τοῦ ἔνατου αἰῶνα προσφέρεται στὴν ἐκτενῆ μελέτη τοῦ Kh. Loparev, «Vizantijskija žitija svjatykh VII-IX v.», *Viz. Vrem.* 17 (1910), 1- 224. Ἀξεπέραστο σὲ πολλὰ σημεῖα θεωρεῖται τὸ ἔργο τοῦ A. P. Rudakov, *Očerki vizantijskoj kul'tury po dannym grečeskoj agiografii*, Μόσχα 1917, ἀνατ. Variorum Reprints 1970.

851. Βλ. Ševčenko, «Hagiography», 115.

852. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 805 B, ἀλλὰ και στ. 809 D.

853. *πατέρες δὲ λαμπροὶ τὸ γένος: Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* A, στ. 116 B· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* B, στ. 236 C· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Γ, 259. Βλ. τὰ εἰσαγωγικά σχόλια στὴ νέα ἐκδοση (Fatouros, σ. 5- 6*) τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου.

854. *Ἐγκώμιον εἰς Θεοφάνην*, 268. Βλ. J. Pargoire, «Saint Théophane le Chronographe et ses rapports avec saint Théodore Studite», *Viz. Vrem.* 9 (1902), 56 κέ.

855. *Βίος Θεοφάνους* A, 4. Ἄλλη παραλλαγή (Krumbacher, 389) ἀναφέρει: *εὐγενῶν μὲν τὸ κατὰ σάρκα (...) εὐγενῶν δὲ και κατὰ τὸ πνεῦμα, ὁ δὴ και ἀληθεστάτην εὐγένειαν καλῶς οἱ φρονοῦντες λέγουσιν.*

856. *Ἐγκώμιον εἰς Θεοφάνην*, 270.

857. Περὶ τοῦ Ἰγνατίου Διακόνου ὡς συγγραφέα ἀγιολογικῶν κειμένων, βλ. Wanda

ἀπολογητῶν τῆς εἰκονολατρίας, τῶν πατριαρχῶν Ταρασίου καὶ Νικηφόρου, χρησιμοποιεῖ τὸ ἴδιο μοτίβο γιὰ νὰ σκιαγραφήσει τὴν καταγωγή τῶν ἡρώων του καὶ κάνει λόγο γιὰ τὸν "ὄγκον εὐγενείας" τοῦ Ταρασίου⁸⁵⁸ καὶ τὸ γένος καὶ τὴν περιφάνειαν τοῦ Βίου τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου⁸⁵⁹. Γιὰ τοὺς γονεῖς τοῦ Ταρασίου, Γεώργιο καὶ Ἐγκράτεια, ἀναφέρει ὅτι ἦταν *ἐκ πατρικίων σειρᾶς [πατρίκιιοι χρηματίσαντες]* καὶ κατεῖχαν τὸ πρωτεῖον παρὰ τοῖς τῆνικαῦτα κρατοῦσι⁸⁶⁰, ἐνῶ γιὰ τοὺς γονεῖς τοῦ Νικηφόρου κάνει λόγο γιὰ τὴν *εὐκλειαν τῶν φουσάντων*⁸⁶¹.

Ὁ ἀνώνυμος βιογράφος τοῦ Νικηφόρου (+813;), ἡγουμένου τῆς μονῆς Μηδικίου, ὁ ὁποῖος συνέγραψε τὸ ἔργο του γύρω στὸ 824-840⁸⁶², ἀναφέρει ὅτι οἱ γονεῖς τοῦ ἡρώα του ἦταν ἀπὸ παλαιὰ περιβλεπτὴ γενιά τῆς Κωνσταντινούπολης⁸⁶³. Ὁ μοναχὸς Σάββας, συγγραφέας⁸⁶⁴ τοῦ Βίου ἐνὸς σύγχρονου καὶ φίλου τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, ὅπως ἀποκαλύπτει ἢ μεταξὺ τους ἀλληλογραφία⁸⁶⁵, τοῦ Μακαρίου (+824), ἡγουμένου τῆς μονῆς Πελεκητῆς, ἀναφέρει ὅτι ὁ ἡρώας του ἦταν ἀπὸ εὐγενῆ οἰκογένεια τῆς Κωνσταντινούπολης: *πατέρες δὲ τούτω οὐκ ἀγενεῖς γεγονότες, μείζον τὸ περιφανές εἰσέτι ἐπορίζοντο*⁸⁶⁶.

Wolska-Conus, «De quibusdam Ignatiis», *TM* 4 (1970), 329-360· βλ. καὶ τὶς διαφωνίες τοῦ Ševčenko («Hagiography», 122 σημ. 63) σχετικὰ μὲ τὴν πατρότητα τῶν ἔργων τοῦ Ἰγνατίου. Βλ. ἐπίσης, Mango, «On Re-reading the Life of St. Gregory the Decapolite», 635. Γιὰ τὸν Ἰγνάτιο ὡς ἐπιγραμματοποιό, βλ. Ἄ. Κομίνη, *Τὸ βυζαντινὸν ἱερὸν ἐπίγραμμα καὶ οἱ ἐπιγραμματοποιοί*, Ἀθήνα 1966, 124-126.

858. *Βίος Ταρασίου*, 395-396. Βλ. Da Costa Louillet, «Saints», 221.

859. *Βίος Νικηφόρου*, 141-142. Βλ. Alexander, *Nicephorus*, 54 κέ.

860. *Βίος Ταρασίου*, 396. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 67.

861. *Βίος Νικηφόρου*, 141.

862. Γιὰ τὸ συγγραφέα καὶ τὴν ἐποχὴ συγγραφῆς τοῦ Βίου, βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη 398 καὶ Ševčenko, «Hagiography», 118 σημ. 43.

863. *ποίου γένους ὑπῆρχεν ἔκπαλαι περιβλέπτου. Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 405-406. Βλ. Yannopoulos, *La société profane*, 16. Ἡ Kathryn M. Ringrose («Monks and society», 138) παρὰ τὴν κατηγορηματικὴ μαρτυρία τοῦ βίου, τοποθετεῖ τὸν Νικηφόρο στὴ μεσαία τάξη.

864. Ὁ συγγραφέας αὐτοῦ τοῦ ἀγιολογικοῦ κειμένου δὲν ταυτίζεται μὲ τὸ μοναχὸ Σάββα, τὸ συγγραφέα τῶν Βίων τοῦ Ἰωαννικίου καὶ τοῦ Πέτρου τῆς Ἀτρώας· βλ. τὰ σχόλια τοῦ Βίου, σ. 16-17 καὶ Ševčenko, «Hagiography», 117.

865. Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης ἀπηύθυνε πέντε ἐπιστολὲς στὸν Μακάριο, *Ἐπιστολὲς Θεοδώρου Στουδίτου*, ἀρ. 159, 230, 294, 362, 371 (Fatouros). Βλ. Ch. Van de Vorst, «Note sur S. Macaire de Pélégète», *AB* 32 (1913), 270.

Στά άγιολογικά κείμενα δέν είναι μόνον οί βιογραφούμενοι άγιοι πού τοποθετούνται στις ύψηλές κοινωνικές βαθμίδες: υπάρχουν και άλλοι, μοναχοί κυρίως, για τούς όποιους μαρτυρείται, κατά τή ροή του κειμένου, ή ευγενής καταγωγή τους. Ό Θεόδωρος Στουδίτης περιγράφοντας τήν άφιξη του θείου του, Πλάτωνος, στη μονή των Συμβόλων, αναφέρει ότι αυτός πού τον είχε υποδεχθεί εκεί, ήταν ό Θεόκτιστος, ήγούμενος και, πιθανώς, ίδρυτής της μονής, από περιβλεπτη γενιά⁸⁶⁷. Στο Βίο Νικήτα Μηδικίου υπάρχει ή πληροφορία ότι ό δεύτερος της μονής Μηδικίου, Άθανάσιος, ήταν ένας πρώην άνώτερος υπάλληλος του λογοθεσίου⁸⁶⁸, ό όποιος είχε γίνει μοναχός στη μονή των Συμβόλων, στην ίδια πού είχε καρεί μοναχός και ό Πλάτων. Ό Θεοστήρικτος, συγγραφέας του Βίου, θεωρεί υποχρέωσή του να κάνει έκτενή μνεία για τήν άρετή του Άθανασίου, ό όποιος πριν εισέλθει στο μοναστικό βίο άνήκε στην ύψηλή άριστοκρατία⁸⁶⁹.

Είναι γεγονός, λοιπόν, ότι ή κοινωνική ύπόσταση των ευφημουμένων άγιων, αλλά και άλλων μοναχών, τονίζεται με ιδιαίτερη φροντίδα και πολλές φορές με μεγάλη ακρίβεια από τούς βιογράφους. Δέν υπάρχει άμφιβολία ότι πρόκειται για έκπροσώπους της συγκλητικής άριστοκρατίας, της μοναδικής άλλωστε κοινωνικής ομάδας, ή όποία είχε τή δυνατότητα να καυχάται για τό γένος της. Έχει παρατηρηθεί, έξάλλου, ότι στις περιπτώσεις, πού γίνεται έκτενης ή και άπλη άναφορά στο γένος του άγίου, έπιχειρείται να γίνει σύνδεση με τήν πρωτοβυζαντινή άριστοκρατία, όπου ή ευγενής καταγωγή ήταν κληρονομική⁸⁷⁰. Ίσως, με τήν έννοια αυτή θα μπορούσε να άποδοθεί ίκανοποιητική έρμηνεία στον όρο *παλαιός*⁸⁷¹, πού χρησιμοποιούν δύο κείμενα της βυζαντινής γραμματείας, τά όποια άσχολούνται με δύο έξέχουσες προσωπικότητες, τον πατριάρχη Γερμανό και τον Θεοφάνη τον Όμολογητή.

866. Βίος Μακαρίου Πελεκητής, 143.

867. *τό τε γένος περιβλεπτον*. Βίος Πλάτωνος, στ. 809 B.

868. Βίος Νικήτα Μηδικίου, XXIV.

869. *ών τις κατά κόσμον λίαν ευγενών*. Βίος Νικήτα Μηδικίου, XXV.

870. Yannopoulos, *La société profane*, 19. Πρβλ. Α. Η. Μ. Jones, *The Later Roman Empire 284-602*, Όξφόρδη 1964, τόμ. Β΄, 523-532.- Μ. Τ. W. Arnheim, *The Senatorial Aristocracy in the Later Roman Empire*, Όξφόρδη 1972, 103-142.

871. Η λέξη, ένδεχομένως, σημαίνει μέγáλος στην ήλικία ή μπορεί να ύπονοεί άρχαιογενής. Ό Lampe (*Lexikon*, s.v.) δίνει τήν έννοια *άρχαιος*. Πρβλ. επίσης, Α. Guillou, «Le système de vie enseigné au VIIIe siècle dans le monde byzantin», *I problemi dell'Occidente nel secolo VIII*, SCIAM 20 (1973), 374, όπου τήν έννοια *παλαιός άνήρ* τήν καθορίζει κυρίως ή κοινωνική ιδιότητα του προσώπου.

Πρόκειται γιὰ ἔργα δύο ἐκπροσώπων τῆς ἐκκλησίας: τὴν ἐπιστολὴ πού ἀπηύθυνε ὁ πάπας Γρηγόριος Β΄ στὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ΄, ὅπου ὁ πατριάρχης Γερμανὸς χαρακτηρίζεται ὡς παλαιός⁸⁷², καὶ τὴ βιογραφία τοῦ Θεοφάνη, γραμμὴν ἀπὸ τὸν Νικηφόρο⁸⁷³, σκευοφύλακα τῆς ἐκκλησίας τῶν Βλαχερνῶν, ὅπου ὁ ἥρωας, ἂν καὶ νέος στὴν ἡλικία, θεωρεῖται παλαιὸς στὸ φρόνημα⁸⁷⁴.

Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἁγίων, ὁ Βίος τῶν ὁποίων ἔγινε ἀντικείμενο διαπραγμάτευσης ἀπὸ κείμενα τοῦ ἐνάτου αἰῶνα, τοποθετεῖται πολὺ ὑψηλὰ στὴν κλίμακα τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας. Ὅλοι οἱ ἅγιοι εἶχαν ἀποκτήσει παιδεία ὑψηλοῦ ἐπιπέδου⁸⁷⁵ καὶ εἶχαν ἀρκετὰ συχνὰ δεσμούς μετὰ τὴν ἀνώτατη διοίκηση⁸⁷⁶. Ὁ πατέρας τοῦ Ταρασίου, Γεώργιος ἦταν δικαστὴς καὶ διατηροῦσε ἐπαφὴς μετὰ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία⁸⁷⁷. Ὁ ἴδιος ὁ Ταράσιος εἶχε λαμπρὴ σταδιοδρομία στὶς αὐτοκρατορικὲς ὑπηρεσίες, ὡς πρωτοασκηρῆτις⁸⁷⁸, καὶ μάλιστα ἦταν προῖστάμενος τοῦ διαδόχου του στὸ πατριαρχικὸ θρόνο, Νικηφόρου⁸⁷⁹, ὁ πατέρας τοῦ ὁποίου, Θεόδωρος, εἶχε καὶ αὐτὸς τὸ ἀξίωμα τοῦ

872. Gouillard, «Aux origines», 291. Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι ὁ Γερμανὸς ἦταν εὐγενεὺς καταγωγῆς, θὰ μπορούσαμε νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἐννοεῖ τὴν παλαιὰ συγκλητικὴ ἀριστοκρατία. Γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ, βλ. Bury, *Later Roman Empire*, τόμ. Β΄, 303.- Beck, *Kirche*, 473.- Lamza, *Germanos I.*, 62 κέ.

873. Beck, *Kirche*, 546. Εἶναι ὁ ἴδιος πού ἔγραψε τὸ *Ἐγκώμιο στὸν ἅγιο Θεόδωρο τὸν Συκεώτη*.

874. *Βίος Θεοφάνους Β*, 16.

875. Βλ. Lemerle, *Humanisme*, 122-135.- Ann Moffatt, «Schooling in the Iconoclast Centuries», *Iconoclasm. Papers Given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies*, (University of Birmingham, March 1975), ἔκδ. A. Bryer-Judith Herrin, Birmingham 1977, 87 κέ.- C. Mango, «The Availability of Books in the Byzantine Empire, A.D. 750-850», *Byzantine Books and Bookmen, A Dumbarton Oaks Colloquium*, Washington D. C. 1975, 45 (= *Byzantium and ...*, ἀρ. VII), ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει αὐτὴ τὴν ἀριστοκρατία τοῦ πνεύματος ὡς iconophile intelligentsia, πού κάνει τὴν ἐμφάνισή της γύρω στὸ 790, κάτι πού πιστεύω πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ ἀρκετὰ προγενέστερα. Βλ. καὶ P. Speck, «Die Ursprünge der byzantinischen Renaissance», *The 17th International Byzantine Congress. Major Papers*, Ν. Ὑόρκη 1986, 555-571.

876. Patlagean, «Sainteté», 99. Πρὸβλ. A. Papadakis, «Hagiography in Relation to Iconoclasm», *Greek Orthodox Theological Review* 14 (1969), 159-180.

877. Στὸ *Βίος Ταρασίου*, 396 παρομοιάζεται μετὰ τὸν Σόλωνα καὶ τὸν Λυκοῦργο.

878. *Βίος Ταρασίου*, 397.

879. Alexander, *Nicephorus*, 59.

πρωτοασκηῶντες, μέχρι τῆ βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ⁸⁸⁰. Ὑψηλὴ δημόσια θέση κατεῖχε καὶ ὁ πατέρας τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, Φωτεινός, ὡς ταμίης τῶν βασιλικῶν χρημάτων⁸⁸¹, ἐνῶ καὶ ὁ Πλάτων, πρὶν ἀφοσιωθεῖ στὸ μοναχισμό, ἐργαζόταν στίς οἰκονομικὲς ὑπηρεσίες τοῦ κράτους⁸⁸². Ὁ πατέρας τοῦ Νικηφόρου, ἰδρυτὴ τῆς μονῆς Μηδικίου, Ἀνδρέας, εἶχε διατελέσει *ἐν τε ἀξιώμασι διαφοροῖς*⁸⁸³. Ἐπιπλέον, ὁ βιογράφος τοῦ Μακαρίου Πελεκητῆς, μαρτυρεῖ ὅτι οἱ γονεῖς τοῦ ἡρώα του εἶχαν τιμηθεῖ μὲ βασιλικά ἀξιώματα, ἐνῶ ἡ φήμη τους, ἢ ὅποια, ἄλλωστε, εἶχε κληρονομηθεῖ ἀπὸ τὸν γιό τους, εἶχε διατηρηθεῖ ἀναλλοίωτη καὶ μετὰ τὸ θάνατό τους⁸⁸⁴.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναφορὰ στοὺς γεννήτορες τῶν ἁγίων οἱ βιογράφοι σπεύδουν νὰ δηλώσουν τὴ μεγάλη εὐσέβεια πού διακρίνει τόσο τοὺς γονεῖς, ὅσο καὶ τὰ παιδιά τους, τὰ ὅποια πολλές φορὲς εἶναι προορισμένα πρὶν ἀπὸ τὴ γέννησή τους νὰ ἀφιερῶσουν τὴ ζωὴ τους στὴν ὑπηρεσία τοῦ Θεοῦ⁸⁸⁵. Παράλληλα, δηλαδή, μὲ τὴν εὐγενῆ καταγωγὴ, τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα δοξάζουν καὶ τὴν εὐσέβεια τῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ κυρίως τῶν ἡρώων τους, πρὶν αὐτοὶ ἐγκαταλείψουν τὴν κοσμικὴ διαβίωση. *Ὁ εὐγενὴς ὄντως σὺν τῇ ψυχῇ καὶ τῷ σώματι*⁸⁸⁶, ἔγραφε γιὰ τὸ θεῖο καὶ πνευματικὸ πατέρα του, Πλάτωνα, ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, προσπαθώντας νὰ συνδυάσει τὴν εὐγένεια μὲ τὴν εὐσέβεια. Ἐξάλλου, ὁ ἀνώνυμος βιογράφος τοῦ Νικηφόρου τοῦ Μηδικίου θεωρεῖ τὴν *εὐγένειαν καὶ σέβας εἰπεῖν καὶ τὸ περὶ πίστιν εὐσταθὲς τε καὶ πάγιον* ὡς τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ πού συνθέτουν τὴν ἄριστη πολιτεία τοῦ ἡρώα του⁸⁸⁷. Θὰ μπορούσαμε, λοιπόν, νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ εὐγενὴς καταγωγὴ, ἢ εὐσέβεια καὶ ἡ ροπὴ πρὸς τὸ μοναχισμό συμπίπτουν ἀπόλυτα. Σημαντικὴ μαρτυρία γιὰ τὴ νοοτροπία τῆς συγγραφῆς τῶν Βίων σχετικὰ μὲ τὴν εὐσέβεια, τὸ γένος καὶ τὴν περιουσία τῶν ἁγίων, εἶναι τὸ χωρίο πού προέρχεται ἀπὸ τὸ Βίο Νικηφόρου Μηδικίου, ὅπου κατὰ τὸν ἀνώνυμο βιογράφο, οἱ Βίοι τῶν ἁγίων πρέπει

880. *Βίος Νικηφόρου*, 142.- Alexander, *Nicephorus*, 55-56.- P. O'Connell, *The Ecclesiology of St. Nicephorus I (758-828), Patriarch of Constantinople, Pentarchy and Primacy* (OCA 194), Ρώμη 1972.

881. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Α, στ. 116 D.

882. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 808 B. Βλ. Lemerle, *Humanisme*, 125.

883. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 405.

884. *Βίος Μακαρίου*, 143.

885. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα, ὁ πρωτομάρτυρας τῆς εἰκονομαχίας Στέφανος· *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1088D-1089A.

886. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 813 C.

887. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 405.

νά δοξάζουν εὐσεβεῖς, οἱ ὁποῖοι περιφρονοῦν καὶ δὲν ἐπαίρονται γιὰ τὰ πλούτη τους, θεωρώντας ὡς δεδομένο ὅτι οἱ ἐξυμνούμενοι εὐσεβεῖς εἶναι ὀπωσδήποτε πλούσιοι⁸⁸⁸.

Ὅμως οἱ μνεῖες τῶν ἁγιολογικῶν κειμένων γιὰ τὴν κατάσταση τῆς περιουσίας τῶν ἁγίων εἶναι ἐξαιρετικά φειδωλές. Ἄν ἡ ἀναφορὰ στὴν εὐγένεια καὶ τὴν εὐσέβεια τῶν ἁγίων τῆς πρώτης εἰκονομαχικῆς περιόδου ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο καὶ ἀφετηρία γιὰ τὴ συγγραφή τῶν ἁγιολογικῶν κειμένων, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὶς μαρτυρίες γιὰ τὴν περιουσία τους⁸⁸⁹.

Οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν περιουσία τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου εἶναι ἀρκετὰ συγκεχυμένες, ἀλλὰ, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, ἀρκετὰ ἐνδεικτικὲς γιὰ νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ὁ πρωτομάρτυρας τῆς εἰκονομαχίας ἀνῆκε σὲ εὐπορὴ οἰκογένεια. Ὁ Στέφανος Διάκονος, ὁ ὁποῖος στὴ συγγραφή τοῦ ἔργου του ἔχει δανεισθεῖ πολλά στοιχεῖα ἀπὸ τὸ ἁγιολογικὸ κείμενο ποῦ ἔγραψε ὁ Κύριλλος Σκυθοπόλεως γιὰ τὸν Εὐθύμιο⁸⁹⁰, συγκαταλέγει τὸν πατέρα τοῦ ἡρώα του ἀνάμεσα στοὺς ἐν αὐταρκεῖα βιούντων⁸⁹¹. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἀναφέρει ὅτι κατοικοῦσε στὴν πιὸ ἀριστοκρατικὴ περιοχὴ τῆς Κωνσταντινούπολης, τὰ Κώνστα, ὅπου ὑπῆρχαν εὐμεγέθεις οἰκίαι⁸⁹², καθὼς, ἐπίσης, καὶ ὁ οἶκος τῆς

888. Ἄπρεπές γὰρ ἀσεβῶν βίους ἀνακηρύττεσθαι τῶν ἐμφιλοκόμπων πολυκτημοσύνη καὶ μέγα ἐν γαυριάματι καὶ τῇ λοιπῇ ἀθεμιτοργῶ φανλόττη κεκαρωμένων. Βίος Νικηφόρου Μηδικίου, 412. Ὁ ἀγνωστος βιογράφος τοῦ Ἀνδρέα ἐν Κρίσει, παρὰ τὴ φανερὴ μυθικὴ διήγησή του, ἀκολουθεῖ τὸ ὕφος τῆς συγγραφῆς τῶν ἁγιολογικῶν κειμένων, ἀναφέροντας ὅτι ὁ ἡρώας του ποῦ καταγόταν ἀπὸ τὴν Κρήτη, ἦταν εὐσεβὴς καὶ ποτὲ δὲν εἶχε καυχηθεῖ γιὰ πλοῦτη βλ. Βίος Ἀνδρέου ἐν Κρίσει, στ. 1112 C. Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ ἔχουν διατυπωθεῖ ἀμφιβολίες· βλ. Ševčenko, «Hagiography», 114 σημ. 5. Ἴσως, θὰ μπορούσαμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἦταν ἓνα ἱστορικὸ πρόσωπο, τὸ ὁποῖο ἔδρασε στὰ χρόνια τῆς εἰκονομαχίας στὴν Κρήτη καὶ ὁ Βίος του εἶχε συνταχθεῖ, σύμφωνα μὲ τὰ πρότυπα τῶν ἁγιολογικῶν κειμένων τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου· ἢ Auzéry, «De Philarète», 133 πρόσφατα ἐξέφρασε τὴν ἐνδιαφέρουσα ἀποψη γιὰ τὴ σύνδεση τοῦ Ἀνδρέου τοῦ ἐν Κρίσει μὲ τὸν Ἀνδρέα, τὸ γνωστὸ ἀρχιεπίσκοπο Κρήτης.

889. Συνήθως οἱ μνεῖες αὐτὲς γίνονται μετὰ τὴν ἀναφορὰ στὸ γένος· βλ. Yannopoulos, *La société profane*, 22-23. Πρβλ. Winkelmann, *Quellenstudien*, 30.

890. Βλ. J. Gill, «The Life of Stephen the Younger by Stephen the Deacon, Debts and Loans», *OCP* 6 (1940), 114-139. Πρβλ. ὁμως Stein, *Bilderstreit*, 144-146 καὶ Speck, «Γραφαῖς ἢ γλυφαῖς», 231.

891. Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1073 C. Βλ. Kathryn Mackay Ringrose (*Saints*, 100), ἡ ὁποία τοποθετεῖ τὴν οἰκογένεια τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου στὴ bureaucratic middle class. Γιὰ τοὺς ἀντάρκεις, βλ. Yannopoulos, *La société profane*, 185.

γνωστῆς ἀριστοκρατικῆς οἰκογένειας τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου⁸⁹³. Ἐπιπλέον, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του, ὁ Στέφανος μετέβη στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὴν κηδεία καί, ἀφοῦ πούλησε ὅλη τὴν περιουσία ποὺ διέθετε στὴν πρωτεύουσα, ἐπέστρεψε στὸ ὄρος Αὐξεντίου, μαζί μὲ τὴ χήρα μητέρα του καὶ τὴ μία⁸⁹⁴ ἀπὸ τὶς δύο ἀδελφές του, τὶς ὁποῖες καὶ ἔκλειρε μοναχές.

Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης στὸν ἐπικήδειο λόγο ποὺ ἔγραψε γιὰ τὸ θεῖο του Πλάτωνα, ἀναφέρει ἐπιτιμητικὰ ὅτι ὁ ἥρωάς του εἶχε τεράστια περιουσία ἀπὸ τὸν πατέρα του. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Σεργίου⁸⁹⁵, ὁ γιὸς του, ὁ ὁποῖος ἦταν ζυγοστάτης, πρὶν καρεῖ μοναχός⁸⁹⁶, εἶχε αὐξήσει τὴ γονικὴ κληρονομία τόσο πολὺ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχει ἀποκτήσει μία δευτέρη περιουσία⁸⁹⁷. Ὁ Πλάτων εἶχε παραχωρήσει στὶς τρεῖς ἀδελφές του ἕνα μέρος τῆς περιουσίας του, χωρὶς, ὁμως, νὰ προσδιορίζεται τὸ εἶδος τῆς. Σ' ἕναν ἀπὸ τοὺς Βίους τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου ὑπάρχει ἡ πληροφορία ὅτι οἱ συγγενεῖς τοῦ Πλάτωνος, πρὶν ἀφοσιωθοῦν στὸ Θεό, πούλησαν ὅ,τι εἶχαν στὴν Κωνσταντινούπολη *καὶ οὐσίαν καὶ ὑπαρξιν καὶ χρήματα*⁸⁹⁸. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Πλάτων εἶχε στὴν κατοχὴ του τὸ κτῆμα Σακκουδίωνος στὴ Βιθυνία, τὸ ὁποῖο μετέτρεψε σὲ μοναστηριακὴ κοινότητα⁸⁹⁹. Ἐπὶ πλεόν καὶ τὸ μοναστήρι τῶν Συμβόλων, κατὰ μία ἄποψη, ἐνδεχομένως νὰ ἦταν ἰδιοκτησία τοῦ πολυκτῆμονος Πλάτωνος⁹⁰⁰. Ὁ ἴδιος ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μεγαλοπρεπῆ καὶ εὐμεγέθη οἰκία μὲ τοὺς πολλοὺς οἰκέτες, στὴν ἀριστοκρατικὴ περιοχὴ Κώνστα τῆς Κωνσταντινού-

892. πρὸς τὸ τῆς βασιλικῆς λεωφόρου πρᾶνές (...) ἐξ οὐπερ πρὸς τὸ κάταντες μέρος εἰσὶν εὐμεγέθεις οἰκίαι προσαγορευόμεναι τὰ Κώνστα: Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1073 D. Γιὰ τὴν περιοχὴ τὰ Κώνστα, βλ. Janin, *Constantin. byzant.*, 372, καὶ γιὰ τὴν πολὺ πιθανὴ ταύτισή της μὲ τὴν ἐπίσης ἀριστοκρατικὴ περιοχὴ Κωνσταντιανῆ, βλ. Berger, *Patria*, 231-232.

893. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Γ, 262.

894. Ἡ ἄλλη εἶχε καρεῖ μοναχὴ στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴ μονὴ Μονοκιονίου, Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1093 C. Βλ. Kazhdan-Talbot, «Women», 392.

895. Γιὰ τὴ χρονολογία τοῦ θανάτου του, βλ. Da Costa-Louillet, «Saints», 231.

896. Βίος Πλάτωνος, στ. 808 C. Γιὰ τοὺς ζυγοστάτες, βλ. Oikonomidès, *Listes*, 315.

897. *σχολαῖς δὲ ἐπιπόνους ἐφεστῶς τῇ ζυγοστασίᾳ, κἀντεῦθεν πλοῦτον ἑαυτῶ συναθροίζων, καὶ τοσοῦτον αὔξων, ὡς ἄλλην συστήσασθαι περιουσίαν, παρὰ τὴν γονικὴν κληρονομίαν ἰκανωτάτην οὖσαν*: Βίος Πλάτωνος, στ. 808 C. Βλ. Winkelmann, *Quellenstudien*, 27.

898. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α, στ. 121 B.

899. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Β, στ. 242 B· Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Γ, 262.

900. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 181.

πολης⁹⁰¹, κατείχε ἐπίσης καὶ ἔγγεια περιουσία στὴ Βιθυνία. Ὁ συγγραφέας μιᾶς παραλλαγῆς τοῦ Βίου του, ὁ Θεόδωρος Δαφνοπάτης⁹⁰², κάνει λόγο γιὰ ἀγρόν τινα (...) τῶν οἰκείων, ὃ τὸ Βοσκύτιον οὕτω διωνομάζετο (...) ἐτύγχανε προσεχῆς τοῦ Σακκουδίωνος⁹⁰³, μαρτυρία πού θὰ μποροῦσε νὰ ἐρμηνευθεῖ ὅτι ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, διέθετε, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Βοσκύτιον, καὶ ἄλλα κτήματα. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν περιγραφή, πού δίνουν καὶ οἱ τρεῖς παραλλαγές τοῦ Βίου τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου⁹⁰⁴, ἐπρόκειτο γιὰ μεγάλα κτήματα στὴ μικρασιατικὴ ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου, ὅπου ἰδρύθηκε μετὰ τὸ 780 ἡ γνωστὴ μοναστηριακὴ κοινότητα Σακκουδίωνος: *ἤπλωται (...) καὶ πεδίον ἥδιον ἄμα καὶ εὐχαρι, (...) καταρῶει δ' ἐν ἐκείνῳ καὶ ὕδωρ διειδές τε καὶ πότιμον*⁹⁰⁵.

Ἀπὸ τίς παραλλαγές τοῦ Βίου τοῦ Θεοφάνη καὶ ἀπὸ τὸ Ἐγκώμιο πού ἔγραψε ὁ Θεόδωρος Στουδίτης⁹⁰⁶ πρὸς τιμὴν του, γίνεται γνωστὸ ὅτι οἱ γονεῖς του ἦταν ἰδιαίτερα πλούσιοι. Ἡ εὐπορὴ οἰκονομικὴ κατάστασις τοῦ Θεοφάνη ὀδήγησε ἕναν πλούσιο εὐγενῆ νὰ παντρεύει τὴν κόρη του μαζί του, ἀλλὰ καὶ οἱ δύο γόνοι ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπαρνήθηκαν τὴν κοσμικὴ διαβίωσις καὶ ἀφιερώθηκαν στὸ Θεό⁹⁰⁷. Ἐπίσης, ἕνας ἄλλος ἀριστοκράτης ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Νικηφόρος, μεταγενέστερος ἡγούμενος τῆς μονῆς Μηδικίου, φαίνεται ὅτι εἶχε ἀπὸ τὸν πατέρα του κτήματα στὴ Βιθυνία, στὰ ὁποῖα ἀνοικοδόμησε μοναστήρι ἀφιερωμένο στὴ Θεοτόκο, πρὶν

901. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Γ, 268.

902. Ὁ Darrouzès στὴν ἔκδοσις τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Θεοδώρου Δαφνοπάτου δὲν πιστεύει ὅτι εἶναι δικό του ἔργο ἢ πρώτη παραλλαγή τοῦ *Βίου Θεοδώρου Στουδίτου*, βλ. J. Darrouzès- L. G. Westerink, *Théodore Daphnopatès. Correspondance*, Παρίσι 1978, 5-6.

903. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Α, στ. 121 Β· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Γ, 262 καὶ 265, ὅπου χαρακτηρίζονται ὡς πολικτήμονες. Βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 215.

904. *κάταλσον γὰρ ἐστὶ τὸ κτήμα, μνηοειδῶς τε περικυκλούμενον, (...) τὸ δὲ μεσαιτατον αὐτοῦ πεδιάσιμον, ἐν ᾧ πεφύκασι δένδρα διάφορα, κάρπιμά τε καὶ ἄκαρπα: Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Β, στ. 241 Β· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Α, στ. 121 Β-С· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Γ, 262. Βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 225-226.

905. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Α, στ. 121 С.

906. *Ἐγκώμιον εἰς Θεοφάνην*, 270. Βλ. καὶ *Βίος Θεοφάνους* Α, 4· *πλοῦτος δὲ ἦν ἀμφοτέροις πολὺς ἀναφέρει ἄλλη παραλλαγή: Βίος Θεοφάνους* Γ, 28.

907. *Βίος Θεοφάνους* Α, 4-6. Βλ. Βασιλικῆς Βλυσίδου-Βασιλικῆς Γεωργιάδου-Ἐλεωνόρας Κουντουρά-Στ. Λαμπάκη-Τ. Λουγγῆ-Σοφίας Πατουρά-Ἄ. Σαββίδη, «Ἡ ἐξέλιξις τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς τῶν Βυζαντινῶν: μιὰ πρώτη προσέγγισις», *Πρακτικὰ τοῦ Α' Διεθνoῦς Συμποσίου, Ἡ Καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο. Τομὲς καὶ συνέχειες στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ παράδοσις*, ΚΒΕ/ΕΙΕ, Ἀθήνα 1989, 159.

ἀνεγείρει τὴ μοναστηριακὴ κοινότητα Μηδικίου⁹⁰⁸.

Ὁ μεταγενέστερος πατριάρχης Ταράσιος, ποῦ ἀνήκε καὶ αὐτὸς στὴν ὑψηλὴ ἀριστοκρατία τῆς Κωνσταντινούπολης, κατεῖχε ἔγγραφα ἰδιοκτησία ἐν τοῖς ἀναπλεομένοις εὐωνύμοις μέρεσι τοῦ Θρακικοῦ Βοσπόρου⁹⁰⁹, τὴν ὁποία εἶχε κληρονομήσει ἀπὸ τὸν πατέρα του, ἐνῶ, ὅπως διαφαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Βίου του, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴ φιλανθρωπικὴ δράση τοῦ Ταρασίου⁹¹⁰, εἶχε μεγάλη οἰκονομικὴ ἐπιφάνεια.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ δεδομένα τοῦ Βίου τοῦ Εὐστρατίου, ἡγουμένου τῆς μονῆς Ἀγαύρου, ἡ οἰκογένεια τοῦ ἁγίου πρέπει νὰ διέθετε περιουσία στὴν περιοχὴ τῆς Προῦσας, ἀφοῦ μάλιστα δώρισε εὐμέγεθες κτήμα στὸ Θεό⁹¹¹. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι, σύμφωνα μὲ τὰ ὅσα διαφαίνονται στὴ διήγηση τοῦ Βίου, ὅλη ἡ περιοχὴ, στὴν ὁποία βρισκόταν ἡ μονὴ Ἀγαύρου, μὲ προάστεια καὶ μετόχια⁹¹², ἦταν καθαρὰ ἀγροτικοῦ χαρακτῆρα.

Μία μικρὴ ἔνδειξη τῆς ἀντίληψης τῶν μεσαιωνικῶν ἀνθρώπων γιὰ τὴν ὀνοματοδοσία τῶν πλούσιων ἀποτελεῖ τὸ ἀπόσπασμα ποῦ παραθέτει ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τοῦ Βίου τοῦ Εὐστρατίου, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο, ἡ μητέρα τοῦ ἡρώα του ὀνομαζόταν Μεγεθῶ, ἐπειδὴ ἡ χάρις τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶχε προνοήσει, ὥστε τὸ ὄνομά της νὰ δηλώνει τὸ μέγεθος τῆς ἀρετῆς της, ἀλλὰ καὶ τὸ μέγεθος τῆς περιουσίας της⁹¹³. Ἀξίζει νὰ ἐπι-

908. Βλ. πῶς κάτω, σ. 217.

909. *Βίος Ταρασίου*, 403· *Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας* A, 73. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 481.- Thomas, *Religious Foundations*, 124.- Ruggieri, *Religious Architecture*, 202.

910. *ἀλλὰ καὶ μνησιαία ἀργυρίου δόσιν ἑτέροις εὐαγῶς ἐπεκλήρωσεν. Βίος Ταρασίου*, 402. Βλ. Da Costa-Louillet, «Saints», 225.

911. *Βίος Εὐστρατίου*, 369.

912. Ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε τὰ προάστεια: ἐν γὰρ τοῖς τοῦ Καταβόλου μέρεσι προάστειον ἢ κατ' αὐτὸν περιφανεστάτη κέκτηται μονή· *Βίος Εὐστρατίου*, 377. Ἐνα ἄλλο προάστειο ἦταν τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ (σ. 380). Μνημονεύονται ἐπίσης τὰ μετόχια κοντὰ στὴν Προῦσα (σ. 376), τὸ μετόχιο Λευκάδες (σ. 388, βλ. Janin, *Grands Centres*, 164) τὸ μετόχιο τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ (σ. 338) καὶ τὸ μετόχιο Ἀγαπίου (*Βίος Ἰωαννικίου*, 366, βλ. Janin, *Grands Centres*, 132).- M. Kaplan, «Les moines et leurs biens fonciers à Byzance du VIIIe au Xe siècle: acquisition, conservation et mise en valeur», *Le monachisme à Byzance et en Occident du VIIIe aux Xe siècle. Aspects internes et relations avec la société*, ἐκδ. A. Dierkens-D. Missone-J.-M. Sansterre, *Revue bénédictine* 103 (1993), 214-215.

913. *Γεώργιος ἐπονομαζόμενος (...) μετὰ τῆς οἰκείας συμβίου, Μεγεθοῦς προσαγορευομένης, τοῦ πνεύματος, ὡς οἶμαι, τοῦ ἁγίου προσφόρου αὐτῶν καὶ τὰς ὀνομάτων*

σημάνουμε ἐπιπλέον στό σημεῖο αὐτό ὅτι ἡ πλοῦσια σύζυγος τοῦ Θεοφάνη, πρὶν μετονομασθεῖ σὲ Εἰρήνη, εἶχε τὸ ὄνομα Μεγαλώ⁹¹⁴.

Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Φιλαρέτου ἀποτελεῖ ξεχωριστὴ περίπτωση. Ὁ Νικήτας, συγγραφέας τοῦ Βίου, ὑπερηφανεύεται γιὰ τὰ πλοῦτη τοῦ παπποῦ του, ἀναφέροντας συγκεκριμένα, ἂν καὶ λίγο ὑπερβολικά, στοιχεῖα γιὰ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τοῦ προγόνου του. Ὁ Φιλάρετος εἶχε στὴν κατοχὴ του 600 βόες, 100 ζεύγη βοῶν, 800 ἵππους, 80 ἵππους καὶ ἡμιόνους, 12.000 πρόβατα, 48 προάστεια⁹¹⁵, ἐνῶ οἱ βασιλικοὶ ἀπεσταλμένοι, ὅταν τὸν εἶχαν ἐπισκεφθεῖ γύρω στὸ 787, θαύμασαν πρῶτα ἀπὸ ὅλα τὸν οἶκον τοῦ γέροντος, ἀρχαῖον ὄντα καὶ μέγαν σφόδρα καὶ πάνυ τερπνὸν νομίζοντας ὅτι κατοικοῦσε ἐκεῖ κάποιος μεγιστάνας⁹¹⁶.

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ προβάλλουν ὀρισμένα κοινὰ χαρακτηριστικὰ γιὰ τοὺς ἥρωες πού δοξάζουν καὶ ἐπαινοῦν τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα τῆς πρώτης εἰκονομαχικῆς περιόδου. Οἱ Βίοι τῶν ἁγίων δίνουν ἰδιαίτερη ἔμφαση στὴν κοινωνικὴ θέση τῶν ἡρώων τους καὶ μάλιστα, μεγαλύτερη ἀπὸ παλαιότερες ἐποχές⁹¹⁷. Ἡ πλειονότητα τῶν ἁγίων τῆς ἐποχῆς (Στέφανος ὁ Νέος, Πλάτων, Θεόδωρος Στουδίτης, Νικηφόρος Μηδικίου, Θεοφάνης) εἶχε ὡς τόπο καταγωγῆς τὴν Κωνσταντινούπολη, τὴν ὁποία πολὺ δύσκολα ἐγκατέλειπαν⁹¹⁸. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ μοναχοῦ Σάββα, ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα ξεπερνοῦσε σὲ φήμη τὶς ἄλλες πατρίδες, ἐπειδὴ ἐκεῖ ἦταν ἡ ἕδρα τῆς αυτοκρατορικῆς ἐξουσίας καὶ ἐπειδὴ ἡ εὐσέβεια⁹¹⁹ ἦταν τὸ σταθερὸ κληροδόμημα στοὺς κατοίκους τῆς⁹²⁰. Οἱ ἀριστοκρατικὲς οἰκογένειες τῆς Κωνσταντινού-

θέσεις ἐντεθεικός: *Βίος Εὐστρατίου*, 369.

914. Γιὰ τὴ μετονομασία τῆς Μεγαλοῦς, βλ. Evelyn Patlagean, «Les débuts d'une aristocratie byzantine et le témoignage de l'historiographie: Système des noms et liens de parenté aux IXe-Xe siècles», *The Byzantine Aristocracy IX to XIII centuries*, ἔκδ. Μ. Angold (BAR International Series 221), 1984, 23-43.

915. *Βίος Φιλαρέτου*, 113-114. Ἄλλη παραλλαγή τοῦ Βίου (Vasiliev, 49-86) ἀναφέρει διαφορετικὲς ἐκτιμήσεις τῆς περιουσίας του. Βλ. Lemerle, *Agrarian History*, 52-53.-Körstein, «Agrarverhältnisse», 61.

916. *Βίος Φιλαρέτου*, 135.

917. Patlagean, «Sainteté», 99.

918. Πρβλ. Κουντούρα-Γαλάκη, «Ταξίδια ἁγίων», 507-508.

919. Πρβλ. τὴ μνεῖα τοῦ Κωνσταντίνου ἐπισκόπου Τίου πού ἀναφέρεται στὴν ἐποχὴ τῶν Ἰσαύρων: ἦν οὖν πολλὴ πίστις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατοικούντων. Fr. Halkin, *Euphémie de Chalcedoine: Legendes byzantines* (Subs. Hag. 41), Βρυξέλλες 1965, 88. Γιὰ τὴ σημασία τῆς λέξης εὐσέβεια, βλ. Guillou, «"Eusebeia"», 190 κέ.

πολης διέθεταν κτήματα στη Βιθυνία⁹²¹, εκτός από τον πατριάρχη Ταράσιο, ο οποίος ήταν κάτοχος ἑγγειας ιδιοκτησίας στην ευρωπαϊκή ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου. Οἱ βιογράφοι ἀσχολοῦνται μὲ αὐτοὺς τοὺς ἀριστοκράτες πλουσίους⁹²², οἱ ὅποιοι ἐγκατέλειψαν τὴ μόνιμη κατοικία τους στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, προφανῶς ἐξαιτίας τῆς ἐπικράτησης τῆς εἰκονομαχίας, καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὰ προάστειά τους στὴ Βιθυνία. Πρόκειται γιὰ φιλοαριστοκρατικὰ κείμενα - καὶ ὄχι, ἄς τὸ τονίσουμε, γιὰ λαϊκὰ ἀναγνώσματα -, γραμμένα μὲ ἐπιτήδευση, σὲ γλῶσσα πολλὰς φορὲς ἀρχαιοπρεπῆ, ποὺ ἀντανανκλᾷ⁹²³ τὴν παιδεία τῆς ἐποχῆς.

Ξεχωριστὴ θέση στὴν ἀγιογραφικὴ παραγωγή τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου⁹²⁴, ἀφοῦ περιέχουν ἀφθονες πληροφορίες γιὰ τὴ μοναστικὴ ζωὴ καὶ γιὰ τὴν τοπογραφία τῶν μονῶν τῆς Βιθυνίας⁹²⁵, ἀποτελοῦν οἱ δύο παραλλαγές τοῦ Βίου Ἰωαννικίου (760-846). Ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τὸν Πέτρο ἢ πρώτη καὶ ἀπὸ

920. ἢ καὶ ταῖς ἄλλαις πατρίσι τὸ εὐκλεές οἶκοθεν παρεχομένη τῷ κράτει τῆς βασιλείας καὶ τῷ παγίῳ τῆς εὐσεβείας: *Βίος Μακαρίου Πελεκητῆς*, 143.

921. Τὴν ἴδια ἀποψη ἔχει διατυπώσει ὁ I. Ševčenko («Constantinople Viewed from the Eastern Provinces», 718), χωρὶς ὁμως νὰ παραθέτει ἀντίστοιχα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὶς πηγές. Ὁ J. Ph. Thomas (*Religious Foundations*, 123) παραλληλίζει τὴ δράση τῶν πλούσιων εὐγενῶν τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, μὲ τὴν ἀντίστοιχη τοῦ Ρουφίνου, ποὺ εἶχε κτίσει στὴν περιοχὴ τῆς Χαλκηδόνος ἓνα σημαντικὸ ἐκκλησιαστικὸ συγκρότημα στὰ κτήματά του.

922. Πρβλ. Ringrose, *Saints*, 118-120.- Abrahamse, *Cities*, 183 κέ.

923. Patricia Karlin Hayter, «Où l'abeille butine. La culture littéraire monastique à Byzance aux VIIIe et IXe siècles», *Le monachisme à Byzance et en Occident du VIIIe aux Xe siècle. Aspects internes et relations avec la société*, ἐκδ. A. Dierkens-D. Missone-J.-M. Sansterre, *Revue bénédictine* 103 (1993), 90-116.

Ἰδιαίτερη περίπτωση ἀποτελεῖ ἡ βιογραφία τοῦ Νεομάρτυρος Ρωμανοῦ. Ὁ Ρωμανὸς γεννήθηκε τὸ 730 περίπου καὶ ὁ Βίος του εἶναι γραμμένος ἀνάμεσα στὰ χρόνια 780-787, ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς αὐτοκρατορίας (Ševčenko, «Hagiography», 114). Τὸ ἀρχικὸ κείμενο ἔχει γραφεῖ μᾶλλον στὴν ἀραβικὴ γλῶσσα καὶ ἡ παραλλαγή ποὺ μᾶς ἔχει διασωθεῖ εἶναι στὰ γεωργιανὰ (βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη, 400) ἀπὸ τὸν Στέφανο Δαμασκηνό, ποὺ ἦταν μοναχὸς στὴ μονὴ τοῦ ἁγίου Σάββα κοντὰ στὰ Ἱεροσόλυμα. Δίνει ἐλάχιστες πληροφορίες γιὰ τὴν πατρίδα τοῦ ἡρώα του, μνημονεύοντας τὴ Γαλατία ὡς τόπο καταγωγῆς του. Δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ δώσει τὰ ὀνόματα τῶν γεννητόρων τοῦ ἁγίου, οὔτε τὴν περιουσιακὴ τους κατάσταση· ἀναφέρει μόνον ὅτι αὐτοὶ εἶχαν διδάξει στὸ μετέπειτα ἅγιο τὴν εὐσέβεια, μὲ τὴν ὁποία κατηχοῦνται οἱ πιστοὶ Χριστιανοὶ (*Βίος Ρωμανοῦ*, 409).

924. Rydén, «Heroes and Saints», 550.

925. Mango, «Lives of St. Ioannikios», 393.

τὸν Σάββα ἢ δευτέρη, μοναχούς, οἱ ὁποῖοι, ὅπως ἰσχυρίζονται τουλάχιστον οἱ ἴδιοι στὰ κείμενά τους, ἦταν σύγχρονοι μὲ τὸν ἥρωά τους⁹²⁶. Αὐτὸ ποὺ κάνει τὸ Βίο τοῦ Ἰωαννικίου νὰ ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ἄλλα συναφῆ ἔργα, εἶναι ὅτι προβάλλει ἓνα ἄλλο εἶδος βιογραφίας. Ἐδῶ ὁ εὐφημούμενος ἅγιος δὲν κατάγεται ἀπὸ εὐγενῆ οἰκογένεια τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅπως τόσοι ἄλλοι, γιὰ τοὺς ὁποίους ἔγινε ἤδη λόγος, ἀλλὰ ἀπὸ μία μᾶλλον φτωγὴ κώμη τῆς Βιθυνίας, τὸ Μαρούκατο, βόρεια τῆς λίμνης Ἀπολλωνιάδος⁹²⁷. Οἱ γονεῖς του, Μυριτζικός καὶ Ἀναστασῶ⁹²⁸, προφανῶς ταπεινῆς καὶ πολὺ πιθανὸν σλαβικῆς⁹²⁹ καταγωγῆς, δὲν ἦταν καθόλου εὐσεβεῖς⁹³⁰, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς γονεῖς τῶν ἁγίων ποὺ προαναφέραμε, οἱ ὁποῖοι εἶχαν διακριθεῖ γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴν εὐσεβεία τους. Ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος ὁ βιογράφος, τόσο οἱ γονεῖς τοῦ μετέπειτα ἁγίου, ὅσο καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἅγιος ἦταν εἰκονομάχοι⁹³¹. Σὲ ἡλικία ἑπτὰ ἐτῶν βλέπουμε τὸν Ἰωαννίκιο νὰ βόσκει χοίρους ἀπὸ τὸ πρωὶ μέχρι τὸ βράδυ⁹³², σὲ μία ἡλικία ποὺ ἄλλοι σχεδὸν σύγχρονοι μὲ αὐτὸν ἥρωες τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων, ἀλλὰ μὲ διαφορετικὲς κοινωνικὲς καταβολές, ἐπιδίδονται μὲ ζῆλο στὴν ἐκμάθηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων⁹³³. Ὁ συγγραφέας, ἐξάλλου, τοῦ Βίου, Σάββας ὁ μοναχός, τονίζει τὴ διαφορὰ αὐτῆ, ἀναφέροντας ὅτι οἱ γονεῖς τοῦ Ἰωαννικίου *τοῖς αἰσθητοῖς αὐτὸν τρέφοντες μόνον καθ' ἡλικίαν σωματικῶς ἀναγόμενον καὶ οὐ τοῖς θείοις λόγοις καὶ γράμμασιν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ πρὸς πᾶν ὄτιον ἐνάρετον καὶ ἔνθεον*

926. Βλ. τὰ σχόλια τοῦ V. Laurent, στὸ *Βίο Πέτρου Ἀτρώας*, 311-332 καὶ Mango, «Lives of St. Ioannikios», 394.

927. *Βίος Ἰωαννικίου*, 333 B.

928. Γιὰ τὸ ὄνομα αὐτό, βλ. F. Winkelmann, «Information über die in Arbeit befindliche Prosopographia Byzantina Profana s. VII-IX», *BZ* 80 (1987), 346.

929. Ἡ σλαβικὴ προέλευση τοῦ Ἰωαννικίου (βλ. Sp. Vryonis, «St. Ioannicius the Great (754-846) and the "Slavs" of Bithynia», *Byzantion* 31 (1961), 245-248 (= *Byzantium: its internal ...*, ἀρ. IV) θὰ μποροῦσε νὰ ἐξηγήσει τὴ μνεία τοῦ Βίου (σ. 338) ὅτι καταγόταν *ἐκ γένους τῶν Βοϊλάδων*. Βλ. καὶ Winkelmann, *Quellenstudien*, 182.

930. *ὡς ἐν ἀσεβείας ἀκάνθη καὶ ὁσμῇ θανατοποιῶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι συζῶντες καὶ συστρεφόμενοι: Βίος Ἰωαννικίου*, 333 B. Πρβλ. Rouan, «Une lecture "iconoclaste"», 427.

931. *Βίος Ἰωαννικίου*, 334.

932. *Βίος Ἰωαννικίου*, 333. Ἀνάλογη περίπτωση ἀναφέρεται στὸ *Βίο τῶν ἁγίων Δαβὶδ, Συμεὼν καὶ Γεωργίου* ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη (σ. 215).

933. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1084 A, *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* A, στ. 237 A-B, *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 406, *Βίος Εὐστρατίου*, 368. Γιὰ τὴν παιδεία τῶν ἁγίων τῆς ἐποχῆς, βλ. Lemerle, «Humanisme», 97.- Moffatt, «Schooling», 85 κέ.

ἐκπαιδεύοντες⁹³⁴. Ἄν καὶ στὸ Βίο δὲν γίνεται λόγος γιὰ τὴν πατρικὴ περιουσία τοῦ εὐφημουμένου ἁγίου, καὶ δὲν θὰ ἦταν, ὡστόσο, ἄστοχο νὰ μαντεύσουμε, ὅτι ἡ οἰκογένεια τοῦ Ἰωαννικίου δὲν πρέπει νὰ διέθετε ἀξιόλογη περιουσία, παρὰ μόνο μερικοὺς χοίρους, κάτι πολὺ συνηθισμένο ἄλλωστε στὴ μεσαιωνικὴ οἰκιακὴ οἰκονομία. Ὅταν ἔφτασε σὲ ἡλικία στρατεύσεως, δεκαεννέα ἐτῶν, κατετάγη στὸ τάγμα τῶν ἐξκουβιτόρων⁹³⁵ καὶ ὑπηρέτησε στὸν εἰκονομαχικὸ στρατό, ὅπως μᾶς διαβεβαιώνει ὁ βιογράφος του⁹³⁶.

Ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὴ διήγησι τοῦ Βίου τοῦ Πέτρου τῆς Ἀτρώας (773-836/ 7), ἔργο τοῦ μοναχοῦ Σάββα⁹³⁷, ὁ βιογραφούμενος ἅγιος θὰ πρέπει καὶ αὐτὸς νὰ ἦταν ταπεινῆς καταγωγῆς, ὅπως ὁ Ἰωαννίκιος. Ὁ συγγραφέας ἀναφέρει τὴν καταγωγὴ τοῦ ἡρώα του ἀπὸ τὴν κώμη Ἐλαία καὶ τὰ ὀνόματα τῶν γονέων του, Κοσμᾶς καὶ Ἄννα⁹³⁸. Ἡ *vita retractata* τοῦ ἴδιου ἁγίου, ἀπὸ ἓνα χειρόγραφο τῆς Γλασκώβης, προσφέρει σημαντικὴ εἰδησιὴ γιὰ τὴν οἰκογένεια τοῦ ἁγίου. Ὁ πατέρας του, μᾶς λέει, ἦταν ἄξιος θαυμασμοῦ γιὰ τὴν καλωσύνη του, ἀλλὰ ἰδιαίτερα γιὰ τὴ δύναμη τοῦ σώματός του καὶ γιὰ τὸ γεγονός, ἐπίσης, ὅτι ἦταν στρατιώτης⁹³⁹. Σύμφωνα μὲ τὴν παρατήρησι τοῦ ἐκδότη τοῦ Βίου, δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στὸν πατέρα τοῦ Πέτρου τῆς Ἀτρώας ὑψηλὴ θέση στὸ στράτευμα· ἐνδεχομένως ἦταν ἓνας σχολάριος⁹⁴⁰. Ὅπως

934. *Βίος Ἰωαννικίου*, 333.

935. Oikonomidēs, *Listes*, 330.- Haldon, *Practorians*, 136-139.

936. *Βίος Ἰωαννικίου*, 333. Βλ. Μάρθας Γρηγορίου-Ἰωαννίδου, *Στρατολογία καὶ ἔγγεια ἰδιοκτησία στὸ Βυζάντιο*, Θεσσαλονίκη 1989, 16.

937. Γιὰ τὸ συγγραφέα τοῦ ἔργου, βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη σ. 16-17 καὶ Rydén, «Heroes and Saints», 542.

938. *Βίος Πέτρου Ἀτρώας*, 69.

939. τοῦ μὲν ἐπὶ ὀνόματι σώματος καὶ στρατεία πρὸς τὴ λοιπὴ καλοκαγαθία: *Vita Retractata*, 80. Γιὰ τὴν πολυσήμαντη ἔννοια τοῦ ὄρου *στρατεία* στίς πηγές, βλ. Ahrweiler, «Recherches», 11.- Oikonomidēs, *Listes*, 283-284.- J. F. Haldon, *Recruitment and Conscriptio in the Byzantine Army c. 550-950. A Study on the Origins of the Stratiotika Ktemata*, Βιέννη 1979, 36-38.

940. *Vita Retractata*, 36-37. Ἡ Ringrose (*Saints*, 83) διακρίνει βέβαια τὰ ἀντιπροσωπευτικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς κοινωνικῆς ταυτότητος τῶν δύο ἁγίων, ἀγροτικὴ προέλευσι καὶ ἔλλειψι παιδείας, ἀλλὰ δὲν κάνει καθόλου λόγο γιὰ τὴ βασικὴ, πιστεύουμε, κοινὴ σχέση τους μὲ τὸ στράτο. Πρὸβλ. R. Browning, «The "Low Level" Saint's Life in the Early Byzantine World», *The Byzantine Saint. Fourteenth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham.*, ἔκδ. S. Hackel, Λονδίνο 1981, 127 καὶ Ringrose, «Monks and society», 36-137. Ὑπάρχει ἐπίσης ἡ μαρτυρία ἀπὸ τὴν *Vita Retractata* (σ.

συμβαίνει στο βιογραφικό ἔργο τοῦ Ἰωαννικίου, οὔτε καὶ ἐδῶ γίνεται λόγος γιὰ εὐγενῆ καταγωγή ἢ ὑπαρξῆς περιουσίας. Ἀντίθετα, δμως, ἀπὸ ὅ,τι συμβαίνει στο Βίο τοῦ Ἰωαννικίου, ὁ βιογράφος τοῦ Πέτρου τῆς Ἀτρώας μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ἥρωάς του, καθὼς καὶ οἱ γονεῖς του, ἦταν εὐσεβεῖς⁹⁴¹. Παρὰ τὴν εὐσεβεία πού χαρακτηρίζει τὴν οἰκογένεια τοῦ Πέτρου, οἱ γονεῖς του, ὅταν ἔμαθαν τὴν ἀπόφαση τοῦ γιοῦ τους νὰ μεταβεῖ στο ὄρος Ὀλυμπος τῆς Βιθυνίας γιὰ νὰ καρεῖ μοναχός, βυθίσθηκαν σὲ βαρὺ πένθος⁹⁴². Ἄν, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, ὁλόκληρες οἰκογένειες ἀπὸ τὶς ὑψηλότερες κοινωνικὲς τάξεις ἐπιδίωκαν τὴ μοναστικὴ διαβίωση, παρατηροῦμε ὅτι ἀπλοὶ ἄνθρωποι, ὅπως οἱ γονεῖς τοῦ Πέτρου, ἂν καὶ εὐσεβεῖς, ἐξέφραζαν τὴ δυσαρέσκειά τους πρὸς τὸ μοναχισμό. Ἀλλὰ καὶ οἱ εἰκονομάχοι γονεῖς τοῦ Ἰωαννικίου, τοὺς ὁποίους ὁ βιογράφος Σάββας, μοναχός ὁ ἴδιος, τοὺς χαρακτηρίζει ὡς ἀσεβεῖς, φαίνεται ὅτι δὲν ἔτρεφαν ιδιαίτερη συμπάθεια πρὸς τὸ μοναστικὸ στοιχεῖο. Τὸ γεγονός, λοιπόν, τοῦ περάσματος ἀπὸ τὴν κοσμικὴ στὴ μοναστικὴ διαβίωση καὶ ἡ ἀντιμετώπισή του ἀπὸ δύο διαφορετικὲς κοινωνικὲς τάξεις, εἶναι ἀρκετό, γιὰ νὰ διαχωρίσει αὐτὲς τὶς κοινωνικὲς τάξεις.

Θὰ μπορούσαμε, λοιπόν, νὰ συμπεράνουμε, ὅτι ἡ ἀναφορὰ τῶν ἁγιολογικῶν κειμένων καὶ ἄλλων συναφῶν ἔργων στο γένος καὶ τὴν εὐγενῆ καταγωγή τῶν ἡρώων τους δὲν ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο, οὔτε δείχνει νὰ εἶναι ἓνα συνηθισμένο μοτίβο γιὰ τὴν ἡρωοποίηση τοῦ βιογραφούμενου προσώπου. Ὅταν γίνεται λόγος στὰ ἀγιολογικὰ κείμενα γιὰ τὴν εὐγενῆ καταγωγή τοῦ εὐφημούμενου ἥρωα, εἶναι ἀδιαμφισβήτητο γεγονός ὅτι πρόκειται πραγματικὰ γιὰ ἀριστοκράτες πού γίνονται μοναχοί. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἔχουμε δύο, τουλάχιστον, ἁγίους, οἱ ὁποῖοι ξεκίνησαν ὡς στρατιῶτες καὶ ἀργότερα ἔγιναν μοναχοί καὶ δοξάσθηκαν κατὰ τὴ δευτέρη εἰκονομαχικὴ περίοδο (815-843)⁹⁴³. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ ἅγιοι, οἱ ὁποῖοι εἶχαν συναντήσει, ὁ ἓνας λιγότερο καὶ ὁ ἄλλος περισσότερο, δυσκολίες στὴν εἴσοδό τους σὲ μοναστήρι⁹⁴⁴, ἦταν ταπεινῆς καταγωγῆς⁹⁴⁵.

86), πού χρησιμοποιεῖται μεταφορικὰ ἀπὸ τὸ συγγραφέα, ὅτι ὁ Πέτρος μετὰ τὴ μοναχικὴ κουρὰ, ἐνδεδυμένος στρατιωτικῶς καὶ γενναίως ὑπερεμάχει .

941. Βίος Πέτρου Ἀτρώας, 71.

942. Βίος Πέτρου Ἀτρώας, 75.

943. W. Lackner, «Die Gestalt des Heiligen in der byzantinischen Hagiographie des 9. und 10. Jahrhunderts», *The 17th International Byzantine Congress. Major Papers*, Νέα Ὑόρκη 1986, 528 κέ.

944. Βλ. πιὸ κάτω, σ. 220. Ὁ Ἰωαννίκιος εἶχε κατανοήσει τὸ νόημα τῶν κοινωνικῶν

Προβάλλει, λοιπόν, από τα δύο αυτά αγιολογικά κείμενα ένα άλλο είδος ήρωα, που δεν κατάγεται από την αριστοκρατία. Τόσο ο Πέτρος της Ἀτρώας, όσο και ο Ἰωαννίκιος θα πρέπει να θεωρούνται εκπρόσωποι του στρατού· ο τελευταίος, όπως είναι γνωστό, υπηρέτησε στο τάγμα των ἔξκουβιτόρων, ἐνῶ ο Πέτρος της Ἀτρώας προέρχεται από οἰκογένεια στρατιωτική καὶ ἀγροτική.

Ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὴ διήγηση τοῦ Βίου τοῦ Ἰωαννικίου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλα κείμενα, μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἀσχοληθοῦμε στὴ συνέχεια, ὁ Ἰωαννίκιος δὲν ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸ παράδειγμα στρατιώτη, ποῦ ἐνστερνίζεται τὴν εἰκονολατρία καὶ μάλιστα τὰ μοναστικά ιδεώδη⁹⁴⁶. Ὁ μοναχὸς Σάββας, ἐξιστορώντας τὴν περιπλάνηση τοῦ ἡρώα του, ἀναφέρει ὅτι ὁ πρῶν εἰκονομάχος στρατιώτης εἶχε συναντήσει στὸ Κάστουλο ἕνα "θεοφιλῆ" φίλο του⁹⁴⁷. Ἄν θεωρήσουμε ὅτι τὸ Κάστουλο ἦταν κάποιο κάστρο ἀπὸ αὐτὰ ὅπου στρατοπέδευε ὁ βυζαντινὸς στρατὸς⁹⁴⁸, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ προσφιλὴς του ἦταν κάποιος στρατιώτης, ὁ ὁποῖος ἦταν ὀρθόδοξος εἰκονολάτρης, καθὼς μάλιστα συνέστησε τὸν Ἰωαννίκιο στὴν κοντινὴ μονὴ Τελαοῦ⁹⁴⁹. Ἀκόμα, ὅταν ὁ Ἰωαννίκιος πῆγε στὴν ἐκκλησία κάποιου χωριοῦ στὰ ὄρη τῆς Κουνδουρίας γιὰ νὰ μεταλάβει, συνάντησε ἕναν ἄλλο γνωστὸ του

ἀλλαγῶν τῆς ἐποχῆς καὶ εἶχε προσχωρήσει ἄφοβα στοὺς μοναστικούς κύκλους (βλ. Ἐλεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, «Κοινωνικὲς ἀνακατατάξεις καὶ στρατὸς στὰ τέλη τοῦ Η΄ αἰῶνα», *Σύμμεικτα* 6 (1985), 131-132), οἱ ὁποῖοι, ὅμως δὲν τὸν κάνουν εὐκόλα ἀποδεκτό.

945. Γιὰ τοὺς ταπεινῆς καταγωγῆς ἁγίους, βλ. Browning, «The "Low Level" Saint's Life», 117, 126-127.- Ringrose, «Monks and Society», 83.- Patlagean, «Sainteté et Pouvoir», 99.

946. Τὸ *Synax. Eccl. CP.* (στ. 263-264) παρέχει τὴν πληροφορία ὅτι μαζί μὲ τὸν Στέφανο τὸν Νέο τιμωρήθηκαν πολλοὶ στρατιῶτες, ποῦ εἶχαν γίνει μοναχοὶ ἀπὸ τὸν πρωτομάρτυρα τῆς εἰκονομαχίας, μαρτυρία ποῦ θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡσσοнос σημασίας, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ἀνάλογη μνεῖα σὲ ἄλλες πηγές, οὔτε καὶ στὸ *Βίο Στεφάνου Νέου*. Ἴσως πρόκειται γιὰ μεταγενέστερο ἔργο, ποῦ ἐπιδιώκει νὰ ἀποδώσει στὸν Κωνσταντῖνο Ε΄ διωκτικὴ μανία καὶ μέσα στὶς τάξεις τοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος, ὅπως πολὺ καλὰ γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς πηγές, ἦταν στὸ πλευρὸ τοῦ αὐτοκράτορα. Πρὸβλ. τὶς ἀπόψεις τοῦ Haldon (*Praetorians*, 327). Ἐπίσης, εἶναι πιθανὸν νὰ σχετίζεται μὲ τὸν κολασμὸ τῶν στρατηγῶν ποῦ μνημονεύει ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 438). Βλ. πιὸ πάνω, σ. 175.

947. *Βίος Ἰωαννικίου*, 340 Α. Γιὰ τὶς μετακινήσεις τῶν ἁγίων τῆς ἐποχῆς, βλ. Κουντούρα-Γαλάκη, «Ταξίδια ἁγίων», 506 κέ.- Malamut, *La route des saints*, 182.

948. Γιὰ τὴν ἀναφορὰ τῶν αγιολογικῶν κειμένων στὰ κάστρα, βλ. Abrahamse, *Cities*, 90 κέ.- Brandes, *Städte*, 15, 39 κέ.

949. *Βίος Ἰωαννικίου*, 340.

στρατιώτη μεθ' οὗ (συστρατιώτου) καὶ πνευματικῶς ἀγαλλιασθεῖς⁹⁵⁰, μαρτυρία πού σημαίνει ὅτι ὁ ὄψιμα ἔνθερμος εἰκονολάτρης Ἰωαννίκιος εἶχε εὐχαριστηθεῖ μὲ τὴ συνάντηση τοῦ παλαιοῦ του γνωρίμου στρατιώτη, ὁ ὁποῖος δείχνει νὰ εἶναι ὀρθόδοξος εἰκονολάτρης.

Παρατηροῦμε, λοιπόν, ὅτι στρατιῶτες, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι καθόλου ἀπίθανο νὰ εἶχαν πολεμήσει ἀκόμα καὶ μὲ τὴν εἰκονομαχικὴ παράταξη τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ⁹⁵¹, ἀνῆκαν πλέον στὸ στρατόπεδο τῆς εἰκονολατρίας⁹⁵². Ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς νέας τάσης ἀποτελεῖ ὁ εἰκονομάχος στρατηγὸς Μιχαὴλ Λαχανοδράκων, γνωστὸς διώκτης τῶν μοναχῶν, ὅπως ἤδη εἰπώθηκε, ὁ ὁποῖος, ἔχοντας ἀποβάλλει τὴν παλαιὰ εἰκονομαχικὴ του ἰδεολογία, δείχνει νὰ ὑπηρετεῖ στὸ στρατό, κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ οὐδέτερου Λέοντος Δ' καὶ τῆς εἰκονόφιλης Εἰρήνης, μέχρι τὸ 792, ὁπότε σκοτώθηκε στὴ μάχη τῶν Μαρκελλῶν⁹⁵³. Σύμφωνα μὲ τὶς παρατηρήσεις τῶν μελετητῶν, ἡ ἐποχὴ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἢ ἴσως καὶ λίγο νωρίτερα, εἶναι ἡ περίοδος, κατὰ τὴν ὁποία συντελεῖται ἡ ἀμβλυνση τῆς κοινωνικῆς ὄξυνσης πού εἶχε προέλθει ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ κλήρου στὰ χρόνια τῆς εἰκονομαχίας⁹⁵⁴. Οἱ στρατιῶτες δὲν ἀσπάζονται μόνον τὴν εἰκονολατρία, ἀλλὰ ὅπως εἶδαμε στὴν περίπτωση τοῦ Ἰωαννικίου, ἐπιθυμοῦν νὰ καροῦν μοναχοί. Ἡ νέα αὐτὴ τάση τῆς εἰσόδου τῶν στρατιωτῶν στὸν μοναστικὸ βίον θὰ μποροῦσε νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς δεῖγμα τῆς κοινωνικῆς συναίνεσης τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ ὡς δεῖγμα τῆς κοινωνικῆς ἀνόδου τοῦ στρατοῦ, ἀφοῦ μέχρι τότε μοναχοὶ ἐκείροντο συνήθως ἀπὸ τὶς ὑψηλές κοινωνικές τάξεις.

Ἡ νέα αὐτὴ τάση τῶν στρατιωτῶν νὰ γίνονται μοναχοί, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίπτωση τοῦ Ἰωαννικίου, ἀπεικονίζεται ἀνάγλυφα στὴν ἀνώνυμη ψυχοφελῆ διήγηση τοῦ ὁσίου Νικολάου μοναχοῦ τοῦ στρατιώτου⁹⁵⁵. Τὸ ἀγιολογικὸ αὐτὸ κείμενο εἶναι ἔργο ἀνώνυμου συγγραφέα καὶ ἀποτελεῖ παραλλαγή τῶν

950. *Βίος Ἰωαννικίου*, 341.

951. *Βίος Ἰωαννικίου*, 334 Β. Πρβλ. Kaegi, «The Byzantine Armies», 58-60.

952. Κουντούρα-Γαλάκη, «Κοινωνικὲς ἀνακατατάξεις», 133-134.

953. Θεοφάνης, 467-468.

954. Speck, *Konstantin VI.*, 72.- Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 181.

955. *Βίος Νικολάου στρατιώτου*, 323-325. Σὲ ἄλλη παραλλαγή τοῦ Βίου (*Βίος Νικολάου Στουδίτου*, στ. 893 Α-897 C) τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα δὲν διασώζεται, ἀλλὰ τὸν ἴδιο μῦθο διηγεῖται ὁ μαθητὴς τοῦ Νικολάου Στουδίτου, Κυπριανός, στὸ δάσκαλό του. Βλ. J. Wortley, «Legends of the Byzantine Disaster of 811», *Byzantion* 50 (1980), 550-555.- Ἄ. Κομίνη, «Ἀπηγήσεις βυζαντινο-βουλγαρικῶν συγκρούσεων εἰς ἀγιολογικὰ κείμενα», *ΕΕΒΣ* 35 (1966-67), 220-222.

διηγήσεων⁹⁵⁶, που είχαν συνταχθεί με άφορμή την όλοσχερή καταστροφή του βυζαντινού στρατού από τους Βουλγάρους στη Μοισία τον Ιούλιο του 811⁹⁵⁷. Ο μύθος είναι γνωστός και κάνει λόγο για έναν νεαρό στρατιώτη, ο οποίος κατά την πορεία του βυζαντινού στρατού προς τη Βουλγαρία είχε διανυκτερεύσει σε πανδοχείο, σε κάποιο χωριό της Θράκης. Εκεί τρεις φορές υπέστη τις επιθέσεις του πονηρού στο πρόσωπο της κόρης του ιδιοκτήτη, αλλά δεν ενέδωσε στον πειρασμό. Από τη δοκιμασία αυτή είχε αναδειχθεί νικητής ο Νικόλαος, ο οποίος θεώρησε τη διάσωσή του από τη φονική μάχη ως ανταμοιβή για την έγκράτειά του και έτσι, όταν επέστρεψε άβλαβής στην πατρίδα του, έκαρθε μοναχός⁹⁵⁸. Σε καμμία από τις παραλλαγές της διήγησης για την τύχη του Νικολάου δεν γίνεται λόγος για την κοινωνική προέλευση του αγίου. Το πιο πιθανό είναι ότι ο στρατιώτης μοναχός ήταν ταπεινής καταγωγής, όπως ο Ίωαννίκιος και άλλοι σύγχρονοί του, που αναφέρονται στο Βίο Ίωαννικίου. Όπως έχει παρατηρήσει ο εκδότης της *Διήγησης περί Νικολάου*, ο άγνωστος συγγραφέας με το έργο αυτό επιδιώκει να τονίσει την ουσιαστική αλλαγή στη ζωή ενός στρατιώτη, δηλαδή το πέραςμα από τα πεδία των μαχών στη μοναστική διαβίωση⁹⁵⁹. Ανεξάρτητα από τις ανάγκες που προέκυψαν για την συγγραφή αυτού του κύκλου των αγιολογικών κειμένων, διαπιστώνεται ή ύπαρξη μιας νέας τάσης, κατά την οποία μία νέα κοινωνική ομάδα εισέρχεται στα μοναστήρια και ταυτόχρονα ήρωοποιείται, οι εκπρόσωποι του στρατού.

Την ίδια εποχή, δηλαδή μετά το τέλος της πρώτης περιόδου της εικονομαχίας, προβάλλει μία άλλη παράταξη στον κοσμικό κληρο, της οποίας κύριο χαρακτηριστικό είναι η διαλλακτικότητα και η σύνεση στην αντιμετώπιση των εκκλησιαστικών προβλημάτων της εποχής. Κύριος εκπρόσωπος της παράταξης αυτής είναι ο πατριάρχης Ταράσιος, ενώ τα μέλη της είναι συνδεδεμένα άμεσα με τον ιεράρχη αυτό. Οι μητροπολίτες Συνάδων Μιχαήλ, Νικομηδείας Θεοφύλακτος, Κυζίκου Αιμιλιανός και Άμορίου Ευδόξιος αποτελούν τα πιο γνωστά παραδείγματα· πιθανότατα στην ίδια ομάδα ανήκε και ο Ευθύμιος μητροπολίτης Σάρδεων.

956. E. Follieri-I. Dujčev, «Un' acolutia inedita per i martiri di Bulgaria dell'anno 813», *Byzantion* 33 (1963), 89 κέ.- Κομίνη, «Ἀπηγήσεις», 215 κέ.- Wortley, «Legends», 550.

957. Θεοφάνης, 490· *Χρονικόν 811*, 212· *Scriptor Incertus*, 210. Βλ. Ostrogorsky, *Geschichte*, 159.

958. Για την άρνηση της εκπλήρωσης των στρατιωτικών καθηκόντων, βλ. Haldon, *Praetorians*, 301 και σημ. 901.

959. Βλ. την εισαγωγή στην έκδοση της *Διήγησης*, σ. 319.

Οί πληροφορίες για τους προαναφερθέντες ἐκκλησιαστικούς ἀξιωματούχους στὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς εἶναι πενιχρές. Ὡστόσο, ἀπὸ τὰ δεδομένα τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων μποροῦμε νὰ διακρίνουμε ὀρισμένα κοινὰ χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Κανένας δὲν εἶχε ὡς τόπο καταγωγῆς τὴν Κωνσταντινούπολη· ἡ πρώτη παραλλαγή τοῦ Βίου τοῦ Θεοφυλάκτου Νικομηδείας, ἡ πιὸ σημαντικὴ πηγὴ ἀντλησης πληροφοριῶν γιὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς αὐτοὺς ἀξιωματούχους, γραμμὴν ἀπὸ τὸ μοναχὸ Θεοφύλακτο⁹⁶⁰, πιθανῶς μετὰ τὸν ἔνατο αἰῶνα⁹⁶¹, ἀναφέρει ἀόριστα ὅτι ὁ ἥρωάς του εἶχε ὡς τόπο καταγωγῆς "τὰ μέρη τῆς ἐφάς"⁹⁶², χωρὶς νὰ ὀνομάζει συγκεκριμένα τὴν πατρίδα του. Γιὰ τὸν Μιχαὴλ Συναδῶν πληροφορίες μᾶς παρέχει μόνον τὸ Συναξάριό του, κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Μιχαὴλ ἦταν ἀπὸ τὰ Σύναδα⁹⁶³. Ὁ Εὐθύμιος Σάρδεων καταγόταν ἀπὸ τὰ Οὐζαρα⁹⁶⁴ Λυκαονίας, ἐνῶ ἀγνοοῦμε τὴν καταγωγὴ καὶ τὴν προέλευση τῶν μητροπολιτῶν Κυζίκου καὶ Ἀμορίου, Αἰμιλιανοῦ καὶ Εὐδοξίου· γνωρίζουμε μόνον ὅσα ἀναφέρονται στὶς δύο παραλλαγές τοῦ Βίου Θεοφυλάκτου Νικομηδείας: τὴν κοινὴ τύχη τους κατὰ τὴ δευτέρη φάση τῆς εἰκονομαχίας⁹⁶⁵. Τέλος, πατρίδα τοῦ Γεωργίου Ἀμάστριδος ἦταν ἡ πολίχνη Κρώμνη στὴν περιοχὴ Ἀμάστριδος⁹⁶⁶, τὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο τῆς ὁποίας κατέλαβε ὁ Γεώργιος ἀργότερα μὲ τὶς εὐλογίες τοῦ πατριάρχου Ταρσίου.

Οἱ Βίοι, ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τοὺς μητροπολίτες αὐτοὺς, ἀγνοοῦν τὰ πάντα γύρω ἀπὸ τοὺς γονεῖς τους, ἀκόμα καὶ τὰ ὀνόματά τους, κάτι ποὺ οἱ συγγραφεῖς τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων δὲν διστάζουν νὰ τὸ ὀμολογήσουν στὰ ἔργα τους. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ Βίον Εὐθυμίου Σάρδεων: Ἄλλὰ γένος μὲν καὶ τόκος καὶ ἡ, ὡς ἔφην διὰ παιδὸς εἰς ἄνδρα τελείωσις τοῦ ἀοιδίμου οὐκ ἐκσημαίνεται, οὔτε παρ' ἡμῶν γινωσκομένη, οὔτε μὴν συντελοῦσά τινι ἐξ ἀναγκαίου τὰ πρὸς ὠφέλειαν⁹⁶⁷. Ἔνα ἀκόμα κοινὸ

960. Βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη τοῦ Βίου Θεοφυλάκτου Νικομηδείας Α, 68.

961. Βλ. Ševčenko, «Hagiography», 118.

962. Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας Α, 71.

963. Κ. Δουκάκη, Ὁ Μέγας Συναξαριστής, Μάιος, τόμ. 9, Ἀθήνα 1963, 221-222.

964. Βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη τοῦ Βίου Εὐθυμίου Σάρδεων, σ. 4 καὶ σημ. 20.

965. Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας Α, 78· Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας Β, 178.

966. Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος, 5.

967. Βίος Εὐθυμίου Σάρδεων, 23. Ὁ ἐκδότης τοῦ Βίου (σ. 3) θεωρεῖ ὅτι ὁ Μεθόδιος, συγγραφεὺς τοῦ Βίου, ἐπεδίωκε μὲ εὐσχημο τρόπο νὰ ἐκφέρει τὴν ἀποψὴ του γιὰ τὴν πιθανὴ μὴ βυζαντινὴ καταγωγὴ, ἢ γιὰ τὴν ἐνδεχόμενὴ ταπεινὴ προέλευση τοῦ ἥρωά του, ἢ, ἴσως, ἀκόμα γιὰ τὸν Μεθόδιος γράφοντας κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἐξορίας του δὲν μποροῦσε νὰ διαθέτει τὶς ἀπαραίτητες πληροφορίες γιὰ τὸν ἥρωά του. Βλ. ἐπίσης καὶ τὸ

χαρακτηριστικό είναι ότι εγκαταλείπουν την πατρίδα τους και μεταβαίνουν στην Κωνσταντινούπολη, όπου κείρονται μοναχοί· ο Μιχαήλ Συνάδων και ο Θεοφύλακτος Νικομηδείας, στη μονή του Στενού, την οποία είχε ιδρύσει ο πατριάρχης Ταράσιος, ίσως και οι Αίμιλιανός και Ευδόξιος⁹⁶⁸, ενώ δεν υπάρχει ανάλογη πληροφορία για τον Ευθύμιο Σάρδεων. Αφού παρέμεναν στη μονή αυτή για κάποιο διάστημα, κατόπιν χειροτονούνταν κληρικοί και επίσκοποι από τον ίδιο τον πατριάρχη Ταράσιο⁹⁶⁹.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να καταλήξουμε στα ακόλουθα: η νέα παράταξη στον κλήρο, δεν προερχόταν από την Κωνσταντινούπολη, με την οποία είχε στενούς δεσμούς ή παλαιά συγκλητική άριστοκρατία. Η κοινωνική της ανέλιξη δεν είχε βασισθεί σε οικογενειακούς δεσμούς, ίσως και γι' αυτό στα άγιολογικά κείμενα δεν αναφέρεται τίποτα σχετικό με το γένος ή την οικογένεια· οφειλόταν αποκλειστικά στις σχέσεις της με τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ο οποίος εκπροσωπεί την εποχή του, εποχή διαλλακτικότητας και σύνεσης. Για τη νέα αυτή παράταξη του βυζαντινού κλήρου, η οποία είχε θριαμβεύσει στη Σύνοδο του 787 και είχε αναδειχθεί νικήτρια στην αντιπαράθεσή της με τους Στουδίτες⁹⁷⁰, το μέλλον διαγράφεται ευόωιο.

Βίο Θεοφυλάκτου Νικομηδείας Α (σ. 71), όπου υπάρχει η ακόλουθη άσαφής πληροφορία: *Οὗτος οὖν ὁ μακάριος πατήρ ἡμῶν γένους μὲν ἦν οὐ τῶν πλούτῳ καὶ περιφανείᾳ καὶ δόξῃ κομῶντων, ἀλλὰ τῶν ἐν αὐταρκείᾳ καὶ λιτότητι μᾶλλον βιούντων.* Η άλλη παραλλαγή του ίδιου *Βίου* (σ. 172) ὁμολογεί ότι δεν γνωρίζει τίποτα για την πατρίδα του και τους γονεῖς του.

968. Βλ. τὰ σχόλια στό *Βίο Θεοφυλάκτου Νικομηδείας* Α, 68 σημ. 4.

969. Κατά μία ἄποψη (Ringrose, *Saints*, 110) ἀπό τήν ἴδια ομάδα τοῦ ἐπισκοπικοῦ κλήρου προῆλθε καί ὁ μεταγενέστερος πατριάρχης Νικηφόρος, ἐνῶ σύμφωνα μέ ἄλλη, ἡ ομάδα αὐτή ἔχασε τήν ἐπιρροή της στό χρόνια τοῦ Νικηφόρου Α΄ (βλ. P. Niasis, *The Reign of the Byzantine Emperor Nicephorus I (AD 802-811)* (Ἱστορικές Μονογραφίες 3), Ἀθήνα 1987, 121.

970. Βλ. πῶ κάτω, σ. 223 κέ.

Η΄. Ἡ νέα ἀνθηση τοῦ βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ μετὰ τὴν εἰκονομαχία καὶ ἡ ἀντίθεσή του πρὸς τὸν κοσμικὸ κλῆρο.

Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη ἀναφέρει τὸ σύνολο τῶν ἐνεργειῶν τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος Δ΄, οἱ ὁποῖες, ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ, εἶχαν ὀδηγήσει στὴν ἀμβλυνση τῆς πολιτικῆς κατάστασης, μὲ τὴν ταυτόχρονη αὔξηση τῆς δύναμης τοῦ κλήρου καὶ τοῦ στρατοῦ⁹⁷¹. Ἡ μετριοπάθεια τοῦ Λέοντος Δ΄ σκιαγραφεῖται σὲ ἓνα σύντομο ἀπόσπασμα τοῦ Βίου τοῦ Νικήτα τοῦ Μηδικίου, ὅπου ὁ βιογράφος δὲν ὑπαινίσσεται τὴν υἱοθέτηση μιᾶς ὀλοφάνερα εἰκονόφιλης πολιτικῆς⁹⁷². Ἀνάμεσα στὶς πρῶτες ρυθμίσεις τοῦ νέου αὐτοκράτορα, ἦταν καὶ ὁ διορισμὸς νέων μητροπολιτῶν ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας, ἡ ὁποία εἶχε πληγῆ καίρια ἀπὸ τὴν εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, δηλαδή, ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς⁹⁷³, καὶ τὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη ἀναφέρει ὅτι ὁ Λέων Δ΄ εἶχε τοποθετήσει ἡγουμένους στοὺς *πρωτίστους θρόνους*⁹⁷⁴, χωρὶς ὁμως νὰ δίνει περισσότερες λεπτομέρειες. Στὸν Πλάτωνα, πάντως, τὸ θεῖο τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, εἶχε γίνει πρόταση νὰ ἀναλάβει τὴ μητροπολιτικὴ ἔδρα τῆς Νικομηδείας, ὅπως μαρτυρεῖται στὸ Ἐγκώμιό του⁹⁷⁵,

971. Speck, *Konstantin VI.*, 72.- Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 181.

972. ἀπονηρότερος δὲ ὦν οὗτος, οὐδὲν διεπράξατο, μᾶλλον δὲ μικρὸν ἐπὶ αὐτοῦ ἀνέθη τὰ τῆς Ἐκκλησίας: Βίος Νικήτα Μηδικίου, XXVIII. Ὁ πατριάρχης Μεθόδιος, συγγραφέας μιᾶς παραλλαγῆς τοῦ Βίου Θεοφάνη (Latyšev, σ. 7), χαρακτηρίζει τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Δ΄, ὡς *χλιαρώτατον*. Βλ. καὶ τὴ μαρτυρία ἀπὸ τὸ *Βίο Εἰρήνης αὐτοκρ.* (σ. 7), ὁ ὁποῖος ἐπαναλαμβάνει στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη.

973. Θεοφάνης, 449. Γιὰ τὶς ὑπόλοιπες ρυθμίσεις σχετικὰ μὲ τὸ στράτευμα πληροφορίες παρέχονται ἀπὸ τὸν ἴδιο χρονογράφο (Θεοφάνης, 449). Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 72.-Haldon, *Praetorians*, 255.- Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 181.

974. Θεοφάνης, 449. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 218-219. Ὁ δρος *πρωτίστοι θρόνοι*, κατὰ τὴ γνώμη μου, σημαίνει τὶς πρῶτες μητροπολιτικὲς ἔδρες στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία.

975. Βίος Πλάτωνος, στ. 821 C. Προηγουμένως, τοῦ εἶχε προταθεῖ νὰ ἀναλάβει τὴ διοίκηση *μοναστηρίου ἀστικοῦ*, ἀπὸ πού, ἐπίσης, εἶχε ἀπορρίψει. Τὴ μητρόπολη Νικομηδείας στὴ Σύνοδο τοῦ 787 (Mansi, τόμ. 12, στ. 994 B, 1090 A-B, 1147 E· τόμ. 13, στ. 136 A, 365 B, 381 A) ἐκπροσωποῦσε ὁ Πέτρος.

ἀλλὰ ὁ εὐτελοῦς καὶ ἀπερίττου σχήματος Πλάτων δὲν εἶχε δεχθεῖ τὴ θέση αὐτὴ καὶ ἐπανῆλθε στὴ μονὴ Σακκουδίωνος⁹⁷⁶, στὴ "φίλην ἡσυχίαν", ἐκδηλώνοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴ σταθερὴ βούλησή του νὰ παραμείνει στὸ μοναχικὸ κλῆρο, κάτι ποὺ πιθανότατα πρέπει νὰ πρέσβευε καὶ ὁ ἀνηψιὸς του, Θεόδωρος Στουδίτης.

Μολονότι, ὁμοίως, ὁ Λέων Δ΄ ἔδειξε τὰ πρῶτα μόνο δείγματα τῆς εὐνοϊκῆς πρὸς τοὺς μοναχοὺς πολιτικῆς του⁹⁷⁷, ἡ σύζυγός του Εἰρήνη, ἡ ὁποία τὸν διαδέχθηκε πέντε χρόνια ἀργότερα (780), προσέφερε, κατὰ γενικὴ ὁμολογία τῶν πηγῶν, τὴν ἀμέριστη συμπαράστασή της πρὸς τὸν κλῆρο καὶ τοὺς μοναστικούς κύκλους⁹⁷⁸, τὴν κοινωνικὴ ὁμάδα ποὺ μέχρι πρὶν λίγα χρόνια τελοῦσε ὑπὸ διωγμὸ, ἰδιαίτερα μέσα στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἄνοδος στὴν ἐξουσία τῆς Εἰρήνης θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει καὶ τὸν τερματισμὸ τῆς ἀπόλυτης κυριαρχίας τῶν στρατιωτικῶν, ποὺ ἴσχυε μέχρι τότε καὶ κυρίως, στὰ χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄⁹⁷⁹.

Οἱ μονεὲς τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ποὺ εἶχαν μετατραπῆ σὲ στρατῶνες, ἢ δημόσιους καταυλισμοὺς στὰ χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, ἄρχισαν καὶ πάλι νὰ λειτουργοῦν ὡς θρησκευτικὰ ἰδρύματα. Οἱ πηγές ἀναφέρουν ὅτι ὁ πατριάρχης Παῦλος ὁ Κύπριος, μετὰ τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο λόγω ἀσθενείας, κατέφυγε στὴ μονὴ Φλώρου, ἡ ὁποία εἶχε καταστραφῆ ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε΄. Ἡ ἐπαναλειτουργία τῶν μονῶν μετὰ τὴν ταραγμένη εἰκονομαχικὴ περίοδο πιστοποιεῖται, ἐπίσης, καὶ ἀπὸ τὴν ἐπικύρωση τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου τοῦ 787. Τὰ πρακτικὰ τῆς τελευταίας συνεδρίας εἶχαν ὑπογράψει, ἀνάμεσα σὲ ἄλλους ἐκπροσώπους τῶν μοναστηριακῶν κοινοτήτων, ὁ ἀρχιμανδρίτης καὶ ἡγούμενος τῶν Στουδίου Σάββας, ὁ ἡγούμενος τῆς Χώρας Συμεών, ὁ ἡγούμενος τῶν Μαξιμίνου Εὐστάθιος, ὁ ἡγούμενος τῆς Δίου Ἀντώνιος, ὁ ἡγούμενος τῶν Φλώρου Ἰλαρίων, ὁ ἡγούμενος τῆς Καλλιστράτου Γρηγόριος⁹⁸⁰, ὁ ἡγούμενος τῆς Θεοτόκου τῶν Ἀβραμιτῶν Συμεών⁹⁸¹.

976. Γιὰ μία ἐνδεχόμενη προέλευση τοῦ ὀνόματος Σακκουδίων, βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 226.

977. καὶ ἔδοξεν εὐσεβῆς εἶναι πρὸς ὀλίγον χρόνον καὶ φίλος τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ τῶν μοναχῶν. Θεοφάνης, 449.

978. Θεοφάνης, 455· Βίος Θεοφάνου (Latyšev), 15. *Τὸ δὲ μοναδικὸν τάγμα τοσοῦτον πύξθη ἐπὶ αὐτῆς, ὡς εἰς ἀναρίθμητα πλήθη ἐλάσαι: Βίος Νικήτα Μηδικίου, XXVIII-XXIX.* Βλ. Ostrogorsky, *Geschichte*, 153.- Speck, *Konstantin VI.*, 113 κέ.- Schreiner, «Bilderstreit», 345.

979. Πρβλ. Κουντούρα-Γαλάκη, «Κοινωνικὲς ἀνακατατάξεις», 125-138.

980. Mansi, τόμ. 13, στ. 152 A C D. Ἀπὸ τὴ μονὴ Καλλιστράτου ὑπῆρχε καὶ ἄλλος

Δέν είναι βέβαιο, αν στη Σύνοδο είχε παρευρεθεί εκπρόσωπος από τη μονή Πελεκητής⁹⁸², ή όποια, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ήταν καταφύγιο των άριστοκρατών στα χρόνια του Ίουστινιανού Β΄ και είχε καταστραφεί εκ βάθρων από τον Κωνσταντίνο Ε΄⁹⁸³. Πάντως, ο Χριστόφορος, γόνος άριστοκρατικής οικογενείας της Κωνσταντινούπολης, έκάρη μοναχός εκεί, παίρνοντας το όνομα Μακάριος⁹⁸⁴, όπωςσδήποτε κατά την τελευταία δεκαετία του όγδοου αιώνα.

Άπο την εποχή, λοιπόν, κατά την όποια κατέλαβε τον αυτοκρατορικό θρόνο ή Ειρήνη, αρχίζει ή νέα άνθηση, ή χρυσή εποχή, όπως έχει ονομασθεί⁹⁸⁵, του μοναχισμού. Η ίδια ή αυτοκράτειρα, εφαρμόζοντας συνεπέστατα την ευνοϊκή προς τον κληρο και τα μοναστήρια πολιτική της, οικόδομησε μεγάλο αριθμό εκκλησιών και μοναστηριακών ιδρυμάτων στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης⁹⁸⁶. Σύμφωνα με τα Πάτρια, ή αυτοκράτειρα άνήγειρε τους ναούς του άγιου Άναστασίου⁹⁸⁷, του άγιου Λουκά⁹⁸⁸, του άγιου Ευσταθίου⁹⁸⁹, ενώ άνοικοδόμησε εκ νέου τό ναό της άγίας Ευφημίας στον Ίπλόδρομο, που είχε καταστραφεί επί Κωνσταντίνου Ε΄⁹⁹⁰, και τη μονή της Θεοτόκου της Πηγής⁹⁹¹ στην αυτοκράτειρα Ειρήνη θά μπορούσε να άποδοθεί

έκπρόσωπος, ό μοναχός Ευτυχιανός: Mansi, τόμ. 13, στ. 153 E.

981. Mansi, τόμ. 13, στ. 156 D-E. Βλ. Auzéry, «Les moines à Nicée II», 13.

982. Στα πρακτικά της Συνόδου (Mansi, τόμ. 13, στ. 153 D-E) μνημονεύεται ό Μάρκος, ήγούμενος του άγιου Ίωάννου του Θεολόγου, αλλά δέν γνωρίζουμε αν πρόκειται για τη μονή Πελεκητής, που ήταν άφιερωμένη στον άγιο Ίωάννη τον Θεολόγο, ή κάποια άλλη μονή, άφιερωμένη στον ίδιο άγιο, βλ. Janin, *Grands Centres*, 171, 438.

983. Βλ. πιο πάνω, σ. 181.

984. *Βίος Μακαρίου Πελεκητής*, 145-146.

985. Beck, *Kirche*, 208-209 και τα σχόλια στο *Βίο Πέτρου Άτρώας*, 35-36.

986. Thomas, *Religious Foundations*, 123-124.- Ringrose, *Saints*, 55 με άπλη άναφορά στη δραστηριότητα της αυτοκράτειρας.

987. *Πάτρια* III, 219. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 27.- Berger, *Patria*, 741-742.

988. *Πάτρια* III, 246. Βλ. Berger, *Patria*, 634. Στο ίδιο άπόσπασμα των Πατρίων μαρτυρείται, επίσης, ή φιλανθρωπική δράση της αυτοκράτειρας.

989. *Πάτρια* III, 265. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 118.- Berger, *Patria*, 648.

990. *Πάτρια* III, 216-217. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 120-121. *Παραστάσεις Συντομοι*, 176· βλ. Berger, *Patria*, 556-558. Πρβλ. Κουντούρα -Γαλάκη, «Άγία Ευφημία», 74, 75.

991. *Πάτρια* III, 260. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 224.- Ruggieri, *Religious Architecture*, 113 κέ. Για την πιθανότερη χρονολογική τοποθέτηση του γεγονότος, βλ.

ἡ ἴδρυση τῆς μονῆς Εὐφροσύνης τὰ Λειβάδια στήν εὐρύτερη περιοχή τῆς Κωνσταντινούπολης⁹⁹². Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα εἶχε ἀνοικοδομήσει μονή στή νῆσο Πριγκίπο⁹⁹³, ἐνῶ ὁ Βίος τῆς ἀναφέρει πιό συγκεκριμένα ὅτι αὐτή ἡ μονή ἦταν ἀφιερωμένη στή Θεοτόκο⁹⁹⁴. Μάλιστα, ὁ Βίος τῆς αὐτοκράτειρας Εἰρήνης, ἐμπλουτίζοντας τήν πληροφορία τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη, παραδίδει ὅτι, σύμφωνα μέ τήν ἐπιθυμία τῆς, ἡ ἴδια εἶχε ἐνταφιασθεῖ στό ἀριστερό μέρος τοῦ ναοῦ, τὸ ἀφιερωμένο στόν ἅγιο Νικόλαο⁹⁹⁵.

Ὁ γιός τῆς Κωνσταντῖνος ἔκτισε τὸ 780 τήν ἐκκλησία τῶν Ταξιαρχῶν, τῆς Σιγῆς, στήν περιοχή τοῦ Ὀλύμπου Βιθυνίας, σύμφωνα μέ σωζόμενη ἐπιγραφή⁹⁹⁶.

Πολλοὶ συνεργάτες τῆς αὐτοκράτειρας εἶχαν μιμηθεῖ τὸ παράδειγμά τῆς, ἐπιδιδόμενοι στήν ἀνέγερση μοναστηριακῶν ἰδρυμάτων. Βλέπουμε τὸν πατριάρχη Ταράσιο, πιστὸ συνεργάτη τῆς Εἰρήνης, νὰ ἀκολουθεῖ τήν τακτική τῆς αὐτοκράτειρας. Εἶχε καὶ αὐτός, ὅπως καὶ ἄλλοι πλούσιοι τῆς ἐποχῆς, ἀνοικοδομήσει *ἀσκητήριον ἐν τοῖς ἀναπλεομένοις εὐωνύμοις μέρεσι τοῦ Θρακιικοῦ Βοσπόρου*⁹⁹⁷, σὲ κτῆμα ποῦ εἶχε κληρονομήσει ἀπὸ τὸν πατέρα του Γεώργιο⁹⁹⁸, τὴ μονὴ Ταρασίου⁹⁹⁹, γνωστὴ καὶ μέ τὴν ἐπωνυμία Στενόν¹⁰⁰⁰.

Berger, *Patria*, 685.

992. *Πάτρια* III, 243. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 130-131.- Ruggieri, *Religious Architecture*, 190.- Berger, *Patria*, 646 κέ. Πρβλ. Dorothy de Ferranti. Abrahamse, «Women's Monasticism in the Middle Byzantine Period: Problems and Prospects», *BF* 9 (1985), 37.

993. Θεοφάνης, 478.

994. *Βίος Εἰρήνης αὐτοκρ.*, 27.

995. *Βίος Εἰρήνης αὐτοκρ.* 27. Γιὰ τὸν τόπο ἐνταφιασμοῦ τῆς αὐτοκράτειρας Εἰρήνης, βλ. W. T. Treadgold, «The Unpublished Saint's Life of the Empress Irene (BHG 2205)», *BF* 8 (1982), 249.

996. Buchwald, *The Church of the Archangels*, 64-71.- Ruggieri, *Religious Architecture*, 214-215.

997. *Βίος Ταρασίου*, 403· *Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας* A, 73. Ἄλλη παραλλαγή τοῦ βίου (B, σ. 173) ἀναφέρει μέ ἀρκετὴ ἀσάφεια τὴν τοποθεσία τῆς μονῆς: *παρὰ τῆ Προποντίδι*. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 481.- Thomas, *Religious Foundations*, 124.

998. *Βίος Ταρασίου*, 403. Δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν ἐπρόκειτο γιὰ "προάστειον", βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 202 σημ. 77.

999. *Πάτρια* III, 266· Θεοφάνης, 500.

1000. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 481.

Στὴ μονὴ αὐτὴ εἶχαν ἐκπαιδευθεῖ νέοι ἐκκλησιαστικοὶ ἀξιωματοῦχοι, ὅπως ὁ Θεοφύλακτος Νικομηδείας, ὁ Μιχαὴλ Συνάδων, ἴσως ὁ Γεώργιος Ἀμάστριδος καὶ ὁ Εὐθύμιος Σάρδεων.

Στὴν ἴδια περιοχὴ τῆς Κωνσταντινούπολης, κοντὰ στὸ Σωσθένιον, ὁ εὐγενὴς πατριῖκος Μιχαὴλ ἀνοικοδόμησε τὴ μονὴ Θεοτόκου τῶν Ψιχᾶ¹⁰⁰¹. Ἡ νέα μονὴ πρέπει νὰ εἶχε σχέση μετὰ τὴν ἄλλη, τῆς Θεοτόκου τῆς Πηγῆς, καθὼς ὁ γνωστὸς τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, Ἰωάννης ὁ Ψιχαῖτης, ὁ ὁποῖος ἦταν οἰκονόμος στὸ μοναστήρι τῆς Πηγῆς¹⁰⁰², εἶχε ἀποσπασθεῖ μετὰ τὴν ἴδια ιδιότητα στὸ νεόδμητο μοναστήρι τοῦ πατριῖκου Μιχαὴλ¹⁰⁰³. οἱ σχέσεις τοῦ τελευταίου μετὰ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία δὲν εἶναι γνωστὲς ἀλλὰ ἀπὸ ὅσο διαφαίνεται ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ψιχαῖτη¹⁰⁰⁴, θὰ πρέπει νὰ ἀνῆκε καὶ αὐτὸς στὸ αὐτοκρατορικὸ περιβάλλον, ἐνῶ γνώριζε πολὺ καλὰ καὶ τὸν πατριάρχου Ταράσιο.

Ὁ μετέπειτα πατριάρχης Νικηφόρος εἶχε, ἐπίσης, ἰδρύσει τὴ μοναστηριακὴ κοινότητα Ἀγαθοῦ, ἡ ὁποία δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐντοπισθεῖ μετὰ βεβαιότητα¹⁰⁰⁵.

Ἀπὸ τὸ αὐτοκρατορικὸ περιβάλλον ἡ Μαρία, πρώτη σύζυγος τοῦ Κωνσταντίνου Σ', ἔκτισε, σύμφωνα μετὰ μεταγενέστερη πηγὴ¹⁰⁰⁶, τὸ μοναστήρι τῶν Δεσποινῶν στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἐκάθη μοναχῆ, δταν χωρίσε ἀπὸ τὸ σύζυγό της (794/ 5)¹⁰⁰⁷. Ἀπὸ τὸ συγγενικὸ περιβάλλον τῆς Μαρίας, οἱ ἐξαδέλφες της Ἑλένη καὶ Εὐφημία¹⁰⁰⁸ ἰδρυσαν, πιθανότατα τὴν ἴδια ἐποχὴ, τὸ μοναστήρι τῆς παναγίας Θεοτόκου, τὸ ἐπιλεγόμενον ἐν τῇ Πέμπτου πόρτα¹⁰⁰⁹

1001. Βίος Ἰωάννου τῶν Ψιχᾶ, 110-111. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 242-243· Βλυσίδου-Καραμαλοῦδη-Κουντούρα-Λουγγῆ, «Ἰδεολογικοὶ σταθμοὶ τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχιτεκτονικῆς», 189.

1002. Βίος Ἰωάννου τῶν Ψιχᾶ, 107-110.

1003. Βίος Ἰωάννου τῶν Ψιχᾶ, 110-111. Βλ. Da Costa-Louillet, «Saints», 259.

1004. *τὴν τε ἅπασαν αὐτοῦ ὑπαρξιν εἰς κατασκευὴν μοναστηρίου προθέμενος, αἰτεῖται τοὺς τμηκαῦτα κρατοῦντας τῶν σκήπτρων*. Βίος Ἰωάννου τῶν Ψιχᾶ, 110.

1005. Βίος Νικηφόρου, 201. Ὁ ἐκδότης τοῦ Βίου (de Boor, Index, 250) τὴν τοποθετεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐνῶ ὁ Janin (*Grands Centres*, 473) στὴ Βιθυνία. Οὔτε ὁ Ruggieri (*Religious Architecture*, 199-200) δείχνει νὰ γνωρίζει τὴν ἀκριβῆ τοποθεσία τῆς μονῆς.

1006. Πρὸβλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 88.

1007. Θεοφάνης, 469. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 810.

1008. Πληροφορίες γιὰ τὴν πολυμελῆ οἰκογένεια ἀπὸ τὴν Παφλαγονία προσφέρει ὁ Βίος Φιλαρέτου (σ. 141). Βλ. Γιαννόπουλου, «Παρατηρήσεις», 491.- Auzéry, «De Philarète», 122.

1009. Βίος Φιλαρέτου, 159. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 218, καὶ τὴν ταύτιση τῆς μονῆς, πού ἐπιχειροῦ ἡ Auzéry, «De Philarète», 126-127.

και οι εξάδελφοί της, Ευστάθιος και Νικήτας, τη μονή του αγίου Γεωργίου του Πραιποσίτου¹⁰¹⁰, στην οποία, μάλιστα, είχαν προικοδοτήσει τα προάστειά τους. Ο πρωτοσπαθάριος Ίωάννης Πικριδίου¹⁰¹¹, προερχόμενος και αυτός από το αυτοκρατορικό περιβάλλον, είχε ανεγείρει τη μονή Πικριδίου, μέσα στη βυζαντινή πρωτεύουσα¹⁰¹².

Από τα στοιχεία αυτά παρατηρούμε ότι όλο το αυτοκρατορικό περιβάλλον και οι συνεργάτες της αυτοκράτειρας Ειρήνης οικοδόμησαν μοναστηριακά ιδρύματα μέσα ή γύρω από την Κωνσταντινούπολη. Για τους υπόλοιπους ιδρυτές μονών, που μόλις αναφέραμε, δεν είναι γνωστό, αν είχαν κτήματα ή προάστεια έξω από την πρωτεύουσα για να κτίσουν εκεί το μοναστήρι τους. Παρόλα αυτά, διαφαίνεται μία τάση, σύμφωνα με την οποία το αυτοκρατορικό περιβάλλον άνοικοδομούσε μοναστήρια στην ευρύτερη περιοχή και μέσα στη βυζαντινή πρωτεύουσα. Σε μία εποχή, κατά την οποία παρατηρείται, όπως θα δούμε στη συνέχεια, έξαρση της άνοικοδόμησης μοναστηριακών ιδρυμάτων κυρίως στη Βιθυνία, ίσως δεν είναι άπλη σύμπτωση ότι η αυτοκράτειρα Ειρήνη επέδειξε έντονη οικοδομική δραστηριότητα στη βυζαντινή πρωτεύουσα. Η αυτοκράτειρα με τον τρόπο αυτό εξέφραζε, κατά τη γνώμη μου, τη βούλησή της να ισχυροποιήσει και πάλι τον μοναχισμό της πρωτεύουσας, ο οποίος είχε τεθεί υπό διωγμόν.

Κάτω από την ίδια οπτική γωνία θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε και την τοποθέτηση του Θεοδώρου Στουδίτου ως ηγούμενου της μονής Στουδίου από την ίδια την αυτοκράτειρα Ειρήνη. Η εγκατάσταση του ηγούμενου της μονής Σακκουδίωνος από το 794¹⁰¹³, στην Κωνσταντινούπολη, γύρω στο 797- 798¹⁰¹⁴,

1010. *Βίος Φιλαρέτου*, 155. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 76.

1011. Τα *Πάτρια* (III, 265) του αποδίδουν την ιδιότητα του κοιτωνίτη - για την οποία βλ. Oikonomidès, *Listes*, 305 - ενώ η Χρονογραφία του Θεοφάνη (σ. 465) αυτή του πρωτοσπαθαρίου.

1012. *Πάτρια* III, 265. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 403.- Berger, *Patria*, 233. Για τη δράση του Ίωάννου Πικριδίου, σχετικά με το μείζον ζήτημα της στάσης του θέματος των Ἀρμενιάκων έναντι της αυτοκράτειρας Ειρήνης και του Κωνσταντίνου Σ', γύρω στο 792/ 3, βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 231-232.- Λουγγή, « Δοκίμιο », 187-191· για την έξορία του στη Σικελία από την αυτοκράτειρα Ειρήνη, ποιητή καθόλου αυστηρή, αν συγκρίνουμε τις άλλες που είχαν επιβληθεί τότε και που είχαν φθάσει στα όρια του εξανδραποδισμού, πληροφορίες προσφέρει το κείμενο του Θεοφάνη (σ. 465, 466). Βλ. Rochow, *Theophanes*, 252 και τα σχόλια του Fatouros στην επιστολή του Θεοδώρου Στουδίτου, αρ. 17, σμμ. 71.

1013. Βλ. Beck, *Kirche*, 491.- Patlagean, «Sainteté et pouvoir», 103. Πρβλ. Charles Frazee,

δέν ήταν ένα απρόσμενο γεγονός. Οί διάφορες παραλλαγές του Βίου του προβάλλουν ως μοναδική αίτια του γεγονότος την άπειλή των άραβικών επιδρομών στα έδάφη της Βιθυνίας¹⁰¹⁵. Γεννάται, όμως, ή άπορία, γιατί οί έγγυς ή οί "πλησιόχωροι", δηλαδή οί υπόλοιπες μοναστηριακές κοινότητες, που διέτρεχαν στο ίδιο ποσοστό ανάλογους κινδύνους από τις άραβικές επιδρομές¹⁰¹⁶, δέν έκαναν και αυτοί τό ίδιο; Οί περισσότεροι μελετητές, δέν αποδέχονται την εξήγηση αυτή των βιογράφων¹⁰¹⁷ και την αποδίδουν από τη μία πλευρά στην πρόθεση της αυτοκράτειρας να ισχυροποιήσει τη θέση της και από την άλλη, στη φιλοδοξία του ίδιου του Θεοδώρου Στουδίτου¹⁰¹⁸.

Ο Μιχαήλ Μοναχός, συγγραφέας ενός από τους Βίους του Θεοδώρου Στουδίτου, περιγράφει την κατάσταση πραγμάτων της εποχής (797-798), ή όποια έχει χαρακτηριστεί από δύο, περίπου παράλληλα, γεγονότα: την τύφλωση του Κωνσταντίνου Σ', (15 Αυγούστου 797)¹⁰¹⁹ και την εγκατάσταση του Θεοδώρου Στουδίτου στη Βασιλεύουσα (797/ 8). Σύμφωνα με τη διήγηση του άγιολογικού κειμένου, πρώτο μέλημα της Ειρήνης, μοναδικής πλέον "βασιλέως" του Βυζαντίου¹⁰²⁰, όπως αποκαλείται σε έπίσημα αυτοκρατορικά έγγραφα¹⁰²¹, ήταν να επαναφέρει από την Θεσσαλονίκη¹⁰²² τον έξοριστο

«St. Theodore of Stoudios and Ninth Century Monasticism in Constantinople», *Studia Monastica* 23 (1981), 27-58.

1014. Βλ. Beck, *Kirche*, 491. Με άφορμή την εγκατάσταση στη μονή Στουδίου ο Θεόδωρος συνέθεσε δύο επιγράμματα: βλ. Speck, *Theodoros Studites Jamben*, 111, 165.

1015. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Α, στ. 144 D· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Β, στ. 257 D-260 Α· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Γ, 270-271.

1016. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Α, στ. 144 D· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Β, στ. 260 Α· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Γ, 270-271.

1017. D. J. Leroy, «La réforme studite», *Il monachesimo orientale. Atti del convegno di studi orientali che sul predetto tema si tenne a Roma* (OCA 153), Ρώμη 1958, 201-206.

1018. Niavis, *Nicephorus I*, 143-144.

1019. Θεοφάνης, 472. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 294.

1020. W. Ohnsorge, «Das Kaisertum der Eirene und die Kaiserkrönung Karls des Grossen», *Saeculum* 14 (1963), 221-247 (= *Das byzantinische Herrscherbild*, έκδ. H. Hunger, Darmstadt 1975, 281-332).

1021. JGR, τόμ. Α', Άθήνα 1931, 45. Βλ. Ohnsorge, «Das Kaisertum der Eirene», 288 κέ.- G. Rösch, *Όνομα Βασιλείας. Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und frühbyzantinischer Zeit* (Byzantina Vindobonensia 10), Βιέννη 1978, 110 κέ.- Διονυσίας Μισίου, «Στάδια βασιλείας Κωνσταντίνου Σ' και Ειρήνης και τά νομίσματά τους», *Βυζαντιακά* 1 (1981), 148 κέ.

1022. Όπου είχε έξορισθεί για τη στάση του έναντι του θέματος της δευτερογαμίας του

Θεόδωρο Στουδίτη και να τον συμφιλιώσει με τον πατριάρχη Ταράσιο¹⁰²³. Όπως φαίνεται και από τη διήγηση, ή θέση της παράταξης των Στουδιτών, με ιδιαίτερα αποφασιστικό ρόλο στην πολιτική σκηνή της περιόδου, είχε ισχυροποιηθεί από την υπόθεση του δεύτερου γάμου του Κωνσταντίνου Σ' με τη Θεοδότη. Ο βιογράφος διηγείται τον τρόπο, με τον οποίο ή μονή Σακκουδίωνος είχε καταστεί πόλος έλξης για όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας, αναφέροντας μάλιστα πολύ χαρακτηριστικά τα ακόλουθα: *διαφημίζεται δέ κατά τὸ μᾶλλον ἔτι ἢ τοῦ Σακκουδίωνος προσηγορία, καὶ Θεόδωρος ἐν τοῖς ἀπάντων ἐμεγαλύνετο στόμασιν*¹⁰²⁴. Μπροστά στην ἐμφανέστατη κοινωνική ἀνοδο και ισχυροποίηση των Στουδιτών ή αυτοκράτειρα Ειρήνη, όπως υπαινίσσεται ὁ βιογράφος¹⁰²⁵, ἀλλὰ ὅπως εἶναι βέβαιο πλέον, κάλεσε ή ίδια τον ήγούμενο της μονής Σακκουδίωνος στην πρωτεύουσα και του παρέδωσε την ἀρχαία μονή των Στουδίου¹⁰²⁶. Όχι μόνον για να λαμπρύνει τὸ μοναχισμό της πρωτεύουσας, ὅπως διατείνεται ὁ ἀνώνυμος βιογράφος του Θεόδωρου Στουδίτη, *καὶ κόσμος γενέσθαι τῇ πρώτῃ τῶν πόλεων*¹⁰²⁷, ἀλλὰ, ἐνδεχομένως, και για να ἀσκει στενότερο ἔλεγχο στις κινήσεις των ἐπικίνδυνων, ἀπὸ ὅσο εἶχαν δείξει ἀλλεπάλληλα γεγονότα Στουδιτών.

Ἄλλὰ ή ἀναζωπύρωση του μοναχισμού και των μονῶν στὰ τέλη του ὄγδοου αἰώνα ἐντοπίζεται περισσότερο στη Βιθυνία και ὄχι στη βυζαντινή πρωτεύουσα. Ἡ Βιθυνία πρέπει να διαδέχθηκε την Κωνσταντινούπολη ὡς κέντρο του βυζαντινού μοναχισμού, ἀπὸ την ἐποχή που οἱ ὀρθόδοξοι εἰκονολάτρεις ἔφευγαν ἀπὸ την εἰκονομαχική βυζαντινή πρωτεύουσα¹⁰²⁸.

Ὁ κατάλογος των πατέρων, οἱ ὁποῖοι εἶχαν λάβει μέρος στην Ζ' Οἰκουμένη Σύνοδο, προσφέρει ἀνάγλυφη εἰκόνα του βυζαντινού μοναχισμού στὰ τέλη του ὄγδοου αἰώνα. Ἀπὸ τὰ 125 περίπου μοναστηριακά ἰδρύματα, που ἀναφέρονται στὰ πρακτικά της Συνόδου¹⁰²⁹, τὰ περισσότερα δὲν εἶναι δυνατὸν

Κωνσταντίνου Σ'· Θεοφάνης, 471· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Β, στ. 256 D· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτη* Α, στ. 140 Β. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 288 κέ.

1023. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Β, στ. 256 D. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 290 κέ.

1024. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Β, στ. 256 C. Παράλληλες μνείες ἐντοπίζονται και στις ἄλλες παραλλαγές του Βίου (Α, στ.144 Β-Γ, Γ, 270).

1025. *ὑπεδέχθησαν φιλοφρόνως παρά τε τῷ θεσπεσίῳ ἀρχιερεὶ Ταρασίῳ και τῇ (...) Αὐγούστῃ· ὑφ' ᾧν και προτραπέντες λιπαρῶς*: *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Β, στ. 260Α.

1026. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Β, στ. 260 Α.

1027. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Γ, 271.

1028. Βλ. πὸ πάνω, σ. 168 κέ.

νά ταυτισθοῦν με ακρίβεια, επειδή μνημονεύονται άπαξ¹⁰³⁰. 18 έντοπίζονται με άπόλυτη βεβαιότητα στη Βιθυνία¹⁰³¹ και 8 έπιπλέον τοποθετούνται με πολύ μεγάλη πιθανότητα στην ίδια περιοχή¹⁰³². Άντίθετα, την Κωνσταντινούπολη είχαν εκπροσωπήσει 14 μοναστήρια, αριθμός μικρότερος σε σχέση με τα μοναστήρια της Βιθυνίας, όσο και αν ο κατάλογος των εκπροσώπων των μονών που είχαν παρακολουθήσει τις συνεδριάσεις, θεωρείται έλλιπής¹⁰³³. Άπό τα μοναστήρια της Βιθυνίας, εκπρόσωποι των όποιων υπέγραψαν τις πράξεις της Συνόδου του 787, ελάχιστα είναι αυτά, για τα όποια υπάρχει μνεία στις πηγές πριν από τον όγδοο αιώνα (μονές Άκοιμήτων, Καθαρών, Αυτόνομου). Οί παρατηρήσεις αυτές άποτελούν, κατά τη γνώμη μου, ένδειξη ότι από την έποχή της εικονομαχίας και μετά άναβιώνει ό μοναχισμός στη Βιθυνία: στην άναζωπύρωση αυτή είχε συμβάλει και η φυγή εκεί των πλούσιων άριστοκρατών κατά την έποχή της εικονομαχίας.

Πρώτο και πασίγνωστο παράδειγμα, ό περίφημος Πλάτων: ίδρυσε τη μονή Σακκουδιώνος, στην όποία συναθροίσθηκαν όλα τα μέλη της οικογενείας του Πλάτωνος, κάτι που ό Θεόδωρος Στουδίτης χαρακτηρίζει ως *πανέστιον άποταγήν*¹⁰³⁴. Επίσης, η οικογένεια του Θεόδωρου Στουδίτου, οί δύο άδελφοί του, Ίωσήφ και Εϋθύμιος, μαζί με την άδελφή τους μετοίκισαν στο *Βοσκήτιον*, *άγρόν τινα των οικείων*, κοντά στην περιοχή Σακκουδιώνος, μετατρέποντάς το σε *ίερό ένδιαίτημα*¹⁰³⁵. Εκεί άνοικοδομήθηκε υπέρλαμπρος ναός άφιερωμένος στον άγιο Ίωάννη τον Θεολόγο¹⁰³⁶, που προικοδοτήθηκε μάλιστα με πλούσιες

1029. Mansi, τόμ. 13, στ. 152 A-156 E.

1030. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 429-441.

1031. Ήρακλείου, Χηνολάκκου (δύο εκπρόσωποι του ύπογράφουν τα πρακτικά), Σακκουδέων, Βάρδα, Άκοιμήτων, Καθαρά, Καλαυρών, Αϋλητοϋ, Βιστίλου (ταυτίζεται με το μοναστήρι Βαλαίου ή Βαυλέου, βλ. Janin, *Grands Centres*, 140), Μοναγρίας, Άρίτας (ταυτίζεται είτε με τη μονή Έριστής είτε με τη μονή Άριτζίου, βλ. Janin, *Grands Centres*, 148, 83), Ίεραγαθής, Άγαύρου, Μηδικίου, Πέτρου Ποιμανινών, Βωμών, Γερμίων (με δύο εκπροσώπους): Mansi, τόμ. 13, στ. 152 A-156 E. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 429-441.

1032. Κελλία, Λάκκου, Λευκοϋ Ύδατος, Περιστερεώνος, Άγίου Γεωργίου Πραινέτου, Ίππου, Βόρδου ή Γόρδου, Άγίου Ίωάννου του Θεολόγου: Mansi, τόμ.13, στ. 152 A-156 E. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 429-441.- Auzéry, «Les moines à Nicée II», 9 κέ.

1033. Mango- Ševčenko, «Some Churches», 238.

1034. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 824 Β. Βλ. Α. Ρ. Kazhdan, «Ή Βυζαντινή οικογένεια και τα προβλήματα της», *Βυζαντινά* 14 (1988), 233-234.

1035. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Α, στ. 121 Β. Βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 107, 215.

παροχές¹⁰³⁷. Ἡ μονή Σακκουδίωνος εἶχε ἀποκτήσει ξεχωριστή λαμπρότητα¹⁰³⁸ λίγο πρὶν ἀναλάβει τὴ θέση τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς ὁ Θεόδωρος Στουδίτης (797/ 8)¹⁰³⁹, ἀλλὰ καὶ ἀργότερα παίρνοντας ἐνεργὰ μέρος στὶς πολιτικὲς ζυμώσεις τῆς ἐποχῆς.

Στενὰ συνδεδεμένες μὲ τοὺς Στουδίτες φαίνεται ὅτι ἦταν οἱ μοναστηριακὲς κοινότητες Φωτεινουδίου καὶ Παυλοπετρίου, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται στὶς ἐπιστολὲς τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου¹⁰⁴⁰.

Κοντὰ στὴ μονή Σακκουδίωνος, σὲ ἀπόσταση δέκα πέντε σταδίων ἀπὸ τὴν Προῦσα, στὴ θέση Κάλυμνος, στοὺς πρόποδες τοῦ ὄρους Τριχάλιξ¹⁰⁴¹, ἡ οἰκογένεια τοῦ Εὐστρατίου ἱδρυσε τὴ γνωστὴ μοναστηριακὴ κοινότητα Ἀγαύρου, ὅπωςδὴποτε πρὶν ἀπὸ τὸ 787, ἀφοῦ ὁ ἡγούμενός της, Γρηγόριος, μετεῖχε στὴ Σύνοδο αὐτοῦ τοῦ ἔτους¹⁰⁴². Τὸν ἀρχικὸ πυρήνα τῆς μονῆς ἀπετέλεσαν οἱ θειοὶ τοῦ μεταγενέστερου ἡγουμένου Εὐστρατίου, ἀγίου ὁ ὁποῖος ἔζησε καὶ ἔδρασε κατὰ τὴ δευτέρη περίοδο τῆς εἰκονομαχίας, ἐνῶ ἀποφασιστικὰ θὰ πρέπει νὰ εἶχαν συμβάλει στὴ θεμελίωση τῆς μονῆς καὶ οἱ γονεῖς τοῦ Εὐστρατίου, μὲ τὴ δωρεὰ τοῦ κτήματός τους: *γεώργιον γὰρ ὡς ἀληθῶς πλούσιόν τε καὶ ὑπερμέγεθες τῷ Χριστῷ προσήγαγον, πάντα θησαυρόν ὑπερβάλλον*¹⁰⁴³. Ἴσως, αὐτὴ τὴν ἐποχὴ (μετὰ τὸ 780) ἀσπάσθηκαν τὸ μοναχισμό ἀρκετὰ μέλη τῆς ἴδιας οἰκογένειας: ὁ θεῖος τοῦ Εὐστρατίου Γρηγόριος, ἀδελφὸς τῆς μητέρας του Μεγεθοῦς, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἔλαβε μέρος, ὅπως εἶπαμε, στὴ Σύνοδο τοῦ 787· τέσσερις ἀκόμα θειοὶ του, ἐπίσης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς μητέρας του, ὁ Βασίλειος, ὁ Πέτρος, ὁ Ἀγάθων, ὁ Ἀντώνιος¹⁰⁴⁴. Ἐπίσης, ἄλλος ἀνηψιὸς τοῦ

1036. Στὸ *Βίος Θεοδώρου Στουδίτη* Β, στ. 244 Β καὶ Γ, 263 περιγράφεται λεπτομερῶς ὁ μεγαλοπρεπὴς ναὸς μὲ τὸ *οὐρανότυπο σχῆμα*. Βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 225.

1037. *πολλῶν ὡς εἰκὸς φιλοθέων τῇ τῶν ἀναλωμάτων ἡδομένων συνεισφορᾶ: Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Γ, 263.

1038. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Β, στ. 248 D. Βλ. Leroy, «La réforme studite», 206 καὶ σμ. 200.- Mango-Ševčenko, «Some Churches», 270.

1039. Beck, *Kirche*, 491.

1040. Ἐπιστολὲς Θεοδώρου Στουδίτου, στ. 1140 Β-ἄρ. 222, σ. 349 (Fatouros)· 1152 Β-ἄρ. 271, σ. 399-400 (Fatouros)· 1153 C-ἄρ. 272, σ. 402 (Fatouros). Οἱ ὄροι ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ μελετητὲς γιὰ νὰ δείξουν τὶς σχέσεις τῆς μονῆς μὲ τὰ ἄλλα μοναστήρια εἶναι: *fédération* (Leroy, «La réforme studite», 205), *confederation* (Ruggieri, *Religious Architecture*, 226-227) καὶ *Klosterbundes* (Fatouros, 18*).

1041. *Βίος Εὐστρατίου*, 370· *Βίος Ἰωαννικίου*, 341 A-B.

1042. Mansi, τόμ. 13, στ. 152 E.

1043. *Βίος Εὐστρατίου*, 369.

Γρηγορίου, ἴσως καὶ ἐξάδελφος τοῦ Εὐστρατίου, ἦταν μοναχὸς καὶ διάδοχος τοῦ Γρηγορίου στὴ θέση τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Ἁγαύρων. Βλέπουμε, λοιπόν, μία ὀλόκληρη οἰκογένεια νὰ περιφρονεῖ τὴν κοσμικὴ ζωὴ καὶ νὰ ἀφιερώνεται στὸ μοναχισμό, ἕνα ἀντίστοιχο παράδειγμα μὲ τὴν οἰκογένεια τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου.

Ὁ Θεοφάνης καὶ ἡ σύζυγός του Μεγαλῶ, ἐπίσης, ἀνέπτυξαν πλούσια οἰκοδομικὴ δράση στὴ Βιθυνία, ὅπου εἶχαν τὰ κτήματά τους. Ἡ Μεγαλῶ, ἀφοῦ ἀπαρνήθηκε ἀμέσως μετὰ τὸ γάμο της τὴν κοσμικὴ ζωὴ, μετονομάσθηκε σὲ Εἰρήνη¹⁰⁴⁵ καὶ ἀποσύρθηκε στὸ σεμνεῖο ποῦ ὑπῆρχε στὰ κτήματά της στὸ νησί Πρίγκιπος¹⁰⁴⁶, ἐνῶ ὁ Θεοφάνης, κατέφυγε ἀρχικά, γύρω στὸ 780/1, στὸ Πολίχνιον ἢ Πολιχρόνιον¹⁰⁴⁷ τῆς Σιγριανῆς¹⁰⁴⁸, σὲ ἕνα μοναστήρι κτισμένο σὲ ιδιόκτητα πατρικὰ κτήματα¹⁰⁴⁹, τὸ ὁποῖο, ὅπως ἔχει δεიχθεῖ¹⁰⁵⁰, εἶχε μέγεθος ἀνάλογο μὲ τὶς μονὲς Σακκουδίωνος καὶ Μηδικίου. Κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Βίου του, τὸ Πολίχνιο εἶχε παραχωρηθεῖ (δεδώρητο)¹⁰⁵¹ στὸν Στρατήγιο, τὸν μέγαν, ὁ ὁποῖος τὸν ἔκλειρε μοναχό. Κατόπιν μετέβη στὴ νῆσο Καλῶνυμον, ὅπου ἔκτισε σὲ ιδιόκτητο πατρικὸ κτῆμα ἄλλη μονή, τὴν ὁποία ἐπάνδρωσε μὲ μοναχοὺς ἀπὸ τὴ μονὴ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Μονοχεραρίου¹⁰⁵².

Ὁ Θεοφάνης ἀγόρασε, τέλος, στίς ὑπώρειες τοῦ λόφου τῆς Σιγριανῆς¹⁰⁵³

1044. *Βίος Εὐστρατίου*, 370.

1045. *Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 15· *Βίος Θεοφάνους* (Krumbacher), 392. Βλ. Patlagean, «Les débuts d'une aristocratie», 23-43.

1046. *Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 15· *Βίος Θεοφάνους B*, 18. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 69, 195 σημ. 4. Στὸ ἴδιο μοναστήρι πρέπει νὰ ἐκάρη μοναχὴ καὶ ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη, βλ. πρὸ πάνω, σ. 208.

1047. Ἀπὸ τὴ χειρόγραφη παράδοση ἀπορρέουν προβλήματα γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ μοναστηριοῦ. Οἱ Mango-Ševčenko («Some Churches», 268) θεωροῦν ὅτι ἡ ἀρχικὴ ὀνομασία ἦταν Πολίχνιον καὶ τὸ Πολιχρόνιον ἀποτελεῖ παραλλαγὴ τοῦ πρώτου ὀνόματος.

1048. Janin, *Grands Centres*, 195.-Mango-Ševčenko, «Some Churches», 262 κέ., 267 κέ.-Ringrose, *Saints*, 124.

1049. *Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 15· *Βίος Θεοφάνους B*, 18· *Βίος Θεοφάνους* (Krumbacher), 392. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 195.- Ševčenko, «Constantinople Viewed», 718-719.

1050. Mango-Ševčenko, «Some Churches», 270.

1051. ὁ πάλαι τούτω παρ' αὐτοῦ (Θεοφάνους) δεδώρητο ῥαστώνης χάριν καὶ ἀναπαύσεως· *Βίος Θεοφάνους B*, 18· *Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 15-16.

1052. *Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 16· *Βίος Θεοφάνους B*, 19.

1053. Janin, *Grands Centres*, 196.- Mango-Ševčenko, «Some Churches», 260-264.

από κάποιον γεωργό¹⁰⁵⁴, χωρίον, τὸν Ἄγρον¹⁰⁵⁵. Στὸ κτῆμα αὐτό, πού ἦταν κοντὰ στὸ μοναστήρι τοῦ ὁσίου πατρὸς Χριστοφόρου, ὅπου ὁ Θεοφάνης εἶχε καταλύσει γιὰ ἕξι χρόνια μετὰ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὸ Καλώνυμον¹⁰⁵⁶, ἀνήγειρε, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ Σύνοδο τοῦ 787¹⁰⁵⁷, τὸ μοναστήρι πού εἶναι συνδεμένο μὲ τὸ ὄνομά του. Ἡ διήγηση τοῦ πατριάρχη Μεθοδίου σχετικὰ μὲ τὴν ἀγορὰ τοῦ Ἄγρου ἀπὸ τὸν Θεοφάνη παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ μοναστήρια τῆς ἐποχῆς καὶ τοὺς ἰδρυτὲς τους. Σύμφωνα μὲ τὸ συγγραφέα τοῦ Βίου, οἱ πωλητὲς (*πωλούντων*) τοῦ Ἄγρου εἶχαν ἀπευθυνθεῖ στὸ γειτονικὸ μοναστήρι τοῦ ὁσίου πατρὸς Χριστοφόρου (*τὸ μάλιστα τοὺς ὁμοροῦντας ἐπὶ τὰς ἀντεπικιτήσεις προτρέπεσθαι*)¹⁰⁵⁸. Οἱ μοναχοὶ φαίνεται ὅτι ἦταν οἱ μοναδικοί, οἱ ὅποιοι θὰ μπορούσαν νὰ ἀγοράσουν τὸ κτῆμα αὐτὸ στὸ ἀντίτιμο τῶν 2,5 λιτρῶν χρυσοῦ¹⁰⁵⁹. Εἰδικότερα δὲ ὁ Θεοφάνης, πού ἦταν γνωστὸς στοὺς γεωργοὺς ὡς μεγαλογαιοκτῆμονας τῆς περιοχῆς, ἐφόσον τὸ Πολίχιον, παλιὰ ἰδιοκτησία τοῦ ἴδιου, ἀπείχε ἕξι "σημεῖα" ἀπὸ τὸν Ἄγρον¹⁰⁶⁰, *εἰξεν εὐθύμως ὁ μεγάλῳψυχος τὸ τοιοῦτο χωρίον πρίασθαι διὰ πράσεως*¹⁰⁶¹. Πιθανῶς, ἡ μονὴ Ἄγρου ἦταν ἐπέκταση τῶν παλαιῶν κτημάτων τοῦ Θεοφάνη, καθὼς τὸ προάστειο Ἱερεῖα¹⁰⁶² τοποθετεῖται στὴν ἴδια περιοχὴ¹⁰⁶³.

1054. *γεωργὸς τις πλησίον οἰκῶν εἰς τόπον Ἄγρος προσονομαζόμενον διαπιπράσκειν τοῦτον βεβούληται: Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 17. Βλ. Kaplan, *Hommes et la terre*, 295-296.

1055. *καὶ παρὰ τινος γεωργοῦ χωρίον ἀνησάμενος, ὅπερ ἀνέκαθεν Ἄγρος ὠνομάζετο: Βίος Θεοφάνους B*, 19. *Βίος Θεοφάνους* (Krumbacher), 398. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 195-196.- Ruggieri, *Religious Architecture*, 219-220. Γιὰ τὸν ὄρο *χωρίον* πού δηλώνει τὴν ἀγροτικὴ κοινότητα, βλ. πῶ πάνω, σ. 169 σημ. 747.

1056. *Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 16.

1057. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 196.-Mango-Ševčenko, «Some Churches», 264. Ὑπάρχει καὶ ἡ μνεῖα (*Βίος Θεοφάνους A*, 10), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, ὁ Θεοφάνης, μετὰ τὴ λήξη τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἐπέστρεψε στὸ *νεουργηθὲν οὐρανομίμητον μοναστήριον*.

1058. *Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 17.

1059. *Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 17. Διαφορετικὲς τιμὲς δίνουν οἱ διάφορες παραλλαγές τοῦ Βίου βλ. Mango-Ševčenko, «Some Churches», 264 καὶ σημ. 141.

1060. *Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 25. Βλ. Harvey, *Economic Expansion*, 32-33.

1061. *Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 17. Δὲν γνωρίζουμε, σὲ ποιὸν ἅγιον ἢ ἀγία ἦταν ἀφιερωμένη ἡ μονὴ Ἄγρου. Ὁ Janin (*Grands Centres*, 204) ἐπισημαίνει ὅτι παρόλο πού ἡ λατρεία τῆς Θεοτόκου ἦταν πολὺ διαδεδομένη στὴν Κύζικο, δὲν γνωρίζουμε ἂν καὶ ἡ μονὴ Ἄγρου ἦταν ἀφιερωμένη στὴ Θεοτόκο.

1062. *ἀφίκοντο πρὸς τὸ τοῦ κατ' αὐτὸν μοναστηρίου προάστειον, Ἱερεῖα λεγόμενον, (...)*

Ἐνατολικά ἀπὸ τὴ μονὴ τοῦ Ἄγρου καὶ κοντὰ στὴ μονὴ Πελεκητῆς¹⁰⁶⁴, ἰδρύθηκε ἡ μοναστηριακὴ κοινότητα Μηδικίου, ἀπὸ τὸν Νικηφόρο. Ἐφοῦ ἐκάθη μοναχὸς στὸ μοναστήρι τοῦ Ἡρακλείου τῆς Βιθυνίας ἀπὸ τὸν τότε ἡγούμενο Ἰωσήφ¹⁰⁶⁵, κατέφυγε σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ προάστεια ποὺ ἀνήκαν στὴν οἰκογένειά του¹⁰⁶⁶, ὅπου ἰδρυσε μοναστήρι ἀφιερωμένο στὴ Θεοτόκο¹⁰⁶⁷. Γρήγορα ἀποδείχθηκε ὅτι ἡ πρώτη μοναστηριακὴ κοινότητα, ποὺ ἰδρυσε ὁ Νικηφόρος στὴ Βιθυνία δὲν ἐπαρκοῦσε γιὰ νὰ στεγάσει τοὺς ἀδελφούς, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων μέσα σὲ λίγο χρόνο εἶχε φθάσει τοὺς δώδεκα¹⁰⁶⁸. Ἐγόρασε, λοιπόν, *χωρίον*, τὸ ὁποῖο ἀνήκε ἀπὸ παλιὰ στὴ γειτονικὴ ἀγροτικὴ κοινότητα¹⁰⁶⁹- κατὰ ἀνάλογο ποὺ συναντήσαμε ἤδη στὴν ἀγορὰ τοῦ Ἄγρου ἀπὸ τὸν Θεοφάνη - ὅπου ὑπῆρχε μάλιστα ὁ ἐρειπωμένος ναὸς τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ¹⁰⁷⁰. Στὴν περιοχὴ, ἡ ὁποία, σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφή τοῦ συγγραφέα, δὲν ἀπείχε πολὺ ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ ἀπὸ τὸ πρῶτο μοναστήρι, ἀνήγειρε *κάλλιστον παιδευτήριον, (...) ὀνομαζόμενον Μεδίην*¹⁰⁷¹, ἀφιερωμένο στὸν ἅγιο Σέργιο, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τοῦ ἡγουμένου στὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου τοῦ 787: *Νικηφόρος ἡγούμενος τοῦ ἁγίου Σεργίου τοῦ Μιδικιῶνος*¹⁰⁷². Ὁ ἰδρυτὴς τῆς νέας

δωδέκατον σημεῖον ἀπὸ τῆς αὐτοῦ μονῆς ἀπέχοντι: Βίος Θεοφάνους (Latyšev), 37.

1063. Mango-Ševčenko, «Some Churches», 262, 264.- Ruggieri, *Religious Architecture*, 218.

1064. Mango-Ševčenko, «Some Churches», 242, 262.

1065. Γιὰ τὸν Ἰωσήφ βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη τοῦ Βίου σ. 408 σημ. 5. Γιὰ τὴ μονὴ τοῦ Ἡρακλείου στὴν Κίο τῆς Βιθυνίας, βλ. C. Mango, «The Monastery of St. Abercius at Kurşunlu (Elegmi) in Bithynia», *DOP* 22 (1968), 172.- Mango-Ševčenko, «Some Churches», 241 σημ. 45.

1066. *Ἐν τῷ κατὰ δυσμὰς τοῦ καταβόλου ἐφ' ἐνὶ τῶν γονικῶν αὐτοῦ προαστείων: Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 408. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 172 σημ. 4, ὅπου ἐπισημαίνεται ὅτι τὸ περίτεχνο ὕφος τοῦ ἀνώνυμου βιογράφου ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἰδιοκτήτης τῶν προαστείων ἐνδεχομένως ἦταν ὁ Ἰωσήφ· ἀλλὰ, λαμβάνοντας ὑπόψη τὶς μαρτυρίες τοῦ ἴδιου τοῦ βιογράφου γιὰ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τοῦ βιογραφουμένου ἡρώα, θὰ πρέπει νὰ ἀποδώσουμε στὸν Νικηφόρο τὴν ὑπαρξὴ γονικῶν προαστείων.

1067. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 408-409.

1068. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 413.

1069. *χωρίον τὸ τηνικάδε παρὰ τοῖς ἐκείσε ὠνεῖται γεωργοῖς κοινῶς ἔκπαλαι τοῦτο κεκτημένοις: Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 413-414. Βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 221.

1070. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 414. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 40.

1071. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 413.

1072. Mansi, τόμ. 13, στ. 153 Α. Βλ. Mango-Ševčenko, «Some Churches», 240.

μοναστηριακῆς κοινότητος προικοδότησε τὴ μονὴ μὲ ὑψηλὲς παροχές¹⁰⁷³. Ἡ ἴδρυση τῆς μονῆς Μηδικίου τοποθετεῖται γύρω στὸ 780¹⁰⁷⁴ καί, πιθανῶς, θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς προέκταση τῆς πρώτης μονῆς, ἡ ὁποία εἶχε ἀνεγερθεῖ στὴν ἔγγεια ἰδιοκτησία τοῦ Νικηφόρου. Ἀπὸ τὸ διορισμὸ τοῦ Νικητῆ ὡς ἡγουμένου τῆς μονῆς, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Νικηφόρου (813) ἡ μονὴ Μηδικίου γνώρισε ἀκόμα μεγαλύτερη ἀνθιση, φθάνοντας στὸν ἀριθμὸ τῶν ἑκατὸ μοναχῶν¹⁰⁷⁵.

Πολὺ κοντὰ στὶς μοναστηριακὲς κοινότητες Μηδικίου, Πελεκητῆς καὶ Σιγῆς ἰδρύθηκε ἡ μονὴ Στεφάνου Τριγλείας, ἀπὸ τὸν Στέφανο στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατείας Εἰρήνης¹⁰⁷⁶.

Ἀπὸ ἕναν ἐκπρόσωπο τῆς συγκλητικῆς ἀριστοκρατίας, τὸν Βαρδάνη, τὸν ἐπιλεγόμενο Τοῦρκο, ἀνοικοδομήθηκε μονὴ¹⁰⁷⁷ σὲ ἰδιόκτητα κτήματα τῆς νήσου Πρώτης, πιθανότατα πρὶν ἀπὸ τὴν ἐξέγερση (803)¹⁰⁷⁸ ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα Νικηφόρου Α΄.

Τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα τονίζουν μὲ ἔμφαση τὴ μοναστηριακὴ οἰκοδομικὴ δραστηριότητα τῶν ἡρώων τους σὲ ἀγροτικὲς περιοχὲς ποὺ ἀνήκαν στοὺς ἴδιους καὶ ἐπεκτείνονταν τώρα σὲ γειτονικὰ κτήματα ἀγροτικῶν κοινοτήτων, γιὰ τὴν ἀγορὰ καὶ τὴν τοποθεσία τῶν ὁποίων ἀναφέρονται πολλὲς φορὲς ἰδιαίτερες λεπτομέρειες στὶς πηγές. Οἱ μοναστηριακὲς κοινότητες ἀρχίζουν πλέον νὰ γίνονται κάτοχοι μεγάλης ἔγγειας ἰδιοκτησίας σὲ βάρος τῆς ἀγροτικῆς κοινότητος (ὅπως πολὺ χαρακτηριστικὰ συνέβη μὲ τὴν περίπτωση τῆς μονῆς τοῦ Ἀγροῦ καὶ τοῦ Μηδικίου), ποὺ κυριαρχοῦσε μέχρι τότε στὴ μεσαιωνικὴ κοινωνία τοῦ ὄγδοου αἰῶνα. Εὐλόγα, λοιπόν, μπορεῖ κανεὶς νὰ ὀδηγηθεῖ στὴ διαπίστωση ὅτι κατὰ τὰ τέλη τοῦ ὄγδοου αἰῶνα ἡ μοναστηριακὴ περιοῦσια στὴ Βιθυνία αὐξάνεται σημαντικά.

Ἡ αὐξηση τοῦ ποιμνίου τῆς κάθε μονῆς ἦταν σαφῶς κάτι ποὺ ἐπεδίωκαν

1073. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 414.

1074. Janin, *Grands Centres*, 165. Οἱ C. Mango-I. Ševčenko («Some Churches», 242) τοποθετοῦν τὴν ἴδρυση τῆς μονῆς ἀρκετὰ ἐνωρίτερα ἀπὸ τὸ 780.

1075. *Βίος Νικητῆ Μηδικίου*, XXIV. Γιὰ τὸν Νικητῆ διάδοχο τοῦ Νικηφόρου, βλ. F. Halkin, «Saint Nicéphore de Médikion d'après un synaxaire du Mont Sinaï», *AB* 88 (1970), 15-16.

1076. *Synax. Eccl. CP.*, στ. 561-562. Βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 227.

1077. Ἐλεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, «Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Βαρδάνη Τοῦρκου», *Σύμμεικτα* 5 (1983), 208. Ἴσως, νὰ ταυτίζεται μὲ τὴ μονὴ Βάρδα, ἐκπρόσωπος τῆς ὁποίας εἶχε λάβει μέρος στὴ Σύνοδο τοῦ 787· βλ. Mansi, τόμ. 13, στ. 152 B.

1078. Θεοφάνης, 479. Βλ. Κουντούρα-Γαλάκη, «Ἡ ἐπανάσταση», 203 κέ.

οἱ ἡγούμενοι, ὅπως εἶδαμε ἄλλωστε καὶ στὴ μονὴ Μηδικίου, ὅταν ὁ Νικήτας ἔγινε ἡγούμενος¹⁰⁷⁹, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Νικηφόρου (813). Ὑπῆρχαν κριτήρια γιὰ τὴν ἀποδοχὴ κάποιου στὸ μοναστικὸ βίο; Τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα δὲν δίνουν σαφεῖς πληροφορίες¹⁰⁸⁰. Ὁ Μιχαὴλ Μοναχός, ἕνας ἀπὸ τοὺς βιογράφους τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, μᾶς παρουσιάζει, ὅμως, μία σαφῆ εἰκόνα γιὰ τὸν τρόπο πὺν γίνονταν ἀποδεκτοὶ οἱ μελλοντικοὶ μοναχοὶ τῆς μονῆς Στουδίου ἀπὸ τὸν ἡγούμενο. Ἐπειδὴ, γράφει ὁ βιογράφος, ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναχῶν εἶχε αὐξηθεῖ ὑπέρμετρα δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἐξετάζουν καὶ νὰ ἐρευνοῦν, οὔτε καὶ νὰ "ἐξακριβῶνουν τοὺς λόγους καὶ τοὺς λογισμοὺς" τοῦ καθενὸς πὺν ἐπιθυμοῦσε νὰ ἀσπασθεῖ τὸ μοναχικὸ βίο¹⁰⁸¹. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ὅπως τοῦ Μακαρίου Πελεκητῆς, τοῦ Πλάτωνος καὶ λίγο μεταγενέστερα τοῦ Εὐαρέστου¹⁰⁸², ἀρκοῦσε μόνο ἡ ὄψη τοῦ προσώπου γιὰ νὰ γίνει ἀποδεκτὴ ἡ εἴσοδος τοῦ ἐπίδοξο μοναχοῦ στὸ μοναστήρι. Δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὸ φτωχὸ πρῶην στρατιώτη Ἰωαννίκιο.

Στὸ πρῶτο μέρος τῆς βιογραφίας, ὁ συγγραφέας Σάββας ἐξιστορεῖ μὲ ἰδιαιτέρες, πολλὰς φορὲς, λεπτομέρειες τὴν περιπλάνηση τοῦ ἥρωά του στὰ μοναστήρια τῆς περιοχῆς τῆς Βιθυνίας καὶ τῆς Λυδίας. Ἡ ὑποδοχὴ πὺν τοῦ γινόταν στὸ καθένα ἀπὸ τὰ μοναστήρια, τὰ ὁποῖα ἐπισκέφθηκε, ἦταν μὲν ἐγκάρδια, ἀλλὰ καμμία μονή, κανένας ἡγούμενος μονῆς δὲν δεχόταν νὰ τὸν κείρει μοναχό¹⁰⁸³. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ, πὺν μεταστράφηκε στὴν εἰκονολατρία τὸ 796¹⁰⁸⁴, μέχρι τὴν ἐποχὴ πὺν ἔγινε μοναχός, γύρω στὸ 806-7¹⁰⁸⁵, εἶχαν μεσολαβήσει δέκα περίπου χρόνια καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια περιπλανήθηκε στὰ μοναστήρια τῆς περιοχῆς τῆς Βιθυνίας καὶ τῆς Λυδίας, προσπαθώντας νὰ

1079. *Βίος Νικήτα Μηδικίου*, XXIV.

1080. Πρβλ. Ringrose, *Saints*, 58.

1081. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* A, στ. 148 C.

1082. *Βίος Εὐαρέστου*, 302.

1083. Τὴν ἀπροθυμία ἐκ μέρους τῶν μοναστικῶν κύκλων ἐπισήμανε καὶ ὁ C. Mango, «The Two Lives of St. Ioannikios and the Bulgarians», *Harvard Ukrainian Studies*, *Okeanos* 7 (1983), 404. Πρβλ. Παπαχρυσάνθου, *Ἀθωνικὸς Μοναχισμὸς*, 43 κέ.

1084. Τίς συνθήκες, κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες ἔγινε εἰκονολάτρης, περιγράφει ὁ βιογράφος Σάββας: *Βίος Ἰωαννικίου*, 337 A-C. Βλ. Kaegi, *Military Unrest*, 240.- Speck, *Konstantin VI.*, 161.

1085. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 161. Ὁ C. Mango («Two Lives», 395) ἔχει ἐπισημάνει τὴ διαφορετικὴ χρονολόγηση τῶν γεγονότων στὰ δύο βιογραφικὰ κείμενα μὲ ἥρωα τὸν Ἰωαννίκιο.

πραγματοποιήσει την πάλαι ένθεον επιθυμίαν¹⁰⁸⁶.

Παρά τη γνωριμία του με τον ήγούμενο Ἀγαύρου Γρηγόριο ὁ Ἰωαννίκιος χρειάστηκε νὰ περιπλανηθεῖ ἀρκετὰ μέχρι νὰ καρεῖ μοναχός. Σύμφωνα με τοὺς μελετητές, ὁ μελλοντικός μοναχός θὰ ἔπρεπε νὰ περάσει πρώτα δεκαπέντε χρόνια ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη καὶ τὴν καθοδήγηση ἑνὸς πνευματικοῦ πατέρα¹⁰⁸⁷. Ὅμως, ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ πρώτου μέρους τῆς βιογραφίας τοῦ Ἰωαννικίου δὲν διαφαίνεται νὰ τὸν καθοδηγεῖ μόνιμα κανένας μοναχός, ἀλλὰ ἀντίθετα, ὅπως ἤδη σημειώσαμε, οἱ ήγούμενοι τῶν μονῶν ἔδειχναν ἀπροθυμία νὰ τὸν ἀποδεχθοῦν. Ἀξίζει, ἐπίσης, νὰ σημειώσουμε ὅτι δὲν εἶδαμε κανένα ἄλλο, ὑψηλῆς καταγωγῆς, ἐπίδοξο μοναχὸ νὰ γίνεται πλάνης γιὰ νὰ λάβει τὴ μοναχικὴ κουρά.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ Πέτρος τῆς Ἀτρῶας ἐμπνεύσθηκε τὴν ἰδέα τοῦ μοναχισμοῦ κατὰ τὴν ἑπταήμερη ἄσκηση ἡσυχασμοῦ σὲ ἕναν ἄγνωστο ναὸ ἀφιερωμένο στὴ Θεοτόκο, ὅπου μάλιστα ὀραματίσθηκε καὶ τὴν Παναγία¹⁰⁸⁸. Ὁ μελλοντικός ἅγιος κατευθύνθηκε πρὸς τὸ Ὀλύμπιον ὄρος καὶ στὸ δρόμο του συνάντησε, σύμφωνα με τὸ ὄραμα, ἕναν μοναχό, ὁ ὁποῖος τοῦ ὑπέδειξε τὴν ὁδὸ πρὸς τὰ Φρύγια ὄρη (...) τῆς ὀνομαζομένης Δαγούτης, τόπον καλούμενον Κρυπτά¹⁰⁸⁹. Ἐκεῖ συνάντησε τὸ μοναχὸ Παῦλο, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ τὸν μετονόμασε ἀπὸ Θεοφύλακτο σὲ Πέτρο¹⁰⁹⁰, τὸν ἔχειρε μοναχό, γύρω στὸ 794.

Ἡ ἔξιστόρηση γιὰ τὴν περιπλάνηση τοῦ Πέτρου, πρὶν ἀπὸ τὴν εἴσοδό του στὴ μοναστικὴ κοινότητα, στὰ ἴδια περίπου μέρη με τὸν Ἰωαννίκιο, ἔχει χαρακτηριστεῖ μᾶλλον σκοτεινὴ¹⁰⁹¹. Ὁ ἥρωας τῆς ἀγιολογικῆς διήγησης, γιὰ νὰ ἐνισχύσει τίς πιθανότητές του νὰ εἰσέλθει στοὺς μοναστικούς κύκλους, ἐπικαλέσθηκε τὸ ὄραμα με τὴν Παναγία¹⁰⁹², κάτι ποὺ δὲν συναντήσαμε μέχρι τώρα σὲ ἄλλα ἀγιολογικὰ κείμενα. Ἀξιοσημείωτο, ἐπίσης, εἶναι ὅτι, μολονότι ὁ Πέτρος τῆς Ἀτρῶας ξεκίνησε νὰ λάβει τὸ μοναχικὸ χρίσμα στὸν Ὀλυμπο τῆς Βιθυνίας, ὅπου ὑπῆρχαν, ὅπως εἶδαμε, οἱ μεγάλες μοναστηριακὲς κοινότητες,

1086. Τὰ μοναστήρια ποὺ ἐπισκέφθηκε αὐτὸ τὸ διάστημα ἀναφέρονται στὸ *Βίος Ἰωαννικίου*, 339-344. Βλ. Malamut, *Sur la route*, 175.- Κουντούρα-Γαλάκη, «Ταξίδια ἁγίων», 507-508.

1087. *Vita Retractata*, 37 σημ. 3.

1088. *Βίος Πέτρου Ἀτρῶας*, 75.

1089. *Βίος Πέτρου Ἀτρῶας*, 75-77· γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῆς τοποθεσίας, βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη τοῦ Βίου, 75 σημ. 4.

1090. *Βίος Πέτρου Ἀτρῶας*, 71, 76.

1091. Βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη, 75-76, σημ.4.

1092. *Βίος Πέτρου Ἀτρῶας*, 74-76.

έλαβε τελικά καί αὐτός, ὅπως ὁ Ἰωαννίκιος, τή μοναχική κουρά σέ μιά μᾶλλον ἀσημαντή καί ἄγνωστη μονή (;), σέ ἡλικία 32 ἐτῶν, ἀπό τὸ γέροντα ἐρημίτη Παῦλο.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ἀπὸ τίς παρατηρήσεις αὐτές, ὅτι οἱ δύο τελευταῖοι ἅγιοι, ὁ Ἰωαννίκιος καί ὁ Πέτρος τῆς Ἀτρώας, ἴσως καί ἄλλοι, μὲ δυσκολία ἐγίναν ἀποδεκτοὶ ἀπὸ τῆ μοναστική κοινότητα¹⁰⁹³. Ὅσο γιὰ τοὺς λόγους, γιὰ τοὺς ὁποίους εἰσηλθάν δύσκολα στὸ μοναστικό βίο, μόνον ὑποθέσεις μποροῦμε νὰ κάνουμε. Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι πολλές μονές αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἦταν κατακλυσμένες, ὅπως τουλάχιστον εἶδαμε πιὸ πάνω, ἀπὸ ἀριστοκράτες, οἱ ὁποῖοι τίς ἐκτίζαν στὰ κτήματά τους, θὰ μπορούσαμε νὰ διατυπώσουμε τὴν ἄποψη ὅτι τὰ μοναστήρια ἐβλεπαν μὲ καχυποψία τὴν εἴσοδο ἑνὸς ταπεινῆς καταγωγῆς πρῶην στρατιωτικοῦ σὲ μοναστήρι. Τὴ διαπίστωση αὐτὴ, σχετικὰ μὲ τὰ αἰσθήματα ποὺ ἔτρεφαν οἱ μοναχοὶ πρὸς τὸ στράτευμα, ἐπιβεβαιώνουν ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ Βίο Ταρασίου. Ὁ Ἰγνάτιος Διάκονος, μοναχὸς ὁ ἴδιος καί συγγραφέας τοῦ Βίου, κάνοντας λόγο γιὰ τὴ στάση τμήματος τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ στὴν ἀπόφαση τῆς αὐτοκράτειρας Εἰρήνης νὰ ἀποκαταστήσει μὲ σύνοδο τὴ λατρεία τῶν εἰκόνων, ἀναφέρει: *Βαρέως τὸ στρατιωτικὸν ἐφέρετο στίφος μὴ συνευδοκοῦν εἰς τὴν τῶν σεπτῶν εἰκόνων ἀποδοχὴν καὶ προσκύνῃσιν*¹⁰⁹⁴. Καὶ πάλι ὁ ἴδιος συγγραφέας ἀποκαλεῖ τὸ στράτευμα *σημῆνος σφηκῶν*¹⁰⁹⁵. Ὅταν, ὁμως, ὁ Ἰωαννίκιος ἐπέδειξε, μὲ τὴ δεκάχρονη διαβίωση ὡς ἐρημίτης, τὴν ὀριστικὴ καὶ ἀμετάκλητη ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸ στράτευμα καὶ τίς θρησκευτικὲς κακοδοξίες, ποὺ ἦταν συνδεδεμένες μὲ τὸ στρατό, τότε μόνον κατέστη δυνατό νὰ γίνῃ μοναχός.

Στὰ τέλη τοῦ ὄγδοου αἰῶνα ἡ ἀναζωπύρωση τοῦ μοναχισμοῦ εἶναι πλέον γεγονός γιὰ τὴ μεσαιωνικὴ βυζαντινὴ κοινωνία. Σὲ μοναστηριακὰ ἰδρύματα τῆς Βιθυνίας ἐγκαθίστανται ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ μοναχοὶ μὲ καταγωγὴ ἀπὸ τὴν παλαιὰ ἀριστοκρατία καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μοναχοὶ μὲ ταπεινὴ καταγωγὴ. Ἀντίθετα, στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα εἶχε ἰδρῦσει τὸ ἰδιόκτητο μοναστήρι του ὁ Ταράσιος πρὶν γίνῃ πατριάρχης, καὶ ἀπὸ τὴν μοναστικὴ κοινότητα τῆς Βασιλεύουσας ἀναδείχθηκε ἡ νέα γενιὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματοῦχων, οἱ ὁποῖοι κατέλαβαν ὑψηλὲς ἐπισκοπικὲς ἑδρες¹⁰⁹⁶.

Ἡ Βιθυνία, καὶ ὄχι τόσο ἡ Κωνσταντινούπολη, ἀποτελοῦσε τὸ νέο χῶρο

1093. Πρὸβλ. ὁμως, Ruggieri, *Religious Architecture*, 101.

1094. *Βίος Ταρασίου*, 400.

1095. *Βίος Ταρασίου*, 403.

1096. Βλ. πιὸ κάτω, σ. 225-227 κέ.

ἐπαναδραστηριοποίησης τοῦ μοναστικοῦ στοιχείου, ἀφοῦ ἐκεῖ ἀνοικοδομήθηκαν τὰ περισσότερα καὶ μεγαλύτερα μοναστηριακὰ ἰδρύματα. Κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν νέων μονῶν εἶναι ἡ διόγκωση τῆς περιουσίας τους. Διαπιστώνεται, ἐπίσης, ἡ δυσκολία, μὲ τὴν ὁποία οἱ νεόκοποι μοναχοὶ ἀπὸ χαμηλῆς κοινωνικῆς τάξεως εἰσέρχονται σὲ αὐτὲς τὶς μοναστηριακῆς κοινότητες, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς μοναχοὺς ἀπὸ τὴν ὑψηλὴ ἀριστοκρατία, οἱ ὁποῖοι κείρονται μοναχοὶ μὲ περισσὴ εὐκολία.

Ἐχοντας ἐξετάσει τὶς διαγραφόμενες νέες λαμπρὲς συνθήκες γιὰ τὸ βυζαντινὸ μοναχισμό, θὰ διερευνήσουμε στὴ συνέχεια τὶς σχέσεις ποὺ συνδέει τοὺς μοναχοὺς μὲ τὸν κοσμικὸ κλῆρο, μετὰ τὰ ταραγμένα χρόνια τῆς εἰκονομαχίας. Ὁ Ἰγνάτιος Διάκονος, συγγραφέας τοῦ Βίου τοῦ Ταρασίου, περιγράφει ἐκτενῶς μὲ τὰ πιὸ δραματικὰ λόγια τὴν κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποία παρέλαβε ὁ ἥρωάς του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο¹⁰⁹⁷. Ὁ Ταράσιος ἀνέλαβε, κατὰ τὶς μαρτυρίες τῶν πηγῶν¹⁰⁹⁸, νὰ ἀποδώσει καὶ πάλι στὴν Ἐκκλησία τὸ "ἀρχαῖον κάλλος".

Ἡ παραμονὴ εἰκονομάχων ἐπισκόπων στὴ θέση τους (Βασίλειος Ἀγκύρας, Θεόδωρος Μύρων, Θεοδόσιος Ἀμορίου, Ὑπάτιος Νικαίας, Γρηγόριος Πεσινοῦντος, Λέων Ἰκονίου, Λέων Ρόδου, Γεώργιος Πισιδίας, Νικόλαος Ἱεραπόλεως, Λέων Καρπάθου) μέχρι τὴν Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, ὅπως μᾶς διαβεβαιώνουν τὰ ἴδια τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου¹⁰⁹⁹ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἡ ἄρνηση τῶν Στουδιτῶν μοναχῶν νὰ ἀναλάβουν τὴ διοίκηση ἐπισκοπῶν¹¹⁰⁰, καθιστοῦσαν ἰδιαίτερα δυσχερῆς τὸ ἔργο τοῦ νέου πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ τακτικὴ, ποὺ ἀκολούθησε σχετικὰ μὲ τοὺς εἰκονομάχους ἐπισκόπους ὁ νέος ἱεράρχης, εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου καὶ ἀπὸ τὸ Βίον Ταρασίου¹¹⁰¹ καὶ ἐντάσσεται βέβαια στὰ πλαίσια τῆς συναινετικῆς του πολιτικῆς. Οἱ εἰκονομάχοι ἐπίσκοποι δὲν ἀφορίσθηκαν, ἀλλὰ, ἀφοῦ ὑποχρεώθηκαν νὰ ἀποκηρύξουν τὸ εἰκονομαχικὸ δόγμα ἐνώπιον τῆς Συνόδου, διατήρησαν τὰ ἀξιώματά τους καὶ τὶς ἐπισκοπικῆς τους ἔδρες¹¹⁰². Ἄν, ὅπως

1097. *Βίος Ταρασίου*, 406.

1098. *Βίος Ταρασίου*, 398, 406· *Βίος Νικήτα Μηδικίου*, XXVIII· *Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας* Α, 72· *Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας* Β, 173· *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 29.

1099. Mansi, τόμ. 12., στ. 1007 C, 1015 D-E. Βλ. καὶ πιὸ πάνω, σ. 128.

1100. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 205-206.

1101. Mansi, τόμ. 12., στ. 1007 C-1019 B. *Βίος Ταρασίου*, 405-406.

εἶδαμε, ὁ πατριάρχης Ταράσιος προσπάθησε νὰ χειρισθεῖ μὲ σύνεση καὶ διαλλακτικότητα τὴν ὑπόθεση τῶν εἰκονομάχων¹¹⁰³ ἐπισκόπων, οἱ Στουδίτες πίστευαν ἀρχικὰ ὅτι ἡ ἐπαναφορὰ τοῦ εἰκονομαχικοῦ κλήρου στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας ἦταν κάτι ἀνάρμοστο¹¹⁰⁴. Στὴ συνέχεια, ἡ ἀποψή τους ἐμφανίζεται διαφοροποιημένη, καθὼς πρέσβευαν ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν πρέπει νὰ κάνει ἀποδεκτοὺς μόνον "τοὺς ἐξόχους καὶ πρωτάρχους τῆς αἰρέσεως"¹¹⁰⁵. Τελικὰ, ὁμως, ἀκολούθησαν τὴ συνοδικὴ ἀπόφαση, ἡ ὁποία προέβλεπε τὴν ἀποκατάσταση ὄλων τῶν μετανοημένων εἰκονομάχων ἐπισκόπων¹¹⁰⁶. Τὸ ζήτημα τῶν εἰκονομάχων ἐπισκόπων δὲν ἦταν, ὁμως, τὸ μοναδικὸ ποὺ προκαλοῦσε ὄξυνση στὶς σχέσεις κοσμικοῦ κλήρου καὶ ζηλωτῶν μοναχῶν. Τὰ κείμενα τοῦ ἀπολογητῆ τοῦ μοναστικοῦ ιδεώδους ἀπηχοῦν τὴ δυσαρμονία¹¹⁰⁷, ποὺ χαρακτηρίζετις σχέσεις τῶν αὐστηρῶν μοναχῶν μὲ τὸ πατριαρχεῖο.

Στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Στέφανο Ἀναγνώστη, ὁ Θεόδωρος Στουδίτης καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ διαφορὰ¹¹⁰⁸ τους ἔγκειται στὴ μέθοδο, τὴν ὁποία εἶχε ἀκολουθήσει ὁ πατριάρχης σχετικὰ μὲ τὸ μείζον θέμα τῆς ἐξαγορᾶς τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος¹¹⁰⁹. Ὡστόσο, ἀπὸ τὴν ἴδια ἐπιστολὴ προκύπτει ὅτι ὑπῆρχαν καὶ ἄλλες διαφορὲς ποὺ χώριζαν τὸ μοναστικὸ καὶ κοσμικὸ κληρο αὐτὴν τὴν ἐποχὴ, ὅπως ἀρχικὰ ἡ ἐκλογή τοῦ ἀπὸ λαϊκῶν Ταρασίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο¹¹¹⁰ καὶ κατόπιν ἡ οὐδέτερη στάση ποὺ τήρησε ὁ πατριάρχης

1102. *Βίος Ταρασίου*, 405-406.

1103. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ταράσιος εἶχε ἓναν ἀδελφό, τὸν Σισίννιο, ὁ ὁποῖος ὑπηρετοῦσε στὸ βυζαντινὸ στρατό· βλ. Λουγγή, «Δοκίμιο», 183 καὶ σημ. 4.

1104. *Ἐπιστολές Θεοδώρου Στουδίτου*, στ. 1041D- ἀρ. 38, 109 (Fatouros). Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 159.

1105. *Ἐπιστολές Θεοδώρου Στουδίτου*, στ. 1044A.-ἀρ. 38, 109 (Fatouros). Βλ. Auzéry, «Les moines à Nicée II», 13 κέ.

1106. *Ἐπιστολές Θεοδώρου Στουδίτου*, στ. 1044 A.-ἀρ. 38, 110. (Fatouros). Πρβλ. Σπ. Τρωιάνου, *Ἡ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ τὸ Νομοθετικὸν αὐτῆς ἔργον*, Ἀθήνα 1989, 14.

1107. Πρβλ. Evelyn Patlagean, «Sainteté et pouvoir», 98.

1108. *Ἡ ἐν χρήμασι χειροτονία, ἥτις ὑποπίπτει κατὰ τὸ ἀναγκαῖον καθαιρέσει; Naί, πανάληθες: Ἐπιστολές Θεοδώρου Στουδίτου*, στ. 1104 A.-ἀρ. 53, 156 (Fatouros).

1109. Τὶς προσπάθειες, ποὺ κατέβαλε ὁ πατριάρχης γιὰ τὴν καταστολὴ τῆς σιμωνίας περιγράφει ὁ *Βίος Ταρασίου* (σ. 406) καὶ ὁ ἴδιος ὁ Θεόδωρος Στουδίτης στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ἀρσένιο, Στουδίτη μοναχό (*Ἐπιστολές Θεοδώρου Στουδίτου*, στ. 1044 B -ἀρ. 38, 108-111 (Fatouros). Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 198 κέ.- Grumel-Darroutzès, *Regestes*, ἀρ. 360-364.

1110. *ὅτι ὁ μετέπειτα πρόεδρος ἐκ τῆς κοσμικῆς ὕλης θάττον εἰς τὸ τῆς ἱεραρχίας*

στη σύναψη του δευτέρου γάμου του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Σ' με τη Θεοδότη, την ανηψιά του Θεοδώρου Στουδίτου (Αύγουστος/ Σεπτέμβριος 795)¹¹¹¹. Η φανερή αντίθεση της παράταξης των αустηρών μοναχών προς το γάμο αυτό, όσο και η έμμεση κατηγορία προς τον πατριάρχη ότι δεν αντίσταθηκε στην παράνομη πράξη του αυτοκράτορα, περιγράφεται στο έγκώμιο που έγραψε ο Θεόδωρος Στουδίτης για το θείο του Πλάτωνα¹¹¹². Η αντίθεση των ζηλωτών μοναχών προς τον άρχηγό του βυζαντινού κλήρου έκδηλώθηκε και έμπρακτα με τη διακοπή των σχέσεων με τον πατριάρχη Ταράσιο¹¹¹³. Στο παρακάτω απόσπασμα της έπιστολής προς τον Στέφανο διαφαίνεται όλη η δυσαρέσκεια του κατεξοχήν εκπροσώπου του μοναστικού ιδεώδους προς τον πατριάρχη και όλο τον κοσμικό κλήρο: *τούς τε ιεράρχας και ιερείς όπóταν βούλωνται έξουσιάζειν των κανόνων*. Ένώ για τους Στουδίτες άναγνώριζε ότι παρέμεναν άφοσιωμένοι στους κανόνες¹¹¹⁴. Αυτήν άκριβώς την άφοσίωση των Στουδιτών στους κανόνες έπαινει και ο πατριάρχης Ταράσιος, άποκαλώντας τους *ώς ζηλωτάς των κανονικών και ευάγγελικών διατάξεων*¹¹¹⁵, έπειδή, πιθανώς, δέν έπιθυμούσε να όξύνει περισσότερο τις σχέσεις τους και άποσκο-

άξίωμα προβάς, ουχ οίός τε γέγονεν ύπερμαχῆσαι ίκανώς του πνεύματος. Έντευθεν τά σκάνδαλα, εκείθεν και τά ηδη ταράττοντα την αίτιαν είληφεν. Έπιστολές Θεοδώρου Στουδίτου, στ. 1104 Β.-άρ. 53, 156 (Fatouros).

1111. Ο Θεοφάνης (σ. 469) άναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος Σ' με ύπόδειξη της μητέρας του άποφάσισε να διαζευχθεί τή Μαρία. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 253 κέ., όπου διατυπώνεται η άποψη ότι η αυτοκράτειρα Ειρήνη σε συνεργασία με τους Στουδίτες χρησιμοποίησαν ως όργανο τή Θεοδότη για να καταστρέψουν τον Κωνσταντίνο Σ'. Βλ. έπίσης και J. B. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (A. D. 802-867)*, Λονδίνο 1912, 110 κέ.

1112. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 829Β. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 256 κέ.- Niavis, *Nicephorus I*, 127.

1113. Θεοφάνης, 470· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Γ*, 268. Οί άδιάλλακτοι μοναχοί ύποχρεώθηκαν από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Σ' να έγκαταλείψουν το μοναστήρι τους και έξορίστηκαν ο μέν Πλάτων στην Κωνσταντινούπολη, ο δέ Θεόδωρος στη Θεσσαλονίκη. (Θεοφάνης, 470· *Βίος Πλάτωνος*, στ. 829 Β-С). Τη μετάβασή του εκεί περιγράφει σε έπιστολή (*Έπιστολές Θεοδώρου Στουδίτου*, στ. 913 Β-920 С -άρ. 3, 11-16 (Fatouros) προς τον Πλάτωνα· βλ. J. -C. Cheynet- B. Flusin, «Du Monastère Ta Kathara à Thessalonique: Théodore Stoudite sur la route de l'exil», *REB* 48 (1990), 193-211.

1114. *Έπιστολές Θεοδώρου Στουδίτου*, στ. 1108 Α, 1065 Β.-άρ. 53, 159 (Fatouros). Βλ. Leroy, «La réforme Studite», 192, 201-206.

1115. Mansi, τόμ. 12, στ. 1118 D.

ποῦσε στὴν πλήρη ὑπαγωγή τῆς Ἐκκλησίας στὸν πατριάρχη.

Στὴ διαμορφωμένη αὐτὴ ἐκκλησιαστικὴ κατάσταση καὶ μπροστὰ στὴ δυναμικὴ παρουσία τῶν Στουδιτῶν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, ὅσο καὶ στὴν ἐπίμονη ἄρνησή τους νὰ συνεργασθοῦν μὲ τὸν κοσμικὸ κλῆρο, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχαν ἔλθει σὲ ἀνοικτὴ ρῆξη σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Συνόδου τοῦ 787¹¹¹⁶, ὁ πατριάρχης Ταράσιος ἀπαντοῦσε μὲ τὴ δημιουργία ἑνὸς κύκλου ἐπισκόπων ἀπὸ τὸ πολὺ στενὸ του περιβάλλον. Ὁ Βίος τοῦ πατριάρχου Ταρασίου μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ταράσιος εἶχε δημιουργήσει ἕνα εἶδος σχολῆς στὴ μονὴ Στενοῦ, ἀπ' ὅπου προώθησε ἀργότερα τοὺς μαθητὲς τῆς σὲ ἐπισκοπικὰ ἀξιώματα¹¹¹⁷. Τὸ ἴδιο κείμενο μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναχῶν ἔφθασε γρήγορα τοὺς ἑκατὸ, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους γνωρίζουμε πολὺ λίγες, ἀλλὰ σημαντικὲς, προσωπικότητες ποὺ ἔλαβαν τὸ ἐπισκοπικὸ ἀξίωμα ἀνάμεσα στὰ χρόνια 784-787, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀνοδο τοῦ Ταρασίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο μέχρι τὴ Σύνοδο τοῦ 787, ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερα. Τὸ ὁμώνυμο μὲ τὸν ἰδρυτὴ του μοναστηρίου, ἢ διαφορετικὰ τοῦ Στενοῦ, πρέπει νὰ προετοίμαζε τοὺς μοναχοὺς νὰ ἀναλάβουν διοικητικὲς θέσεις στὴν Ἐκκλησία. Οἱ ὑψηλοὶ αὐτοὶ ἀξιωματοῦχοι τοῦ κοσμικοῦ κλήρου θεωροῦνται ὅτι "ἐκόσμησαν τὴν ιδιότητα τοῦ ἐπισκόπου" καὶ ἀποδείχθηκαν στὴ διάρκεια τῆς δεύτερης εἰκονομαχίας, στυλοὶ ἀκλόνητοι τῆς πίστεως¹¹¹⁸. Ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ ἔργου τοῦ Ταρασίου στὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα ἦταν τόσο ἡ προώθηση αὐτῶν τῶν μοναχῶν σὲ ὑψηλὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, ὅσο καὶ ἡ χειροτονία κληρικῶν¹¹¹⁹ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πατριάρχη. Ὁ Θεοφύλακτος Νικομηδείας, ὁ Μιχαὴλ Συνάδων, ὁ Γεώργιος Ἀμάστριδος, ἴσως καὶ ὁ Εὐθύμιος Σάρδεων, ἀποτελοῦν τὰ πιὸ λαμπρὰ παραδείγματα.

Ὁ Μιχαὴλ ἀνέλαβε, κατὰ τὴν προτροπὴ τοῦ ἴδιου τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, τὴ διοίκηση τῆς μητροπόλεως τῶν Συνάδων¹¹²⁰, πρὶν ἀπὸ τὴ σύγκληση τῆς Συνόδου τοῦ 787, ἀφοῦ σὲ ὄλες τίς συνεδρίες ἦταν παρῶν¹¹²¹. Πρὶν λάβει τὸ ὑψηλὸ αὐτὸ ἐκκλησιαστικὸ ἀξίωμα εἶχε διατελέσει μοναχὸς στὴ μονὴ τοῦ

1116. Auzépy, «Les moines à Nicée II», 20.- Deroche, «L'autorité des moines», 252.

1117. Βίος Ταρασίου, 403· Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας A, 73, B, 173.

1118. Βίος Ταρασίου, 403.

1119. Ringrose, *Saints*, 108.

1120. Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας A, 74-75· B, 174· *Synax. Eccl. CP.*, στ. 519-520. Βλ. Ringrose, *Saints*, 108. Ὅσο γιὰ τὴ μεταγενέστερη σταδιοδρομία του ὡς πρεσβευτοῦ στὴν αὐλὴ τῶν Φράγγων βασιλέων, βλ. Lounghis, *Ambassades*, 158 κέ.

1121. Mansi, τόμ. 12, στ. 994 C, 1091 D· τόμ. 13, στ. 137 A, 365 C, 381 E.

Στενοῦ¹¹²². Παράλληλη ἦταν καὶ ἡ πορεία τοῦ Θεοφυλάκτου Νικομηδείας, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἀνῆκε στὴν ομάδα ἐκείνη τῶν μαθητῶν τοῦ Ταρασίου πού εἶχε ἐκπαιδευθεῖ στὴ μονὴ τοῦ Στενοῦ. Τὴ διοίκηση τῆς μητρόπολης Νικομηδείας ἀνέλαβε μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου τοῦ 787, ἀφοῦ ὁ προκατοχός του, Πέτρος¹¹²³, μνημονεύεται ἀνάμεσα στοὺς πατέρες, οἱ ὁποῖοι εἶχαν πάρει μέρος στὴ Σύνοδο. Δύο ἀκόμα προσωπικότητες τοῦ κοσμικοῦ κλήρου, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ βιογράφος τοῦ Θεοφυλάκτου Νικομηδείας καὶ τὸ Συναξάριο¹¹²⁴, προέρχονταν ἀπὸ τὸν ἴδιο κύκλο τῶν μαθητῶν τοῦ Ταρασίου: πρόκειται γιὰ τοὺς μητροπολίτες Κυζίκου Αἰμιλιανό¹¹²⁵ καὶ Ἀμορίου Εὐδόξιο, οἱ ὁποῖοι χειροτονήθηκαν μετὰ τὸ 787, καθὼς δὲν μνημονεύονται στὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου· μητροπολίτης Κυζίκου ἦταν τότε ὁ Νικόλαος¹¹²⁶ καὶ μητροπολίτης Ἀμορίου ἦταν ὁ πρῶν εἰκονομάχος¹¹²⁷ Θεοδόσιος¹¹²⁸. Δὲν ὑπάρχουν πληροφορίες, ἀν εἶχαν καρεῖ πρῶτα μοναχοὶ στὴ μονὴ τοῦ Ταρασίου καὶ ἀργότερα χειροτονήθηκαν μητροπολίτες¹¹²⁹.

Ὁ πανηγυρικός γιὰ τὸν Εὐθύμιο Σάρδεων μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ἐγκωμιαζόμενος εἶχε χειροτονηθεῖ μητροπολίτης Σάρδεων ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πατριάρχη Ταράσιο καὶ μάλιστα τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα¹¹³⁰, πρὶν ἀπὸ τὴ Σύνοδο τοῦ 787 (784, 786 ἢ τὸ 787), ἀφοῦ εἶχε λάβει μέρος σὲ αὐτὴ¹¹³¹. Ὅμως ὁ Βίος του, ἔργο τοῦ πατριάρχη Μεθοδίου, δὲν ἀναφέρει παρόμοια πληροφορία, κάτι πού ἔχει δημιουργήσει ἀμφιβολίες, ἀν ὁ Εὐθύμιος εἶχε χειροτονηθεῖ πράγματι

1122. *Synax. Eccl. CP.*, στ. 519· *Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας* Α, 73. Ἄλλη παραλλαγή τοῦ Βίου (Β, 173) ἀναφέρει ἐπὶ τὴν παρὰ τῆ Προποντίδι παρ' αὐτοῦ (Ταρασίου) ἀνεγερεθίσαν μονήν.

1123. Mansi, τόμ. 12, στ. 994 Β, 1090 Α-Β, 1147 Ε· τόμ. 13, στ. 136 Α, 365 Β, 381 Α.

1124. *Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας* Α, 78· Β, 178· *Synax. Eccl. CP.*, στ. 519-520.

1125. Ἡ σφραγίδα τοῦ Αἰμιλιανοῦ φέρει τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας καὶ σταυρόσχημο μονόγραμμα: Laurent, *Corpus* V3, ἀρ. 1703 καὶ Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1326.

1126. Mansi, τόμ. 12, στ. 994 Β, 1087 D-E, 1147 C-D· τόμ. 13, στ. 136 Α, 365 Β, 381 Α. Ἡ σφραγίδα του φέρει σταυρόσχημο μονόγραμμα· βλ. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 346.

1127. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 131.

1128. Mansi, τόμ. 12, στ. 1007 C, 1015 C-D, 1098 Α, τόμ. 13, στ. 368 Β.

1129. Κάτι πιθανὸ γιὰ τὸν ἐκδότη τοῦ *Βίου Θεοφυλάκτου Νικομηδείας*, 78 σημ. 2.

1130. *Ἐγκώμιον εἰς Εὐθύμιον Σάρδεων*, 72.

1131. Mansi, τόμ. 12, στ. 994 Β, 1087 Ε, 1147 D· τόμ. 13, στ. 136 Α, 365 Β, 381 Α. Ἡ σφραγίδα του ἔχει τὴν ἴδια διακόσμηση μὲ αὐτὴ τοῦ Αἰμιλιανοῦ φέρει εἰκόνα τῆς Παναγίας καὶ σταυρόσχημο μονόγραμμα· βλ. *Corpus* V2, ἀρ. 1607 καὶ Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1332.

μητροπολίτης ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ταράσιο¹¹³².

Δὲν ἀποκλείεται καὶ ὁ Γεώργιος Ἀμάστριδος νὰ εἶχε περάσει ἀπὸ τὸ μοναστήρι τοῦ Ταρασίου. Ὁ Βίος τοῦ Γεωργίου μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ἥρωάς του εἶχε χειροτονηθεῖ κληρικός¹¹³³ καὶ εἶχε καρεῖ μοναχὸς στὴ μονὴ Βονύσσης¹¹³⁴. Ἀργότερα, *δσον τε τῆς πόλεως ἔκκριτον δσον τε τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου καὶ δσον ἐν τέλει* τοῦ πρότειναν νὰ ἀναλάβει τὴ μητροπολιτικὴ ἔδρα τῆς Ἀμάστριδος¹¹³⁵, ἀξίωμα, τὸ ὁποῖο ἀποποιήθηκε καὶ στὴ συνέχεια μετέβη στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα. Ἐκεῖ, ὁ πατριάρχης Ταράσιος προσελάμβανε ἀντὶ μισθοῦ πρόσωπα γιὰ νὰ ἐπιτελοῦν ὀλονύκτιες ψαλμωδιές¹¹³⁶ καὶ ἀνάμεσά τους ἦταν καὶ ὁ Γεώργιος¹¹³⁷. Ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου Γεωργίου Ἀμάστριδος θὰ μποροῦσε νὰ σημαίνει ὅτι καὶ ὁ Γεώργιος Ἀμάστριδος εἶχε διατελέσει μοναχὸς στὴ μονὴ τοῦ Στενοῦ. Τὸ ἴδιο κείμενο ἀναφέρει ὅτι ὁ Ταράσιος εἶχε θαυμάσει τὴν ἀρετὴ τοῦ Γεωργίου καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὸν εἶχε διορίσει μητροπολίτη Ἀμάστριδος¹¹³⁸, παρὰ τὴν ἀντίθετη γνώμη τοῦ τότε αὐτοκράτορα, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου τὸ κείμενο ἀποσιωπᾷ¹¹³⁹.

1132. Βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη τοῦ Βίου, σ. 4, ὁ ὁποῖος χωρὶς νὰ ἀποκλείει τὴν πιθανότητα νὰ χειροτονήθηκε μητροπολίτης ἀπὸ τὸν Ταράσιο, θεωρεῖ ἐπίσης πολὺ πιθανὸ νὰ ἔγινε μητροπολίτης, λίγο προγενέστερα, στὰ χρόνια τοῦ Λέοντος Δ΄.

1133. *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 16. Ὁ ἐκδότης τοῦ κειμένου (Vasil'evskij, LXXVII-CVII) καὶ ὁ I. Ševčenko («Hagiography», 123) τὸ ἀποδίδουν στὸν Ἰγνάτιο Διάκονο καὶ θεωροῦν ὅτι ἔχει γραφεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ 842. Ἡ W. Wolska-Conus («De quibusdam Ignatius», 342-351) ἔχει διατυπώσει τὴν ἀποψη ὅτι δὲν εἶναι ἔργο τοῦ Ἰγνατίου Διακόνου. Βλ. καὶ A. Markopoulos, «La Vie de Saint Georges d'Amastris et Photius», *JÖB* 28 (1979), 75-82.

1134. *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 21. Βλ. Da Costa -Louillet, «Saints», 483 σημ. 1. Γιὰ τὶς διαφορὲς μονές μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα, βλ. Janin, *Grands Centres*, 438.

1135. *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 26.

1136. *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 29. Βλ. Da Costa -Louillet, «Saints», 484.

1137. *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 29.

1138. *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 30-31.

1139. Ἄλλ' ἢ τοῦ βασιλέως ἀποστολή, μάλλον δὲ ἢ τοῦ φθόνου προσβολὴ μικρόν τι τὴν ὁρμὴν ἐπισχεθῆναι τοῦ πατριάρχου παρεσκεύασεν· εἰς τὸν αὐτὸν γὰρ τῆς ἐπισκοπῆς θρόνον πρὸς αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος ἐψηφίζετο ἕτερος· *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 30. Ἄν πρόκειται γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Σ΄ (βλ. Germaine Da Costa-Louillet, «Saints», 485.- Ševčenko «Hagiography», 123), θὰ μπορούσαμε νὰ συνδυάσουμε τὴν πληροφορία τοῦ ἀγιολογικοῦ κειμένου μὲ τὴ μαρτυρία τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη (σ. 465-466), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ στρατὸς τῶν Ἀρμενιάκων εἶχε δώσει ὄρκο πίστεως στὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Σ΄. Ἴσως, δὲν εἶναι ἀπλῆ σύμπτωση τὸ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Σ΄ ἐπιδίωξε νὰ διορισθεῖ "ἕτερος" μητροπολίτης, προφανῶς τῆς

Ἐκτός, ὅμως, ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς τῆς μονῆς τοῦ Στενοῦ, οἱ ὁποῖοι κατέλαβαν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ μητροπολιτικὲς ἔδρες, ὁ Ταράσιος εἶχε χειροτονήσει ἐπίσης κληρικούς καὶ ἄλλους μοναχούς: ἀρχικά, διάκονο τὸν Ἰωάννη τῶν Ψυχᾶ καὶ πρεσβύτερο τὸν ἀδελφὸ του Θεόδωρο¹¹⁴⁰, τὸν ὁποῖο ἀργότερα χειροτόνησε ἐπίσκοπο¹¹⁴¹, χωρὶς, ὅμως, τὸ ἀγιολογικὸ κείμενο νὰ ἀναφέρει τὴ μητρόπολη, στὴν ὁποία διορίσθηκε. Ἐπίσης, χειροτονήθηκαν ἀπὸ τὸν πατριάρχη, ἀφοῦ ταξίδεψαν γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Νικήτας Μηδικίου¹¹⁴², ὁ Μακάριος Πελεκητής¹¹⁴³ καὶ ὁ Γεώργιος Ἀμάστριδος¹¹⁴⁴.

Συνοψίζοντας μποροῦμε νὰ ὀδηγηθοῦμε στὶς ἀκόλουθες διαπιστώσεις. Ὁ πατριάρχης Ταράσιος προετοίμαζε τοὺς ἐπισκόπους ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν μοναχῶν. Δὲν μποροῦμε νὰ ἀποκλείσουμε τὸ ἐνδεχόμενο ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀπαντοῦσε στοὺς παντοδύναμους τότε Στουδίτες, οἱ ὁποῖοι θεωροῦσαν ὅτι οἱ μοναχοὶ προορίζονταν μόνον γιὰ τὸ μοναστήρι. Προσπάθησε νὰ ἀναδιαμορφώσει τὸν κληρὸ ὄχι μέσα ἀπὸ τὴν αὐστηρὴ μοναστικὴ πειθαρχία καὶ τὴν ἀδιάλλακτὴ στάση τῶν Στουδιτῶν, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὸ πνεῦμα διαλλακτικότητος τῶν καιρῶν. Ἄλλωστε, θεωρεῖται ὁ κατεξοχὴν ἐκπρόσωπος τῆς παράταξης, ἡ ὁποία δὲν ἔπαιρνε θέση σὲ ἀκραῖες περιπτώσεις¹¹⁴⁵. Ἀντίθετα, ὁπαδὸς τῶν ἀκραιῶν θέσων ἦταν ὁ Θεόδωρος Στουδίτης. Ταράσιος καὶ Θεόδωρος Στουδίτης, δύο κορυφαῖες ἐκκλησιαστικὲς φυσιογνωμίαι τῆς ἐποχῆς μὲ κοινὲς κοινωνικὲς καταβολὲς πού, ὅμως, ἐκπροσωποῦσαν δύο ἀντίθετες τάσεις, τὴ σύνεση ὁ ἓνας καὶ τὴν ἀδιαλλαξία ὁ ἄλλος.

ἀρεσκείας του, σὲ μία μητρόπολη τοῦ θέματος τῶν Ἀρμενιάκων, κατὰ τὴν ἐποχὴ πού οἱ Ἀρμενιάκοι, σχεδὸν παράλληλα μὲ τοὺς Στουδίτες, προέβλεπαν ἔντονα στὴν πολιτικὴ σκηνὴ τοῦ Βυζαντίου.

1140. *Βίος Ἰωάννου τῶν Ψυχᾶ*, 108.

1141. *Βίος Ἰωάννου τῶν Ψυχᾶ*, 117.

1142. *Βίος Νικήτα Μηδικίου*, XXIII.

1143. *Βίος Μακαρίου*, 149. Βλ. τὴ σωστὴ διόρθωση στὸ κείμενο ἀπὸ τὸν Ch. Van de Vorst, «Note sur S. Macaire de Pélécète», *AB* 32 (1913), 270.

1144. *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 30-31.

1145. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 136.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο ἕβδομος καὶ ὁ ὄγδοος αἰώνας ἔχει ἐπικρατήσει νὰ ὀνομάζονται "σκοτεινοὶ αἰῶνες" καὶ ἀποτελοῦν μία ἀπὸ τὶς πρὸ κρίσιμες φάσεις στὴν ἐξέλιξη τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας. Ὁ βυζαντινὸς κληρὸς, μοναστικὸς καὶ κοσμικὸς, ἢ περισσότερο ὀρατὴ κοινωνικὴ ὁμάδα τοῦ Βυζαντίου (μαζὶ μὲ τὸ στρατό) αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, ἀποτελεῖ τὸν κεντρικὸ ἄξονα τῆς παρούσας ἔρευνας. Ἡ μελέτη κατέληξε νὰ προσεγγίσει, μὲ ἄξονα πάντοτε τὸν κληρὸ, τὶς διάφορες φάσεις ἐξέλιξης τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας καὶ τῆς βυζαντινῆς κρατικῆς δομῆς ὡς τὴν πρώτη ἐπικράτηση τῆς εἰκονολατρίας, δηλαδή, ὡς τὰ τέλη τοῦ ὄγδοου αἰώνα. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἢ τόσο πολὺ τονισμένη στὸν τίτλο τοῦ βιβλίου θέση τοῦ κληρικοῦ στὴ βυζαντινὴ κοινωνία, ἴσως καὶ νὰ μὴ ἀνταποκρίνεται πλήρως στὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται σὲ μιὰ εὐρύτερη διάσταση τῶν σχέσεων ἐκκλησίας, κράτους καὶ κοινωνίας.

Στὰ τέλη τοῦ ἕβδομου αἰώνα διαπιστώνεται μιὰ τάση παρακμῆς τοῦ μοναχισμοῦ στὶς ἐπαρχίες, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πτώση τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ παρατηρεῖται ἡ ἀμείωτη ἰσχὺς τοῦ μοναχισμοῦ τῆς πρωτεύουσας, χάρις στὴν ἐπιβίωση τῆς ἀριστοκρατίας. Ἡ δύναμη τοῦ μοναχισμοῦ τῆς Κωνσταντινούπολης φαίνεται εὐδιάκριτα κατὰ τὴν περίοδο, κατὰ τὴν ὁποία κυρίαρχη μορφή τοῦ Βυζαντίου ἦταν ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄. Ἡ ἀναδρομὴ στὴν ἱστορία ὀρισμένων μονῶν τῆς πρωτεύουσας ἀποκάλυψε τὸν οὐσιαστικὸ ρόλο τῶν μονῶν καὶ τοῦ κοσμικοῦ κληρικοῦ τῆς Κωνσταντινούπολης στὴν ἀνατροπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, τόσο τὸ 695, ὅσο καὶ τὸ 711 καὶ στὴν ἀνάδειξη ἀριστοκρατῶν αὐτοκρατόρων, ὅπως ὁ Λεόντιος καὶ ὁ Βαρδάνης-Φιλιππικὸς. Διαπιστώθηκε ὅτι κοσμικὸς καὶ μοναστικὸς κληρὸς ἀνέτρεπαν ἓνα αὐτοκράτορα πού εἶχε ἀκολουθήσει μιὰ πολιτικὴ, ἢ ὁποῖα ἔθιγε τὴ μέχρι τότε ἰσχύουσα παντοδυναμία τους στὴ βυζαντινὴ κοινωνία. Ἀκόμα περισσότερο γιὰ νὰ ἀνατρέψει γιὰ δευτέρη φορὰ τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄ ὁ βυζαντινὸς κληρὸς δὲν δίστασε νὰ "προετοιμάσει" τὴν ἀποκαλούμενη μονοθελητικὴ στροφὴ τοῦ ἀριστοκράτη Βαρδάνη-Φιλιππικοῦ. Φυσικά, μετὰ τὴ βίαιη ἀποπομπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ σκηνή, οἱ μέχρι τότε φερόμενοι ὡς ὄπαδοι τοῦ μονοθελητισμοῦ υἱοθέτησαν καὶ πάλι τὴν ὀρθοδοξία, ἀπομακρύνοντας τὸ μονοθελητὴ Βαρδάνη.

Οἱ προσπάθειες τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ συμπληρώθηκαν μὲ δραστηκὸ τρόπο

ἀπὸ τὸν Λέοντα Γ΄ καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Ε΄, χάρη στὴν ἐπίκληση τῶν εἰκονομαχικῶν ἀρχῶν· στὸ ἐξῆς, δὲν ἦταν μόνιμη ἐπιλογή τοῦ κλήρου ἢ ἐπίκληση θρησκευτικῶν προσχημάτων. Χρησιμοποιώντας τὸ θρησκευτικὸ πρόσχημα τῆς εἰκονομαχίας καὶ ἔχοντας στὸ πλευρὸ τους μεγάλο μέρος τοῦ στρατοῦ, οἱ Ἰσαυροὶ αὐτοκράτορες κατόρθωσαν νὰ προσεταιριστοῦν στὶς προσπάθειές τους καὶ ἐπιφανεῖς ἐκπροσώπους τῆς ἐκκλησίας.

Ἐξετάζοντας ἀπὸ τίς πηγές τὴν προέλευση τῶν γνωστῶν εἰκονομάχων μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων, παρατήρησα ὅτι αὐτοὶ προέρχονται ἀπὸ θέματα φιλικὰ διακείμενα πρὸς τὴν Ἰσαυρικὴ δυναστεία. Ἡ χρησιμοποίηση, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τῶν ἀνεικονικῶν μονογραμμάτων στὶς σφραγίδες τοῦ ὄγδοου αἰῶνα ἀπὸ μητροπολίτες καὶ ἐπισκόπους ὑποδηλώνει ὅτι ὁ κάτοχος θὰ μπορούσε νὰ ἦταν εἰκονομάχος ἢ ἀδιάφορος ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεση τῆς εἰκονομαχίας, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε δὲν ἦταν φανατικὸς ὀπαδὸς τῆς εἰκονολατρίας.

Ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν σφραγίδων τῆς ἐποχῆς προέκυψε τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀρκετὰ ἀνεικονικὰ μολυβδόβουλλα προέρχονται ἀπὸ μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπὲς τῶν θεμάτων τῶν Κιβυρραιωτῶν καὶ Θρακησίων, λιγότερα ἀπὸ τὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν καὶ κανένα ἀπὸ τὰ θέματα Θράκης, Ὀψικίου καὶ Ἀρμενικῶν. Οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ εἰκονομαχία εἶχε ἐξαπλωθεῖ ἀρχικὰ σὲ περιοχὲς πιστὲς στὴ δυναστεία, οἱ ὁποῖες εἶχαν συνδεθεῖ, ἐπίσης, καὶ μὲ τὴ διαμόρφωση τῆς θεματικῆς διοίκησης. Ἡ κατανομὴ τῶν ἀνεικονικῶν μολυβδόβουλλων, ὅπως ἐκτέθηκε, ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς στὴ διάταξη τῶν ἀντιπάλων, τὴν ὁποία περιγράφει ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον τοῦ 742/3: Κιβυρραιῶτες, Θρακῆσιοι καὶ Ἀνατολικοὶ πολέμησαν ὑπὸ τὸν εἰκονομάχον Κωνσταντῖνον Ε΄, ἐνῶ Θράκη, Ὀψίκιον καὶ Ἀρμενιάκοι ὑπὸ τὸν εἰκονολάτρην Ἀρτάβασδο.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ μοναστικὸ κλῆρον ὑποστηρίχθηκε στὴν παρούσα μελέτη ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ μὲ τὴν ἀρωγὴν τοῦ εἰκονομαχικοῦ στρατοῦ δὲν στράφηκε τόσο ἐναντίον τῶν μονῶν τῆς ἐπαρχίας, γιὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ὁποίων διαθέτουμε ἐλάχιστες πληροφορίες, ὅσο ἐναντίον τῶν μονῶν τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας. Καὶ τοῦτο συμβαίνει, ἐπειδὴ στὴν ἐπαρχία οἱ Ἰσαυροὶ ἦταν ἰσχυροί, ἐνῶ στὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπῆρχαν πυρῆνες ἀντιπολίτευσης τῆς ἀριστοκρατίας μέσα ἀπὸ τὰ μοναστήρια. Συνεπῶς ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηριθεῖ ὡς ἄμεσα ἀντιμοναχικός, καθὼς ἄλλωστε ὑπάρχουν κείμενα, στὰ ὁποῖα ὁ αὐτοκράτορας ἐμφανίζεται ὡς «προασπιστὴς» τοῦ μοναχισμοῦ.

Ἦδη μετὰ τὰ πρῶτα εἰκονομαχικὰ μέτρα τοῦ Λέοντος Γ΄ ἀρχίζει νὰ διαφαίνεται μία τάση φυγῆς τῶν ἀριστοκρατῶν στὴ Βιθυνία, ἢ ὁποῖα ὀλοκληρώ-

νεται μετά την επίθεση του εικονομαχικού στρατού στα μοναστήρια της Κωνσταντινούπολης. Ἐπὶ τὸ 780 καὶ ἔξῃς ἰδρύονται ἡ «μετακομίζουσα» στὴ Βιθυνία μονές, οἱ ἰδρυτές τῶν ὁποίων εἶναι ἀριστοκράτες ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη· ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ νέα ἐποχή, ἡ ἀνθησις τοῦ βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ ὄχι στὴ Βασιλεύουσα, τὸ μέχρι τότε κέντρο τῶν μοναχῶν, ἀλλὰ στὴ Βιθυνία.

Μετὰ τὰ ταραγμένα χρόνια τῆς εἰκονομαχίας, διαπιστώνονται ἀντιθέσεις μέσα στὶς τάξεις τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, μοναστικοῦ καὶ κοσμικοῦ. Ὁ κοσμικὸς κληρὸς ὑπὸ τὸν πατριάρχη Ταράσιο ἀποδύεται σὲ μία προσπάθεια νὰ ἐξομαλυνθοῦν οἱ ἀντιθέσεις, πού εἶχαν προέλθει ἀπὸ τὴν εἰκονομαχία· ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ οἱ μοναχοὶ ὑπὸ τὸν Θεόδωρο Στουδίτη τηροῦν ἀδιάλλακτη στάση στὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς. Μέσα ἀπὸ τὶς ἀντιθέσεις πού ἐπισημαίνονται αὐτὴ τὴν ἐποχή, δημιουργεῖται μὲ πρωτοβουλία τοῦ πατριάρχη Ταρασίου, μία νέα παράταξις τὸν κοσμικὸ κληρὸ, πού δὲν εἶναι μὲν ἀποκομμένη ἀπὸ τὸ μοναχισμό, ἀλλὰ διατηρεῖ τὶς ἀποστάσεις ἀπὸ τοὺς αὐστηροὺς Στουδίτες. Ἀπὸ αὐτὴ τὴ νέα ἐκκλησιαστικὴ παράταξις ἐπανδρώνονται ἐπισκοπικὲς ἔδρες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες θὰ προβάλλουν καὶ οἱ ἐκκλησιαστικὲς φυσιογνωμίες τοῦ ἑνατου αἰῶνα.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- Ἄβραοι 46
Ἄβραμίου μονή 178
Ἄβραμπτῶν μονή 206
Ἄγαθοῦ μονή 209
Ἄγάθων Διάκονος 68, 69, 70, 72, 73, 97, 100, 103
Ἄγάθων θεῖος Εὐστρατίου 214
Ἄγάπιος Ἀκμωνείας 133
Ἀγαπίου μετόχιον 194
Ἀγαύρου μονή 194, 213, 214, 215, 220
Ἄγία Ἀνθοῦσα 182, 183
Ἄγία Ἐκκλησία βλ. Ἄγία Σοφία
Ἄγία Ἐδρα 93, 103, 117
Ἄγία Σεβερῖνα 136, 137
Ἄγία Σοφία 48, 64, 72, 78, 79, 80, 81, 82, 87, 88, 89, 93, 94, 96 97, 98, 99 105, 110, 142, 144, 146, 153, 157, 159, 160
Ἄγιας Εὐφημίας ναὸς 178, 207
Ἄγιας Μαύρας ναὸς 178
Ἄγιας Σοφίας ναὸς (Νίκαια) 42
Ἄγιος Ἰανουάριος 137
Ἄγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος 121, 141
Ἄγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος 52
Ἄγιος Πατάπιος 52, 53
Ἄγιος Ὑπάτιος 134
Ἄγίου Ἀγαθονίκου ναὸς 179
Ἄγίου Ἀκακίου ναὸς 179
Ἄγίου Ἀναστασίου ναὸς 207
Ἄγίου Ἀνίνα μονή 53
Ἄγίου Γεωργίου μονή (Πραίνετος) 213
Ἄγίου Γεωργίου μονή (Συκεαί) 170, 181, 183
Ἄγίου Γεωργίου Πραιποσίτου μονή 210
Ἄγίου Δημητρίου ναὸς 45, 91
Ἄγίου Εὐσταθίου ναὸς 207
Ἄγίου Θεοδώρου εὐκτήριον 179
Ἄγίου Ἰουλιανοῦ μονή 178
Ἄγίου Ἰωάννου Θεολόγου μονή 213
Ἄγίου Ἰωάννου Θεολόγου μονή βλ. Πελεκητῆς μονή
Ἄγίου Ἰωάννου Θεολόγου ναὸς (*Ἐφεσος) 43, 44, 121
Ἄγίου Ἰωάννου Θεολόγου ναὸς (Σακκουδίωνος μονή) 213
Ἄγίου Κοσμᾶ μετόχιον 194
Ἄγίου Κοσμᾶ προάστειον 194
Ἄγίου Λουκᾶ ναὸς 207
Ἄγίου Μάμαντος Ἰππόδρομος 175
Ἄγίου Νικολάου ναὸς (Κωνσταντινούπολη) 182
Ἄγίου Νικολάου ναὸς (Μύρα) 182
Ἄγίου Νικολάου παρεκκλήσιον (Πρίγκιπος) 208
Ἄγίου Σάββα μονή (Ἱερουσαλήμ) 196
Ἄγίου Σεργίου μονή, βλ. Μηδικίου μονή
Ἄγίου Φιλίππου μονή (*Ἐφεσος) 44
Ἄγιων Ἀναργύρων μονή τὰ Παυλίνου 51
Ἄγιων Ἀποστόλων μονή (Μαντίναιον) 182
Ἄγιων Ἀποστόλων ναὸς 155
Ἄγκυρα 128, 134, 222
Ἄγρὸς κτῆμα 216
Ἄγροῦ μονή 216, 217, 218
Ἄδραμύττιο 104
Ἀθανάσιος σιλεντιάριος 148
Ἀθανάσιος δεῦτερος Μηδικίου μονῆς 188
Ἀθῆναι 138
Αἴγυπτος 47
Αἰγυπτίων μονή 52
Αἰμιλιανὸς Κυζίκου 202, 203, 204, 226
Ἀκμωνεία 133
Ἀκοιμήτων μονή 50, 213
Ἄλια 42, 133

Εύρετήριο

- Ἄλις μονή 42, 133
Ἄλεξάνδρεια 47
Ἄμαστρις 39, 93, 203, 209, 225, 227, 228
Ἄμερ (Amr ibn Dhabari) 42
Ἄμνια 39
Ἄμόριον 128, 131, 148, 202, 203, 222, 226
ἀναγνώστης 79, 157
Ἄναστασία σύζυγος Κωνσταντίνου Δ΄ 51
Ἄναστάσιος Α΄ πατριάρχης (730-754) 110, 118, 145, 146, 147, 150, 155, 157, 165, 182
Ἄναστάσιος Θεσσαλονίκης 137
Ἄναστάσιος μάρτυρας 73
Ἄναστασώ μητέρα Ἰωαννικίου 197
Ἄνατολικῶν θέμα βλ. θέμα Ἄνατολικῶν
Ἄνδρέας Καλυβίτης 175
Ἄνδρέας μελωδός ἀρχιεπ. Κρήτης 49, 52, 72, 94, 96, 98, 99, 125, 126, 191
Ἄνδρέας ὁ ἐν Κρίσει 177, 191
Ἄνδρέας πατέρας Νικηφόρου Μηδικίου 190
Ἄνδρέας στυλίτης βλ. Πέτρος στυλίτης
Ἄνδρόνικος Σελευκείας 138
Ἄνεαί 132
Ἄνθιμος διάκονος 106, 117
Ἄνθιμος Α΄ (πατριάρχης Κ/πόλεως 535-536) 78
Ἄνθοῦσα κόρη Κωνσταντίνου Ε΄ 182
Ἄννα κόρη Λέοντος Γ΄ σύζυγος Ἄρταβάδου 148, 182
Ἄννα μητέρα Πέτρου Ἀτρώας 198
Ἄννα περιδόξος 169
Ἀντιόχεια 47, 78, 138
Ἀντιόχεια Πισιδίας 120, 124, 125, 128, 129, 131, 222
Ἄντιοχος χαρτοφύλαξ 99
Ἀντώνιος ἡγούμε. Δίου 206
Ἀντώνιος θεῖος Εὐστρατίου 214 ἀπὸ ἐπισκόπων 135 ἀπὸ λαϊκῶν 223 ἀπὸ ὑπάτων 103 ἀποκρισιάρχιος, 101
Ἄπολλωνία λίμνη 197
Ἄργος 46 ἀργυροπράτης 85 ἀριστοκρατία συγκλητική 59, 60, 61, 62, 66, 75, 163, 172, 176, 180, 184, 188, 189, 194, 195, 196, 204, 218, 221
Ἀρίτας μονή βλ. Ἐριστῆς μονή
Ἀρίτζας μονή βλ. Ἐριστῆς μονή
Ἀρμενία, 86, 87
Ἀρμενιάκων θέμα βλ. θέμα Ἀρμενιάκων
Ἀρμενιάκων στρατός 140, 227
Ἀρμενίων χώρα 86
Ἀρσένιος Στουδίτης 223
Ἀρτάβασδος κόμης Ὀμφικίου ἀνταπαιτητής 116, 122, 127, 131, 134, 135, 139, 140, 147, 148, 149, 150, 230
Ἀρτέμιος-Ἄναστάσιος Β΄ (αὐτοκράτωρ 713-715) 74, 101, 102, 103, 104, 105
Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ναὸς 217
ἀρχαιογενής 74, 188
ἀρχισατράπης 126, 127
ἄρχοντες, 58, 61, 105, ἄρχοντες ἐπίσημοι 153 ἄρχων 125, 128, 142 ἄρχων μοναστηριῶν 155 ἀσηκρητίς, 87, 88
Ἀσία ἐπαρχία 42, 123, 142
Ἀσιάτιδος γαῖα βλ. Ἀσία ἐπαρχία
Ἄσπαρ 53
ἀστρονόμος, 62

- Ἄτζουπᾶς 141
 Ἄτζιπᾶς βλ. Ἄτζυπᾶς, Ἄτζουπᾶς
 Ἄτζύπιος ἐπίσκοπος 141
 Ἄτζύπιος πατέρας πάπα Λέοντος Γ΄ 141
 Ἄτρώα 37, 43, 187, 198, 199, 200, 220, 221
 Ἀττάλεια 182
 Αὐλητοῦ μονή 213
 Αὐξέντιος ἡγούμε. Αὐξεντίου μονῆς 38, 58
 Αὐξεντίου μονή 38, 39, 58, 164, 168, 180, 183
 Αὐξεντίου ὄρος 164, 167, 168, 192
 αὐταρκεῖα βιοῦντες (ἐν) 191, 204
 Αὐτονόμου μονή 213
 Ἀχειροποιήτου μονή βλ. Ἀβραμιτῶν μονή
 Ἀψίμαρος-Τιβέριος Γ΄ (αὐτοκράτωρ 698-705) 36, 66, 68, 69, 92, 93, 96, 104, 120
- Βαλεντίνος στρατηγὸς 173
 Βαλαίου μονή βλ. Βιστίλου μονή
 Βαλκανικὴ 91
 Βάρδα μονή 213, 218
 Βαρδάνης Τοῦρκος 218
 Βαρδάνης Φιλιππικὸς Β΄ (αὐτοκράτωρ 711-713) 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 96, 98, 99, 100, 101, 103, 178, 229
 Βασίλειος Ἀγκύρας 128, 134, 222
 Βασίλειος Ἀντιοχείας Πισιδίας 120, 124, 125, 131, 141
 Βασίλειος θεῖος Εὐστρατίου 214
 Βασίλειος Συλλαίου 129
 Βασιλεῖς μονή 172
 Βαυλέου μονή βλ. Βιστίλου μονή
 Βενδημιανὸς ἡγούμε. Αὐξεντίου μονῆς 38
- Βησὴρ πατριῆκος 116
 Βιβώνη 137
 Βιζύη 47
 Βιθυνία 35, 40, 41, 42, 44, 45, 56, 67, 75, 98, 142, 164, 165, 170, 171, 172, 173, 174, 181, 184, 192, 193, 196, 197, 199, 208, 211, 210, 212, 213, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 230, 231
 Βιστίλου μονή 213
 Βλαχερνῶν ναὸς βλ. Θεοτόκου ναὸς Βλαχερνῶν
 Βοῦλάδες 197
 Βονύσσης μονή 227
 Βόρδου μονή 213
 Βοσκύτιον 171, 193, 213
 Βόσπορος 50, 167, 173, 193, 196
 Βόσπορος Θρακικὸς 194, 208
 Βουκελλαρίων θέμα βλ. θέμα Βουκελλαρίων
 Βουλγαρία 47, 92, 202
 Βυζάντιοι 148
 Βωμῶν μονή 213
- Γαβριὴλ ἀρχιεπίσκοπος Ἑλλάδος 138
 Γάγγρα 134, 135
 Γαλατία 196
 Γαλατικὴ χώρα 185
 γένος, 62, 68, 86, 154, 186, 187, 188, 190, 191, 197, 203, 204
 γένος περιβλεπτον 187, 188· λαμπροὶ τὸ γένος 186
 γερουσίας (οἱ τῆς) 149
 Γερμίων μονή 213
 Γερμανὸς πατριάρχης (715-730) 51, 72, 82, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 118, 119, 131, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152,

Εὐρετήριο

- 155, 157, 163, 165, 166, 180, 188, 189
Γεώργιος Ἀμάστριδος 203, 209, 225, 227, 228
Γεώργιος Ἀντιοχείας Πισιδίας 128, 131, 222
Γεώργιος βλ. Δαβίδ, Συμεών, Γεώργιος, ἄγιοι ἐκ Μιτυλήνης
Γεώργιος Κρήτης 126
Γεώργιος Μοναχός 50, 64, 93, 118, 145, 146, 151, 154, 157, 165, 178
Γεώργιος πατέρας Εὐστρατίου 194
Γεώργιος πατέρας Ταρασίου 187, 189, 208
Γεώργιος Ρόδου 129, 130 βλ. καὶ Σέργιος Ρόδου
γῆ Ἰσραὴλ 48
Γηραγαθῆς γηροκομεῖο 179, 213
γονικὸς οἶκος/πατρικὸς οἶκος 163
Γόρτυνα 126
Γοτθία 140, 161, 167
Γρηγόριος Ἀνέων 132
Γρηγόριος Νεοκαισαρείας 128, 139
Γρηγόριος Β΄ πάπας Ρώμης (715-731) 82, 105, 108, 109, 110, 113, 118, 121, 124, 146, 157, 189
Γρηγόριος Δεκαπολίτης 43
Γρηγόριος ἡγούμε. Αὐξεντίου 38
Γρηγόριος ἡγούμε. Καλλιστράτου 206
Γρηγόριος θεῖος Εὐστρατίου 214, 215, 220
Γρηγόριος Καππαδόκης, ἡγούμε. Φλώρου, 36, 62
Γρηγόριος Κῶ 130
Γρηγόριος Πεσινουόντος 222
Δαβίδ, Συμεών, Γεώργιος, ἄγιοι ἐκ Μιτυλήνης, 37, 197
Δαγούτη 220
Δάλματος ἡγούμε. Δαλμάτου 58, 67, Δαλμάτου μονὴ 49, 50, 57, 66, 67, 74, 178
Δεξιοκράτης πατρικίος 54
Δεξιοκράτους μονὴ 54
Δεσποινῶν μονὴ 209
δεύτερος μονῆς 188
δῆμος Βενέτων 64, 90
δῆμος Πρασίνων 73
διακονία 52, 54
διακόνισσα 79
διάκονος 38, 68, 69, 70, 79, 85, 96, 97, 98, 99, 106, 118, 124, 147, 152, 164, 165, 167, 172, 175, 178, 181, 186, 191, 221, 222, 227, 228
Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης 101
Δῖος ἡγούμε Δίου μονῆς 58
Δίου μονὴ 49, 57, 178, 206
δοῦξ Νεαπόλεως 137
δομέστικος 136
Δυρράχιον 135
Δύση 117, 137
Δωρόθεος ἡγούμε. Φιλιππικῶν μονῆς 50
Ἐγκράτεια μητέρα Ταρασίου 187
Εἰρήνη Ἀθηναία αὐτοκράτειρα (780-802) 50, 56, 138, 140, 154, 158, 159, 161, 166, 201, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 215, 218, 221, 224
Εἰρήνη μοναχὴ 195, 215
ἐκ προσώπου 148
ἐκδικος 80, 136
Ἐλαία κόμη 198
Ἐλένη ἐγγονὴ Φιλαρέτου 209
Ἐλλάδος θέμα βλ. θέμα Ἐλλάδος
Ἐλλαδικοὶ 117, 118
Ἐλλάς 118

- Ἑλλάς ἐπαρχία 138
 ἔκκριτοι τοῦ βήματος 89
 ἔκκριτον τῆς πόλεως 227
 ἐλλόγμοι τῆς Κυζικινῶν ἐκκλησίας 94
 Ἑλπίδιος διάκονος 99
 ἐμφανεῖς ἄνδρες 61
 ἐν τέλει (οἱ) 89, 92, 227
 ἐξκουβίτωρ 198, 200
 ἐπιφανεῖς 167
 Ἐπιφάνιος Ρόδου, 129, 130
 Ἐπιφάνιος Συλλαίου 129
 Ἐριστῆς μονή 213
 Εὐάρεστος μοναχὸς 219
 εὐγένεια 186, 187, 190· εὐγενεῖα καὶ
 λόγῳ διαφανεῖς 167
 εὐγενὲς ἐπίσημον (τὸ) 186
 εὐγενὴς 58, 185, 186, 188, 190· οὐκ
 ἀγενέστερος 186· οὐκ ἀγενὴς 187
 Εὐδοκία σύζυγος Κωνσταντίνου Ε΄ 182
 Εὐδόξιος Ἀμορίου 202, 203, 204, 226
 Εὐθύμιος ἀδελφὸς Θεοδώρου
 Στουδίτου 213
 Εὐθύμιος μοναχὸς ἅγιος 191
 Εὐθύμιος Σάρδεων 202, 203, 204, 209,
 225, 226
 εὐκλεια φουσάντων 187
 Εὐξείνος πόντος 167
 Εὐπρεπιανὸς Στουδίτης 160
 Εὐρώπη 109
 Εὐστάθιος ἐγγονὸς Φιλαρέτου 210
 Εὐστάθιος ἡγούμε. Μαξιμίνου 206
 Εὐστάθιος Λαοδικείας 132
 Εὐστράτιος ἡγούμε. Ἀγαύρου 194, 214,
 215
 Εὐστράτιος κλεισουράρχης 36
 Εὐστράτιος πρῶτος διακονίας 52
 Εὐτυχιανὸς ἡγούμε. Καλλιστράτου 207
 Εὐφημία ἐγγονὴ Φιλαρέτου 209
 Εὐφημία μπέρα Πλάτωνος 186
 Εὐφροατᾶς εὐνοῦχος 58
 Εὐφροσύνης μονὴ τὰ Λειβάδια 208
 Ἐφεσος 37, 42, 43, 44, 45, 120, 121, 122
 123, 124, 132, 141, 142, 151
 Ζαχαρίας πάπας Ρώμης (741-752) 82,
 149
 Ζηκχία 167
 ζυγοστάτης 192
 Ζωναρᾶς Ἰωάννης 62, 63, 64, 66, 84, 90,
 94, 98, 102, 148, 149, 154, 157, 160
 Ζωτικὸς ὀφρανοτρόφος 58
 Ἡράκλεια Θράκης 140, 141
 Ἡρακλειανὴ δυναστεία 51, 61, 66,
 Ἡράκλειος Α΄ αὐτοκράτωρ (610-641)
 46, 55, 79, 80, 81, 97, 160, 173
 Ἡρακλείου μονὴ 213, 217
 θέμα / θέματα:
 (ἐκστρατεύματα τῶν θεμάτων) 109
 Ἡνατολικῶν 62, 125, 127, 131, 132, 143,
 148, 230
 Ἡρμενιάκων 133, 135, 139, 143, 140,
 210, 227, 230
 Ἡρμενιάκων στρατὸς 140, 227, 228
 Βουκελλαρίων 134
 Ἡλλάδος 62
 Θράκης 133, 140, 143, 230
 Θρακησίων 44, 122, 123, 132, 141, 142,
 143, 180, 230
 Κιβυρραιωτῶν 121, 124, 125, 127, 130,
 132, 143, 151, 230
 Κρήτης 125, 127
 Ὀπιμάτων 133
 Ὀπίκιον 69, 103, 133, 134, 135, 143,

- 148, 149, 230
 Όψικίου στρατός 102, 104, 134, 149
 Όψικίου ταξέωται 104
 Όψικιανοί 104, 149
 Σικελίας 139
 Θεοδοσία όσια 53, 54, 147
 Θεοδοσίος Β΄ αυτοκράτωρ (408-450)
 51, 54
 Θεοδοσίος Γ΄ αυτοκράτωρ (715-717)
 44, 74, 104
 Θεοδότη κουβικουλαρία 160, 212, 224
 Θεοδότη μητέρα Θεοφάνη 186
 Θεόδοτος λογοθέτης 61
 Θεόδοτος Μελισσηνός Κασσιτεράς
 πατριάρχης (821-837) 78
 Θεοδοσίος Άμορίου 128, 131, 222, 226
 Θεοδοσίος Έφέσου 120, 121, 122, 124,
 132, 141, 151
 Θεοδοσίος Μελιτηνός 72, 154, 160
 Θεοδώρα πατρικία 170, 182
 Θεοδώρα σύζυγος Ίουστινιανού Α΄ 179
 Θεόδωρος Δαφνοπάτης 193
 Θεόδωρος ήγούμ. Άλίης 42, 133
 Θεόδωρος ήγούμ. Καρπάθου 41
 Θεόδωρος Κατάνης 136
 Θεόδωρος κόμης Όψικίου 103
 Θεόδωρος Κω 130
 Θεόδωρος Μύρων 128, 222
 Θεόδωρος Μύρων 129
 Θεόδωρος όσιος 179
 Θεόδωρος πατέρας Νικηφόρου πατρ.
 189
 Θεόδωρος Στουδίτης 44, 55, 58, 157,
 160, 165, 170, 171, 172, 174, 176,
 179, 186, 187, 188, 190, 192, 193,
 195, 205, 210, 211, 212, 213, 214,
 215, 219, 223, 224, 228, 231
 Θεόδωρος Σύγκελλος 48
 Θεόδωρος Συκεών 35, 36, 170, 181
 Θεόδωρος Συνάδων 131
 Θεόδωρος Ψιχαΐτης 228
 Θεόδωρου Μονοχεραρίου μονή 215
 Θεοκτίστη μητέρα Θεοδώρου
 Στουδίτου 170, 171
 Θεόκτιστος ήγούμ. Συμβόλων μονής 41,
 172, 188
 Θεοσεβώ σύζυγος Φιλαρέτου 39
 Θεοστήρικτος ήγούμ. Πελεκητής μονής
 44, 181
 Θεοστήρικτος μοναχός συγγραφέας 116,
 188
 Θεοτόκου μονή έν τή Πέμπτου πόρτα
 209
 Θεοτόκου μονή Μαντίναιον 182
 Θεοτόκου μονή Μηδικίου 40, 193, 217
 Θεοτόκου μονή Πηγής βλ. Πηγής μονή
 Θεοτόκου μονή Τριχιναρέας βλ.
 Τριχιναρέας μονή
 Θεοτόκου μονή Φιλιππικου, βλ.
 Φιλιππικου μονή
 Θεοτόκου ναός Άτταλείας 182
 Θεοτόκου ναός Βλαχερνών 80, 88, 89,
 90, 93, 170, 189
 Θεοτόκου ναός Μητροπολίτου 64, 90,
 91
 Θεοτόκου ναός Ούρβικίου 80
 Θεοτόκου ναός τά Πέτρου 53
 Θεοφάνης κουβικουλάριος και
 παρακοιμώμενος 159
 Θεοφάνης Όμολογητής 34, 36, 42, 43,
 44, 45, 48, 50, 51, 53, 60, 61, 63, 64,
 65, 67, 68, 70, 72, 73, 82, 89, 90, 91,
 92, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 116,
 120, 122, 134, 135, 139, 145, 150,
 153, 154, 156, 157, 158, 159, 164,

- 165, 166, 175, 176, 178, 180, 186,
188, 189, 193, 195, 200, 205, 208,
210, 215, 216, 217, 227, 230
- Θεοφάνης Λαρδόπουρος 126
- Θεοφάνης Μονώτης πατρίκιος
μάγιστρος 148, 149
- Θεόφιλος Χίου 130
- Θεόφιλος πατρίκιος 170
- Θεοφύλακτος βλ. Πέτρος Ἀτρώας
- Θεοφύλακτος μοναχός συγγρ. 203
- Θεοφύλακτος Νικομηδείας 158, 202,
203, 204, 209, 225, 226
- Θεοφύλακτος στρατηγός Σικελίας 139
- Θερμά Πυθίων βλ. Πυθίων Θερμά
- Θερμαί 136
- Θεσσαλονίκη 45, 74, 91, 137, 211, 224
- Θράκη 202
- Θράκη ἐπαρχία 140
- Θράκης θέμα βλ. θέμα Θράκης
- Θρακησίων θέμα βλ. θέμα Θρακησίων
- Θωμάς Κλαυδιουπόλεως 114, 117, 119
- Θωμάς κουβικουλάριος 159
- Ἰάκωβος πρωτοσπαθάριος, παπίας 159
- Ἰγνάτιος διάκονος 161, 186, 187, 221,
222, 227
- Ἰγνάτιος πατριάρχης (847-858, 867-877)
165
- Ἰεραγαθής μονή 213
- Ἰεράπολις 128, 132, 222
- Ἰέρεια 153
- Ἰερεῖα προάστειον 216
- Ἰερείας Σύνοδος βλ. Σύνοδος
εἰκονοκλαστική
- Ἰερουσαλήμ 48, 96, 196
- Ἰκόνιον 132, 222
- Ἰλαρίων ἡγούμε. Φλώρου 206
- Ἰλλυρικόν 45, 117, 125, 127, 135, 138
- Ἰουστίνος Β΄ αὐτοκράτωρ (565-578) 84
- Ἰουστινιανός Α΄ αὐτοκράτωρ (527-565)
38, 42, 79, 80, 91, 170, 179
- Ἰουστινιανός Β΄ αὐτοκράτωρ (685-695,
705-711) 36, 45, 50, 51, 60, 61, 62, 64,
65, 66, 67, 68, 69 70, 71, 72, 73, 75,
81, 83, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94,
95, 96, 97, 98, 101, 102, 105, 139,
144, 145, 156, 158, 163, 170, 176,
178, 181, 207, 229
- Ἴππου μονή 213
- Ἰσαάκ ἡγούμε. Δαλμάτου μονῆς 66
- Ἰσαάκιος πατέρας Θεοφάνη 186
- Ἰσαυρία 127
- Ἰσαυρική δυναστεία 121, 122, 125, 127,
133, 134, 139, 151, 230
- Ἰσαυρικὸν γένος 116
- Ἰσαυροὶ αὐτοκράτορες 47, 49, 108, 110,
127, 131, 148, 156, 166, 170, 172,
177, 178, 183, 195, 230
- Ἰσιδώρου μονή 53
- Ἰσιδώρος συγκλητικός, 53
- Ἰταλία 137
- Ἰωάννης Α΄ Χρυσόστομος πατριάρχης
(398-404) 78, 120, 124
- Ἰωάννης Βιβώνης 137
- Ἰωάννης Γάγγρας 134
- Ἰωάννης Γοθθίας 140, 161
- Ἰωάννης Ἐφέσου 141
- Ἰωάννης Ζ΄ Γραμματικὸς πατριάρχης
(837-843) 112
- Ἰωάννης ἡγούμε. Αὐξεντίου μονῆς 38
- Ἰωάννης ἡγούμε. Μοναγρίας 41, 181
- Ἰωάννης Κερκύρας 138
- Ἰωάννης Λυδὸς 34
- Ἰωάννης Νικομηδείας 133
- Ἰωάννης Πικρίδιος 210

Εὐρετήριο

- Ἰωάννης πρεσβύτερος Κολωνείας 99
Ἰωάννης Συνάδων 111, 112, 113, 114,
117, 131
Ἰωάννης Σ΄ πατριάρχης (711-715) 72,
98, 99, 100, 101, 102, 103, 144
Ἰωάννης Ψιχαῖτης 209, 228
Ἰωαννίκιος 43, 187, 196, 197, 198, 199,
200, 201, 202, 219, 220, 221
Ἰωσήφ ἀδελφός Θεοδώρου Στουδίτου
213
Ἰωσήφ ἡγούμε. Καθαρῶν μονῆς 41
Ἰωσήφ ἡγούμε. Ἡρακλείου 217
- Καθαρῶν μονῆ 41, 213
καῖσαρ 92
Καيسάρεια 36, 120, 182
Καλαυρῶν μονῆ 213
Καλλίνικος πατριάρχης (694-705) 64,
65, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 144
Κάλλιστος πατριάρχης 168
Καλλιστράτου μονῆ 49, 50, 57, 62, 63,
68, 69, 70, 72, 73, 75, 98, 178, 206
Κάλυμνος 214
Καλώνυμος 215
Καμουλιανὰ 36
Καμουλιανὸς 36
Καππαδοκία 35, 36, 45
Καππαδοκία Α΄ ἐπαρχία 36
Καρία ἐπαρχία 130
Κάρπαθος 41, 45, 128, 130, 222
Κάστουλο 200
Καταβόλου μέρη 194
Κατάνη 136
Κατησία Βιθυνίας 40
καγκελλάριος 80, 97
καυκοδιάκονος 99
Κεδρηνὸς Γεώργιος 44, 65, 145, 159,
160
- Κελλία μονῆ 213
Κέρκυρα 138
Κεφαλονιά 69
Κιβυρραιωτῶν θέμα βλ. θέμα
Κιβυρραιωτῶν
Κίος 134, 217
Κλαυδιούπολις 114, 117, 119
κλεισούρα 36
κλεισουράρχης 36, 62,
Κοιμήσεως μονῆ βλ. Ὑακίνθου
κοιτωνίτης 210
Κολώνεια 99
κόμης Ὀψικίου 103, 147, 148
κομμέρχιον 43
κομμέρχια βασιλικά 122
Κόρινθος 138
Κοσμάς πατέρας Πέτρου Ἀτρώας 198
Κοσμίδιον 51
κουβικουλαρία 41, 160
κουβικουλάριος 159
Κουνδουρίας ὄρη 200
κουράτωρ 135
κουροπαλάτης 147
Κρήτη 35, 49, 52, 72, 96, 97, 99, 125,
126, 127, 135, 191
Κρυπτὰ τόπος 220
Κρώμνη πολίχνη 203
κυαίστωρ 49, 96, 99
Κυκλάδες νῆσοι 118
Κύζικος 94, 95, 98, 99, 103, 152, 202,
203, 204, 200, 216, 226
Κυπριανὸς μαθητῆς Νικολάου
Στουδίτου 201
Κυπριανὸς Τίου 132
Κύπριοι 94
Κύπρος 35, 157
Κῦρος πατριάρχης (705-711) 39, 93, 94,

- 98, 144
 Κύριλλος Σκυθοπόλεως 191
 κόμη 37, 197, 198
 Κώνστανς Β΄ αυτοκράτωρ (641-668) 69, 173
 Κωνσταντιναιά βλ. Τὰ Κώνστα
 Κωνσταντίνος Α΄ αυτοκράτωρ (324-337) 48, 53, 58
 Κωνσταντίνος Α΄ πάπας Ρώμης (708-715) 73, 100, 101
 Κωνσταντίνος Β΄ Συλλαίου πατριάρχης (754-766) 82, 129, 151, 152, 153, 154, 155, 157
 Κωνσταντίνος Δ΄ αυτοκράτωρ (668-685) 60, 82, 94, 97
 Κωνσταντίνος Ε΄ αυτοκράτωρ (741-775) 46, 47, 53, 66, 75, 111, 122, 127, 129, 131, 133, 134, 137, 139, 140, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 156, 158, 163, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 190, 200, 201, 205, 206, 207, 230
 Κωνσταντίνος Ϛ΄ αυτοκράτωρ (780-797) 41, 43, 140, 160, 208, 209, 210, 211, 212, 224, 227
 Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος αυτοκράτωρ (913-959) 159
 Κωνσταντίνος Νακωλείας 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 133
 Κωνσταντίνος Νικομηδείας βλ. Ἰωάννης Νικομηδείας
 Κωνσταντίνος Τίου 195
 Κῶς 130

 Λάγκου μονή 213
 Λαοδίκεια 132, 133
 Λαυρέντιος συγγραφέας 88

 Λευκάδες μετόχιον 194
 Λευκοῦ ὕδατος μονή 213
 Λεόντιος αυτοκράτωρ (695-698) 60, 62, 63, 66, 67, 68, 69, 72, 74, 93, 96, 178, 229
 Λέων Γ΄ αυτοκράτωρ (717-741) 53, 74, 82, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 124, 125, 127, 134, 139, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 164, 165, 166, 168, 173, 180, 182, 183, 189, 230
 Λέων Γ΄ πάπας Ρώμης (795-816) 141
 Λέων Γραμματικὸς 72, 154, 160
 Λέων Δ΄ αυτοκράτωρ (775-780) 65, 156, 157, 159, 160, 201, 205, 206, 227
 Λέων δομéstικος ἐκκλησίας Συρακουσῶν 136
 Λέων Ἡρακλείας 140
 Λέων Ἰκονίου 132, 222
 Λέων Καρπάθου 128, 130, 222
 Λέων Κατάνης 136
 Λέων κουβικουλάριος 159
 Λέων Νικοπόλεως 138
 Λέων Ρόδου 128, 129, 130, 222
 Λέων Συλλαίου 129
 Λέων Ταυρομενίου 136
 Λέων Φωκαίας 132
 λογοθέσιον 188
 λογοθέτης 61
 λόγῳ καὶ πράξει διαλάμπων 157
 Λυδία ἐπαρχία 219
 Λυκαονία ἐπαρχία 203

 μάγιστρος 51, 148, 149
 Μακάριος διδάσκαλος Στεφάνου 73
 Μακάριος Πελεκητῆς 48, 187, 190, 207, 219, 228

Εύρετήριο

- Μάνης στρατηγός Κιβυρραιωτών 122
Μαξιμίνου μονή 49, 57, 178, 206
Μάξιμος Ὁμολογητής 59, 60
Μαρία σύζυγος Κωνσταντίνου Σ΄ 160, 209, 224
Μαριανός Τίου βλ. Ρωμανός Τίου
Μαρῖνος οἰκονόμος 169
Μαρκέλλαι κάστρον 201
Μαρκιανός Συρακουσῶν 136
Μαρκελλῖνος Γάγγρας 135
Μάρκος ἡγούμε. ἁγ. Ἰωάννου Θεολόγου 207
Μαρτίνα αἰγούστα 173
Μαρτῖνος πάπας Ρώμης (649-654) 69
Μαρούκατον κόμη 197
Μαυρίκιος αὐτοκράτωρ (582-602) 59, 160
Μεγάλη Ἐκκλησία βλ. Ἁγία Σοφία
Μεγαλὸν σύζυγος Θεοφάνη βλ. Εἰρήνη μοναχὴ
Μεγεθὼ μητέρα Εὐστρατίου 194, 214
μεγιστάν 168
Μεθόδιος πατριάρχης (843-847) 165, 203, 205, 216, 226
Μεσσήνη 136, 137
Μηδικίου μονή 40, 116, 171, 177, 187, 188, 190, 193, 194, 213, 215, 217, 218, 219, 228
Μητροφάνης πατριάρχης (306-314) 77, 179
Μητροφάνους οἶκος 179
Μικρά Ἀσία 109, 111, 112, 117, 146
Μίλιον 70
Μιτυλήνη 37
Μιχαὴλ Γ΄ αὐτοκράτωρ (842-867) 63
Μιχαὴλ Γλυκᾶς 58
Μιχαὴλ Καρίας 130
Μιχαὴλ Λαχανοδράκων 37, 44, 141, 142, 180, 201
Μιχαὴλ μοναχὸς 160, 171, 211, 218, 219
Μιχαὴλ πατρικιος 209
Μιχαὴλ Σύγκελλος 148, 180
Μιχαὴλ Συνάδων 123, 124, 131, 202, 203, 204, 209, 225
Μιχαὴλ Ψελλὸς 54
Μοισία 202
Μονοκιονίου μονή 179, 192
μονοστράτηγος Ἀρμενιάκων 135
Μοναγρίας μονή 41, 181, 213
Μύρα Λυκίας 128, 129, 222
Μυρέλαιον 179
Μυριτζικὸς πατέρας Ἰωαννικίου 197
Μωαβία (Muawijah ibn Hischam) 42
Νακώλεια 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 133
Ναρσοῦ μονή 54
Νέα Ἱερουσαλὴμ 48
Νέα Ρώμη 48
Νεάπολις 137, 167
Νεκτάριος πατριάρχης (381-397) 78, 87
Νεοκαισάρεια 128, 139, 140
Νίκαια 42, 45, 105, 128, 134, 222
Νικήτας Α΄ πατριάρχης (766-780) 154, 155, 157
Νικήτας Μηδικίου 116, 171, 174, 188, 205, 218, 219, 228
Νικήτας γιὸς Ἀρταβάσδου μονοστράτηγος 135
Νικήτας πατρικιος 40
Νικήτας πατρικιος κυαίστωρ 49, 96
Νικήτας στυλίτης 36
Νικήτας ἐγγονὸς Φιλαρέτου συγγραφέας 185, 186, 195, 210
Νικηφόρος Α΄ αὐτοκράτωρ (802-811)

- 204, 218
 Νικηφόρος Α΄ (πατριάρχης 806-815) 34, 42, 46, 47, 48, 51, 61, 62, 63, 71, 74, 77, 78, 81, 83, 87, 89, 90, 92, 97, 98, 102, 104, 105, 107, 108, 110, 116, 120, 128, 135, 145, 146, 148, 150, 153, 155, 156, 163, 165, 166, 167, 173, 174, 175, 176, 178, 187, 189, 204, 209
 Νικηφόρος γιός Ἀρταβάσδου 150
 Νικηφόρος γιός Κωνσταντίνου Ε΄ 182
 Νικηφόρος Δυρραχίου 135
 Νικηφόρος Μηδικίου 40, 177, 187, 190, 193, 195, 217, 218, 219
 Νικηφόρος πατέρας Βαρδάνη 68
 Νικηφόρος σκευοφύλαξ 170, 181, 189
 Νικολαΐτης ἐπίσκοπος 141
 Νικόλαος Ἱεραπόλεως 128, 132, 222
 Νικόλαος Κυζίκου 226
 Νικόλαος σοφιστής 99
 Νικόλαος Στουδίτης 201
 Νικόλαος στρατιώτης 201, 202
 Νικομήδεια 133, 158, 202, 203, 204, 205, 209, 225, 226
 Νικόπολις 137, 138, 167
 Νίκοψις 167
 νοτάριος 80, 97

 Ξανθόπουλος Νικηφόρος Κάλλιστος 84

 Ὄξιας βασιλεὺς Ἰουδαίων 111
 οἰκονόμος 78, 169, 209
 Ὀλυμπος Βιθυνίας 41, 58, 172, 199, 208, 220
 Ὀπτιμάτων θέμα βλ. θέμα Ὀπτιμάτων
 Οὐάλης αὐτοκράτωρ (364-378) 46
 Οὐζαρα Λυκαονίας 203
 Ὀψίκιον θέμα βλ. θέμα Ὀψικίων

 Ορταhisar Καππαδοκίας 35, 36, 45

 Παλάτιον Ἱερὸν 90, 91
 παλαιὸς 105, 188, 189
 Παμφυλία ἐπαρχία 124
 παπίας 159
 παρακοιμώμενος 159
 Παρθενικὸν πέλαγος 167
 Παστιλλᾶς βλ. Σισίνιος Πέργης
 πατρικία 170, 182
 πατρικιότης 170
 πατρίκιος 40, 49, 54, 60, 68, 96, 103, 112, 116, 147, 148, 149, 168, 187, 209
 πατρικίων σειρά 187
 Παυλῖνος μάγιστρος 51
 Παυλοπετρίου μονή 214
 Παῦλος Γ΄ πατριάρχης (688-694) 79, 87, 88, 89, 93, 144
 Παῦλος Δ΄ πατριάρχης (780-784) 156, 157, 158, 159, 160, 161, 206
 Παῦλος διάκονος καὶ ἀργυροπράτης 85
 Παῦλος ἐρημίτης 220, 221
 Παῦλος Καΐουμᾶ 177
 Παῦλος Μεσσήνης 136, 137
 Παῦλος μοναχὸς Καλλιστράτου μονῆς 62
 Παῦλος Νικαίας 134
 Παῦλος πρεσβύτερος 54
 Παφλαγονία 39, 209
 Παφλαγόνων χώρα 185
 Πελεκητῆς μονή 44, 48, 67, 68, 75, 98, 181, 183, 187, 190, 207, 217, 218, 219, 228
 Πέργη 120, 123, 124, 129, 130
 περίβλεπτος 186, 187
 περίδοξος 169
 Περιστερεῶνος μονή 213

Εύρετήριο

- περιφανέστεροι 61
περιφάνεια βίου 187, 204· περιφάνεια γονέων 169
περιφανές (τὸ) 187
Πεσινοῦς 222
Πετρίον 90
Πέτρος μοναχὸς συγγρ. 196
Πέτρος Ἀτρώας 37, 43, 187, 198, 199, 200, 220, 221
Πέτρος Θεσσαλονίκης 137
Πέτρος θεῖος Εὐστρατίου 214
Πέτρος Νικομηδείας 205, 226
Πέτρος ὄσιος 175
Πέτρος στυλίτης 175
Πέτρος Χίου 130
Πέτρου μονή 213
Πηγαδία κώμη 37
Πηγῆς μονή 54, 207, 209
Πικριδίου μονή 210
Πισιδία ἐπαρχία 120, 124, 125, 128, 131
Πλατάνιον 163
Πλάτων Σακκουδίτης 41, 42, 55, 167, 171, 172, 176, 186, 188, 190, 192, 195, 205, 206, 213, 215, 219, 224
Ποιμανινῶν μονή 213
Πολίχνιον / Πολιχρόνιον 215, 216
πολυκτήμων 193
Πόντος Πολεμωναϊκὸς 93, 185
Πουλχερία αὐτοκράτειρα (450-457) 41, 59
πρεσβευτῆς 225
πρεσβύτερος 78, 79, 88, 99, 146, 155, 228
Πρίγκιπος 153, 208, 215
πριμικήριος 159
Πρῖσκος στρατηγὸς 60, 180
προάστειον 173, 194, 196, 208, 210, 216, 217
Προκόπιος Καισαρεὺς 42
Προποντίς 169, 208, 226
Προῦσα 173, 194, 214
Προύσης Θεορὰ 173
Πρώτη 218
πρωτοασκηρῆτις 189, 190
πρωτονοτάριος 97
πρωτοσπαθάριος 159, 210
Πυθίων Θεορὰ 173
Πύλες Βιθυνίας 35
πυλωρὸς 79

ρεφερενδάριος 80
Ρόδος 128, 129, 130, 222
Ρουφίνος πατριάρχης 196
Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία 73, 100, 101, 122, 137, 139
Ρωμανὸς Α΄ αὐτοκράτωρ (920-944) 179
Ρωμανὸς Νεομάρτυρας 196
Ρωμανὸς Τίου 132
Ρώμη, 58, 93, 96, 101, 118, 125, 138, 167

Σάββας ἡγούμε. Στουδίου 206
Σάββας μοναχὸς συγγρ. Βίου Μακαρίου 187, 195
Σάββας μοναχὸς συγγρ. 187, 197, 198, 199, 200, 219
Σακκουδίωνος κτῆμα 55, 192, 193
Σακκουδίωνος μονή 55, 192, 193, 206, 210, 212, 213, 214, 215
Σαλαμίς Κύπρου 157
Σαμοθράκη 186
Σάοδεις 202, 203, 204, 209, 225, 226
Σατουρνῖνος συγκλητικὸς 66
σεκρετάριος 88
Σελεύκεια 138

- Σέργιος Α΄ πατριάρχης (610-638) 79, 80, 81
- Σέργιος ηγούμε. Αύξεντίου μονής 38
- Σέργιος Θερωμών 136
- Σέργιος πάπας Ρώμης (687-701) 93
- Σέργιος πατέρας Πλάτωνος 186, 192
- Σέργιος Ρόδου βλ. Γεώργιος Ρόδου
- Σέργιος στρατηγός Σικελίας 139
- Σιγής ναός 208, 218
- Σιγριανή 186, 215
- Σικελία 210
- Σικελίας θέμα βλ. θέμα Σικελίας
- σιλεντιάριος 148
- Σισίνιος αδελφός Ταρασίου 223
- Σισίνιος επίσκοπος 123
- Σισίνιος Πέργης 120, 123, 124, 130
- Σισίνιος στρατηγός Θρακησίων 122
- σκευοφύλαξ 78, 80, 88, 89, 170, 181, 189
- Σκοτεινού φρέατος μονή 54
- σοφιστής ιατρικής επιστήμης 99
- Σταυρούπολις Καρίας 130
- Στενού μονή βλ. Ταρασίου μονή
- Στεφανία κουβικουλαρία 41, 58
- Στέφανος αναγνώστης 157, 223, 224
- Στέφανος Β΄ πάπας Ρώμης (752-757) 125
- Στέφανος Δαμασκηνός 196
- Στέφανος Διάκονος 38, 108, 118, 124, 147, 151, 152, 164, 165, 167, 172, 175, 178, 181, 191
- Στέφανος ηγούμενος 73
- Στέφανος κτήτωρ μονής 218
- Στέφανος Νεαπόλεως 137
- Στέφανος ο Νέος 36, 37, 38, 39, 41, 44, 50, 51, 58, 104, 108, 118, 124, 126, 127, 133, 141, 142, 152, 164, 165, 166, 168, 171, 174, 175, 177, 180, 181, 190, 191, 192, 195, 200
- Στέφανος Ρούσιος 60, 65
- Στέφανος σύμβουλος Γερμανού 164, 165, 166
- Στέφανος Τίου βλ. Ρωμανός Τίου
- Στεφάνου Τριγλείας Μονή 218
- Στούδιος ύπατος 179
- Στουδίου μονή 49, 57, 179, 206, 210, 211, 212, 219
- Στουδίτες, 204, 212, 214, 222, 223, 224, 225, 228, 231
- Στρατήγιος κουβικουλάριος και παρακοιμώμενος 159
- Στρατήγιος ο μέγας 215
- στρατηγός 60, 65
- στρατηγός Ἀνατολικῶν 61, 62, 68
- στρατηγός Βουκελλαρίων 134
- στρατηγός Ἑλλάδος 62
- στρατηγός Θρακησίων 37, 44, 122, 141, 142, 180
- στρατηγός Κιβυρραιωτῶν 122
- στρατηγός Κρήτης 126
- στρατηγός Σικελίας 139
- σύγκελλος 48, 78, 80, 145, 146, 148, 180
- συγκλητικός 58, 64, 66, 78, 98, 149
- σύγκλητος 60, 64, 68, 102, 103, 149, 151
- Συκεαί (Συκεῶν χωρίον) 35, 37, 170, 181
- Σύλλαιον 129, 130, 151, 152
- Συμβόλων μονή 41, 172, 188, 192
- Συμεών βλ. Δαβίδ, Συμεών, Γεώργιος, ἄγιοι ἐκ Μιτυλήνης
- Συμεών ηγούμε. Ἀβραμιτῶν 206
- Συμεών ηγούμε. Χώρας 206
- Σύναδο. 111, 112, 113, 114, 117, 123, 131, 202, 203, 204, 209, 225
- Σύνοδοι:
- Α΄ Οἰκουμενικὴ Νικαίας (325) 42, 78
- Δ΄ Οἰκουμενικὴ Χαλκηδόνος (451) 78,

- 114
Σύνοδος Κωνσταντινουπόλεως (536) 50
ς´ Οικουμενική (681) 70, 71, 72, 82, 83,
88, 97, 99, 101, 102, 103
Σύνοδος Κωνσταντινουπόλεως (686), 71
Πενθέκτη (691/2) 66, 71, 77, 83, 84, 85,
87, 88, 93
Μονοθελητική Σύνοδος (712) 69, 72, 96,
100, 103
Εΐκονοκλαστική Ίερείας (754) 120, 123,
124, 128, 129, 130, 131, 132, 133,
134, 135, 137, 140, 142, 150, 151,
168, 171, 174, 183
Ζ´ Οικουμενική Νικαίας (787) 42, 116,
128, 129, 130, 131, 132, 133, 134,
136, 140, 153, 204, 205, 206, 207,
212, 213, 214, 216, 217, 222, 225, 226
Συρακοῦσαι 135, 136
Συρία 47
σχολάριος 198
Σώπατρα μοναχή, κόρη Μαυρικίου 59
Σωσθένιον 209

τάγμα 198, 200
Τακτικόν “εΐκονοκλαστῶν” 121, 127,
130, 131, 132, 135, 136, 137, 138
ταμίας βασιλικῶν χρημάτων 170
Ταξιαρχῶν ναὸς Σιγῆς βλ. Σιγῆς ναὸς
Ταράσιος πατριάρχης (784-806) 116,
161, 187, 189, 194, 196, 202, 204,
208, 209, 212, 221, 222, 223, 224,
225, 226, 227, 228, 231
Ταράσιος πατριῆσιος 112
Ταρασίου μονή 204, 208, 225, 226, 227,
228
Ταυρομένιον 135, 136
τὰ Κώνστα 191, 192

τὰ Παυλίνου 52
τὰ Πέτρου 53
τὰ Χαρισίου 179
Τελαοῦ μονή 200
Τέος βλ. Τίος
Τερβέλ χάνος Βουλγαρίας 92
Τιβέριος γιὸς Ἰουστινιανοῦ Β´ 51
Τίβερης ποταμὸς 167
Τίος 132
τούρμα
τουρμάρχης 122
Τραπεζοῦς 78
Τρικάκκαβος βλ. Βασίλειος Ἀντιοχείας
Πισιδίας
Τριφύλλιον 36
Τριφύλλιος 36
Τριχινάρας μονή 41, 58, 59, 164
Τριχάλιξ ὄρος 214

Ἰακίνθου μονή (Κοιμήσεως) 42, 45
Ἰπάτιος Ἐφέσου 121
Ἰπάτιος Νικαίας 128, 134, 222
ἵπατος 179
ὑποδιάκονος 79

Φιλάρετος δσιος 39, 185, 186, 195
Φιλέντολος 50, 51
Φιλιππικὸς vir gloriosus 50, 59, 60
Φιλιππικοῦ μονή 50, 59, 60
φιλόσοφοι 65
Φλώρου μονή 36, 50, 57, 62, 63, 68, 70,
75, 158, 161, 178, 206
Φράγγοι 225
Φρυγίας ὄρη 220
Φώκαια 132
Φωκᾶς αὐτοκράτωρ (602-610) 59, 179
Φωτεινὸς ἔκδικος 136
Φωτεινὸς πατέρας Θεοδώρου Στουδίτου

- 170, 171, 190
Φωτεινουδίου μονή 214
- Χαλκή πύλη 49, 53, 165
Χαλκηδών 78, 164, 196
Χαρισίου βλ. Τὰ Χαρισίου
χαρτουλάριος 98
χαρτοφύλαξ 72, 97, 99
Χερσών 69, 70, 94, 167
Χηνολάκκου μονή 16, 165, 213
Χίος 130
Χριστοῦ Εὐεργέτου μονή 54
Χριστόφορος βλ. Μακάριος Πελεκητῆς
Χριστόφορος γιὸς Κωνσταντίνου Ε΄
182
Χριστοφόρου μονή 216
Χρυσόπολις 50, 51, 59
Χῶναι 123
Χώρας μονή 60, 98, 106, 144, 163, 179,
180, 206
χωρίον 169, 170, 180, 216, 217· ἔξουσία
χωρίου 170
- ψάλτης 79
Ψιχᾶ μονή 209, 228
- Notitia episcopatum 2 137
Notitia episcopatum 3 βλ. Τακτικὸν
“εἰκονοκλαστῶν”
praefectus praetorio 63
praetor urbanus 78
vir gloriosus 50, 59

NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION
INSTITUTE FOR BYZANTINE RESEARCH

MONOGRAPHS 3

Eleonora Kountoura-Galake

BYZANTINE CLERGY AND SOCIETY
IN THE DARK CENTURIES

ATHENS 1996